93 HARBİNDEN OTUZ BİR MART OLAYINA

GAZİ ETHEM PAŞA VE DÖNEMİ

ADEM ÖLMEZ

TÜRK TARİH KURUMU

GAZİ ETHEM PAŞA VE DÖNEMİ
ADEM ÖLMEZ

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
IV/A-2-2-2 Dizi - Sayı: 2

93 HARBİNDEN OTUZ BİR MART OLAYINA
GAZİ ETHEM PAŞA VE DÖNEMİ

ADEM ÖLMEZ

ANKARA - 2013

Ölmez, Adem

93 Harbinden Otuz Bir Mart Olayına Gazi Ethem Paşa ve dönemi / Adem Ölmez. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2013.

xvi, 312 s. res., tıpkıbasım, kroki, soyağacı. ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-2-2. Dizi-Sa. 2).

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 16 - 2599 - 1

1. Gazi Ethem Paşa, 1844-1909 _ Biyografiler. 2. Osmanlı İmparatorluğu _ Tarih _ Abdülhamid II dönemi, 1876-1909. I. Ea. II. Dizi.

956. 101543

956. 101543092

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 29/03/2012 tarih ve 656/4 sayılı Yönetim Kurulu kararı gereği 1.500 adet basılmıştır.

ISBN 978-975-16-2599-1

Raportör: Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu

Afşaroğlu Matbaası
Kazım Karabekir Caddesi
Altuntop İşhanı No:87/7 İskitler-Ankara
Tel: (0312) 384 54 88 Faks: (0312) 384 54 98
E-mail: farukafsar@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ XIII
KISALTMALAR XV
GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN AİLESİ, ÖĞRETİM HAYATI, İLK GÖREVLERİ VE 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAKİ HİZMETLERİ

A) Ailesi ve Öğretim Hayatı 5
1. Ailesi 5
2. Öğretim Hayatı 5

B) İlk Görevleri 5
1. Subay Olarak Atanması ve İlk Askeri Görevleri 5
2. Binbaşı Ethem Bey'in Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi (Hal') Olayı'ndaki Rolü 6
3. Ethem Bey'in 1876'da Sırplar'a Karşı Yapılan Savaşa Katılması 9

C) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki Hizmetleri 11
1. Ethem Paşa'nın Plevne Yardım Kuvvetlerinde Yer Alması 16
a) Plevne'ye Yardım Müzakereleri ve Ethem Bey 17
b) Orhaniye'de Takviye Kuvvetinin Toplanması 20
c) Miralay Ethem Bey'in "Mirliva" Rütbesine Yükseltilmesi 20
d) Plevne'ye Yardım Gönderilmesi ve Ethem Paşa'nın Yaralanması 22
e) Plevne-Orhaniye Yolunu Açık Tutma Gayretleri, Dubnik ve Teliş Muharebeleri 25
2. Ethem Paşa'nın Plevne'nin Son Günlerinde Yaptığı Çalışmalar 28
a) Ethem Paşa'nın Kuzeydoğu Cephesinde Görev Alması ve Plevne'ye Yardım Ümidinin Kalmaması 28

b) Huruç Harekâtı, Ethem Paşa Tugayı'nın Artçı Görevi Yapması ve Teslim Olması 30
c) Ethem Paşa'nın Gazi Osman Paşa İle Birlikte Esir Olması 33
3. Savaşın Sona Ermesi Ethem Paşa'nın İstanbul'a Gelişi ve Merkez Komutanlığı'na Atanması 34

II. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAN SONRAKİ GÖREVLERİ, GİRİT FIRKAY-I ASKERİYESİ KOMUTANLIĞI, KOSOVA VALİLİĞİ VE HALEP KOMUTANLIĞI

A) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonraki Görevleri 37
B) Girit Fırkay-ı Askeriyesi Komutanlığı 38
1. Girit'teki Gelişmeler ve Ethem Paşa'nın Komutan Olması 38
2. Fotiyadi Paşa'nın Valiliği Dönemi'nde Ethem Paşa'nın Çalışmaları .. 41
3. Diğer Girit Valileri Dönemindeki Çalışmaları 43
4. Ethem Paşa'nın Girit Komutanlığı'ndan Ayrılmak İstemesi 44
5. Ethem Paşa'nın İmtiyaz Madalyası ile Ödüllendirilmesi ve Girit Komutanlığı'ndan Ayrılması 47
C) Debre Mutasarrıflığı 48
1. Arnavutluk'taki Gelişmeler 48
2. Ethem Paşa'nın Debre Mutasarrıflığı'na Atanması 50
3. Debre Halkı ve Ethem Paşa 51
4. Ethem Paşa'nın Debre'deki Çatışmalara Son Vermesi 52
D) Üsküp ve Kosova Komutanlığı 53
1. Üsküp Redif Komutanlığı ve Kosova Komutanlığı'na Atanması 53
2. Karadağ Sınırındaki Karışıklıkların Önlenmesi 54
3. Debrenice'de Islahat Yapılmak İstenmesi ve Çıkan Olaylar 58
4. Debrenice'nin Üsküp'e Bağlanması 59
5. İpek ve Kolaşin'deki Çatışmalar 60
E) Ethem Paşa'nın Kosova Valiliği Dönemi 62
1. Kosova Valiliği'ne Atanması ve Kabile Çatışmaları 62
2. İsyancıların Yakalanması ve Ethem Paşa'ya Nişân Verilmesi 65
3. Arnavutluk Olayları Hakkında Çözüm Arayışları 68
4. Ethem Paşa'nın Kosova Valiliği'ndeki Son Hizmetleri ve Halep'e Tayin Edilmesi 69

F) Ethem Paşa'nın Halep ve Adana Bölgesindeki Çalışmaları ve Müşir Olması 71
1. Ethem Paşa'nın Halep'e Gelmesi ve Dürzi Olayları 71
a) Dürzi Olayları'nın Başlaması ve Ethem Paşa'nın Havran Fırkay-ı Seyyare Komutanlığı'na Getirilmesi 71
b) Ethem Paşa'nın Havran Fırkay-ı Seyyare Komutanlığı'nı Bırakması 74
c) İsyancıların Sürgüne Gönderilmesi 75
2. Ethem Paşa'nın Zeytun Olayları Sırasındaki Çalışmaları 77
a) İsyan Öncesindeki Olaylar 77
b) İsyanın Başlaması ve Ethem Paşa'nın Yardım Talep Etmesi 79
c) Ethem Paşa'nın Zeytun'a Gitmesi 84
d) Konsolosların Olaya Karışması 86
e) Asilerle Yapılan Anlaşma 88
3. Ethem Paşa'nın Müşir Olması ve Halep ve Adana Fevkalade Umûm Komutanlığı Dönemi 89
a) Saray'ın Ermeni Olayları Hakkındaki İkazı 91
b) Ethem Paşa'nın Bölgenin Haritasını İstemesi ve Askeri Birlikleri Düzenlemesi 92
c) Ethem Paşa'nın Suçluları Yargılamak İçin Divân-ı Harp Kurması 93

III. BÖLÜM

1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI VE GAZİ ETHEM PAŞA

A) Savaş Öncesindeki Gelişmeler 95
1. Girit Meselesinin Yeniden Canlanması ve Son Gelişmeler 95
2. Seferberlik Emri ve Ethem Paşa'nın Alasonya'ya Tayin Edilmesi 97
3. Savaş İhtimali Üzerine Yapılan Hazırlıklar ve Ethem Paşa'nın Komuta Heyeti 99
4. Savaş Öncesi Son Gelişmeler 101
5. Teselya Sınırındaki Yunan Çetelerinin Tecavüzleri 104
6. Yunan Tecavüzlerinin Devam Etmesi ve Ethem Paşa'ya İhtiyat Emredilmesi 105
B) 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Başlaması Teselya Cephesindeki Gelişmeler ve Ethem Paşa 107
1. Savaşın Başlaması ve Sınır Savaşları 107

a) Yunanistan'ın Savaş İlan Etmeksizin Fiilen Savaşı Başlatması ... 108
b) Osmanlı Devleti'nin Savaş İlanı ... 109
c) Savaş Kararının Büyük Devletler'e ve Taarruz Emrinin Ethem Paşa'ya Bildirilmesi ... 111
2. Sınır Savaşları ve Ethem Paşa ... 113
a) İlk Sınır Çatışmaları, Milona'nın İstirdadı ve Deliler Köyünün Alınması ... 113
b) Gazi Osman Paşa'nın Orduyu Teftişle Görevlendirilmesi ... 117
c) Tırnova'nın Alınması ve Müşir Ethem Paşa'ya Murassa' İmtiyâz Nişânı Verilmesi ... 118
d) Yenişehir'in Alınması ve Yunanistan'da Hükümet Krizi ... 121
3. Atina Üzerine Yürüyüş ... 124
a) Tırhala'nın Alınması ... 125
b) Yunan Donanması'nın Saldırıları ... 126
c) Birinci Velestin Muharebesi ... 127
d) Ethem Paşa'nın Orduyu Yeniden Toplama Gayretleri ... 128
e) Çatalca (Fırsala)'nın Alınması ve İkinci Velestin Muharebesi .. 130
f) Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'a Geri Çağırılması Üzerine Yaşanan Olaylar ... 134
g) Golos'un Alınması ve Ethem Paşa'ya Yöneltilen Eleştiriler ... 137
h) Ethem Paşa'nın Yunan Sınırı Umûm Komutanı Olması ... 139
i) Savaş Meydanlarında Seyyar Hastaneler Kurulması ve Rusya'nın Bu Husustaki Teşebbüsleri ... 141
j) Dömeke Meydan Muharebesi ... 142
k) Ermiye Harekâtı ve Furka Muharebesi ... 147
C) Epir Harekât Bölgesindeki Olaylar ... 150
1. Epir Cephesinde Savaşın Başlaması ve Gelişmeler ... 151
2. Epir Cephesinin Komutasının Ethem Paşa'ya Verilmesi ... 154

IV. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN MÜTÂREKE VE BARIŞ DÖNEMİNDE TEFTİŞ-İ ASKERİ KOMİSYONU İLE AYAN MECLİSİ'NDEKİ ÇALIŞMALARI

A) Savaşın Sona Ermesi ... 157
1. Büyük Devletler'in Savaşı Durdurma Çabaları ve Rusya'nın Aracılığı ... 157
2. Savaşın Durdurulması ... 158
3. Padişah'ın Takdir ve İltifatı ... 159

B) Müşir Ethem Paşa'nın Mütâreke Sürecindeki Faaliyetleri 160
1. Teselya Bölgesindeki Mütâreke Görüşmeleri 160
2. Müşir Ethem Paşa'nın Birinci Murahhas Olarak Atanması ve Kendisine Verilen Talimat 163
3. Barış Görüşmelerinin Sorumluluğunun Tevfik Paşa'ya Verilmesi.... 166
4. Görüşmelerin Başlayamamasının Avrupa Kamuoyunda Etkileri 167
5. Ethem Paşa'nın Yaralıları Taşımak İçin Vapur Talep Etmesi 168
6. Yunanlılar'ın Barış Görüşmelerine Yanaşmamaları ve Ethem Paşa'nın Uyarıları 169
7. Epir Harekât Bölgesindeki Gelişmeler ve Mütâreke Görüşmelerinin Yeniden Başlaması 170
8. Ethem Paşa'dan Bütün Cepheleri Kapsayan Mütâreke Yapmasının İstenilmesi ve Mütârekenin Yapılması 172

C) Müşir Ethem Paşa'nın Barış Görüşmeleri Sırasındaki Çalışmaları 176
1. Barış Görüşmelerinin Başlaması 176
2. Yunan Tecavüzlerinin Yeniden Başlaması ve Ulahlar'ın Osmanlı Egemenliğini İstemesi 178
3. Ethem Paşa'nın İstanbul'a Gelerek Padişahın Huzuruna Çıkması ve Yaver-i Ekrem Ünvanını Talep Etmesi 180
4. Agrafa Sınır Anlaşmazlığının Çözülmesi 181
5. Osmanlı Ordusu'na ve Yunan Esirlerine Maaş Verilmesi 182
6. Ethem Paşa'ya "Gazi"lik Unvanının Verilmesi 183
7. Osmanlı Ordusu'nun Sınırdaki Sıkıntıları 185

D) Barış Antlaşması İçin Gazi Ethem Paşa'nın Yunan Sınırındaki Çalışmaları 187
1. Ön Barış Şartları 187
2. Kesin Barış Antlaşmasının İmzalanması ve Gazi Ethem Paşa'nın Selamlık Resmî'ne Davet Edilmesi 188
3. Teselya'nın Boşaltılması ve Gazi Ethem Paşa 191
4. Gazi Ethem Paşa'nın Yunan Sınırından Ayrılması ve Murassa' İftihar Nişânı Verilmesi 194

E) Gazi Ethem Paşa'nın Yunan Sınırından Ayrılmasından Sonraki Çalışmaları 195
1. Gazi Ethem Paşa'nın Arnavutluk Hakkındaki Lâyihası 192
2. Askerî Teftîş Komisyonu İkinci Reisi Olması ve Mısır ile Bingazi Arasındaki Sınır Meselesi 197

3. Aile Fertlerine "Nişân" Verilmesi ve Ev Tahsis Edilmesi 199
4. Asker Toplanması Meselesi ve İtfaiyede Yaptığı Düzenlemeler 200
5. Bağdat'ta İran Tehlikesine Karşı Gazi Ethem Paşa'nın Önerdiği Teklifler 201
6. İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Gazi Ethem Paşa'nın "Meclis-i Mehamm-ı Harbiye"nin Üyesi Olması 204
7. Gazi Ethem Paşa'nın A'yân Meclisi Üyeliğine Seçilmesi 206

V. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN 31 MART OLAYLARI SIRASINDAKİ ÇALIŞMALARI, HARBİYE NÂZIRI OLUŞU, ADANA OLAYLARI'NDAKİ FAALİYETLERİ, HASTALIĞI, ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

A) Gazi Ethem Paşa'nın 31 Mart Olayı Sırasındaki Çalışmaları ve Harbiye Nâzırı Oluşu 207
1. İsyan Başlaması ve Gelişmesi Sırasında Gazi Ethem Paşa'nın Faaliyetleri 207
a) İsyanın Başlaması ve Yeni Harbiye Nâzırı İstenmesi 210
b) Birinci Tevfik Paşa Hükümeti'nde Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırı Olması ve Askeri Teskin Etmeye Çalışması 213
c) Derviş Vahdeti'nin İsyanı Körükleyen Yazısı Üzerine Gazi Ethem Paşa'nın Çalışmaları 215
d) Alaylı Askerlerin Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'dan İstekleri 216
e) Hareket Ordusu'nun Kurulması ve Gazi Ethem Paşa'nın Alt Düzey Askerlerle Görüşerek İsyanı Önlemeye Çalışması 218
f) II. Abdülhamid'in Gazi Ethem Paşa'dan Sükûnetin Sağlanmasını İstemesi 220
2. Hükümet-Hareket Ordusu İlişkileri ve Gazi Ethem Paşa'nın Tutumu 221
a) Gazi Ethem Paşa'nın Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girmemesi İçin Gösterdiği Çabalar 221
b) Gazi Ethem Paşa'nın Hareket Ordusu Hakkındaki Görüşleri 223
c) Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Beyannamesi ve Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'ndan İstifa Etmek İstemesi 225

d) Hareket Ordusu'nun Ayastefanos'a gelmesi, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanı Olması ve Gazi Ethem Paşa'nın İki Ordu Arasındaki Uyuşmazlığı Giderme Çabaları .. 226
e) Genel Milli Meclis'in Ayastefanos'ta Toplanması ve Gazi Ethem Paşa'nın İki Ordunun Çatışmaması İçin Yaptığı Çalışmalar 230
f) Hareket Ordusu'nun İstanbul'da Hakimiyet Kurması ve Gazi Ethem Paşa'nın Faaliyetleri 233

B) Gazi Ethem Paşa'nın 1909 Adana Olayları Sırasındaki Çalışmaları ... 235
1. Olayların Başlaması ve Gazi Ethem Paşa'nın İkinci Ordu'dan Asker İstemesi 237
2. Gazi Ethem Paşa'nın Yardım Kuvvetlerini Bölgeye Göndermek İçin Yaşadığı Zorluklar 238
3. Gazi Ethem Paşa'nın Gönderdiği Askerin Adana'ya Ulaşması ve Bölgede Yeniden Hakimiyetin Sağlanması 239
4. Birinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Yeni Kurulan İkinci Tevfik Paşa Hükümeti'nde Gazi Ethem Paşa'ya Görev Verilmemesi 240

C) Gazi Ethem Paşa'nın Hastalığı, Vefatı ve Kişiliği 242
1. Hastalığı ve Vefatı 242
a) Gazi Ethem Paşa'nın Hastalığı ve Mısır'a Gitmesi 242
b) Mısır'da Vefatı ve Cenaze Merasimi 243
c) Gazi Ethem Paşa'nın Cenazesinin İstanbul'a Getirilmesi ve Cenazede Hazır Bulunanlar 246
2. Gazi Ethem Paşa'nın Kişiliği, Çocukları ve Hakkında Yazılan Şiirler 248
a) Kişiliği 248
b) Ailesi ve Çocukları 251
c) Hakkında Yazılan Şiirler 251

SONUÇ 263
BİBLİYOGRAFYA 267
DİZİN 287
EKLER 293

ÖNSÖZ

Tarih araştırmalarında önemli bir yeri olan biyografiler, döneminde geçen olayların; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerinin, derinlemesine incelenmesine imkan sunarlar. Ayrıca, tarihi olayların gözden kaçan noktalarına dikkat çekerek, olayların karmaşık yapısının daha doğru anlaşılmasına yol açarlar. Tarihimizde hal tercümelerine kadar götürülebilecek bir maziye sahip olan biyografi çalışmaları, zamanımızda bilimsel olarak yapılabilmektedir. Gazi Ethem Paşa, biyografisi de bu çerçevede ele alınmış bir çalışmadır.

II. Abdülhamid Devri'nin önemli asker ve siyaset adamlarından olan Gazi Ethem Paşa, dönemin olaylarının içerisinde yer alarak, birçok konuda öncülük yapmıştır. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin kazandığı son zafer olan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın komutanı olması, onun *Teselya Kahramanı* olarak ün kazanmasına neden olmuştur. Ethem Paşa'nın bu özelliklerinden dolayı, hakkında bir çok çalışma yapılmış; ancak bu çalışmalarda onun hizmet ve değeri gerektiği gibi araştırılarak bilimsel bir çalışma olarak ortaya konulamamıştır. Bu çalışmada Gazi Ethem Paşa'nın askeri ve siyasi hayatı incelenirken, dönem olaylarının da yeterince aydınlanmamış birçok yönü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında büyük başarılar kazanmış askeri komutanlardan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Gazi Osman Paşa ve Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa hakkında doktora çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarla anılan şahıslar hakkında derli toplu bilgiler elde edildiği gibi, dönem olaylarının karanlıkta kalan birçok noktası da aydınlığa kavuşturulmuştur. Biz de, Gazi Ethem Paşa'nın biyografi çalışması ile, bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmaya gayret ettik. Böylece Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki üç büyük *Gazi*den üçünün de biyografileri tamamlanmış oldu.

Herşeye rağmen bu çalışmanın II. Abdülhamid Dönemi'nin daha iyi anlaşılması için önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz. Bu çalışmanın Gazi Ethem Paşa hakkında yazılan ilk bilimsel çalışma olması, önemini daha da

artırmaktadır. Hiç kuşku yok ki, bu çalışmanın da birçok eksiği vardır. Yeni yapılacak çalışmalarla konunun bu eksikliklerinin giderileceğini ve konuya yeni açılımlar sağlanacağını düşünmekteyiz.

Çalışmanın başından bu yana desteğini hiç esirgemeyen, konu seçiminden tezin yazımına kadar geçen sürenin bütününde yol gösterici, eleştirici ve yapıcı katkılarını gördüğüm hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'i rahmetle anmak isterim. Onun yol gösterici tavsiyelerini her zaman hatırlayacağım. Ayrıca uzun süren bu çalışmanın verdiği monotonluğa sabırla tahammül eden eşim Durdane'ye ve onlara çok zaman ayıramadığım çocuklarım Nur, Cem, Fatih ve Selim'e sevgilerimi sunmak isterim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
HSD.AFT.	Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarından Satın Alınan Evrak Kataloğu
ATASE.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt İdaresi Başkanlığı
a.e.	: Aynı eser/yer
MKT.MHM.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı
NGG.	Babıali Evrak Odası Vilayetlerden Gelen-Giden
Bkz.:	Bakınız
t.y.	Basım tarihi yok
y.y.	Basım yeri yok
BOA	Başbakanlık Osmânlı Arşivi
C:	Cilt
Çev.	Çeviren
v.d.	: Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
DUİT.	Dosya Usulü İradeler
Ed. veya Haz.	Editör/Yayına Hazırlayan
Bkz.: aş.	: Eserin kendi içinde aşağıya atıf
Bkz.: yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
GKB.	Genel Kurmay Başkanlığı
HR.SYS.	Hariciye Siyasi
İ.	: İrâdeler
MB.İ.	: Mabeyn İrâdeler
İA.	: MEB İslâm Ansiklopedisi

M.V.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ORH.	: Osmânlı-Rus Savaşı Fonu
OYH.	: Osmânlı-Yunan Savaşı Fonu s. Sayfa/sayfalar
S.A.	: Sicil-i Ahvâl Defterleri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TDV.İA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.	Yıldız Evrakı
Y.A.HUS.	Yıldız Sadaret Hususî Ma'ruzât
Y.A.RES.	Yıldız Sadaret Resmî Ma'ruzât
Y.MTV.	Yıldız Tasnifi Mütenevvi Ma'ruzât Evrakı Bölümü
Y.PRK.AZJ.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Arzuhal ve Jurnallar
Y.PRK.ASK.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Askerî Ma'ruzât
Y.PRK.DH.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Dahiliye Nezâreti Ma'ruzâtı
Y.PRK.HR.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Hariciye
Y.PRK.KOM.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Komisyonlar Ma'ruzâtı
Y.PRK.BŞK.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y.PRK.PT.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Posta ve Telgraf Nezâreti Ma'ruzâtı
Y.PRK.A.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Sadaret Ma'ruzâtı
Y.PRK.TKM.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı
Y.PRK.MYD.	Yıldız Tasnifi Perâkende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi

GİRİŞ

II. Abdülhamid Devri'nin önemli asker ve siyaset adamlarından birisi olan Gazi Ethem Paşa, döneminde meydana gelen önemli askeri ve siyasi olayların ya bizzat ya da dolaylı olarak içinde yer almıştır. Ethem Paşa'nın Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden 31 Mart Olayı'na kadar geçen pek çok olayda etkisinin olması, onun biyografisini dönem olaylarını anlama bakımından önemli bir konuma getirmiştir.

Ethem Paşa'nın genç yaşında padişahın yâverliğinde bulunması ve Mabeynci Osman Bey'in kızıyla evlenmesi, sarayla sürekli iyi ilişkiler kurmasını sağlayarak yüksek mevkilere gelmesine zemin hazırlamıştır. Onun bu görevlere gelmesi, hiç kuşkusuz sadece bu nedenlere bağlı değildir. Askeri okuldan mezun mektepli bir subay olması, çalışkanlığı, vazifesine düşkünlüğü ve herkesin kabul ettiği yüksek bir askerlik bilgisine sahip olması, onun başarılarını hazırlayan diğer faktörlerdir. Bu yeteneklerinden dolayıdır ki, ülkenin en kritik dönemlerinde önemli görevlere getirilen bir kişi olmuştur.

Yaptığımız çalışmada, Ethem Paşa'nın bu görevlerini beş bölüm halinde incelemeye çalıştık. Birinci bölümde, ailesi, öğretim hayatı, ilk görevleri ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki çalışmalarını; ikinci bölümde, Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki görevleri, Girit Fırkay-ı Askeriyesi Komutanlığı, Kosova Valiliği ve Halep Komutanlığı'nı; üçüncü ve dördüncü bölümlerde Osmanlı-Yunan Savaşı'nı ve Teftîş-i Askeri Komisyonu ve A'yân Meclisi'ndeki çalışmalarını; son bölüm olan beşinci bölümde ise, Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırı olması, 31 Mart ve Adana Olayları sırasındaki çalışmaları, hastalığı, ölümü ve kişiliğini incelemeye çalıştık.

Ethem Paşa'nın ayrıntılı otobiyografisi ve biyografisinin bulunmaması, özellikle çocukluk ve gençlik yıllarının aydınlatılmasında çeşitli zorluklarla karşılaşmamıza neden oldu. *Sicil-i Ahvâl Defterleri*'ndeki bilgiler dışında bu döneme ait arşiv vesikalarına rastlamak mümkün olamadı.

Kısa biyografilerine rastladığımız, -bibliyografyamızda eserler hakkında ayrıntılı bilgi verdiğimiz- Alaeddin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopesi*, F. Von Goltz Paşa'nın *Osmanlı-Yunan Seferi* adlı eseri, Bigham'ın *Teselya'da Osmanlı Ordusuyla* adlı eseri, *Sabah* gazetesi'nin 26 Aralık 1909 ve *İkdâm* gazetesi'nin 23 Aralık 1909 târihli nüshasında çelişkili bilgilere rastladık. Bu çelişkilerin, *TDV. İA*'de yer alan *Gazi Ethem Paşa* adlı makaleye de taşındığını gördük.

Biz bu çelişkili bilgileri, arşiv belgelerine dayanarak doğrusunu tespit etmeye çalıştık ve bütün bunları da dipnotlarda gösterdik.

Ethem Paşa'nın bu biyografileri içerisinde Bigham'ın eserinde yer verdiği biyografi oldukça dikkat çekmektedir. Burada, Ethem Paşa'nın 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra sırasıyla; Kosova ve Üsküp valiliklerine, Beyrut Valiliği'ne, Adana ve Havalisi Umum Komutanlığı'na ve Girit Askeri Birliği Komutanlığı'na atandığı yazılmaktadır. Biz yaptığımız çalışmada bu görev sıralamasının eksikliğini görerek doğrusunu tespit etmeye çalıştık.

Bu önemli şahsiyetin biyografisini incelemek için bibliyografyada gösterilen bütün yerli ve yabancı literatürü gözden geçirdik. Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere, Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi ve Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki vesikaları inceleyerek en doğru bilgilere ulaşmaya gayret ettik.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Ethem Paşa hakkında çok sayıda vesikaya rastladık ve bunları çalışmada değerlendirdik. Özellikle, *Sicil-i Ahvâl Defterleri*'nde Üsküp Komutanlığı'na kadar geçen hayatının bulunması çalışmaya önemli bir kolaylık sağladı. Ayrıca Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi'ndeki Osmanlı-Yunan-Savaşı ve Osmanlı-Rus Savaşı fonlarından da yararlandık. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na dair belgeler başka yerde olmadığından buradaki vesikalar çalışmaya önemli katkılar sağladı. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki belgeler ise, Ethem Paşa'nın ölümünden sonraki olaylara dair yararlı bilgiler verdi.

Tezin hazırlanmasında, yukarıda belirtilen arşiv vesikaları yanında, gazete nüshaları ile yerli ve yabancı eserler de önemli katkılar sağladı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın oluşturduğu ümitsiz ortamdan sonra, Osmanlı-Yunan Savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine telif edilen çok sayıda eser, çalışmamızın önemli bir kaynağını oluşturdu.

Gazi Ethem Paşa'nın hayatını geçirdiği dönemde neşriyatın çok oluşu, yaşadığı olaylar hakkında gazetelerde de bol miktarda malzemeye rastlanmasına neden olmuştur. Bu açıdan çalışmamızın önemli bir kaynağını da gazeteler oluşturdu.

Çalışmamızda Ethem Paşa'nın hayatını, dönemin olayları içerisinde incelemeye çalıştık. Bunu yaparken biyografinin asıl bilgilerini ayrıntılı, diğer bilgileri ise daha özet olarak ele almaya çalıştık.

Şimdi bu mühim şahsiyetin özgeçmişini dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal hadiseleri içerisinde ayrıntılı bir biçimde açıklamaya geçebiliriz.

I. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN AİLESİ, ÖĞRETİM HAYATI, İLK GÖREVLERİ VE 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAKİ HİZMETLERİ

A) Ailesi ve Öğretim Hayatı

1. Ailesi

Gazi Ethem Paşa, 12 Ağustos 1844 (27 Receb 1260/31 Temmuz 1260) târihinde İstanbul (Çemberlitaş)'da doğdu. Babası Çerkez Ferhat Ağa'dır.[1]

2. Öğretim Hayatı

İlk tahsilini sıbyan mektebinde tamamladıktan sonra, Dârü'l-maârif'e devam etti.[2] Daha sonra girdiği Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne piyâde sınıfından 1865 (1281) yılında mezun olarak, 1866 (1282)'da kurmay mektebini bitirdi.[3]

B) İlk Görevleri

1. Subay Olarak Atanması ve İlk Askeri Görevleri

19 Ocak 1865 (21 Şaban 1281)'de 21 yaşında Hassa-i Şâhâne Alayı'nın Birinci Taburu'nun Altıncı Bölüğü Mülâzım-ı Sânîliği'ne,[4] 17 Mayıs 1865

[1] BOA, *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Bazı kaynaklarda Ethem Paşa'nın babası Gümrük Damgabaşısı Mustafa Ferhat olarak ifade edilmiştir. (Bkz.: İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Hayatları-Eserleri*, İstanbul, Sedat Simavi Yayını, 1933, s. 438.); Ethem Paşa askerlik hayatında "Çemberlitaşlı" lakabıyla biliniyordu. Onun bu lakabı kendisinin İstanbul'da Çemberlitaş civarında yaşadığını göstermektedir. (Bkz.: Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye, İstanbul*, Artin Asodoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310, s. 356; Süleyman Paşa, Rumeli Harp Orduları Umum Kumandanı Merhum, *Hiss-i İnkılâp Yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülûsü, İstanbul, Tanîn Matbaası, 1326, s. 8.)*

[2] BOA, *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[3] Mehmed Esad, *Mir'at-ı...*, s. 354.

[4] BOA, *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

(22 Zilhicce 1281)'de Beşinci Ordu İstihkâm Bölüğü Mülâzım-ı Evvelliği'ne ve 9 Mart 1866 (21 Şevval 1282)'da yüzbaşı rütbesiyle Dâr-ı Şûrây-ı Askerî Yâverliği'ne tayin edildi. 6 Ocak 1867 (1283 senesi Şabanı nihayetinde)'de mezkur yâverlik uhdesinde kalmak üzere, rütbesi sol kolağalığına terfi ettirildi. 4 Kasım 1868 (19 Receb 1285)'de Üçüncü Ordu Birinci Talîa (öncü) Taburu Sol Kolağalığı'na atandı. 18 Temmuz 1870 (19 Rebiülahir 1287)'de Bosna Redifi Birinci Alayı Üçüncü Taburu Sağ Kolağalığı'na getirildi.[5] 11 Nisan 1873 (13 Safer 1290)'da İlbasan ve 24 Mayıs 1874 (8 Rebiülahir 1291)'de Bergama Redifi Binbaşılığı'na atandı.[6]

2. Binbaşı Ethem Bey'in Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilmesi Olayındaki Rolü

Ethem Bey, Bergama Redifi Binbaşısı iken 28 Mart 1875 (20 Safer 1292)'de Hassa Nizâmiye Piyâde Birinci Alayı'nın İkinci Taburu Binbaşılığı'na naklolundu. Bu görevde iken, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına katıldı.

Aslında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayını Midhat Paşa'nın başını çektiği bir grup planlamıştı. Anayasal rejimi ilan etmek isteyen Genç Osmanlılar isteklerini Abdülaziz'e kabul ettiremeyeceklerini anlayarak saltanat değişikliğini zaruri görmeye başlamışlardı.[7]

Bu sırada genç bir binbaşı olan Ethem Bey'in olaya karışması, Müşîr Süleyman Paşa'nın (1838-1892) isteği üzerine gerçekleşti.[8]

Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa kendi aralarında Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için çalışacaklarına karar verdikten sonra, olayı gerçekleştirmek için bir ekip oluşturma çabası içerisine girmişlerdi. Hüseyin Avni Paşa, bu konudaki düşüncesini Dâr-ı Şûrây-ı Askerî Reisi Müşîr Redif Paşa'ya açarak ondan yardım istedi. Redif Paşa kendisine yapılan teklifi kabul etmekle birlikte, olayı gerçekleştirmek için Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile sıcak ilişkileri bulunan

[5] BOA, *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Müfid Şemsi, *Arnavutluk ve İttihâd-Terakki*, Nehir, İstanbul, 1995, s. 181.

[6] BOA, *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[7] Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşti Hayatımın Cild-i Sanisi*, İstanbul, Târih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 4; Rifat Uçarol, *Siyasi Târih*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s. 328.

[8] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara, TTK Basımevi, 1967, s. 28.

Süleyman Paşa'yı da tavsiye etti.[9] Bu tavsiye üzerine Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ile görüşerek onun da bu girişim içerisinde yer almasını sağladı.[10]

Hüseyin Avni Paşa'nın planına göre, Süleyman Paşa olayın uygulayıcısı olarak görev aldı. Redif Paşa, yakından tanıdığı ve güvendiği o sıralarda Askeri Mektepler Nâzırı olan Süleyman Paşa'ya bu planları anlatınca, "*Serasker Paşa arzu ederlerse bu iş pek kolay olacaktır. Bir iki tabur askerle halli kâbildir*" diyerek olaya ne derece sahiplendiğini ortaya koydu. Bundan sonra bu mesele hakkında Süleyman Paşa ve Redif Paşa birkaç görüşme daha yaptıktan sonra, bir Cuma gecesi Hüseyin Avni Paşa'nın yalısında buluşarak konuyu müzakere ettiler. Daha sonra da Hüseyin Avni Paşa, olayı Midhat Paşa'ya açtı. Midhat Paşa da Süleyman Paşa'yı Yeni Osmanlılar ile yakınlığından dolayı yadırgamayarak gelişmeleri kabul etti.[11]

Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektepler Nâzırı Süleyman Paşa ve Dâr-ı Şûrây-ı Askerî Reisi Müşîr Redif Paşa'dan başka da destekçiler buldu. Bunlar, Dolmabahçe Sarayı'nı denizden abluka edecek olan Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa[12], Donanma Komutanı Ferîk Arif Paşa, Fetva Emini Kazasker Kara Halil Efendi, Kazasker Ahmed Hulusi Efendi, Dâr-ı Şûrây-ı Askerî Üyesi Mîrlivâ Hüseyin Sabri Paşa, Mîrlivâ Necip Paşa, İstanbul Merkez Komutanı Mîrlivâ Mustafa Seyfi Paşa[13], Seraskerlik Başyâveri Mîralay Mustafa Bey, Hassa Ordusu Meclisi Azası Mîralay Hacı Raşid Bey, Mekteb-i Harbiye-i

[9] Süleyman Paşa, Yeni Osmanlılar Cemiyetine girmiş ve orada hürriyet ve meşrutiyet fikirleri etrafında Samipaşazade, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi ile amaç birliği yapmıştı. (Bkz.: Abdullah Hüsnü Erol Özbilgen, "Müşir Süleyman Hüsnü Paşa, (1832-1892), Askeri ve Siyasi Hayatı Kişiliği Eserleri", *Yayınlanmamış doktora tezi*, İstanbul, 1997, s. 13).

Ahmet Saib, *Vaka-i Sultan Abdülaziz, Mısır*, Hindiyye Matbaası, s. 196; Uzunçarşılı, Abdülaziz'in hal' olayında Midhat Paşa'nın Meşrutiyet için, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Kayserili Ahmet Paşa'nın ise padişaha besledikleri kişisel düşmanlık için bu girişimde yer aldıklarını belirtir. (Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair", *Belleten*, C: XX, Sayı:77, Ankara, 1956, s. 103).

[11] Özbilgen, *a.g.t.*, s. 17.

[12] 7 Mayıs 1876'da ikinci defa Bahriye Nazırlığı'na tayin olunan Kayserili Ahmet Paşa zamanında Nezâret, Kaptan-ı Deryâlığa dönüştürülmüştür. Tarihçi Lütfi'ye göre Kayserili Ahmet Paşa'nın hal' olayının içinde yer alması işte bu değişiklikten memnun kalmaması ile alakalıdır. (Bkz.: Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara, TTK Basımevi, 2001, s. 339-340).

[13] Süleyman Paşa, *a.ge.*, s. 8-9; Özbilgen, a.g.t., s. 19.

Şâhâne Dahiliye Müdürü Mîralay Ahmed Hıfzı Bey, Erkân-ı Harb Kolağası Manastırlı Rifat Efendi ve Erkân-ı Harb Kolağası Bedri Efendi gibi kişilerdi.[14] Ancak, bu kişilerle Abdülaziz'i tahttan indirmeye imkan yoktu. Çünkü, fiili olarak işi yapacak askerlere de ihtiyaç vardı. Askerî Mektepler Nâzırı Süleyman Paşa'nın maiyetinde bulunan üç yüze yakın Harbiye Talebesi de bu iş için yeterli değildi. Ayrıca, bu taburlar üzerinde ilk amir olarak doğrudan kumanda edecek kişiler de yoktu. Üstelik bu sayıda bir öğrenci kitlesi ile böyle mühim bir girişimi başarmak mümkün değildi. İşi kolaylaştırmak için padişahın çevresinde bulunan Hassa Ordusu'ndan taraftar bulmak gerekiyordu. İşte Ethem Bey'in tahttan indirme olayına karışması bu aşamada sözkonusu oldu.[15]

Süleyman Paşa, tahttan indirme olayından yaklaşık yirmi gün önce, Taşkışla'dan geçerken gördüğü Hassa Beşinci Talia Taburu Binbaşısı İzzet Efendi'ye konuyu açarak desteğini istedi. İzzet Efendi de, böyle bir girişimde taburuyla beraber yer alacağını ifade etti; ancak bir tabur asker yeterli değildi. Bundan dolayı, Süleyman Paşa, Hassa Birinci Alayı İkinci Taburu Binbaşısı Ethem Bey ve Hassa Dördüncü Talia Taburu Binbaşısı Osman Ağa ile de görüşerek desteklerini aldı.[16]

Bu görüşmeler yapıldıktan sonra, 30 Mayıs 1876 Salı günü tahttan indirme planı gereğince, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa Dolmabahçe Sarayı'nın deniz tarafını kuşattı. Ayrıca, Saray'dan silah atılacak olursa hemen savunma yapılması için Zırhlı Donanma Komutanı Arif Paşa'ya emir verildi.[17] Karadan ise, İstinye Karakol Yüzbaşısı Halil Ağa, Tarabya ve Büyükdere telgrafhanelerini işgal etti. Hassa Beşinci Talia Taburu Birinci Yüzbaşısı Necid Efendi olayın gün ve saatini Veliaht Murat Efendi'ye haber verdi. Ayrıca, Hassa Beşinci Talia Taburu Binbaşısı İzzet Efendi, Hassa Birinci Alay İkinci Tabur Binbaşısı Ethem Bey ve Hassa Dördüncü Talia Taburu Binbaşısı Osman Ağa da Dolmabahçe Sarayı'nı kuşattılar.[18]

[14] Özbilgen, *a.g.t.*, s. 18.

[15] Süleyman Paşa, *a.g.e.*, s. 8; Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980, s. 230.

[16] Süleyman Paşa, *a.g.e.*, s. 8.

[17] Osman Nuri, *Abdülhamit-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul, Kitabhane-i İslâm ve Askeri-İbrahim Hilmi, 1327, s. 22.

[18] Uzunçarşılı, *Midhat Paşa...*, s. 38.

Dolmabahçe Sarayı önünde toplanmış olan taburları Süleyman Paşa, organize ediyordu.[19] Süleyman Paşa, Ethem Bey'in taburuna, Yaldızlıkapı (Büyük Saltanat kapısı), Koltukkapı (yani Dolmabahçe Saati tarafındaki kapı) ve Camlıköşk taraflarının muhâfazasını verdi. Osman Ağa'nın taburunu Paşa Dairesi tarafına koyup, kendisi de İzzet Bey'in taburuyla sarayın harem dairesi ve Murat Efendi'nin dairesi (şimdiki resim müzesi) tarafına gitti. Seyfi Paşa'yı da Dolmabahçe meydanında ihtiyatta bıraktı. Beşiktaş tarafı nefer elbisesi giydirilmiş Harbiye talebeleri tarafından tutulmuştu. Saraydan gelebilecek herhangibir mukavemete karşı Maçka sırtlarına yerleştirilen dağ toplarından Yüzbaşı Hüseyin Bey sorumluydu. Saray deniz tarafından da Donanma Komutanı Mîrlivâ Arif Paşa tarafından tutulmuştu.[20]

Hareket planlandığı gibi gerçekleştirildi. Ethem Bey, taburunu Dolmabahçe önlerine getirirken, Taşkışla Komutanı Emin Bey'i tevkif etti.[21] Hüseyin Avni Paşa'dan Şehzade Murat'ı getirme görevini üstlenen Süleyman Paşa, Salı sabahı veliaht Murat'ı Dolmabahçe sarayından çıkardı. Burada Hüseyin Avni Paşa veliahtı alarak, Serasker kapısına götürdü. Orada beklemekte olan Sadrazam, Şeyhülislam ve Midhat Paşa yeni padişaha biat ederek yeni dönemi başlattılar.[22]

3. Ethem Bey'in 1876'da Sırplar'a Karşı Yapılan Savaşa Katılması

Osmanlı tahtında bu değişikliğin yaşandığı bir dönemde, Balkanlar'da karışıklıklar çıkmaya başlamıştı. Sırbistan Bosna'yı, Karadağ'da Hersek'i istiyordu. Osmanlı Devleti henüz bu istekleri reddetmeye fırsat bulamadan, bu iki devlet Osmanlı Devleti'ne (1-2 Temmuz 1876) savaş açtı.[23]

Bu sırada Ethem Bey, Hassa Nizâmiye Piyâde Birinci Alayı'nın İkinci Taburu Binbaşılığı'ndan sonra, Bursa Redifi Talia Alayı'nın Kaymakam'ı olarak atanmıştı. (10 Haziran 1876/18 Cemaziyelevvel 1293) Ethem Bey bu terfiden sonra Sırp Savaşı'na kaymakam olarak katıldı.[24]

[19] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 22.

[20] Uzunçarşılı, *Midhat Paşa...*, s. 39.

[21] *A.e.*, s. 159.

[22] Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983, s. 115.

[23] Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, C: XXVI, Sayı: 103, Ankara, 1962, s. 569-570.

[24] BOA, *S.A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

Ethem Bey, Sırp Savaşı'nda Niş Kolordu Komutanı Müşîr Ahmet Eyüp Paşa'nın komutasındaki Şehirköy Fırkası Komutanı Süleyman Paşa'nın emrinde bulunan, Selâmi Paşa Livâsı'ndaki 6 taburdan birinci taburun komutanı idi.[25] 16 Temmuz 1876'da Sırplar, Bandrola çizgisini tuttuğu sırada Ethem Bey'in de içinde bulunduğu Süleyman Paşa komutasındaki birliklere taarruz vazifesi verildi. Süleyman Paşa, 17 Temmuz'da üç livâsı ile harekete geçti.

Bu sırada Fırka Komutanı Süleyman Paşa'nın da içinde bulunduğu Selâmi Paşa Livâsı'nın vazifesi Yalovik-İzvor üzerine hareket etmekti. Yapılan taarruzda zayiatın çok olması, genel taarrruzun durdurularak sadece Kaymakam Ethem Bey'in komuta ettiği Beşinci Ordu Birinci Alay Birinci Tabur'un görevlendirilmesine neden oldu. Ethem Bey, kendisine verilen vazifeyi başarıyla yerine getirerek az bir telefatla İzvor tepesini aldı.[26]

İzvor alındıktan sonra, Selâmi Paşa Livâsı, Hafiz Paşa Livâsı'nı beklemeye başladı. Bu sırada uzaktan geldiği görülen birliklerin Hafız Paşa Livâsı olduğu zannedilerek taarruza geçildi; ancak çok geçmeden gelen kuvvetlerin Sırp birlikleri olduğu anlaşılınca, Selâmi Paşa'nın yorulmuş birlikleri kaçmaya başladılar. Tabyada sadece Beşinci Ordu Birinci Alay Birinci Tabur Komutanı Ethem Bey kalmıştı. Kuvvetin az ve zayıf olduğunu gören Sırplar, büyük bir taarruza geçtiler. Livâ Komutanı Selâmi Paşa'nın toplayabildiği birlikler ile Ethem Bey'in yardımına koşması büyük bir bozgunu önledi. Savaşta Ethem Bey'in büyük hizmet ve cesareti görüldü. Selâmi Paşa, Kaymakam Ethem Bey'i burada bırakarak kendisi ikinci çizgiyi teşkil eden İzvor'a çekildi. Bu olay üzerine Kolordu Komutanı Müşîr Ahmet Eyüp Paşa, ric'at emri vermeyerek Ethem Bey Taburu'nu tehlike içinde bırakmasından dolayı İkinci Livâ Komutanı Selâmi Paşa'yı cezalandırdı.[27]

Ethem Bey, savaşta gösterdiği bu başarılardan sonra terfi ettirilerek Mîralây rütbesine yükseltildi.[28] Ethem Bey'in bu savaştaki başarıları, ilerideki dönemde Süleyman Paşa tarafından sözkonusu edilerek terfi etmesine gerekçe yapılacaktır.[29]

[25] İ.Halil, *1876-1878 Osmanlı-Sırp Seferi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934, s. 116.

[26] *A.e.*, s. 105-106

[27] *A.e.*, s. 109.

[28] BOA, *S.A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Bkz.: a.ş., s. 23.

[29] ATASE, *ORH.*, nr. 105/92-2.

Yapılan savaşta Sırplar'ın yenilmesi üzerine, Büyük Devletler araya girerek Osmanlı Devleti'nden savaşı durdurmasını istediler. Bu istek üzerine Osmanlı Devleti savaşı durdurdu; ancak, Sırplar savaşmaya devam edince çatışmalar yeniden başladı ve Osmanlı kuvvetleri yeniden Sırplar'ı yendi. Bu durum üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek savaşı yeniden durdurmasını istedi. Savaş bu ültimatom üzerine 31 Ekim 1876'da tekrar durduruldu; ne var ki, Balkanlar'daki problemler bitmedi. Bu karışıklıklar sonunda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı çıktı.[30]

C) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki Hizmetleri

Sırp Savaşı'nda başarılar kazanan Ethem Bey, tarihimizde 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na miralay rütbesi ile katıldı. Şimdi, Ethem Bey'in savaştaki rolünü anlayabilmek için, savaşın başlaması ve gelişmesi hakkında genel bir bilgi vermek istiyoruz.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Sırp ve Karadağ seferlerinden kazançlı çıkması, Rusya'nın bölgedeki menfaatlerine uygun gelmemiş ve 31 Ekim 1876'de 48 saat içinde iki aylık bir mütâreke yapılmasını teklif etmişti. Bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti Rus teklifini kabul etmek zorunda kalmıştı.[31] Bu gelişme üzerine, Rusya'nın Balkan bunalımını kendi menfaatlerine alet edeceğini düşünen İngiltere, konuyu görüşmek üzere bir konferans teklif etti.[32] Paris Antlaşması'nda imzası bulunan Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya delegeleri 23 Aralık 1876'da Haliç'teki Bahriye Nezârcti'nde Tersane Konferansı'nda toplandılar. Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nâzırı Saffet Paşa ve Berlin Elçisi Ethem Paşa temsil ediyordu.[33] Osmanlı Devleti konferansın açılış günü, Meşrutiyet'i ilan ederek, konferansa gerek kalmadığını söylemek istemişse de Batılı ülkelere bu yaklaşımını kabul

[30] Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 269; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII., Ankara, TTK Basımevi, 1963, s. 24.

Reşid, *1293 Osmanlı-Rus Sefer-i Ahiri*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1326, s. 5; Kurat, "1877...", s. 567-569; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII, s. 24.

[32] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 206; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi, C: IV, İstanbul, 1954, s. 291.

[33] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 206; Berlin Elçisi Ethem Paşa (1818-1893), II. Abdülhamit'in saltanatının ilk zamanlarında sadrazam olan, askeri ve mülki görevleri yanında ilmi çalışmalarda da bulunan Ethem Paşa'dır. (Bkz.: Gövsa, a.g.e., s. 437.); Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII, s. 28.

ettirememişti.[34] Konferans'ta Osmanlı Devleti'nden Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki durumlarını tanımasını ve bunların topraklarının genişletilmesini, Bosna-Hersek ile Bulgaristan'a bazı ayrıcalıklar ve özerklik verilmesini istediler. Osmanlı Devleti bu şartları haysiyet ve şerefine bir darbe olarak değerlendirerek reddetti. Bunun üzerine, 29 gün 9 oturum yapılan Konferans gergin bir şekilde 20 Ocak 1877'de dağıldı.[35]

Tersane Konferansı'nın kararlarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettiremeyen Rusya, Batı kamuoyunun desteğini de alarak Tersane Konferansı'na katılan ülkelerin temsilcileriyle Londra'da bir toplantı yapılmasına öncülük etti. 31 Mart 1877 (16 Rebiülevvel 1294)'de kabul edilen Londra Protokolü'ne göre, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan toplumlar için vaadettiği ıslahatı yapması isteniyordu. Osmanlı Devleti 12 Nisan 1877'de Londra Protokolü'nü de reddetti.[36] Bu sonuçtan sonra, Rus Maslahatgüzarı Nelidof, Hariciye Nâzırı Saffet Paşa'ya savaş ilanı notasını vererek İstanbul'dan ayrıldı.[37] Rus Hükümeti de Petesburg'da bulunan Tevfik Paşa'ya pasaportlarını iade edince 23 Nisan 1877'de savaş hali başlamış oldu.[38]

II. Abdülhamid savaşı İstanbul'da oluşturduğu bir heyet aracılığıyla yönetiyordu. Savaş Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki cephede cereyan ediyordu.[39] Anadolu cephesinin komutanı Ahmet Muhtar Paşa idi; ayrıca, Müşîr Derviş Paşa Kolordusu ile Erzurum Valisi Müşîr Kurt İsmail Paşa'da serbest bırakılmışlardı. Bu müstakil birlikler 300 kilometrelik bir cephe oluşturmuşlardı.[40]

[34] Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII, s. 30.

[35] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 209; Reşid, *a.g.e.*, s. 7; Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, İstanbul, 1328, s. 582; Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 332.

[36] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 299; Ali İhsan Gencer, Nedim İpek: "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877) Belgeler, *Türk Târih Belgeleri Dergisi*, C: XV, Sayı 19'dan Ayrıbasım, Ankara, TTK. Basımevi, 1993, s. 206; Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 334.

[37] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 271; İ. Halil Sedes, *Osmanlı Ordusu Savaşları Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C: I, İstanbul, Askeri Matbaa, 1935, s. 55.

[38] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 272; Charles Segnobos, *Târih-i Siyasi, Asr-ı Hazırda Avrupa*, Çev. Ali Raşid, C: II, İstanbul, Kanaat Kitaphanesi, 1324, s. 400; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII, s. 41; Seher Dilber Kurçeron, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının Türk Basınına Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 28.

[39] ATASE, *ORH.*, nr. 10/84-1-4.

[40] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 295, 332; *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi*, Harp Târihi Broşürü, Ankara, 2000, s. 58; Kurçeron, *a.g.t.*, s. 195.

24 Nisan 1877'de ilerlemeye başlayan Ruslar, 30 Nisan 1877'de Beyazit'i ve 17 Mayıs 1877'de Ardahan'ı aldılar. Ahmet Muhtar Paşa Rus ileri harekâtını 21 Haziran 1877'de Tatarköy civarında durdurarak başarılar kazanmaya başladı.[41] Yaşanan uzun beklemedan sonra 25 Ağustos 1877'de, Ferîk Gedik Alî Paşa ve Mîralay Kaptan Mehmet Bey'in çabalarıyla Kızıltepe yeniden zapt edilerek Kars-Erzurum ulaşımı yeniden sağlandı.[42] Bundan sonra kazanılan Gedikler Savaşı ile kaybedilen yerler geri alınması üzerine II. Abdülhamid Ahmet Muhtar Paşa'ya Gazilik ünvanı verdi.[43] Ruslar'ın 2 Ekim 1877'de başlattıkları taarruza karşı Yahniler Savaşı'nı kazanan Osmanlılar, bu cephedeki son başarılarını elde ettiler. Bundan sonra, Osmanlı kuvvetleri Erzurum müstahkem mevkilerine kadar çekilmek zorunda kaldılar.[44] Bu sırada Rumeli cephesindeki gelişmeler üzerine, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, İstanbul'un savunmasını yapmak üzere Çatalca Hattı Müdafaa Komutanlığı'na atandı. Ahmet Muhtar Paşa, yerine Kurt İsmail Paşa'yı vekil bırakarak İstanbul'a gitmek üzere, 25 Aralık 1877'de Erzurum'dan hareket etti.[45] Ruslar kazandıkları bütün başarılarına rağmen Doğu Cephesi'nde nihai bir başarı elde edememişlerdi.

Savaşta sonucu belirleyecek olan Rumeli Cephesi'ne her iki tarafta en büyük kuvvetlerini yığmışlardı. Savaşın başında Tuna Ordusu Umum Kumandanı Şumnu'da bulunan Abdülkerim Nadir Paşa idi. Tuna cephesindeki kuvvetler üç orduyaayrılmıştı. Rusçuk, Silistre, Şumnu ve Varna'da bulunan Şark Ordusu'nun başında Müşîr Ahmed Eyüp Paşa, Vidin'de bulunan Batı Ordusu'nun başında Müşîr Tokatlı Osman Paşa ve ikisinin arasındaki Güney/Balkan Ordusu'nun başında da, daha sonra Hersek'ten getirilen Süleyman Paşa vardı.[46]

[41] ATASE, *ORH.*, nr. 100/42-1-2, 27 Temmuz 1293; Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 340; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989, s. 67; Kurçeron, *a.g.t.*, s. 206.

[42] M. Cavid Baysun, "Muhtar Paşa", *İA.*, C: VIII, İstanbul, 1979, s. 523; Uçarol, *Muhtar Paşa*, s. 74-79.

[43] *Vakit*, Sayı: 706, 12 Ekim 1877 (4 Şevval 1294/30 Eylül 1293); Uçarol, *Muhtar Paşa*, s. 79; 1877-1878 Osmanlı..., s. 48.

[44] *Vakit*, Sayı: 700, 6 Ekim 1877 (28 Ramazan 1294/24 Eylül 1293.); Sayı: 702, 8 Ekim 1877 (30 Ramazan 1294/26 Eylül 1293); Sayı: 703, 9 Ekim 1877 (11 Şevval 1294/27 Eylül 1293.); Sayı: 713, 19 Ekim 1877 (11 Şevval 1294/7 Teşrinievvel 1293); Sayı: 715, 21 Ekim 1877 (13 Şevval 1294/9 Teşrinievvel 1293); Sayı: 732, 7 Kasım 1877 (30 Şevval 1294/26 Teşrinievvel 1293.); Sayı: 742, 22 Kasım 1877 (15 Zilkade 1294/9 Teşrinisani 1293); Sayı: 748, 28 Kasım 1877 (21 Zilkade 1294/15 Teşrinisani 1293); Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 355-356; İ. Halil Sedes, *Osmanlı Ordusu Savaşları 1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri*, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1946, s. 141; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 301; Kurçeron, *a.g.t.*, s. 215.

[45] *Vakit*, Sayı: 784, 29 Aralık 1877 (23 Zilhicce 1294/17 Kanunuevvel 1293); Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 243; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 302; *1877-1878 Osmanlı...*, s. 58.

[46] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 295-296.

Rus Ordusu'nun başkumandanı, Çar'ın kardeşlerinden veliaht Grandük Nikola Nikolayeviç (Nikolas Nicolaievitch) idi. Bu prensin kumandasında ilk önce dört kolordu bulunduğu halde, daha sonra üç kolordu daha eklenmişti.[47] Savaş öncesi Osmanlı Devleti ile anlaşamayan Romanya, Rusya ile 16 Nisan 1877 (2 Rebiülahir 1294)'de arazisinin genişletilmesi ve bağımsızlık şartıyla, gizli bir anlaşma yaptı. Bu antlaşma ile Rusya 50 bin kişilik Romen Ordusu'nun desteğini kazandı ve Ruslar'ın Tuna güneyine doğru ilerlemesi oldukça kolaylaştı.[48]

Tuna cephesinde Rus ileri harekâtı 21 Haziran 1877'de başlayarak, kısa sürede Dobruca ve Ziştovi istikametinde ilerlemeye dönüştü. Rumeli'nin iki doğal savunma hattı Tuna Nehri ve Balkan Dağları kolaylıkla Ruslar'ın eline geçti.[49] Bu sırada Rus kuvvetleri, Osmanlı birliklerinin durumuna göre üç kola ayrılmıştı. Grandük Nikola, Osmanlı Doğu Ordusu'na karşı Ruscuk üzerine, General Krüdner, Osmanlı Batı Ordusu'na karşı Niğbolu üzerine ve General Radetzki, Osmanlı Güney Ordusu'na karşı Balkan geçitlerine doğru hareket etti. Ünlü Rus generali Gurko (Gourko) da güney kolunun öncü komutanı idi.[50] Ruslar, bu ilerleyişleri sırasında 7 Temmuz 1877'de Tırnova'yı, 16 Temmuz 1877'de Batıda Niğbolu'yu, 18 Temmuz 1877 (7 Recep 1294)'de de güneyde Şıpka Geçidi'ni ele geçirdiler.[51] Ruslar'ın önemli bir direnme ile karşılaşmadan bu kadar ilerlemesi üzerine, Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa azledildilerek 17 Temmuz 1877 (6 Recep 1294)'de İstanbul'a çağrılarıldı. Yerine de Yenipazar Ordu Komutanı Mehmet Alî Paşa getirildi.[52]

Bu ilk Rus başarılarına karşı tedbir alan II. Abdülhamid, İstanbul'da toplanan Askeri Meclis'te iki önemli karar aldırdı. Bunların birisi, Vidin'de bulunan Müşîr Osman Paşa'nın Plevne üzerine hareketi idi. [53] Çünkü, stratejik açıdan

[47] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 302.

[48] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 288; Kurçeron, *a.g.t.*, s. 41.

[49] Reşid, *a.g.e.*, s. 12; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: III, s. 34-43,51-54; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 302.

[50] Kurçeron, *a.g.t.*, s. 81; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: III, s. 57.

[51] ATASE, *ORH.*, nr. 114/14/2; *Vakit*, Sayı:619, 17 Temmuz 1877 (6 Recep 1294/5 Temmuz 1293); Sedes, Rus ve Romen..., C: III, s. 60-63; *1877-1878 Osmanlı...*, s. 31; Kurçeron, *a.g.t.*, s. 90.

[52] *Vakit*, Sayı: 626, 24 Temmuz 1877 (13 Recep 1294/12 Temmuz 1293).

[53] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 447; Ahmed Midhat, *Plevne Müdafaası*, İstanbul, 1326, s. 9.

önemli bir noktada bulunan Plevne'deki az sayıdaki Osmanlı askeri, Rus birliklerine karşı dayanamamıştı.[54] İkinci karar ise, Hersek'deki Süleyman Paşa Kolordusu'nun Rumeli'ye gelip, yukarıda bahsettiğimiz Güney Ordusu'na katılmasıdır.[55]

II. Abdülhamid'in aldırdığı karar üzerine Plevne'ye gelen Osman Paşa, bu önemli mevkiyi maharetle savundu. 19 Temmuz 1877'de Ruslar'ın taarruzuna karşı başarılı bir savunma yaparak Ruslar'a Rumeli cephesindeki ilk darbeyi vurdu.[56] General Krüdner, yediği bu ilk darbeden sonra 30 Temmuz 1877'de takviye ettiği ordusuyla yeniden saldırdı; ancak bu ikinci taarruzda da yenildi.[57] Rus Orduları'nın bu yenilgileri üzerine, Rus Erkân-ı Harbiyesi Plevne meselesi halledilmedikçe daha ileri gitmenin tehlikeli olacağına kanaat getirdi.[58] Çar İkinci Aleksandır, durumun ciddiyetini görerek ordusunu takviye ederek Romanya'dan yardım istedi. Bu çağrı üzerine savaşa katılan Romanya Prensi Birinci Karol, Plevne harekâtının başkomutanlığını üstlendi.[59]

Gazi Osman Paşa'nın İkinci Plevne zaferini kazandığı 30 Temmuz 1877'den 11 Eylül 1877'e kadar 44 gün geçmişti. Osmanlılar'ın Plevne başarıları karşısında moralleri bozulan Ruslar, Niğbolu, Rusçuk ve Şıpka üçgeni içinde Çar'ın istediği yardım kuvvetleri gelinceye kadar hareketsiz kaldılar. Rus birliklerinin yardım beklediği bu dönemde Başkomutan Mehmet Alî Paşa, şartları gerektiği gibi değerlendirerek Ruslar'a büyük bir darbe vurmaya yanaşmadı.[60]

Bu arada Güney Ordusu Komutanı Süleyman Paşa, 31 Temmuz 1877'den 18 Eylül 1877 târihine kadar, Şıpka geçidini yeniden almaya çalışmışsa da başarılı olamadı.[61] Başkomutan sıfatıyla Doğu Ordusu'nun başında bulunan

[54] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 446; *Ahmed Midhat, Plevne...*, s. 13-18.

[55] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 303.

[56] Ahmed Midhat, *Plevne...*, s. 13-18; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: III, s. 66; *1877-1878 Osmanlı...*, s. 31.

[57] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 450.

[58] A.e., s. 450; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 304.

[59] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 457.

[60] Ahmed Midhat, *Plevne...*, s. 19; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 304.

[61] *Vakit*, Sayı:660, 27 Ağustos 1877 (18 Şaban 1294/5 Ağustos 1293); Danişmend, *İzahlı...* C: IV, s. 304; Kurçeren, *a.gt.*, s. 118.

Mehmet Alî Paşa da, Plevne'ye yardım amacıyla 22 Ağustos 1877'den 5 Eylül 1877'e kadar Ruslar'ın Ruscuk havalisini boşaltmalarını sağlamasına rağmen, Rus birliklerini takip etmediğinden yeniden toplanmalarını sağlamış ve 21 Eylül 1877'de Çayırköy (Tserkovnia) civarında Ruslar'a yenilmişti.[62] Mağlup vaziyette olan Rus Ordusu bu olaydan sonra, üstün duruma geçti. Bu başarısızlığından sonra Mehmet Alî Paşa, Umum Kumandanlık görevinden alınarak, yerine Güney Ordusu Kumandanı Müşîr Süleyman Paşa atandı.[63]

1. Ethem Paşa'nın Plevne Yardım Kuvvetlerinde Yer Alması

Ruslar, Plevne'deki ikinci yenilgilerinden (30 Temmuz 1877) sonra, yeniden teşebbüse geçmek için hazırlıklarını sürdürürken, aynı zamanda Müşîr Süleyman Paşa ve Mehmet Alî Paşa'nın taarruzlarının sonucunu da bekliyorlardı. Bu kuvvetlerin hareketlerinin sonucunun görülmesi üzerine, Üçüncü Plevne Muhârebesi'nin zamanının geldiğini düşündüler.[64]

İşte Mîralay Ethem Bey'in de Plevne ordusuna katılması bu aşamada gerçekleşmiştir. Daha önce Orhaniye'de bulunarak bölgeye yapılan Rus taarruzlarına karşı önemli başarılar kazanmış olan Mîralay Ethem Bey, Üçüncü Plevne Savaşı'ndan sonra Plevne ordusuna katıldı.[65]

Ruslar, Plevne üzerine yürümeden önce, Plevne önündeki starejik bir nokta olan Lofça'yı 3 Eylül 1877'de aldılar. Böylece Plevne önünde herhangi bir engel kalmadı.[66] Ruslar, Plevne'yi almadan güneye ilerlemenin tehlikeli olacağını bildiklerinden Gazi Osman Paşa'nın direnişini biran evvel kırmak istiyorlardı.[67] Bu amaçla, 7 Eylül 1877'den 11 Eylül 1877 (3 Ramazan 1294)'e ka-

[62] *Vakit*, Sayı:665, 1 Eylül 1877 (23 Şaban 1294/20 Ağustos 1293); Sayı:677, 13 Eylül 1877 (5 Ramazan 1294/1 Eylül 1293); Kurçeren, *a.g.t.*, s. 98,101.

[63] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 422; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 305; Kurçeren, *a.g.t.*, 134.

[64] Ahmed Saib, *Son Osmanlı-Rus Muhârebesi*, Mısır, Hindiyye Matbaası, 1327, s. 205; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1993, s. 359; Kurçeren, *a.g.t.*, s. 163.

[65] ATASE, *ORH.*, 105/92-2; F.W.Von Herbert, *Plevne Müdafaasında Bir İngiliz Zabitinin Hatıraları*, Çev.Nurettin Artam, Ankara, Ulus Basımevi, 1988, s. 156.

[66] Ahmed Saib, Son Osmanlı-Rus. .., s. 205; Süer, *a.g.e.*, s. 359.

[67] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 305; Şerefeddin Turan, "Plevne", *İA*, C: IX, İstanbul, 1964, s. 571.

dar devam eden taarruzlarında başarılı olamayıp bozguna uğradılar.[68] Bunun üzerine Plevne'yi muhasara etmekten başka bir yol kalmadığını düşünerek 22 Eylül 1877 (10 Eylül 1293)'de Plevne'yi kuşattılar.[69]

Plevne'nin Ruslar tarafından kuşatılması savaşın yeni bir döneme girmesini sağlamıştı. Bu sırada Gazi Osman Paşa, İstanbul'a telgraf yazarak, 25 taburluk bir takviye kuvveti göndermelerini istiyordu. Bu yardım kuvvetlerinin gelmesiyle Lofça'nın yeniden alınabileceğini düşünüyordu. Gelen takviye birlikleri için toplanma yeri olarak da Orhaniye (Botevgrad) belirlenmişti.[70] Osman Paşa'nın 9 Eylül'de gönderdiği telgrafı üzerine, İstanbul'daki Askeri Meclis toplanarak, Plevne'ye gönderilecek yardımın niteliği hakkında 11 Eylül 1877'de bir mazbata hazırladı. Bu mazbataya göre, Gazi Osman Paşa'nın emrinde olmak üzere, Ahmet Hıfzı Paşa ve Mustafa Paşa komutasında bir yardım kuvveti hazırlanması kararlaştırıltı.[71]

Mîralay Ethem Bey'in yardım kuvvetlerinde yer alması bu aşamadan sonra sözkonusu olmuştur.

a) Plevne'ye Yardım Müzakereleri ve Ethem Bey

Savaşın gelinen aşamasında, Plevne'nin durumu komutanları endişelendirmeye başladı. 9 Eylül 1877'de Balkan Ordusu Kumandanı Müşîr Süleyman Paşa, İstanbul'da bulunan Tophane ve Mabeyn Müşîri ve Askeri Meclis Başkanı Mahmud Celaleddin Paşa'ya konuyu anlatan telgraflar çekti. Bu telgraflarda Süleyman Paşa, Orhaniye'de biri Nizâmiye ve 1.5'u Müshtahfaz olmak üzere toplam 2.5 tabur asker ve 1 batarya seyyar ve 4 kıta dağ topu bulunduğunu, ayrıca Nizâmiye taburunda 460 askerde hiç tüfek olmadığını, Orhaniye gibi önemli bir mevkinin 2.5 tabur askere bırakılmasının ve bu asker-

[68] *Vakit*, Sayı:676, 12 Eylül 1877 (4 Ramazan 1294/31 Ağustos 1293); Ahmet Midhat, *Plevne..*, s. 49-60; Süer, *a.ge.*, s. 386.

[69] Ali Fuad: *Osmanlı-Rus Seferi*, Üçüncü Plevne, Plevne'nin Sükutu, C: III, Dersaâdet, Kitabhane-i İslâm ve Askeri, 1326, s. 837; Mehmed Hulusi: *1877-1878 Osmanlı Rus Seferi*, İstanbul, Sancakciyan Matbaası, 1326, s. 112.

[70] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 468; Albay Talat, *Plevne Savunması*, Haz. Talat Yalazan, Ankara Genel Kurmay Basımevi, 1997, s. 71; Ahmet Midhat, *Plevne...*, s. 102; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: XII, s. 6; Süer, *a.ge.*, s. 412; Kurçeren, *a.g.t.*, s. 179;

[71] Bu mazbatanın altında şu isimlerin imzaları vardı: Mehmed Sadık, Ömer Fevzi, Mehmet Namık, Rıza, Mustafa, Mahmud Celaleddin (Bkz.: Sedes, *Osmanlı Rus ve Rumen...*, C: 10, s. 254).

lerin 460 neferinin de silahsız olmasının inanılması zor bir durum olduğunu, İstanbul'dan demiryoluyla Filipe ve oradan da posta arabalarıyla Orhaniye'ye üç gün zarfında silah nakli mecbur olduğunu *ağlayarak* belirtiyordu.

Bütün bu bilgileri Orhaniye mevki kumandanlığında bulunan Topçu Mîrlivâsı Mustafa Paşa ve Piyâde Mîralayı Ethem Bey'den öğrendiğini söyleyen Süleyman Paşa, Orhaniye Kumandanlığı hakkında da bazı tavsiyelerde bulundu. Ona göre, Sırp Savaşı'nda yanında savaştıklarından iyi tanıdığı, Topçu Mîrlivâsı Mustafa Paşa'nın önemli bir yeri savunacak "*mâye-i besâletinin*" olmadığı, buna mukabil Ethem Bey'in "*hem gayyûr ve hem de şecî' bulunduğundan*" görevin Ethem Paşa'ya verilmesinin daha uygun olacağını belirtti. Süleyman Paşa'ya cevap veren Mahmud Celaleddin Paşa da, harp ihtiyaçlarının birkaç gün içinde karşılanacağını belirterek, Ethem Bey hakkındaki değerlendirmesinin dahi "*derdest-i tervîc ve icrâ' bulunduğunu*" belirtti.[72]

Bir gün sonra 10 Eylül'de Mahmud Celaleddin Paşa, Balkan Komutanı'na gönderdiği telgrafta istenilenlerden hazır bulunanların gönderildiğini; ayrıca Orhaniye Komutanlığı'na da Mîrlivâ Hüseyin Vasfı Paşa'nın tayin edildiğini belirtti.[73] Yine aynı gün yapılan telgraf görüşmesinde Süleyman Paşa, Osman Paşa'nın içinde bulunduğu zor durumdan bahsederek, Orhaniye'de toplanan askerden bir kısmının muktedir bir komutanın emrine verilerek yardım gönderilmesini teklif etti. Mahmud Celaleddin Paşa da cevaben, Orhaniye'ye gönderilen kuvvetlerin ve Hüseyin Vasfı Paşa'nın 3-4 gün içinde Orhaniye'ye varacaklarını belirterek, "*hâtır-ı âcizâneme bir sûret daha vârid oluyor*" diyerek, Şıpka'daki ordunun son gönderilenlerle 60 taburu bulduğunu, bunlardan 10 taburu muktedir bir komutan emrine verilerek Orhaniye'den Plevne'ye yardım götürebileceğini söyledi.[74] Süleyman Paşa da, Mahmut Celaleddin Paşa'ya verdiği cevapta; Orhaniye'de toplanacak taburlar 25'i geçeceğinden, buna bir muktedir ferîkle, 2-3 livâ gerektiğini belirtti. Hüseyin Vasfı Paşa bunlardan birisi olur; onun yanında da yaralanarak Sofya'ya gitmiş olan Almet Hıfzı Paşa ile Orhaniye'de bulunan Mîralay Ethem Bey'in olabileceğini söyledi. Bunun için Ethem Bey'e livâlık verilmesi gerektiğini bu suretle, bir ferîk ve iki livâ komutasıyla yirmi küsür tabur sevk edilmiş olacaktı. Ayrıca, Ahmet Hıfzı Paşa ile

[72] Sedes, *Osmanlı Rus ve Rumen...*, C: X, s. 256.

[73] *A.e.*, s. 257.

[74] *A.e.*, s. 258.

Ethem Bey hakkında "*harpte ibrâzı şecâatle temeyyüz etmiş mücerreb ümerâdandırlar. Ve idâre-i askeriyeye vâkıftırlar.*" değerlendirmesinde bulundu. Süleyman Paşa, Şıpka'dan asker nakline dair Celaleddin Paşa'nın teklifini de uygun bulmadı. O, Rasim Paşa ile gelen üç taburla birlikte, Şıpka ordugah mevcudu 58 tabura ulaşmışsa da, bu mevcudun 29.121'i "*mekkâreciyân, hizmetçiyân ve hastagân*" olduğundan işe yaramadığından bahsetti. Ayrıca, müstahfaz taburları dahil olduğu halde gönderilen 4 bin neferle beraber 10 bin neferden çoğu hiç askerlik nedir bilmiyordu. Acemi neferattı. Ve bu taburlardan 45'i Şıpka mevkii kuşatmasında olup, genel karargahda ihtiyat olarak yalnız 13 tabur vardı. Bu taburların 10'u da sevk olunursa elde üç tabur ihtiyat kalmış olurdu.[75]

Süleyman Paşa, Plevne Komutanı Osman Paşa'nın Şıpka'da bulunan Osmanlı birliklerinin Plevne'ye kaydırılması teklifine de sıcak bakmadı.[76] Orhaniye'de Ahmet Hıfzı Paşa ve Ethem Bey gibi yetenekli komutanların bulunduğunu, bu kişilerin Sırp Savaşı tecrübeleri olduğunu belirterek, kendi birliğinde asker ve subay fazlalığının bulunmadığını belirtiyordu. Ayrıca kendisinin sürekli muhârebe yapmasından dolayı sürekli şehid ve yaralı verdiğini söyledi.[77]

13 Eylül'de Balkan Ordusu Komutanı Süleyman Paşa, Mahmut Celaleddin Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Orhaniye'de toplanan kuvvetlerin başına Ferîk Şevket Paşa atandığına göre, daha önce konuşulan Ahmet Hıfzı Paşa'ya ferîklik ve Ethem Bey'e mîrlivâlık verilmesi meselesinin uygulanıp uygulanmadığını sordu. Süleyman Paşa'nın bu sorularına 16 Eylül'de cevap veren Mahmut Celaleddin Paşa, Ahmet Hıfzı Paşa'ya ferîk, Ethem Bey'in de mirliva rütbelerinin verilmesine müsâade-i seniyye buyurulduğunu söyledi. Ayrıca, Orhaniye Komutanlığı'nı ise, önce Batum'dan gelen Ahmet Hıfzı Paşa'ya verilmesini Askeri Meclis'ce kararlaştırılmasına rağmen, Şevket Paşa'nın oraya gitmesine irâde-i seniyye çıktığından Ahmet Hıfzı Paşa'nın komutanlığının geri kaldığını belirtti.[78]

Bütün bu müzakerelerden sonra, Şevket Paşa'nın gelmesi beklenilmeden Orhaniye'ye gönderilecek olan yardım birliği oluşturuldu. Ahmet Hıfzı Paşa

[75] Sedes, *Osmanlı Rus ve Rumen...*, C: X, s. 259.

[76] ATASE, *ORH.*, 105/92-1.

[77] ATASE, *ORH.*, 105/92-2.

[78] Sedes, *Osmanlı Rus ve Romen...*, C: X, s. 263.

komutasındaki bu yardım birliğinin hareket etmesinden sonra akşama doğru Ferîk Şevket Paşa Orhaniye'ye geldi.[79]

b) Orhaniye'de Takviye Kuvvetinin Toplanması

Osman Paşa'nın istediği imdat kuvveti için hazırlanan birlikler, muhtelif yerlerden gelerek Orhaniye'de toplanmaya başladılar. Bunlar çeşitli sınıflara mensup askerlerdi. Kur'a redifi ve müstahfaz bakayası olarak İstanbul'dan, Şıpka karargahından ve Sofya'dan Orhaniye'ye mümkün olduğu kadar asker, mühimmat ve zahire toplandı.[80] Orhaniye'de Eylül ortalarına doğru yaklaşık 30 tabur asker toplandı.[81]

Toplanan bu kuvvetin komutanı yoktu. Osman Paşa, kuşatma altında olduğundan, komutan belirleme işi Sofya Komutanı Alyanakzade Ferîk Mehmet Paşa'dan istendi. Bu kişi de cevap olarak, "*Plevne'nin birinci muhârebesinde yaralanarak tedavi için Sofya'ya gelmişken yarasının iyileşmesi üzerine yine Plevne'ye gitmek üzere bulunan Mîrlivâ Ahmet Hıfzı Paşa'nın*" yetenek ve çalışkanlığını arzetti. Bunun üzerine, Hükümet merkezinden Plevne'ye gidecek olan kafile ve takviye kuvvetinin gönderilmesi hakkında olan düşünce ve önerilerin acele ile bildirilmesi emredildi. Ahmet Hıfzı Paşa bu husustaki raporunu hükümet merkezine göndermesi üzerine, rapor uygun bulunarak rütbesi ferîk yapılarak Takviye Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı.[82]

c) Mîralay Ethem Bey'in "Mirlivâ" Rütbesine Yükseltilmesi

Yeni oluşturulan kuvvet, toplama olduğundan komuta kademesi yoktu. Bu sırada Orhaniye'de başarılı çalışmalarda bulunan komutanlar, ordu komutanlarının dikkatini çekmişti.[83] Bunlardan birisi de Mîralay Ethem Bey'di. Sofya ve Orhaniye dolaylarında bulunan üst rütbeli subaylardan Piyâde Mîralay Ethem Bey 22 Eylül 1877 (14 Ramazan 1294) târihinde mîrlivâlığa terfi etti-

[79] *Vakit*, Sayı: 684, 20 Eylül 1877 (12 Ramazan 1294/8 Eylül 1293); Sedes, *Osmanlı Rus ve Romen...*, C: XII, s. 23-24.

[80] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 468.

[81] Ali Fuad, *Üçüncü Plevne..*, s. 848.

[82] Albay Talat, *a.g.e.*, s. 71.

[83] ATASE, *ORH.*, 13/125-1,2.

rildi.[84] Ethem Paşa'nın dışında Erkân-ı Harbiye Mîralaylarından Hakkı Bey mîrlivâlık, Erkân-ı Harbiye Kaymakamlarından Veli Bey'e Mîralaylık, Erkân-ı Harbiye Binbaşılarından Tahir ve İzzet Beylere de kaymakamlık rütbeleri verilerek Ahmet Hıfzı Paşa maiyetine tayin olundu.[85]

Yeni oluşturulan bu kuvvet 10 bin kişiden oluşuyordu. Biri Hakkı Paşa; diğeri ise, Ethem Paşa emrinde olmak üzere herbiri altışar taburlu 2 tugay (her tugay 3 taburlu 2'şer Alay) geri kalan 5 tabur da Erkân-ı Harbiye Mîralayı Veli Bey emrinde olmak üzere 17 taburdan oluştu. *(EK-1)* Ayrıca, 6 süvâri bölüğü ve 12 topu vardı. 6 tabur, 4 süvâri bölüğü, iki toptan ibaret olan İleri Kol Ethem Paşa'nın komutasındaydı. 8 Tabur, 1 süvâri bölüğü ve 6 toptan ibaret olan esas kuvvet ve nakliyeye Ahmet Hıfzı Paşa komuta ediyordu. 3 Tabur, 1 süvâri bölüğü ve 4 toptan oluşan geri kısmı Tahir Bey'in komutasında idi. Nakliye kolunda yiyecek ve giyecek getiren 600 araba, 50 topçu cephane arabası, 500 mekkâre beygiri, 200 Piyâde cephâne arabası, 2 000 baş sığır bulunuyordu.[86]

Ahmet Hıfzı Paşa, daha sonra birliğin nizamında bazı değişiklikler yaptı. Tümen Kurmayı Kaymakam İzzet Bey, Ethem Paşa Tugayı'ndan alınarak, Öncü Komutanlığı'na tayin edildi.[87] Artçı Komutanlığı'na da Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Tâhir Bey tayin edildi. Tâhir Bey aynı zamanda alayın komutasını da üzerine aldı. Takviye kuvvetinin bu şekilde tertibi 18 Eylül târihinde tamamlandı.[88]

Bu sırada Plevne'de bulunan kuvvetler, yaşadığı sıkıntıları yardım geleceği ümidiyle unutmaya çalışıyorlardı. Telgraf irtibatının kesilmesinden sonra, Plevne kuvvetlerinin dağ yoluyla elde ettiği haberlere göre; Orhaniye'de hazırlanan mükemmel bir askeri fırka Ahmet Hıfzı Paşa, Mîrlivâ Hakkı ve Mîrlivâ Ethem Paşa komutalarında olarak birçok mühimmatla ve muhtelif zahîrelerle Plevne'ye hareket ettikleri ve bundan başka Ferîk Şevket Paşa hazretleri komutasında diğer bir yardımcı kuvvet, Orhaniye'de toplanmıştı.[89]

[84] BOA, *S. A.*, 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 468.

[85] ATASE, *ORH.*, 103/174-1; Albay Talat, *a.g.e.*, s. 72; Ali Fuad, *Üçüncü Plevne..*, s. 849.

[86] Herbert, *a.ge.*, s. 122; Takviye birliği 3 piyâde tugayı, 1 süvâri alayı ve 2 bataryadan oluşmakta idi. (Bkz.: Süer, *a.ge.*, s. 455); Ali Fuad, Bu kuvvetin toplamını 9 bin kişi olup 500 arabadan oluştuğunu yazar. (Bkz.: Ali Fuad, *Üçüncü Plevne..*, s. 849).

[87] Herbert, *a.ge.*, s. 122.

[88] Albay Talat, *a.g.e.*, s. 72.

[89] İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları* (Sebat ve Gayet Kıymetten Bir Alamet), Haz. Seyfullah Esin, 1001 Temel Eser, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1979, s. 58; Kurçeren, *a.g.t.*, s. 181.

d) Plevne'ye Yardım Gönderilmesi ve Ethem Paşa'nın Yaralanması

Plevne yardım birliği, 17 Eylül 1877'de Orhaniye'den yola çıktı.[90] Arazi çamur olduğundan güçlükle ilerleyen birlik, 21-22 Eylül gecesini Teliş'te geçirdi. Burada, aniden saldıran Rus süvârisi püskürtülerek 22 Eylül'de sabaha karşı Teliş'den Yukarı Dubnik'e hareket edildi. Ahmet Hıfzı Paşa, bir gün önce, Teliş'ten geri çekilmeye mecbur ettiği Rus süvârisi ve Rus Tugayı Yukarı Dubnik'e çekildiği için, Ruslar'ın aldığı takviye kuvvetleri ile şiddetli bir muhârebenin cereyan edeceğini düşünüyordu. Onun için erken saatlerde hareket eden Ahmet Hıfzı Paşa, saat 05.00 civarında Yukarı Dubnik (Gorni Dibniyak) güneyindeki sırtları tuttu.[91]

Gazi Osman Paşa da, Ahmet Hıfzı Paşa Tümeni'nin bugün Plevne'ye ulaşabileceğini tahmin ettiğinden, bir gün evvel Teliş'den gelen top seslerinden endişe duymuştu. Bu bakımdan, Ahmet Hıfzı Paşa Tümeni'nin başının dertte olduğunu anladı. Ve hemen Atıf Paşa komutasında 6 piyâde taburu ile bir süvâri alayını 2 batarya ile takviye ederek Dubnik doğrultusunda ilerlemesini ve Ahmet Hıfzı Paşa Tümeni'ne yardım etmesini emretti. Bu emri alan Atıf Paşa komutasındaki müfreze de sabahın çok erken saatlerinde Plevne'den Yukarı Dubnik'e doğru hareket etti.[92]

Rus Süvâri Kolordusu Komutanı General Krylov ise, bir gün evvel cereyan eden olaylar üzerine, Rus Ordu Komutanı'ndan Piyâde kuvveti ile takviyesini istemişti. Gelen cevapta bütün kuvvetiyle Teliş'ten ilerleyen Osmanlılar'a karşı koyması kendisine emredildi. Bu emir üzerine General Krylov da iki süvâri tugayını ve Hüsar Alayı ile Dragon Alayı'ndan aldığı ikişer bölükle, 18 toptan oluşan 3 bataryayı Türk Tröstenik köyünden Yukarı Dubnik'e doğru sevk etti. 8 süvâri bölüğü ile 16 toptan oluşan diğer kuvveti de, ihtiyat olarak aşağı Dubnik'te kendi emrinde tuttu. Kolordunun geri kalan birliklerinden 2 süvâri bölüğünü Dubnik ile Plevne arasında, diğer iki süvâri bölüğünü de Mahalle (Mehleta) adını taşıyan köy civarında, 4 süvâri alayını ve bataryaları da Yukarı Netropol'da bıraktı.[93]

[90] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 469; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: XII, s. 23.

[91] Ahmet Midhat, *Plevne..*, s. 104; Kurçeren, *a.g.t.*, s. 180;

[92] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 469; Albay Talat, *a.ge.*, s. 73; Süer, *a.ge.*, s. 455.

[93] *A.e.*, s. 456.

Yukarı Dubnik köyüne doğru ilerleyen takviyeli İkinci Tugay, öğleden az sonra köyün kuzeyindeki sırtlara vardı. Topçusunu bu bölgede mevzilendirerek Yukarı Dubnik'in güney sırtlarını tutmuş olan Ahmet Hıfzı Paşa'ya ateş açtı. Ahmet Hıfzı Paşa da Ruslar'ın topçu ateşine karşı top ateşiyle karşılık verirken, Piyâde kuvvetinin çoğu ile, köyün doğusundan taarruza başladı. Kolordu Komutanı General Krylov, saat 10.00 civarında General Laşkeryev'in Tümeni'nin Türk kuvvetlerinin gerisine düşeceği düşüncesiyle, saat 15.00'e kadar Ahmet Hıfzı Paşa Tümeni'nin taarruzunu oyalamaya çalıştı. Fakat General Laşkeryev'in ilerlediği yönde dağ yollarının bozuk olması, ilerlemesini geciktirdi. İlerleme istikameti de, Teliş yerine Yukarı Dubnik doğrultusuydu. Bu durum General Krylov'un hayalini yıktı. Bu sırada, Plevne tarafından gelen Atıf Paşa kuvvetlerinin, aşağı Dubnik'de Romen Süvâri Birliği'ni sıkıştırdığı haberi gelince, General Krykov ümidini büsbütün yitirdi. Bu haber üzerine 2 süvâri alayını, 1 batarya ile takviye ederek o cihete gönderdi. Atıf Paşa kuvvetleri ile karşılaşan Ruslar'ın bu takviye kuvveti, çetin bir muhârebeden sonra yüzgeri edildi. Osmanlı kuvvetleri saat 15.00 civarında Aşağı Dubnik'i ele geçirdi. Hıfzı Paşa Tümeni de, bilindiği üzere Yukarı Dubnik civarında taarruzuna devam ediyordu. Çok şiddetli cereyan eden bu muhârebede bir yüzbaşı ile bir er şehid oldu. Bir teğmen 8 er de yaralandı. Ruslar'ın ise, 40 ölüsü ve bir o kadar da yaralısı vardı; ayrıca Ruslar'dan çeşitli malzemeler ele geçti. İki Osmanlı kuvveti arasında kalan Rus Kolordu Komutanı durumun kendisi için vahim olduğunu anlamakta gecikmedi. Saat 16.00'ya doğru önce Yukarı Netropol'a, oradan da Türk Tröstenik'e doğru kuzey istikametinde gerilere çekildi. Bu durumu gören General Laşkeryev Süvâri Tümeni de, yalnız başına bir iş yapamayacağını anlayarak geldiği yolda Medven cihetine geri çekildi.[94]

Rus Süvâri kuvvetinin bu geri çekilme harekâtından sonra, Sofya-Plevne yolu yeniden açılmış oldu. Ertesi gün (23 Eylül 1877) Atıf Paşa Müfrezesi Plevne'ye döndü. Ahmet Hıfzı Paşa Tümeni de 23-24 Eylül gecesi sabaha karşı Vid Köprüsü'ne gelinceye kadar, Rus süvâri birliklerinin yer yer hücumuna uğradı. Alınan önlemler ile Ruslar'ın bu girişimleri neticesiz bırakıldı. Sabahın ilk ışıkları ile birlikte Ahmet Hıfzı Paşa Tümeni'nin Plevne'ye girmesi büyük bir coşku yarattı.[95]

[94] *A.e.*, s. 456.

[95] İbrahim Edhem, *a.ge.*, s. 58; Süer, *a.ge.*, s. 456.

Önceden beri öncü görevi yapan Mîrlivâ Ethem Paşa'nın Tugayı, 23 Eylül'de artçı görevi verilmişti. Bu tugaydan bir tabur, muhârebe düzeninde açılıp Ruslar'la yarım saate yakın savaştı. İki taraf piyâdeleri arasında yapılan bu savaşta Ruslar başarılı olamadığından, kafile Vid Köprüsü'nden geçerek Plevne'ye sâlimen ulaştı. Yardım kuvvetlerinin 23 Eylül'de ulaşması, Plevne'de büyük bir şenlikle karşılandı.[96] Osmanlı birlikleri, Ethem Paşa'nın kuvvetlerinin himayesi altında Vid nehrini geçebilmişti.[97]

Bu sırada Ruslar, tesirsiz uzun mesafe top atışları yapıyorlardı. Bu ateşlerden Ethem Paşa başından hafifçe yaralandı.[98] Ethem Paşa, bu yaralarından dolayı Plevne'de bir süre tedavi gördü.[99] Yaklaşık 20 gün süren bu tedaviden sonra, 15 Ekim 1877 (3 Teşrinievvel 1293)'de yaraları tamamen iyi oldu.[100]

Bu harekât sırasında Rus süvâri kolordusunun Türk piyâde tümenini durduramaması, Ruslar için büyük bir darbe oldu. Yürüyüş derinliği 6-7 km'yi bulan ve süvâri kuvveti gibi oynak bir vurucu güce sahip olmayan bir kuvvetin ilerlemesine bir süvâri kolordusunun engel olamaması, Ferîk Ahmet Hıfzı Paşa'nın, Mîrlivâ Ethem Paşa'nın ve özellikle zamanında işe müdahale eden Müşîr Osman Paşa'nın ne kadar muktedir bir komutan olduğunu bir kez daha ortaya çıkardı. Bu çarpışmalar sonunda, Tugay Komutanı Ethem Paşa'nın yaralanması gibi az bir zayiatla mutlu hedefe salimen varılması, geç alınmış bir önlem de olsa büyük bir başarıydı. Bu surette Plevne kuvvetleri 17 Piyâde taburu, 6 süvâri bölüğü, 2 batarya ve 500 arabadan oluşan erzak ve cephaneye kavuşarak büyük bir eksiğini gidermiş oldu.[101]

Bu yardım birliğinin ulaşmasıyla bir gerçek daha ortaya çıktı. Plevne tamamen kuşatma altına alınmadığı halde erzak ve mühimmat kafilesi, iki taraflı 23 tabur Piyâde ve iki alaydan fazla süvâri ile 20 saatlik bir yolu yedi günde alabilmişti. Bu durum ileride yardım gönderme işinin ne kadar zor olacağını

Vakit, Sayı:689, 25 Eylül 1877 (17 Ramazan 1294/13 Eylül 1293); Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 470.

[97] Ali Fuad, *Üçüncü Plevne..*, s. 850.

[98] *Vakit*, Sayı:688, 24 Eylül 1877 (16 Ramazan 1294/12 Eylül 1293); Ali Fuad, *Üçüncü Plevne..*, s. 850; Albay Talat, *a.g.e.*, s. 74; Ahmet Midhat, *Plevne..*, s. 109.

[99] Herbert, *a.g.e.*, s. 156.

[100] ATASE, *ORH.*, nr. 34/38-1, 3 Teşrinievvel 1293.

[101] Süer, *a.g.e.*, s. 457.

göstermesi bakımından önemliydi. Gönderilen erzak ve mühimmât, ordunun ihtiyaçları dikkate alınınca oldukça azdı. Bundan dolayı Osman Paşa, "*Osmanlı Ordusu Orhaniye'ye çekilirse bu tehlikeyi atlatıp ve Balkanlar'a arkasını verip düşmanın zararından emin ve ulaşım yolunun muhâfazasından içi rahatlamış olur ve saltanat merkezi de yardım göndermeye fırsat bulur*" diyerek kış gelmeden orduyu Orhaniye ve Lukovit taraflarına çekmek için izin istedi.[102] Fakat bu istekleri Heyet-i Vükelâ ve Askerî Şûrâ tarafından uygun bulunmadı.[103]

e) Plevne-Orhaniye Yolunu Açık Tutma Gayretleri ve Dubnik ve Teliş Muhârebeleri

Plevne yolunun açılması önemli bir başarı sağlamıştı. Fakat bu yolun sürekli açık tutulması gerekiyordu. Bu amaçla Orhaniye Komutanı Ferîk Şevket Paşa, Seraskerliğe çektiği telgraf ile bu emniyetin sağlanması için 20-25 taburun görevlendirilmesi ve Lofça'nın alınması gerektiğini söyledi.

Gazi Osman Paşa ise, bu yardımdan memnun olmakla beraber yeterli görmemişti. Özellikle hayvanların yiyeceklerinin kalmaması endişe kaynağıydı. Bu amaçla Ahmet Hıfzı Paşa komutasındaki 2 piyâde tugayı, 4 süvâri bölüğü ve 2 batarya ve 300 boş arabadan oluşan bir kuvveti, civar köylerde bulunan yem ve otları temin için görevlendirdi. İşte bu görevin yapılması için Ahmet Hıfzı Paşa Müfrezesi'nin Vid Nehri batısına geçip Netropol cihetine ilerlediği sırada Netropol çarpışması meydana geldi.[104]

Görüldüğü gibi, Gazi Osman Paşa lojistik temini konusunda kendisi çalışıyordu. Netropol çarpışması da böyle bir ihtiyaçtan kaynaklandı. Her ne kadar hayvan yemi ve otu elde edilmişse de Plevne ordusu için çok önemli olan 20 er de şehid edildi. Gelişmelerin sonunda, II. Abdülhamid Orhaniye Fırkası'nın önemini anlayarak, Orhaniye Komutanı Ferîk Şevket Paşa'nın yardım isteklerine kulak vererek asker kaydırdı. Bu bölge de yeniden 15 piyâde taburu, 2 süvâri alayı, 2 batarya ve 500 arabalık erzak ve cephane toplandı. Ferîk Şevket Paşa buradaki müfrezenin başına geçerek 5 Ekim 1877 günü Orhaniye'den Plevne'ye doğru harekete geçti. Rus kuvvetlerinin saldırılarını

[102] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 470; Metin Hülagu, *Gazi Osman Paşa*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 181.

[103] Ahmet Saib, *Son Osmanlı...*, s. 280.

[104] Süer, *a.ge.*, s. 457.

püskürttükten sonra 8 Ekim'de Plevne'ye ulaştı.[105] Şevket Paşa, erzak yanında Gazi Osman Paşa'ya II. Abdülhamid'in gönderdiği gazilik fermânı, Birinci Rütbeden Murassa' Osmani Nişânı ve altın kabzalı bir kılıç getirdi.[106] Ferîk Şevket Paşa, erzak ve cephaneyi Plevne'ye ulaştırdıktan sonra, Plevne-Orhaniye yolunun kendisine düşen kısmının güvenliğini sağlamayı da üstlenerek, yanına hasta, yaralı ve halktan istekli olanları da alarak 9 Ekim'de Plevne'den ayrıldı, 12 Ekim'de de Orhaniye'ye ulaştı.[107]

Gazi Osman Paşa İle Ferîk Şevket Paşa arasında Orhaniye-Plevne yolunun güvenliğinin nasıl sağlanacağına dair bir mutabakat sağlanmıştı. Buna göre 95 km'lik Orhaniye-Plevne yolunun güvenliğini, Orhaniye'ye yakın bölgelerinde Ferîk Şevket Paşa, Plevne'ye yakın bölgelerin de ise Gazi Osman Paşa sağlayacaktı. Sorumlu oldukları bölgeleri korumak için Ferîk Şevket Paşa, Albay Nazif Tuğayı'nı, Gazi Osman Paşa ise Ferîk Ahmet Hıfzı Paşa'yı görevlendirdi.[108]

Bu arada Rus Orduları Başkomutanı Çar II. Aleksandr, 16 Ekim 1877'de meclisini toplayarak, toplantıda yapılan tartışmalardan sonra, Seyyar Ordular Komutanlığı'na getirdiği General Gurka'dan Plevne'yi düşürmesini ve Gazi Osman Paşa Ordusu'nu esir almasını istedi.[109]

İkmal taşımaya devam eden Ferîk Şevket Paşa komutasındaki birlikler, 24 Ekim 1877'de General Gurka birlikleri tarafından kıstırıldı. Durumu haber alan Şevket Paşa Ruslar'a karşı koyarak Yukarı Dubnik'i savundu; ancak, Şevket Paşa'nın Plevne'den beklediği yardım da gelmedi. Rus Komutanı Osmanlı askerinin tüfek ve top ateşinin kalmamasından da yararlanarak geceyi bekledi. Gece yapılan saldırıda göğüs göğüse süngüleşmeler yaşandı. Ruslar'ın üstün insan ve silah gücü karşısında dayanamayan Osmanlı kuvvetleri teslim olmak zorunda kaldı. Sağ kalan 20 kadar subayla Ahmet Hıfzı Paşa esir oldu.[110] Büyük Dubnik'in düştüğünü duyan Küçük Dubnik Komutanı, gecenin karanlığından yararlanarak büyük bir ustalıkla Ruslar'a sezdirmeden sabaha

[105] *Vakit*, Sayı:705, 11 Ekim 1877 (3 Şevval 1294/29 Eylül 1293).
Vakit, Sayı:706, 12 Ekim 1877 (4 Şevval 1294/30 Eylül 1293).

[107] Albay Talat, *a.ge.*, s. 82; Süer, *a.ge.*, s. 458.

[108] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 472; Süer, *a.ge.*, s. 459.

[9] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 475; Süer, *a.ge.*, s. 460.

[110] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 476; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: XII, s. 216.

karşı Vid Nehri üzerindeki Plevne köprüsüne çekilmeyi başardı. Ruslar, Küçük Dubnik kuvvetlerini de takip ettiler; ancak, Küçük Dubnik kuvvetleri, Osman Paşa'nın yardım göndermesi neticesi kurtuldular.[111] İstanbul yaşananları 26 Ekim'de Avrupa gazetelerinden öğrendi.[112]

General Gurka, Yukarı Dubnik'ten sonra Orhaniye'ye daha yakın olan Teliş üzerine yürüyerek Orhaniye'den herhangibir yardım almadan Teliş'i ele geçirmeyi düşündü. Burada Hakkı Paşa komutasında 5 Osmanlı taburu vardı. Rus kuvvetlerine nisbeten oldukça zayıftı. Rus Ordusu 24 Ekim 1877 sabahından itibaren Teliş üzerine taarruza geçti.[113] 25 Ekim'de Plevne-Orhaniye arasındaki telgraf hattı kesildi.[114] Başlangıçta yapılan başarılı savunmalara rağmen 28 Ekim'de Hakkı Paşa General Gurko'nun isteklerini kabul etmek zorunda kalarak, teslim oldu.[115] Aynı gün Orhaniye Komutanı Şevket Paşa, Radomirçe'de düşmanı püskürterek takip etmeyi başardı.[116]

Bu arada, Hakkı Paşa'nın teslim olmasını Seraskerlik ihanet olarak değerlendirdi. Ruslar'ın ifadesine göre, Hakkı Paşa esarette, "*Amirim silahını teslim edince ben niçin durayım*" demişti."[117] Ancak, Süleyman Paşa bu kanaatte olmadığını belirtti. Çünkü kendisine Mîrlivâlık rütbesi verilinceye hiçbir askeri hizmette bulunmayan Hakkı Paşa gibilerinin savaşta görevlendirilmesinin yanlış olduğunu bildirdi.[118] Bu savaşlardan sonra, Plevne-Orhaniye yolunun kontrolü tamamen Ruslar'ın eline geçti.[119]

[111] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 479.

[112] Süer, *a.ge.*, s. 462-471.

Vakit, Sayı:721, 27 Ekim 1877 (19 Şevval 1294/15 Teşrinievvel 1293); Süer, a.g.e., 462-471.

[114] Albay Talat, *a.ge.*, s. 83.

[115] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 479; Sedes, *Rus ve Romen...*, C: XII, s. 247.

[116] *Vakit*, Sayı:725, 31 Ekim 1877 (23 Şevval 1294/19 Teşrinievvel 1293); Süer, *a.ge.*, s. 471-475.

[117] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 479.

[118] Süer, *a.ge.*, s. 476; Kurçeren, *a.g.t.*, s. 186.

[119] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 479.

2. Ethem Paşa'nın Plevne'nin Son Günlerinde Yaptığı Çalışmalar

28 Ekim'de Yukarı Dubnik ve Teliş'in Ruslar'ın eline geçmesi, Plevne-Orhaniye-Sofya yolunun denetiminin yeniden Ruslar'ın eline geçmesi anlamına geliyordu. Ruslar gün geçtikçe çemberi daraltarak Gazi Osman Paşa'yı teslime zorlamak istiyorlardı; ancak yaptıkları bütün taarruzlarda kayıp vererek püskürtülüyorlardı. Ayrıca, Müşîr Süleyman Paşa'nın Rusçuk, Osmanpazarı ve Istraka yönünden yapmaya başladığı taarruz hazırlıkları Rus Başkomutanlığı'nı ciddi şekilde tedirgin etti. Bu hengamede 31 Ekim 1877'de Rus Seyyar Ordusu Başkomutanı Grandük Nikola Nikolayeviç, Plevne Komutanı Osman Paşa'ya Fransızca bir mektup göndererek civardaki Osmanlı birliklerinin teslim alındığını, Rus kuvvetlerinin Plevne'yi kuşattığını söyleyerek kan dökülmemesi için insaniyet namına teslim olmasını istedi. Gazi Osman Paşa bu mektuba verdiği cevapta, Yukarı Dubnik ve Teliş'teki ordulların teslim olması, ulaşım yollarının kapanması, erzakın tükenmesinin teslim olmak için yeterli sebep olmadığını belirtti. Ayrıca hersçylerinin olduğunu, askerin moralinin yüksek olduğunu, dökülen kanlardan ise savaşa sebep olanların sorumlu olduğunu belirterek teklifi reddetti.[120]

Gazi Osman Paşa, Rus Başkomutanı'nın teklifini reddederken aynı zamanda tedbir almayı da ihmal etmiyordu. Ordunun Plevne'nin savunmasına dair yeni savunma planında Ethem Paşa Plevne'nin kuzeydoğu taraflarını savunmakla görevlendirilmişti.

a) Ethem Paşa'nın Kuzeydoğu Cephesinde Görev Alması ve Plevne'ye Yardım Ümidinin Kalmaması

Rus kuvvetlerinin Ekim ayı sonlarında Plevne çevresini kuşatmaları ve gittikçe kuşatmayı daraltmaya çalışmaları üzerine, Plevne'nin savunması 4-5 bölgeye ayrılmış ve şu komuta kademesi ile yönetilmeye başlanmıştı.

1. Kuzey, Kuzeydoğu cephesi, Bukovluk'tan Griviçe civarına kadar olan kısımdır. Komutanı Ferîk Adil Paşa olduğu halde, emrinde Piyâde Mîrlivâsı Sadık ve Ethem Paşa ile, Erkân-ı Harbiye Mîralayı Hayri, Piyâde Mîralayı Hafiz Abdülaziz, Piyâde Kaymakamı Kazım ve Latif Beyler vardı.

[120] Celaleddin Paşa, *Mir'at..*, s. 479; Albay Talat, *a.g.e.*, s. 91; Süer, *a.g.e.*, s. 477-478.

2. Doğu ve Güneydoğu Cephesi İbrahim Bey tahkimatından Kayalıdere'ye kadar; 13 Çorum Tabyası, 14 İbrahim Bey Tabyası, 11 Atıf Paşa Tabyası, 16 Ömer Bey Tabyası. Bu bölümün komutanı Piyâde Mîrlivâsı Atıf Paşa idi. Emrinde Piyâde Mîralayı Ömer Bey ve Piyâde Kaymakamı Natık Bey bulunuyordu.

3. Güney ve Güney Batı Cephesi, Kayalıdere'den Tyirnan tepelerine kadar.

4. Batı cephesi, Tyirnan tepelerinden Köprübaşı'na kadar olan kısımdı. Bu iki kısım (3-4) Erkân-ı Harbiye Mîrlivâsı Tahir Paşa'nın emrine verilmişti. Emrinde Selanik Süvâri ve Muavene Alay Komutanı Ömer Tahir Paşa, Piyâde Mîralayı Yunus ve Çorum Redif Alayı Komutanı Mîralay Said Beyler ile süvâri alayları komutanları Osman ve Bekir Beyler ve Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Tahir ve Piyâde Kaymakamı (2. Ordu Beşinci Nizâmiye Alayı) Pertev, Kaymakam Abdullah ve Süvâri Kaymakamı Şevki Beyler bulunuyordu.

5. Kuzeybatı cephesi, Opaneç tepeleri ve buradan Bukovluk'a doğru olan yamaçlarla tepeler üzerinede iki tabya ve bir batarya top bulunuyordu. Bu cephe, Beşinci Ordu Piyâde Alay Komutanı Mîralay Süleyman Bey'in emir ve komutasındaydı. Emrinde Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hakkı Bey bulunarak süvâri bölüğüne komuta ediyordu.

Genel karargahta Gazi Osman Paşa emrinde Erkân-ı Harbiye Livâları Tevfik Paşa ve Hüseyin Vasfi Paşalar ile, Topçu livâsı Arap Ahmet Paşa bulunuyordu. Kaymakam Mehmet Nazif Bey genel karargah komutanı idi. Bu cephelerle genel karargah arasında telgraf bağlantısı bulunuyordu.[121]

Bu arada Rus kuvvetleri, Plevne çevresinde yaptıkları çeşitli propagandalarla Osmanlı askerinin teslim olması için ikna etmeye çalışıyorlardı. Çember bazı yerlerde iyice daralmış iki asker arasında 100-150 metre kadar mesafe kalmıştı. Bu arada Ruslar, Plevne Ordusu'nun psikolojik olarak yıkılması için her yola başvuruluyordu. Gönderilen gazetelerin kenarlarına Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın doğu cephesinde yenilerek teslim olduğu yazılıyordu.[122]

Bu sırada Plevne'deki belirsizlikten endişe duyan Serasker, Plevne'ye civar olan Balkan, Orhaniye ve Vidin Komutanlıkları'na 7 Kasım 1877'de

[121] Albay Talat, *a.ge.*, s. 86; Ahmed Midhat, *Plevne..*, s. 123.

[122] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 482; Albay Talat, *a.ge.*, s. 100.

bir telgraf çekerek Plevne Ordusu hakkında kesin bilgi istedi. Gelen cevaplarda Plevne Ordusu'nun içinde bulunduğu zor durum anlatılıyordu.[123] Bu sırada Orhaniye'de bulunan Sofya ve Havalisi Komutanı Müşîr Mehmet Alî Paşa'nın Kımarlı Ordusu'ndan, Şıpka'da bulunan Müşîr Rauf Paşa'nın Balkan Ordusu'ndan ve Müşîr Süleyman Paşa'nın Tuna Şark Ordusu'ndan Plevne'ye yardım ümidi kalmamıştı. Çünkü, Plevne'ye yardım için uzun süre beklenilen müşterek hareketten bir türlü sonuç alınamamıştı.[124]

Padişah II. Abdülhamid nihayet olayın vehametini anlayarak 14 Kasım 1877'de Gazi Osman Paşa'ya çekilme müsaadesini verdi.[125]

b) Huruc Harekâtı, Ethem Paşa Tugayı'nın Artçı Görevi Yapması ve Teslim Olması

Plevne Ordusu her açıdan perişan bir vaziyetteydi. Yiyecek, giyecek maddeleri ve ilaçlar bitmiş; açlık hastalık başlamış cephane tükenecek hale gelmiş; yaralılar perişan olmuştu.[126] Ordunun her tarafla irtibatı kesildiğinden yardım ümidi de kalmamıştı. Bütün bu negatif şartlar içerisinde yapılacak şey çok fazla değildi. Gazi Osman Paşa, 1 Aralık 1877'de komutanlarını karargâhında toplayarak Huruc Harekâtı için karar aldı.[127] Her komutan bu kararı destekleyerek imzaladı. Bu sırada Gazi Osman Paşa'nın 40 bin civarındaki kuvvetine mukabil Ruslar'ın 130 bin kişilik bir kuvveti vardı. Plevne kuvvetlerinin 96 topuna karşılık Ruslar'ın 582 topu mevcuttu.[128]

Gazi Osman Paşa gerekli hazırlıkları yaptı. Plevne'de bıraktığı yaralılarla beraber, bir aylık erzaklarını, hasta bakıcılarını, imamlarını ve vekilharçlarını da bıraktı. Müslüman halkın sağlıklı olanlarının şiddetli ısrarları üzerine, ordunun arkasından gelmelerine izin verdi.[129]

[123] *Vakit*, Sayı:738, 14 Kasım 1877 (7 Zilkade 1294/1 Teşrinisani 1293).

[124] ATASE, *ORH.*, nr. 114/15-2, 30 Teşrinievvel 1293; Süer, *a.ge.*, s. 480.

[125] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 485; Süer, *a.ge.*, s. 479.

[126] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 482.

[127] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 490; Albay Talat, *a.ge.*, s. 102; Osman Nuri, *a.ge.*, s. 317; Turan, a.g.m., s. 571; Kurçeren, *a.g.t.*, s. 191.

[128] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 490.

[129] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 490; Albay Talat, *a.ge.*, s. 107.

Plevne Ordusu iki tümen şeklinde düzenlenmişti. Tahir Paşa komutasındaki Birinci Tümen, Atıf Paşa, Tevfik Paşa ve Yunus Bey Tugaylarından; Ferîk Adil Paşa komutasındaki İkinci Tümen ise, Hüseyin Vasfi Paşa, Sadık Paşa ve Ethem Paşa tugaylarından oluşuyordu.[130] *(EK-2)*

Savaş planına göre, Birinci Tümen, Ruslar'a hücum ederek fiili savaşa girişecek, bu sırada müstakil livâ nakliye ve ağırlık kollarını himaye edecek ve gerek tahta ve gerek taş köprülerden onlarla beraber geçecekti. İkinci Tümen genel harekâtta artçılık görevi yapacak, Vid'in doğusunda yeniden yapılmış olan istihkamları koruyacak; sağ cenah önemli ölçüde kuvvetlendirilen Opaneç istihkamlarını, sol cenah da ordugahın güneydoğu kısmındaki tabyaları tutacaktı. İkinci Tümen Birinci Tümen'in yürüdüğü yolu takip edecek ve ağırlık ve nakliye kolları geçtikten sonra o da Birinci Tümen'in harp ile meşgul olduğu sırada her üç köprüden birden geçecekti. Birinci Tümen savaş düzenini koruyacak ve nehri ancak ortalık karardıktan sonra aşacaktı. Nakliye kısmı ise, gün doğmadan geçmiş bulunacaktı.[131]

Osman Paşa kuvvetleri, 9 Aralık'ta bütün kuvvetler büyük bir dikkatle Vid Nehri'ndeki üç köprüden geçerek 10 Aralık sabahı düzenli savaş durumuna geldiler. Rus Muhasara Kuvvetleri Başkomutanı General Toteblin'in gelişmelerden haberdar olması üzerine, çatışmalar başladı. Başlangıçta, Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayan Rus kuvvetleri, geri çekilmeye başlamışlarsa da çevreden gelen yardım kuvvetleriyle güçlenen General Danilof komutasındaki Rus birlikleri, Osmanlı Birinci Tümeni üzerine bütün güçleriyle taarruza başladılar. Bu taarruz karşısında Birinci Tümen, işgal ettiği bazı yerleri de bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı.[132]

Birinci Tümen'in geri çekilmesi tehlikeyi büsbütün artırdı. Plevne içinde kalan Hüseyin Vasfi Paşa Artçı Tugayı'nın bir kısım kuvvetlerinin Vid köprüsüne doğru ilerlediği sırada, gerideki kısmı Üçüncü Rus Hassa Tümeni'nin taarruzuna uğradı. Albay Veli Tabyası, Ruslar'ın iki tugayı ile yaptığı bu taarruz karşısında direndi ise de sonunda teslim olmak zorunda kaldı. Bu suretle 4 bin er ve 4 top Ruslar'ın eline geçti.[133]

[130] ATASE, *ORH.*, nr. 103/66/1; Albay Talat, *a.ge.*, s. 108.

[131] Herbert, *a.ge.*, s. 155.

[132] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 491; Süer, *a.ge.*, s. 479-485.

[133] Ahmet Saib, *Son Osmanlı...*, s. 291; Süer, *a.ge.*, s. 485.

Ethem Paşa Tugayı İkinci Tümen içinde dümdar (artçı) livâsı olarak görev yapıyordu.[134] Plevne cephesinin en sağını oluşturan Openeç tepesinde bulunan Ethem Paşa Tugayı'nın bir kısmı da 9/10 Aralık 1877 gecesi Vid Nehri'ni geçmek üzere mevzilerinden hareket etti. Şafak vakti Vid Nehri'ni geçen tugayın bir alayı muhârebe hattının sağ kanat gerisindeki yerini aldı.[135] Bu sırada Ethem Paşa Tugayı'nın Openeç bölgesindeki geri kalan kuvvetine, çok üstün Rus kuvveti taarruz etti. Tugayın geride kalan alayı fena halde sıkıştı. Ethem Paşa başta olmak üzere çetin bir muhârebe oldu. Bu iki tabur Openeç tahkimli mevzilerinden de yararlanarak Birinci Tümen'in geri çekilme zamanına kadar savaştı. Özellikle Safranbolu taburu büyük kahramanlık örnekleri gösterdi. Bu çetin mücadelenin sonunda 700 kişilik taburdan ancak 150 kişi kaldı.[136] *(EK-3)*

Bu çarpışmalardan ve mevzilerden artakalan Türk birlikleri ve arkalarından gelmekte olan halkın kalabalığı, Vid Nehri kıyısında yığılarak hareket imkanından yoksun olarak kaldılar. Bu durumda her taraftan ilerleyen Rus ve Romen birliklerinin arasında sıkışıp kalan Plevne kuvvetlerinin, artık mücadele edecek güç ve imkanı kalmamıştı. Bu sırada Ethem Paşa Tugayı'nın bulunduğu yerde, Romanyalılar asılsız olarak Osman Paşa'nın teslim olduğu haberini yaydılar. Bu yalan bilgilere inanılması üzerine, Ethem Paşa 6 taburuyla birlikte teslim oldu. Halbuki, Osman Paşa bu olaydan yaklaşık iki saat sonra teslim olmuştu.[137]

Olanları yaralı olarak gören, artık bir şey yapmanın imkansız olduğunu anlayan Gazi Osman Paşa hayatının en acıklı gününü yaşadı. 4 ay 25 gün çok üstün düşmana karşı parlak zaferler kazanan Gazi Osman Paşa yaralandıktan sonra komutayı teslim edeceği kişiyi aradı.[138] Kendisinden sonra en büyük rütbeye sahip olan Ferîk Adil Paşa'ya vazifeyi teslim etmek istedi; ancak durumun kötü oluşundan olsa gerek, Adil Paşa acizliğini öne sürerek vazifeyi kabul etmek istemedi. Bunun üzerine komutayı eline alan Tahir Paşa, Ethem Paşa'nın altı taburuyla birlikte teslim olduğunu, Opaneç tepelerinin Romanyalılar'ın

[134] ATASE, *ORH.*, nr. 103/66/1.

[135] Ali Fuat, *Üçüncü Plevne..*, s. 911; Süer, *a.ge.*, s. 486.

[136] Süer, *a.ge.*, s. 486.

[137] Herbert, *a.ge.*, s. 167.

[138] Süer, *a.ge.*, s. 486.

eline geçtiğini öğrendi.[139] Böylece Osman Paşa'nın Plevne Ordusu, Rus kuvvetleri karşısında dayanamayarak teslim olmak zorunda kaldı.[140]

c) Ethem Paşa'nın Gazi Osman Paşa İle Birlikte Esir Olması ve Ethem Paşa Tugayı'nın Eleştirilmesi

Gazi Osman Paşa, Osmanlı kuvvetlerinin içine düştüğü durum karşısında beyaz bayrak çektirmek zorunda kaldı. Mîrlivâ Tevfik Paşa'yı Ruslar'a göndererek durumu haber verdi.[141] Rus komutanları Osman Paşa'nın yanına gelerek kahramanlığından dolayı saygı gösterdiler. Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola, kılıcını kendisine yeniden teslim ederek hürmet etti. Paşa, 12 Aralık 1877 (6 Zilhicce 1294) Çarşamba günü Bogot'taki imparatorluk karargahına götürülerek Çar II. Aleksandr ile görüştürüldü. Bilahare 16 Aralık 1877 (10 Zilhicce) Pazar günü Rusya'ya götürüldü.[142]

Ruslar'a esir düşen diğer asker ve subaylar da esaret hayatlarını çok kötü şartlar altında geçirmek zorunda kaldılar.[143] Ruslar'ın bu son mücadeledeki zayiatı 58 subay 16.663 erden ibaretti. Buna karşılık Gazi Osman Paşa kuvvetlerinin şehid ve yaralı olarak zayiatı 6 bin civarındaydı. Yaralı ve hasta olarak Ruslar'ın eline 10 general 128 kurmay subay ve karagah subayı ve çeşitli rütbelerde 2 bin subay 40 bin er ve 77 top geçti.[144] Teslim olanlar arasında Ethem Paşa da vardı. Ethem Paşa'nın Ruslar'ın eline esir düşmesinden sonra ailesine çeşitli haberler ulaşıyordu. Bu haberlerden birisi de Ethem Paşa'nın öldüğüne dairdi.[145]

Birinci Tümen'in en sağında yer alan Ethem Paşa Tugayı'nın, huruc harekâtı sırasında erkenden teslim olmasının savaşın sonucunda etkili oldu-

[139] Herbert, *a.g.e.*, s. 170-171.

[140] *Vakit*, Sayı:728, 13 Aralık 1877 (5 Zilhicce 1294/1 Kanunuevvel 1293).

[141] Ahmet Midhat, *Plevne...*, s. 168; Ahmet Saib, *Son Osmanlı...*, s. 293; Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 318.

[142] *Vakit*, Sayı:785, 30 Aralık 1877 (24 Zilhicce 1294/18 Kanunuevvel 1293); Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 494; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 307.

[143] Ahmet Midhat, *Plevne...*, s. 170-176.

[144] Süer, *a.g.e.*, s. 486; 2500 şehid 3500 yaralı olduğundan bahsedilmektedir. (Bkz.: Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 306).

[145] Bu bilgiyi Ethem Paşa'nın torunu Ethem Necip Dömeke vermiştir.

ğu belirtilerek eleştirilmiştir. Herbert hatıralarında Ethem Paşa Tugayı'nda bulunan 6 taburun bu muhârebede başarılı olamadıklarını belirterek Osman Paşa teslim olmadan bu birliğin teslim olmasının büyük bir yanlışlık olduğunu belirtir.[146] Ayrıca, Ethem Paşa'nın 6 taburunun bu muhârebede iyi hareket etmemesinin hayret verici olduğunu, çünkü, Ethem Paşa'nın bütün muhârebe boyunca tekrar tekrar kahramanlık ve cesaretini göstermiş bir asker olduğunu belirtir. Hatta Plevne'de Ethem Paşa tabyaların en iyi yapılmış istihkamlar olduğunun söylendiğini ifade eder.[147]

3. Savaşın Sona Ermesi Ethem Paşa'nın İstanbul'a Gelmesi ve Merkez Komutanlığı'na Atanması

Plevne'nin düşmesinden sonra Rus komutanlar, aralarında yaptıkları toplantılar sonunda Sofya üzerinden Meriç'e doğru ilerleme kararı aldılar.[148]

Bu aşamada Serasker Vekili Müşîr Rauf Paşa, Rumeli Orduları Umum Komutanı Müşîr Sülcyman Paşa'ya bir emir göndererek Balkanlar'ın güneyinde bir savunma hattı oluşturulmasını istedi. Bu görüşü uygun bulmayan Süleyman Paşa, gelişen olayları Padişah ve Serasker ile görüşmek üzere İstanbul'a geldi; ancak, İstanbul'da kendisi hakkında muhalefetin varlığını görerek Edirne'ye geçti.[149] Bu sırada, gelişen şartlardan yararlanmak isteyen Sırplar 16 Aralık 1877 (4 Aralık 1293)'de Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Umum Komutan Süleyman Paşa, Sırplar'ın bu tavırlarına karşı çeşitli tedbirler almak zorunda kalarak, Ferîk Şevket Paşa'dan boşalan Orhaniye (Kımarlı) Komutanlığı'na Ferîk Şakir Paşa'yı atadı. Bu sırada, Şark Ordusu Komutanı olan Ahmet Muhtar Paşa yukarıda belirtildiği gibi İstanbul'a çağrılarak 25 Aralık 1877'de Çatalca Komutanı olarak atandı.[150] Balkanların Batı Bölgelerinin Umum Kumandanlığı'na da Müşîr Saffet Paşa getirildi.[151]

Ruslar, 25 Aralık'tan itibaren yaptıkları baskılar sonunda Orhaniye Komutanı Şakir Paşa'nın 30 Aralık'ta geri çekilmesini sağlayarak Kımarlı Geçidi'ni

[146] Herbert, *a.g.e.*, s. 167.

[147] Herbert, *a.g.e.*, s. 173.

[148] Süer, *a.g.e.*, s. 487.

[149] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 506.

[150] Ahmed Muhtar Paşa, *a.g.e.*, s. 243; Süer, *a.g.e.*, s. 488-490.

[151] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 506, 510; Süer, *a.g.e.*, s. 491-494.

ele geçirerek 3 Ocak 1878'de Sofya'yı aldılar. Bundan sonra Ruslar'ın önünde Edirne'ye kadar bir engel kalmamıştı. Çünkü Şıpka Geçidi'ni daha seferin başlarında işgal ve tahkim etmişlerdi. Bu durum karşısında Sultan Abdülhâmid, askeri müşavirlerinin ve bilhassa Serasker Kaymakamı Rauf Paşa'nın etkisiyle ordunun 300 kilometrelik bir cephede Balkan geçitlerini güneyden tutmasını emretti.[152] Süleyman Paşa, Edirne ve Çatalca tahkimatıyla Ruslar'ın karşılanması gerektiğini söylemesine rağmen bu fikirlerini İstanbul'a anlatamadı. Bu durum üzerine Ruslar önünde dayanamayan Şıpka Komutanı Veysel Paşa teslim olmak zorunda kaldı.[153] Bundan sonra Süleyman Paşa da Rus Ordusu karşısında ciddi bir varlık gösteremedi.[154] Bu sırada mütâreke beklentisi içerisine giren Osmanlı birlikleri karşısında Ruslar, ilerlemeye devam ettiler.[155] 3 Ocak 1878'den 20 Ocak 1878'e kadar Sofya'dan Edirne'ye kadar yerler Ruslar'ın eline geçti.[156]

Bu sırada Edirne'de bulunan Ahmet Eyüp Paşa, Yanbolu'da Mehmet Alî Paşa komutasındaki birliklerin yenildiğini, Mehmet Alî Paşa'nın Edirne'ye uğramadan Kırklareli üzerinden İstanbul'a gittiğini öğrenince şehri tahliye etti. Böylece, General Skobelef Ordusu'nun öncü birliklerine kumanda eden General Strukof hiçbir mukavemetle karşılaşmadan süvâri kuvvetleriyle Edirne'yi işgal etti.[157] Edirne, Plevne gibi Ruslar'a uzun süre karşı koyacak bir başka müdafaa mevki olabilecek durumda iken Ahmet Eyüp Paşa'nın mühimmat depolarını tahrip ederek geri çekilmesi şehrin kaybedilmesine neden oldu.[158] Bu sırada Osmanlı Devleti muvasalatını beklediği İngiltere'den gerekli yardımı alamayınca, Ruslar'a başvurmak zorunda kaldı. Padişah 13 Ocak 1878'de Rus Çarı'na bir mektup yazarak mütâreke yapılmasını istedi. 31 Ocak 1878'de Edirne Mütârekesi yapıldı. Bu mütârekeye göre, Osmanlı kuvvetleri Küçük-

[152] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 510; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 307.

[153] ATASE, *ORH.*, nr. 106/175-1; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 308.

Vakit, Sayı:795, 9 Ocak 1878 (5 Muharrem 1295/28 Kanunuevvel 1293); Mehmed Hulusi, *1877-1878 Osmanlı..*, s. 114.

[155] *Vakit*, Sayı:799, 14 Aralık 1877 (9 Muharrem 1295/1 Kasım 1294); Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 515.

Vakit, Sayı:809, 24 Ocak 1878, (19 Muharrem 1295/11 Kanunusani 1294); Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 308; Süer, *a.ge.*, s. 500-504.

[157] *Vakit*, Sayı:818, 1 Şubat 1878 (28 Muharrem 1295/20 Kanunusani 1294); Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 526.

[158] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 531; Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDVİA.*, C: IX, İstanbul, 1994, s. 499.

çekmece-Terkos hattına kadar çekilecek bu hattın 5 km önüne Rus askerleri yerleşecek ve iki kuvvet arasında tarafsız bir bölge bulunacaktı.[159]

İki ülke arasında başlayan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni Hariciye Nâzırı Saffet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey; Rusya'yı ise, General İgnatiyef ile Nelidof temsil etti. Görüşmeler sonunda 3 Mart 1878 (28 Safer 1295)'de Ayastefanos Antlaşması imzalandı.[160] Antlaşmanın yapılmasından sonra, ağır hükümlerini tashih etmek için Rus Çarıyla görüşmek üzere Serasker Rauf Paşa Petesburg'a gitti. Çar, "*sözleşme hükümlerinin hafifletilmesi ve değiştirilmesi Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı takınacağı tavra bağlıdır*" diyerek padişaha bu anlamda bir mektup gönderdi.

Rus Çarı ayrıca bir jest yaparak, Rusya'da esir olan Gazi Osman Paşa'yı ve Plevne Ordusu Kurmay Başkanı Mîrlivâ Tevfik Paşa'yı serbest bırakarak Rauf Paşa ile birlikte İstanbul'a gönderdi.[161] Osman Paşa 24 Mart 1878'de İstanbul'a döndüğünde büyük gösterilerle karşılandı.[162] Ancak Ethem Paşa ve diğer esirler hala Ruslar'ın elinde idi. Bu esirlerin durumu da Ayastefanos Antlaşması'nın 28. maddesine göre belirlendi. Bu madde, "*Barışın imzasını müteakip, savaş esirleri her iki tarafça tespit edilerek Hocabey ve Sivastopol'a gidecek hususi görevliler vasitasıyla karşılıklı iâde olunacaktır*" diyordu. Yapılan görüşmelerden sonra, Ethem Paşa da İstanbul'a döndü ve Sadık Paşa ile birlikte 25 Nisan 1878'de Üçüncü Rütbeden Bir Kıt'a Osmanî Nişânı ile ödüllendirildi.[163] *(EK-4)* Ethem Paşa, İstanbul'da Merkez Komutanlığı'na atandı.[164]

Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi yapması, başta İngiltere olmak üzere diğer Batılı devletlerin muhalefetiyle karşılandı. Bu sebeple Ayastefanos Antlaşması'ndaki maddeler 13 Temmuz 1878 (13 recep 1295)'de toplanan Berlin Kongresi'nde yeniden ele alınarak değiştirildi.[165]

Vakit, Sayı:818, 1 Şubat 1878 (28 Muharrem 1295/20 Kanunusani 1294); Celaleddin Paşa, Mir'at..., s. 543; Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *TDV.İA.*, C: IV, İstanbul, 1991, s. 225; Rifat Uçaral, *Siyasi Târih*, s. 341.

[160] *Vakit*, Sayı:850, 5 Mart 1878 (29 Safer 1295/21 Şubat 1293); Gencer, "Ayastefanos... 225; Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 344.

[161] Celaleddin Paşa, *Mir'at...*, s. 587.

[162] *Vakit*, Sayı:871, 26 Mart 1878 (21 Rebiülevvel 1295/14 Mart 1294).

[163] BOA., *İrade Dahiliye*, nr. 62444, 22 Rebiülahir 1295.

[164] BOA, *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Ethem Paşa'nın esaret hayatı ve hangi yoldan dönüşü hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

[165] Gencer, "Ayastefanos...", s. 225; Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 353

II. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDAN SONRAKİ GÖREVLERİ VE GİRİT FIRKAY-I ASKERİYESİ KOMUTANLIĞI, KOSOVA VALİLİĞİ VE HALEP KOMUTANLIĞI

A) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonraki Görevleri

Ethem Paşa, esaretden İstanbul'a döndükten sonra, Merkez Komutanlığı'na atandı. Bu görevde İki ay kaldıktan sonra, Beşiktaş Komutanlığı'na getirildi.[1] Burada görev yaparken 25 Haziran 1878 (24 Cemaziyelahir 1295)'de ilgili komutanlık ve Yâverân-ı Hazreti Padişahîlik üzerinde kalmak şartıyla ferîklik rütbesi verildi.[2] (EK-5)

Ethem Paşa, Beşiktaş Komutanı iken, Padişah ile yaşadığı bir olay onun sürgün edilmesine neden oldu. Olay şöyle gelişti:

Said Paşa'nın, Bursa Valiliği'nden İstanbul'a döndüğü 28 Kasım 1878 (3 Zilhicce 1295)[3] târihini takip eden günlerde, Romanya sefaretinde bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantıya birçok devlet adamı gibi Said Paşa'da davet edilmiş; ancak, o katılmamıştı. Toplantının yapıldığı gece, Ethem Paşa, Said Paşa'nın evine gelerek padişahın kendisini beklediğini söylemesi üzerine beraberce saraya gittiler. Huzura vardıkları zaman, padişahı ayakta ve heyecan içinde bekler buldular. Padişah, Said Paşa'ya hitaben, "*Paşa haberin var mı? Bu gece beni hal ediyorlar*" dedi. Gerekçe olarak da, o gece Romanya Sefareti'nde düzenlenen davette, vükelâ ve sair kişilerden birçok kişinin, kendisini tahttan indirmeye karar verdiklerini söyledi. Bu bilgileri de Adliye hademesinden Ahmed Efendi'nin getirdiğini ifade etti. Bu sözler üzerine Ethem Paşa'nın hay-

[1] BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; ATASE, *ORH.*, 2-10/832.

[2] BOA., *İrade Dahiliye*, nr. 62648, 24 Cemaziyelahir 1295; BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[3] Ercüment Kuran, "Said Paşa", *İA*, C: X, İstanbul, 1980, s. 83.

retini gizleyemeyerek, "*Aman efendim, böyle şey mi olur!*" demesi üzerine padişahı iyice sinirlenerek Paşa'yı huzurundan kovdu. Ertesi gün de, Halep'e gönderdi. Said Paşa'yı da azlederek Adliye Nezâreti'ne tayin etti. Yerine de Hayreddin Paşa'yı atadı.[4]

Ethem Paşa'nın bu olay sonucunda Halep'e sürgün edilmesine *Sicill-i Ahvâl* kayıtlarında rastlanmamaktadır.[5] Aşağıda görüldüğü gibi Ethem Paşa bu olaydan yaklaşık 10 gün sonra 9 Aralık 1878'de Umum Rum İli Kuvay-ı Askeriyesi Müfettişliği'ne atandığına göre, böyle bir sürgünün gerçekleşmemiş olması gerekmektedir.

Ethem Paşa, 9 Aralık 1878 (14 Zilhicce 1295)'de tayin edildiği Umum Rum İli Kuvay-ı Askeriyesi Müfettişliği'nde[6] bir ay kaldıktan sonra, Yunan sınırında bulunan İkinci Kolorduy-ı Hümâyûn Komutanlığı'na 9 ay bu görevde kaldıktan sonra da, Selanik Komutanlığı'na atandı. Bu görevde de iki ay kaldıktan sonra, 26 Aralık 1879'da Girit Fırkay-ı Askeriyesi Komutanlığı'na getirildi. Ethem Paşa Girit'te 9 sene gibi uzun bir süre görev yaptı. [7]

B) Girit Fırkay-ı Askeriyesi Komutanlığı

1. Girit'teki Gelişmeler ve Ethem Paşa'nın Komutan Olması

Bilindiği gibi, Girit, Akdeniz'de stratejik öneme sahip bir adadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında geçiş özelliği taşıması, adanın târih boyunca önemli medeniyetlere beşiklik etmesine neden olmuştur. II. Abdülhamid Devri'nde Girit, Hanya, Kandiye, Resmo, İsfakiye ve Lasit sancaklarından oluşan merkeze bağlı bir vilayet niteliğindeydi.[8]

[4] Bu olayı İbn'ül Emin Mahmut Kemal İnal, Said Paşa'nın damadı Ali Fuat Bey'den naklen anlatır. (Bkz.: İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C: II, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s. 856).

[5] Sicil-i Ahvâl Defterleri'ndeki Ethem Paşa biyografisinde, her ne kadar Halep'e sürgün olayından sözedilmiyor ise de, "sui memuresinden dolayı taht-ı muhakemeye alınmış ve müttehem olmamıştır" ifadesi yer almaktadır. Bu muhakemenin ne zaman ve hangi olayla ilgili gerçekleştiği belirtilmiyor ise de bu olayla ilgili olması da ihtimal dahilindedir. (Bkz.: BOA., *S.A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305).

[6] BOA., *S.A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Mabeyn-i Hümayun tezkiresinde Ethem Paşa'nın Rum ili cihetine Asâkir-i Şâhâne Müfettişliğine tayin târihi 15 Zilhicce 1295/27 Teşrinisani 1294 olarak verilmektedir. (Bkz.: ATASE, *ORH.*, 2-10/832).

[7] BOA., *MB.İ.*, 58/57, 12 Muharrem 1297; *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[8] Karal, *Osmanlı Târihi*, C.VIII., s. 338.

Adanın bu stratejik konumu, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Büyük Devletler'in sürekli ilgilenmesine neden olmuş; bu açıdan Girit, II. Abdülhamid Devri'nin önemli dış politika konularından birisi olmuştur.

1669'da Sultan Mehmet zamanında, Fazıl Ahmet Paşa tarafından Osmanlı hakimiyetine alınan bu ada, Yunanistan'da bağımsızlık hareketleri başlamasına kadar (1821) sükûnetle Osmanlı hakimiyetinde kaldı. Bu târihten sonra isyanlar görülmeye başlayınca, adada huzur kalmadı.[9] 1830'da Avrupa devletlerinin baskısı neticesinde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından[10] ve Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra, Giritli Rumlar Yunanistan'a katılmak için isyan etmeye başladılar. Bu dönemde Osmanlı Devleti Mısır Valisi Mehmet Alî Paşa'nın da yardımıyla Girit'i elde tutmaya çalıştı. 1840 Londra Antlaşması'ndan sonra Mehmet Alî Paşa çekilince, Girit bir eyalet şeklinde Mustafa Naili Paşa'ya kayd-ı hayat şartıyla bırakıldı. Bu dönemde yer yer çıkan isyanlarla Mustafa Naili Paşa uğraştı.[11]

1864'da Yedi Ada'nın İngilizler tarafından Yunanistan'a verilmesi, Yunanlılar'ın Girit'i ilhâk etme arzularını yeniden canlandırdı. 1866'da büyük bir isyan çıktı. İsyanı planlayanlar arasında Rusya'nın Hanya konsolosu da vardı. Osmanlı kuvvetlerinin isyanı önlemek için yaptığı çalışmalar Batı kamuoyunda Girit Hıristiyanları'na zulmedildiği gibi bir hava oluşturuyordu.[12] Bu ortamda Batılı devletler, Girit'te halkın muhtariyet mi, yoksa Yunanistan'a ilhâk mı istediğine dair bir halkoylamasından bahsetmeye başladılar.[13] Bunun üzerine Sadrazam Alî Paşa, Batılı Büyük Devletler'in Girit'e müdahalesini önlemek için bizzat Girit'e giderek hazırladığı Nizâmnâme'yi ilan etti.[14]

3 Ekim 1867 (5 Cemaziyelahir 1284) Alî Paşa Nizâmnâmesi, Girit'te karışıklık çıkararak, Yunanistan'a ilhâk etmek isteyenleri rahatsız etti. Çünkü Girit'te sükunet istenmiyordu. Bundan dolayı, Giritli Hıristiyanlar silah-

[9] Girit, *Mazisi Hali İstikbali*, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebüzziya, 1328, s. 60.

[10] Ahmed Midhat, *Yunanistan*, İstanbul, Kitabhane-i Târih, 1298, s. 117.

[11] Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, C: III, Ankara, TTK Basımevi, 1966, s. 9.

[12] Mehmed Salahi, *Girit Meselesi* (1866-1889), Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1967, s. 9.

[13] *Girit Mazisi...*, s. 14.

[14] *Girit Vekayiine Atf-ı Nazar*, Çev. M.C., Hanya, Yusuf Kağan Matbaası, 1313, s. 4.

landırılmaya başlandı. 1869'da savaş arifesine gelen şartlar, Avrupalı Büyük Devletler'in Yunanistan'a ihtar vermesi üzerine önlendi.[15]

Berlin Antlaşması'ndan yararlanarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Giritli Hıristiyanlar, Meclis-i Umûmî'de Osmanlı Devleti'yla irtibatlarını kopardıklarını açıkladılar; daha sonra da, Büyük Devletler'e başvurarak durumlarının dikkate alınmasını istediler.[16] Ancak, Büyük Devletler arasındaki denge politikasının etkisiyle Girit Osmanlı Devleti'nin elinde kaldı. Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine göre, 1868 Alî Paşa Nizâmnâmesi'nin ada halkı lehine değiştirileceği kabul edilmişti. Bu madde ile Osmanlı Devleti, Girit üzerindeki inisiyatifini Avrupalı devletlere kaptırdı.[17]

Yeni düzenlemeleri yapmak üzere Ahmet Muhtar Paşa, adaya gönderildi. Girit Rum Muhalefet Fırkası ile yaptığı görüşmelerden sonra 23 Ekim 1878'de Halepa mevkiinde bir sözleşme imzalandı.[18] Halepa Sözleşmesi adı verilen bu sözleşme, 20 Kasım 1878 (25 Zilkade 1295) târihli fermâna esas oldu. 1868 Nizâmnâmesi'nin genişletilmiş hali mahiyetinde olan Halepa Sözleşmesi şu maddelerden oluşuyordu:

1. Girit genel valisi beş yıl müddetle tayin edilecektir; genel vali, Müslüman veya Hıristiyan olabilecektir. Müslüman olduğu takdirde Hıristiyan bir yardımcısı, Hıristiyan olduğu takdirde de Müslüman bir yardımcısı bulunacaktır.
2. Vilayet Genel Meclisi, 80 üye içine alacak, bunlardan 49'u Hıristiyan, 31'i Müslüman olacaktır. Meclis yılda bir defa toplanacak mahalli ihtiyaçlar hakkında kararlar verecektir.
3. Memurlar tercihan yerliler arasından seçilecektir.
4. Rumca, Türkçe gibi resmi dil kabul edilecektir.
5. Vergi gelirlerinin fazlası adanın amme hizmetleri için kullanılacaktır.
6. Kağıt paranın tedavülü yasak olacak, basın hürriyeti sağlanacaktır.

[15] Mehmed Salahi, *a.g.e.*, s. 15; Cemal Tukin, "Girit", *İA.*, C: IV, İstanbul, 1948, s. 797.

[16] Türkgeldi, *Mesâil-i...*, C: III, s. 35.

[17] Tukin, *a.gm.*, s. 798.

[18] Vecihi ve Rüfekası, *Musavver Târih-i Harp*, Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1315, s. 43; *Girit Vekayiine Atf-ı Nazar*, s. 6; Uçarol, *Muhtar Paşa*, s. 123.

Bu Misak'tan sonra Giritli Hıristiyanlar yönetimde önemli bir yetkiye sahip oldular.[19]

Ahmet Muhtar Paşa, bu çalışmaları yaparken vali olan Kostaki Paşa'yı *Bâb-ı Âlî*'ye şikayet etti.[20] Bu şikayet üzerine Kostaki Paşa'nın yerine Aleksandr Kara Todori Paşa atandı. Bu vali de, ancak 12 gün görevde kalabildi.[21] Yerine 8 Aralık 1878 (13 Zilhicce 1295)'de Yovanni Fotiyadi Paşa 5 yıllığına Girit Valisi olarak atandı.[22]

İşte Ethem Paşa'nın komutanlığı Yovanni Fotiyadi Paşa döneminde başladı. Selanik Komutanlığı'ından 26 Aralık 1879 (12 Muharrem 1297)'de Girit Komutanlığı'na atanan Ethem Paşa, 13 Temmuz 1888'de *Debre Mutasarrıflığı*'na atanıncaya kadar 9 yıl bu görevde kaldı.[23]

2. Fotiyadi Paşa'nın Valiliği Döneminde Ethem Paşa'nın Çalışmaları

Girit'te Fotiyadi Paşa'nın valiliği zamanı karışıklıklar ve çatışmalarla geçti. Fotiyadi Paşa, Atina'da gönderilmiş bir memur gibi hareket ederek, Yunan Konsolosu'nun telkinleri doğrultusunda hareket etti. Çıkan çatışmalarda, Yunan tarafını tutanları ödüllendirdiği gibi, Müslümanlar'a türlü sıkıntı ve acılar çektirdi. Müslümanlar'ın ileri gelenlerine çeşitli tuzaklar kurarak öldürttü. Bu şekilde binden fazla Müslüman öldürüldü.[24] Bu dönemde haklar korunadı, birçok insan öldü, çiftlikler ve haneler yakıldı ve Müslüman meb'ûslar azl edildi.[25]

[19] Halepa Sözleşmesinin tam metni için (Bkz.: Vecihi, *a.ge.*, s. 43); Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII, s. 118-119; Uçarol, *Muhtar Paşa*, s. 125.

[20] Vecihi, *a.g.e.*, s. 44.

A.e., s. 45-46; Karatodori Paşa'nın valiliği 14 gün devam etmiştir. (Bkz.: Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara, TTK Basımevi, 2000, s. 29).

[22] Adıyeke, *Girit Bunalımı*, s. 29.

[23] BOA., *MB.İ.*, nr. 58/57, 12 Muharrem 1297; *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305; Bazı kaynaklarda Ethem Paşa'nın Girit Komutanlığı'na, Kosova, Üsküp ve Beyrut Valiliği ile Adana ve Havalisi Umum Komutanlığı sonrasında atandığı yazılmaktadır. (Bkz.: Hülagu, "Gazi Ethem Paşa", s. 449) Biz burada verilen belgelere dayanarak, Ethem Paşa'nın Girit Komutanlığı'ndan daha önce olduğunu söylüyoruz. Ayrıca, Ethem Paşa'nın Üsküp ve Beyrut Valiliklerinde de bulunmadığını ileriki bölümlerde ortaya koyacağız.

[24] Mehmed Salahi, *a.ge.*, s. 36-40.

[25] Vecihi, *a.g.e.*, s. 46.

Bu dönemde yaşanan önemli olaylardan birisi de Girit'teki Hıristiyan halkın valilerin her zaman Hıristiyanlar içinden seçilmesini isteyerek, Osmanlı Devleti'nin sözleşmelerden kaynaklanan haklarına tecâvüz anlamına gelen isteklerini gerçekleştirmek için çıkardıkları olaylardır.[26] Böyle bir problem 28 Şubat 1884'de eski Sivas Valisi Rifat Paşa'nın Girit Valiliği'ne atanması üzerine çıktı. Girit'te Rifat Paşa'nın vali olacağının duyulması üzerine, Hıristiyan halk toplanarak gösteri yapmaya başladı; ardından da, durumu konsoloslara ve hükümet dairesine bildirdiler.[27] Konsoloslar da tavırlarını ülkelerinin politikalarına uygun şekilde gösterdiler. Mesela, İngiltere Konsolosu ziyaretine gelen Giritli vekilleri reddederken, Rusya Konsolosu Giritli Hıristiyanları iyi karşılayarak Dersaâdet sefirlerine telgraf çekmelerinin amaçlarına hizmet edeceğine dair akıl verdi.[28]

Aslında bütün bu olayları organize eden Fotiyadi Paşa'dan başkası değildi. Rifat Paşa'nın vali olarak atandığı duyulunca, Giritli Rumlar'ı "*20 seneden beri kazandığınız şeyleri mahvettirmeye nasıl razı oluyorsunuz?*" diyerek kışkırtmıştı. Bu kışkırtmalar sonucunda halk, Bâb-ı Âlî'ye telgraflar çekerek valinin değişmesine karşı olduklarını belirtti. Bunun sonucunda bir süre daha valilik yapan Fotiyadi Paşa, halkın Hıristiyan kesimlerini de karşısına alması üzerine valilikten istifa etmek zorunda kaldı.[29]

Bu olaylar sırasında Ethem Paşa, gönderdiği telgraflar ile Bâb-ı Âlî'yi bilgilendiriyordu. Hanya'dan gönderdiği 8 Mayıs 1884 (16 Mayıs 1300) târihli bir telgrafında 3-4 yüz kadar Hıristiyan'ın Subaşı kalesinin karşısında toplanarak, Hıristiyan meb'ûsların fikirlerine katıldıklarını ifade ettiklerini ve silahsız olarak gösteri yapıldıktan sonra, aralarından seçilen 3 temsilcinin yarın Vali Paşa'yla görüşerek isteklerini bildireceklerini ifade ediyordu.[30] Ayrıca Giritli Hıristiyanlar'ın Halepa Sözleşmesi'nda ifade edilen madde gereğince hareket etmediklerini belirterek, 5 bin liradan daha fazlasının mal sandığına konulmasına karşı olduklarını belirtiyordu.[31]

[26] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 23/14-1, 17 Şubat 1299.

[27] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 23/14-2, 17 Şubat 1299.

[28] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 22/19-2, 17 Şubat 1299.

[29] Mehmed Salahi, *a.g.e.*, s. 39.

[30] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 23/14-2, 16 Mayıs 1300.

[31] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 23/14-1.

Girit üzerine birçok hesabın yapıldığı Fotiyadi Paşa döneminde, Ethem Paşa'nın özel hayatıyla ilgili bazı olaylardan da bahsedilmiştir. Bu bilgilere göre, Ethem Paşa, Fotiyadi Paşa'nın kızına aşık olmuş ve görevini ihmal etmeye başlamıştır. Hatta, söylendiğine göre Ethem Paşa, Fotiyadi Paşa'nın Matmazel Ralu adındaki kızına aşık olunca irâde ve ihtiyarını kaybetmiş, ülke menfaatlerini düşünemez hale gelmiştir. Bu kız, çok güzel değilse de cilveli ve kurnaz olduğundan aşığını avucunun içine alarak her istediğini yaptıran bir özelliğe sahiptir. Bu çabalarla Ethem Paşa'nın boş vakit geçirmesine neden olmuştur. Hatta Fotyadi Paşa, İstanbul'a gidip tekrar Hanya'ya geldiği zaman, Ethem Paşa Arap Tabyası denilen yerde bir saray inşa ettirip, "*Kanaryam için bir kafes yaptırdım*" diyerek Fotyadi Paşa'nın kızını yeni saraya davet ettiği şayiası yayılmıştır.[32]

Bu bilgiler Ethem Paşa'nın Girit Komutanlığı'nı eleştirmek için kullanılmış; görevini ihmal edilerek vatan menfaatlerini gerektiği gibi dikkate almadığı iddia edilmiştir.[33]

3. Diğer Girit Valileri Dönemindeki Çalışmaları

Fotiyadi Paşa aleyhinde oluşan muhalefetten sonra, Paşa istifa etmek zorunda kaldı.[34] Bu sırada bir yönetim boşluğu olmaması için, Hükümet 1 Haziran 1885'de Fotiyadi Paşa'dan yerine yeni vali atanıncaya kadar adada asayişi sağlamasını istedi.[35] Komutanlar Ethem Paşa ve Bahriye Ferîği Hüseyin Paşa'ya da telgraflar gönderilerek asayişin sağlanması için çalışmaları istendi.[36]

Nihayet, Fotiyadi Paşa'nın yerine Sava Paşa atandı; ancak Sava Paşa'nın atanması duyulur duyulmaz Giritli Hıristiyanlar tepki göstererek herkesin nefretini kazanmış bir valinin atanmaması gerektiğini söylediler. Atanan valiyi protesto etmek için iş bırakmakla tehdit ettiler.[37] Bu arada Hıristiyanlar'ın Girit'te geçici bir yönetim kuracaklarına dair haberler duyulmaya başlamıştı. Bu amaca ulaşabilmek için Girit ile İstanbul arasındaki haberleşme ağları ko-

[32] Mehmed Salahi, *a.ge.*, s. 41.

[33] *A.e.*, s. 42.

[34] *A.e.*, s. 40.

[35] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 9/52, 20 Mayıs 1301.

[36] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 9/52-2, 20 Mayıs 1301.

[37] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 9/52-1, 4 Haziran 1885.

parılmaya çalışıldı. Girit'ten gönderilen telgraflar, İzmir telgrafhanesinde 2.5 saat bekletilerek haberin hemen ulaşması önlendi[38] Bütün bunlar yaşanırken Ethem Paşa, olayları yerinde inceleyerek, Hıristiyanlar'ın yeni valiyle ilgili değerlendirmelerini tek tek *Bâb-ı Âlî*'ye bildirdi[39]

Sava Paşa Hanya'ya geldiğinde, Hıristiyanlar'ın aleyhinde yaptığı gösteriler ile karşılandı. Fotyadi Paşa'nın organize ettiği bu gösterilerde, Sava Paşa'nın Girit'teki eski görevlerindeki bazı uygulamaları hatırlatılarak, Sava Paşa aleyhinde bir ortam oluşturuldu. Sava Paşa'nın hiddetinden dolayı yaptığı işler anlatılarak, insanlar ile anlaşmasının zor olduğu söylenerek, cahil halkın ayaklanmasına neden olundu. Çıkan bu olaylar üzerine, Ethem ve Hüseyin Paşalar aldıkları ted-birlerle karışıklığı önleyerek Sava Paşa'nın valiliğinin devam etmesini sağladılar.[40]

Sava Paşa valiliğinin ilk altı ayında, Müslüman ve Hıristiyanlar arasında ayırım yapmadan hizmet etmişse de daha sonra, Giritli Hıristiyanlar'ın menfaatlerini gözeterek Müslümanlar'ın karşısında yer aldı. Hatta, çevirdiği hileler ilc Müslüman ahaliyi ikiye bölerek kendileriyle uğraşmalarını sağladı.[41]

Sava Paşa'nın yerine vali olan Kostaki Antopolo Paşa zamanında da, Müslüman-Hıristiyan çatışmaları devam etti. Bu dönemde Giritli Hıristiyanlar'ın Müslümanlar'a dönük katliam hareketine girişmeleri ve ileri gelenlerden Arif Ağa'yı öldürmeleri çatışmaların daha da artmasına neden oldu. Bu olaylar sırasında da Ethem Paşa, Bahriye Ferîği Hüseyin Paşa ve Topçu Mîrlivâsı Tevfik Paşa'nın asayişin sağlanmasında önemli katkıları oldu.[42]

4. Ethem Paşa'nın Girit Komutanlığı'ndan Ayrılmak İstemesi

Girit Komutanı Ferîk Ethem Paşa, 7 Mayıs 1885 (22 Recep 1302/25 Nisan 1301) târihinde padişaha bir telgraf göndererek, 6 yıldan beri Girit'te fedakarane vazife yaptığını ancak Vali Paşa'nın ihtiyar ve iktidarsız olmasından dolayı Girit'te kötü gidişin durdurulamadığını belirtti.

[38] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 9/52-3, 21 Mayıs 1301.

[39] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 26/76, 22 Mayıs 1301.

[40] Mehmed Salahi, *a.ge.*, s. 40.

[41] *A.e.*, s. 42-47

[42] Girit Vekayiine..., s. 12; Mehmed Salahi'nin Ethem Paşa'dan Müşir olarak sözetmesi o andaki askeri rütbesini göstermemesi gerekir. Çünkü Ethem Paşa bu târihten sonra müşir olacaktır. (Bkz.: Mehmed Salahi, *a.ge.*, s. 22).

Ethem Paşa, Girit'te halkın ikiye bölünmesi, kutuplaşmaların artması gibi bir buhranın yaşanmaya başlandığını, bu kötü durumun kendisini de mesul bırakmasından endişe duyduğunu, daha önce bu kötü gidişi Seraskerliğe haber verdiğini ancak, Seraskerlik'ten aldığı cevabın kendisini mesuliyetten kurtarmaya dönük olmadığını, padişaha sadakatini koruyabilmek için "*Girit Kumandanlığından tahvil-i memuriyet-i bendeganemi atabe-i celîle-i hilâfetpenâhîlerinden istirhâm-ı cür'et eylerim.*"[43] dedi.

Ethem Paşa'nın bu telgrafı, Onun Girit'teki olayları kontrol etmekte zorlandığını gösteriyordu. Sürekli telgraflar göndererek Padişahın bütün gelişmelerden haberdar olmasını sağlıyordu. Ona göre Girit'teki gelişmeler, Padişah'ın da haberi olması halinde hoşnut olmayacağı cinsten olaylardı.[44] Ethem Paşa bundan sonra da gönderdiği telgraflarla İstanbul'u uyarmaya devam etti. Bir telgrafında, Meclis-i Umûmî'nin Hıristiyan azalarının Girit'in Yunanistan'a ilhâkı konusunda karar almalarından sonra, Yunanistan'ın Pire Limanı'nda Girit için asker toplanmaya başlandığını[45], 25 Şubat 1886 (13 Şubat 1301)'de tarihli başka bir telgrafta da, 3 Avusturya, 2 Rusya, 1 Almanya, 6 İtalya, 13 İngiliz toplam 25 savaş gemisinin Suda Limanı'nda demirlediğini bildiriyordu.[46]

Girit'te Rumlar'ın yaptığı hazırlıklar üzerine Ethem Paşa'nın ikazları ve Vali Paşa'nın istekleri üzerine Girit'te asker alımına dair işlemlerde değişiklikler yapıldı. Buna göre, büyük bir savaş olmazsa Giritli Müslümanlar'ın çocukları Girit'te askerlik yapacaklardı. Bu amaçla Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne'ye iki maddelik bir zeyl hazırlandı.[47]

Girit Valisi Kostaki Antopolo Paşa, askeri komutanların da katkılarıyla adada asayişi kısmen sağlamış fakat istenilen seviyeye getirememişti.[48] Halk perişan bir vaziyette idi. Evleri yıkılanlar için yardım edilmesi gündeme gelmişti.[49] Hatta yabancı basında Ethem Paşa'ya suikast yapıldığına dair haberler

[43] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 26/54-1,22 Receb 1302/7 Mayıs 1885/25 Nisan 1301.

[44] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 26/54-2,22 Receb 1302.

[45] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 29/44, 5 Teşrinievvel 1301.

[46] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 31/78-2, 13 Şubat 1301.

[47] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 36/6, 21 Rebiülahir 1304/5 Kanunusani 1302.

[48] Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, *Devlet-i Âliye-i Osmaniye ve Yunan Muhârebesi*, İstanbul, Mihran Matbaası, 1315, s. 80.

[49] BOA., *NGG.*, 986/62/1-6819, 13 Şevval 1304/22 Haziran 1303.

bile çıkıyordu.[50] Bunun üzerine halkın ileri gelenlerinden 6 Müslüman ve 6 Hıristiyan olmak üzere 12 aza İstanbul'a gelerek Girit'te yapılması gerekenleri bildirdiler. Bunun üzerine Girit'e memur edilen Mahmut Celaleddin Paşa ile Ahmet Ratıp Paşa, Girit'te 40 gün kalarak 24 Temmuz 1887'de vali Kostaki Paşa'ya hitaben padişah adına bir fermân yayınladılar.[51] Ancak bu fermânın da asayişi sağlamak için kalıcı bir etkisi olmadı.[52] Öyle ki Ferîk Ethem Paşa, karışıklıkları körüklememek için iki üç seneden beri teftîş etmediği Kandiye, Resmo, Veleşit gibi yerleri kontrol etmek ve yeni yapılan kale ve sair emlakı görmek Asâkir-i Şâhâne'yi teftîş eylemek üzere 21 Aralık 1887 târihli bir telgrafla Seraskerlik'ten izin istedi.[53] Serasker Paşa da durumun padişaha sunulduğunu belirterek emir ve irâde-i seniyye ne vecihle çıkarsa haber verileceği bildirdi.[54]

Mahmut Celaleddin Paşa ve heyetinin adadan ayrılmasından sonra Girit yeniden karışmaya başladı. Kostaki Paşa'nın Girit'teki askeri varlığın artırılması çalışmaları da sükûneti sağlamaya yetmedi.[55] Bütün bunlardan sonra, Kostaki Paşa da istifa etmek zorunda kaldı.[56] Yerine vali olan Nikolaki Sartinski Paşa, Meclis-*i Umûmî*'deki Girit Rumları'nın iki partisinden birisini destekleyerek kendisi de bir Prens gibi davranınca asayişten çok nifak meydana getirdi, bu da 1889 ayaklanmasının zeminini oluşturdu.[57] Ferîk Ethem Paşa, 1889 ayaklanmasından önce adadaki görevini tamamlayarak buradan ayrıldı.

[50] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 53/23, 10 Temmuz 1303.

[51] Bu fermâna göre, gümrük gelirlerinin yarısı her yıl vilayet sandığına bırakıldı. Gümrüklerin denetimi Girit valiliğine verildi. Vilayet bütçesinin fazla olduğu senelerin fazlası, açık olan senelerin bütçesini tamamladıktan sonra, kalan miktarın yarısı devlete yarısı vilayete ait olacaktı. Genel Meclis tarafından düzenlenen layihalar ve nizamlar üç ay içinde Bab-ı Âli'den kabul veya red ya da yeniden düzenlenmek üzere vilayete gönderilecekti. (Bkz.: Adıyeke, *Girit Bunalımı*, s. 32).

[52] Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 80.

[53] BOA, *Y.MTV.*, nr. 29/62-2, 6 Rebiülahir 1305.

[54] BOA, *Y.MTV.*, nr. 29/62-1, 6 Rebiülahir 1305/Kanunuevvel 1303.

[55] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 497/3-1-3, 4 Nisan 1304.

[56] Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 80.

[57] A.e., s. 80.

5. Ethem Paşa'nın İmtiyâz Madalyası ile Ödüllendirilmesi ve Girit Komutanlığı'ndan Ayrılması

Girit'te yaşanan sıkıntıların aşılması için Ethem Paşa'nın gösterdiği üstün gayretler padişahın da dikkatini çekti. Bilindiği gibi, 19. yüzyılda Osmanlı padişahlarının en yaygın ödüllendirme şekli nişânla taltif etmekti. II. Abdülhamid de şeref nişânlarını kendisini destekleyen insanları artırmak için kullandı. Nişânların dağıtılmasıyla insanlar bağlanıyor, muhalefet etme eğilimleri azaltılıyordu.[58]

Bu genel çerçevede Ethem Paşa'ya da nişanlar verildi. Verilen nişanlardan birisi Girit komutanlığıyla ilgiliydi. Vazifesinde gösterdiği başarı, askeri idarede düzenliliği, iyi idaresi, umûmî zihinleri teskin etmesi, çalışkan ve gayretli olmasından dolayı 25 Temmuz 1887 (4 Zilkade 1304/12 Temmuz 1303)'de İmtiyâz Madalyası verildi.[59]

Ferîk Ethem Paşa, Girit'teki bu hizmetlerinden sonra, 13 Temmuz 1888 (1 Temmuz 1304)'de Debre Mutasarrıflığı'na atandı.[60] Girit'teki görev yerine ise askerlik ve siyaset işlerini bilen muktedir bir komutan arandı.[61] Debre Mutasarrıflığı'nda bulunan Ferîk Osman Nuri Paşa, Rusya'da bulunmasından dolayı diplomatik işleri de bildiğinden bu görev için teklif edildi; ancak, nihai olarak Girit Komutanlığı'na Mîrlivâ Ethem Paşa getirildi.[62] Mîrlivâ Ethem Paşa, gecikmeli olarak 22 Temmuz 1888 (10 Temmuz 1304)'de Girit'e gelerek görevi devraldı.[63] Ferîk Ethem Paşa'da yeni görevine başlamak üzere, 22 Temmuz 1888 (10 Temmuz 1304)'de Girit'ten ayrıldı.[64]

[58] Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 45.

[59] BOA., *YEE.*, nr. 114/34, 4 Zilkade 1304/12 Temmuz 1303.

[60] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 47/87-4, 13 Zilkade 1305; *Y.MTV.*, nr. 43/55/1, 2, 2 Temmuz 1304.

[61] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 7/12, 19 Nisan 1304.

[62] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 47/87-1, 13 Za 1305; Osman Nuri Paşa'nın Girit Komutanlığı'na atanması gündeme geldiği zaman, Osman Nuri Paşa'dan boşalan yere Ferîk Hasan Hayri Paşa'nın atanması sözkonusu edilmiştir. (Bkz.: *Y.PRK.MYD.*, 7/12, 12 Şaban 1305).

[63] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 47/82-2, 13 Za 1305.

[64] BOA., *Y.PRK.ASK.* nr. 47/87-6, 13 Za1305.

Böylece Ferîk Ethem Paşa, Girit Fırkay-ı Askeriyesi'nde dokuz sene kaldıktan sonra, ferîklik kazançlarından başka altı bin kuruş maaş ve kumandanlık zammıyla Debre Sancağı Mutasarrıflığı'na tayin olundu.[65]

C) Debre Mutasarrıflığı

1. Arnavutluk'taki Gelişmeler

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Ethem Paşa, Girit Komutanlığı'ndan ayrılarak Debre Mutasarrıfı olduğu sırada, Balkanlar ayrılıkçı hareketlerle kaynıyordu. Ethem Paşa'nın Debre, Üsküp ve Kosova gibi Arnavutlar'ın yaşadığı yerlerde görev yapması, Arnavut milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkardığı sorunlarla uğraşmasını zorunlu kıldı.

Bilindiği gibi Arnavutlar, Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlerin kendilerini olumsuz etkilemeye başlamasından sonra, teşkilatlanmaya başlayarak kendi haklarını korumayı amaçladılar. Zaten Arnavut aydınları, Arnavut milliyetçi hareketlerinin zeminini oluşturacak kültürel çalışmalara İstanbul'da uzun süreden beri devam ediyorlardı.[66] Bu çalışmalar ilk kez 1864'de kültürel bir harekete dönüşerek Arnavutluk Kültür Derneği kuruldu. Arnavutlar'ın bu girişimleri Yunanlılar'ın siyasi hedeflerini olumsuz etkilediğinden, Fener Rum Patrikhanesi bu girişimlere engel olmaya çalıştı. 1875-76 Balkan krizi sırasında Arnavut aydınları, Osmanlı Devleti Arnavutları koruyamayacaksa, Arnavutlar'ın kendi kendilerini koruyacağını söyleyerek siyasallaşma yolunda önemli bir adım attılar. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaş'ında Osmanlı Devleti ile birlikte savaşan Arnavutlar, Osmanlılar yenilince Arnavut Haklarını Savunma Komitesi'ni kurdular. Berlin Kongresi'nin toplanmasından üç gün önce 10 Haziran 1878'de bütün Arnavutluk'tan katılımcıların bulunduğu bir Kongre toplandı.[67] Abdül Fraşari liderliğindeki bu hareketle, bütün Arnavutluğu temsil ettiği iddia edilen Prizren Birliği oluşturuldu.[68]

[65] BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[66] Şaban Çolaku, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde, Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine, *XI. Türk Târih Kongresinden ayrıbasım*, Ankara, TTK Basımevi, 1994.

[67] Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, Arnavutluk Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 189-192; Necip P. Alpan, Lidhja Shqiptare E Prizrenit, *Prizren Arnavut Birliği*, 10 Haziran 1878, Ankara, Çağdaş Basımevi, 1978, s. 49

[68] Prizren Birliği'nin kurulmasına öncülük eden Abdül Fraşari (Abdyl Frasheri), 1839'da Yanya'da Frasheri köyünde doğmuştur. 1876'da Yanya milletvekili olarak Parlementoya girmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra, Arnavutluk topraklarının Bulgar, Sırp, Karadağ

Prizren Birliği adı verilen Arnavut birliği, Berlin Antlaşması'nın kararlarını kabul etmeyerek, Gusine ve Plava'nın Karadağ'a verilmesini reddetti. Osmanlı kuvvetlerinin antlaşma gereği bırakılan yerleri terketmeleri üzerine bu bölgeleri Arnavutlar kendileri koruyarak, bu yolda Karadağlılar ile savaştılar. Batılı devletlerin bu durumdan şikayetçi olmaları üzerine de II. Abdülhamid, Arnavutlar'ın üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasında göstermelik bir kuvvet göndererek antlaşmanın gereklerini yerine getirdiğini ima etti.[69] Bütün bu hareketlerle beraber Batılı devletler, Arnavut Birliği'nin Abdülhâmid tarafından bir denge unsuru olarak kullanıldığını düşündüler.[70]

Berlin Kongresi'ne katılan ülkeler, Arnavutluk'tan alınarak Karadağ'a verilmesi kararlaştırılan Gusine ve Plava'nın alınmasının ne kadar zor olacağını görerek, bu yerler yerine Arnavutluk'ta Katolikler'in yaşadığı yer olan Hoti ve Gruda'nin Karadağ'a verilmesinin sorunsuz olabileceğini düşündüler; ancak, bu durum Arnavut milliyetçiliğinin daha da artmasına neden oldu. Katolik, Ortadoks ve Müslüman bütün Arnavutlar birleşerek hareket etmeye başladılar. Ülkelerini korumak için ant içtiler. Bu sırada Karadağ, Hoti ve Gruda'yı da alamayınca bu yerlerin yerine Ülgin'in verilmesini, bu gerçekleşmezse, İzmir limanını işgal edeceğini Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Bu durum karşısında denizden Batılı devletler, karadan da Osmanlı Devleti olmak üzere başlatılan askeri bir hareketle Ülgin Arnavutlar'ın elinden alınarak Karadağ'a verildi.[71] Derviş Paşa, Ekim 1880'de Arnavut ileri gelenlerinden Hudo Paşa ve Prens Bib Doda'yı tevkif ederek İstanbul'a göndermeyi de ihmal etmedi.[72]

Bundan sonra II. Abdülhamid, Arnavutlar arasında birlik çabalarını önlemeye çalıştı. Sarayda Arnavutluk işlerinden sorumlu bir Daire kurdurarak başına Derviş Paşa'yı getirdi.[73] Derviş Paşa, kendine bağlı Arnavut beylerinden

---

ve Yunanlılar arasında paylaştırıldığını görerek, Arnavut birliğini korumak ve geliştirmek için mücadele etmiştir. 1881'de Derviş Paşa tarafından tutuklanarak hapse atılmış; 1887'de Gazi Osman Paşa'nın aracılığıyla serbest kalmıştır. Bundan sonra, 20 Ekim 1892'de ölümüne kadar İstanbul'da şehreminliğinde üye olarak çalışmıştır. Mezarı Merdivenköy'deki Bektaşi mezarlığında gömülü iken, Arnavutluk hükümetinin başvurusu ve TC'nin izni ile 15 Şubat 1978'de kemikleri Arnavutluk'a nakledilmiştir. (Bkz.: Alpan, *a.ge.*, s. 14-16).

[69] Alpan, *a.ge.*, s. 54; Uçarol, *Muhtar Paşa*, s. 137-140; Bozbora, *a.ge.*, s. 199.

[70] Müfid Şemsi, *a.ge.*, s. 15-16.

[71] Alpan, *a.ge.*, s. 65; Bozbora, *a.ge.*, s. 200.

[72] K. Süsheim, "Arnavutluk", *İA*, C: I, İstanbul, 1965, s. 589; Bozbora, *a.ge.*, s. 200.

[73] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Târihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, TTK Basımevi, 1999, 22.

Kalkandelenli Şeyh Mustafa Efendi'yi ödüllendirerek karşı olanları cezalandırma yoluna gitti. Mart 1881'de Derviş Paşa 20 bin kişilik bir kuvvetle muhalif Arnavutlar üzerine gönderildi. 25 Mart'ta Üsküp'e geldi. Mart ve Nisan 1881'deki çatışmalar Prizren Birliği'nin sonu oldu. Bundan sonra II. Abdülhamid Arnavutluk'ta, vergi, askerlik gibi konularda kolaylıklar sağlayarak, kan davalarını bitirmek suretiyle düzeni sağlamaya çalıştı.[74] Ancak Abdülhâmid'in bu olumlu yaklaşımlarına rağmen, Zeynel, Beşer Bey ve Bayram Tsur gibi zorbalar Osmanlı Ordusu'nu meşgul etmeye devam ettiler.[75]

2. Ethem Paşa'nın Debre Mutasarrıflığı'na Atanması

Ethem Paşa bu karışıklıkların yaşandığı bir dönemde Debre Mutasarrıfı oldu. Bu dönemde Debre, Manastır vilayetine bağlı bir sancak konumundaydı.[76] Ethem Paşa'nın bu göreve atanması Derviş Paşa'nın tavsiyesi ile gerçekleşti.

Debre Mutasarrıf ve Komutanı Ferîk Osman Paşa'nın hastalanmasından dolayı Derviş Paşa padişaha yeni tayin edilecek kişiler hakkında bilgi verdi ve Girit Komutanlığı'ndan Kosova'ya tahvil-i memuriyet eden Ferîk Ethem Paşa'nın bu görev için uygun olduğunu belirtti. Derviş Paşa'nın 11 Temmuz 1888 (2 Zilkade 1305/29 Haziran 1304) târihli bu yazısına verilen 12 Temmuz 1888 (3 Zilkade 1305/30 Haziran 1304) târihli cevapta, Ethem Paşa'nın bu görev için uygun olduğu belirtilerek Derviş Paşa'nın istekleri kabul edildi.[77] Ethem Paşa, bu görevde 8 Temmuz 1889'da Üsküp Redif Komutanlığı'na atanıncaya kadar yaklşık bir yıl kaldı.[78]

Ferîk Ethem Paşa, Girit Komutanlığı'ndan Debre Mutasarrıflığı'na tayin edilmesi üzerine, 13 Temmuz 1888 (1 Temmuz 1304)'de padişaha şükranlarını bildiren bir telgraf gönderdi.[79]

Ferîk Ethem Paşa yeni görev yeri olan Debre'ye ulaşmak için, 22 Temmuz 1888 (10 Temmuz 1304/12 Zilkade 1305)'de Girit'ten ayrılarak İzmir-Selanik

[74] M. Münir Aktepe, "Kosova", *İA.*, C: VI, İstanbul, 1977, s. 874; Bozbora, *a.g.e.*, s. 205-207.

[75] K. Süsheim, *a.g.m.*, s. 590.

[76] Karal, *Osmanlı Târihi*, C: VIII, s. 337.

[77] BOA., *Y.MTV.*, nr. 34/3, 2 Zilkade 1305/30 Haziran 1304.

[78] BOA., *Y.MTV.*, nr. 39/53-1, 7 Şevval 1306/14 Haziran 1305; S. A., nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[79] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 47/87-5, 13 Za 1305; *Y.PRK.ASK.*, nr. 47/87-4, 13 Zilkade 1305.

yoluyla Debre'ye gitmek üzere yola çıktı.[80] Selanik Komutanlığı'ndan Seraskerliğe gönderilen bir telgrafa göre, Ethem Paşa 27 Temmuz 1888 (15 Temmuz 1304)'de Selanik'e ulaştı.[81] Buradan da Debre'ye geçti. Ethem Paşa'ya Debre Mutasarrıflığı'na atanırken, ferîklik ve komutanlık tayinatından başka 6 bin kuruş daha para verildi.[82]

3. Debre Halkı ve Ethem Paşa

Debre Komutanı Ferîk Ethem Paşa, 31 Ağustos 1888 (19 Ağustos 1304) târihli telgrafında, Debre'nin bütün ulema, eşraf ve bilcümle ahalisinin gruplar halinde huzuruna gelerek padişahın cülûs yıldönümünü kutladıklarını, bağlılık ve şükranlarını ilettiklerini belirtti.[83]

Öte yandan Ethem Paşa'nın Debre'deki çalışmaları halkın bir kısmını rahatsız ederek şikayet girişiminde bulunmalarına neden oldu. Ethem Paşa, Derviş Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, bu bağlamda haberler aldığından bahsederek, Naib Efendi hakkında 3 Nisan 1889 (22 Mart 1305)'de Adliye Nezâreti'ne bir şikayet dilekçesi yazıldığını belirtirek, halkın diğer bir kısmının da lehinde olarak telgraflar çektiğini ifade etti. Ethem Paşa, kendisi hakkında şikayet telgrafının şimdilik gönderilmemesinin nedenini de "*Debre'nin âb ve havasıyla adem-i imtizacı*"na dair yaydığı şayiadan kaynaklanabileceğine bağladı. Ancak, kısa süre içerisinde kendisini şikayet eden telgrafların da olacağını belirtti.[84]

Ethem Paşa'nın yazdığı konuların benzerlerini Debre Naibi Ahmet Nafiz'de yazdı. Ethem Paşa'nın Debre'nin havasıyla uyumsuzluğu dolayısıyla gideceği söylentisinden dolayı onu bırakıp kendisiyle uğraştıklarını belirtti.[85] Bu telgrafların Derviş Paşa'ya ulaşmasından sonra, Derviş Paşa 8 Nisan 1889 (7 Şaban 1306/27 Mart 1305) târihli telgrafıyla Saray'a gelişmeleri aktardı. Bu telgrafta, halkın Dersaâdet'teki hemşehrilerinden gelen talimatlara da uyarak sürekli huzursuzluk çıkardıklarını ifade ettikten sonra, sözü komutanlık meselesine getirdi. Derviş Paşa, daha önceleri Debre'de askeriyeden bir komu-

[80] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 47/87-3, 13 Za 1305.

[81] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 48/3, 18 Za 18 Za 1305.

[82] BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[83] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 49/66, 19 Ağustos 1304.

[84] BOA., *Y.MTV.*, nr. 38/54-2, 25 Mart 1305.

[85] BOA., *Y.MTV.*, nr. 38/54-3, 26 Mart 1305.

tan ve mülkiyeden bir mutasarrıf bulunduğu halde, kendi inisiyatifi ile ikisini bir kişinin deruhte etmesini sağladığını bu uygulama ile asayişin bir dereceye kadar sağlandığını belirtti. Bu aşamada Kumandan ve Mutasarrıf Ethem Paşa aleyhinde bir teşebbüsün gündemde olmasından dolayı, paşayı lekedar etmemek için bir görev değişikliğini gerekli gördü. Debre'ye mülkiyeden uygun bir mutasarrıf ve kumandanlığına da Mîralay rütbesinde bir kişinin tayin edilmesinin uygun olacağını belirtti. Ethem Paşa'nın da mahalli olan Üsküp Redif Komutanlığı'na atanmasını tavsiye etti.[86] Derviş Paşa'nın bu değerlendirmesi Saray tarafından onaylanarak Bâb-ı Âlî ve Seraskerliğin görüşlerine sunuldu.[87]

Derviş Paşa bu irâdeye uyarak, Debre bölgesinde istikrarın sağlanmasından da yararlanarak 23 Nisan 1889'da Ethem Paşa'yı Üsküp Redif Komutanlığı'na atadı. Yerine ise, Ferîk Mustafa veya Siroz Kumandan-ı Sabıkı Mîrlivâ Mustafa Remzi Paşa tavsiye edildi.[88] Ethem Paşa'nın yerine tayin edilenler görev yerlerine hemen gitmediklerinden, bu görev değişikliği bir süre gecikti.

4. Ethem Paşa'nın Debre'deki Çatışmalara Son Vermesi

Debre Kumandanı Ethem Paşa, Debre eşkiyasıyla ilgili çalışmalarını 24 Haziran 1889 (12 Haziran 1305) târihli bir telgrafla anlattı. Ethem Paşa, kabilelerin önde gelenlerinden 300 kişiyle iki üç gün süren bir müzakere yaptı. Bu müzakereler sonunda, kabileler barışmışlar ve barışı korumak için de bazı kurallar üzerinde anlaşmışlardı. Üzerinde ittifak sağlanan maddelere göre, ittifak süresince kan davalılar kan aramayacaklardı. Bir vukuat olursa bütün halk olayın üzerine gidecekti. Bu konuda herkes dinleri ve nâmûsları üzerine söz vermişlerdi. İttifak zamanında bir kabile esir almış ise, yirmi dört saate kadar esirler zabtiyeye götürülmezse, o kabilenin reisi hükümete teslim olacaktı.

Ethem Paşa, on bir aydan beri yaptığı çalışmalar ile asker kullanmadan Malisya'da bulunan Müslüman ve Hıristiyan esirler salimen serbest bırakılmıştı. Bu çalışmalarla birlik güçlendirildiği gibi bütün esirler dahi serbest kaldı.[89] Debre eşkıyası elinde bulunan esirlerin tahliyesi için kurulan Danışma

[86] BOA., *Y.MTV.*, nr. 38/54-1, 9 Şaban 1306/29 Mart 1305.

[87] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 15/68, 21 Şaban 1306/10 Nisan 1305.

[88] BOA., *Y.MTV.*, nr. 38/84, 22 Şaban 1306/11 Nisan 1305.

[89] BOA., *Y.MTV.*, nr. 39/53-2, 12 Haziran 1305.

Komisyonu'nun çalışmaları neticesinde salimen askere gerek kalmadan kurtarılmıştı.[90]

D) Üsküp ve Kosova Komutanlığı

1. Üsküp Redif Komutanlığı ve Kosova Komutanlığı'na Atanması

Daha önce bahsini ettiğimiz gibi, Debre'ye yeni bir komutan ve mutasarrıfın atanmasının gecikmesi, Ethem Paşa'nın Üsküp Redif Komutanlığı'na gidememesine neden olmuştu. Bu durum üzerine Derviş Paşa, 26 Haziran 1889 (14 Haziran 1305)'de saraya bir telgraf daha göndererek atamaların yapılamamasından sözederek, Kosova taraflarında Ethem Paşa gibi muktedir bir zata ihtiyaç olduğunu, ancak Debre'ye yeni mutasarrıf gönderilmediğinden Ethem Paşa'nın atamasının yapılamadığını belirtti. Saray da bu tezkireyi gereğinin yerine getirilmesi için Seraskerliğe havale etti.[91]

Bu girişimler sonunda Ethem Paşa, 8 Temmuz 1889 (26 Haziran 1305/10 Zilkade 1306)'da Üsküp Redif Komutanlığı'na atandı.[92]

II. Abdülhamid Devri'nin başlarında Üsküp, Manastır vilayetine bağlı bir sancaktı; ancak, sonlarına doğru Kosova vilayetine bağlı bir sancak haline getirildi.[93] Ethem Paşa Üsküp Redif Komutanlığı'nda iki hafta kaldıktan sonra, 23 Temmuz 1889 (11 Temmuz 1305)'da Kosova Komutanlığı'na atandı.[94] Ethem Paşa 30 Temmuz 1892'de Kosova Valiliği'ne atanıncaya kadar bu görevde kaldı.[95] Kosova, Arnavutluk olaylarının şiddetle yaşandığı bir yer olduğundan, Ethem Paşa bu olaylarla uğraşmak zorunda kaldı.

Ethem Paşa, hem halk arasında çıkan kan davalarının ortaya çıkardığı karışıklıkları, hem de sınır ülkeleri halkları ile Arnavutlar arasında çıkan çatışmaları

[90] BOA., *Y.MTV.*, nr. 39/53-1, 7 Şevval 1306/14 Haziran 1305.

[91] BOA., *Y.MTV.*, nr. 39/53-1, 7 Şevval 1306/14 Haziran 1305; Bazı kaynaklara göre, Ethem Paşa'nın Üsküp Valiliği yaptığı iddia edilmiştir. (Bkz.: Hülagu, "Gazi Ethem Paşa", s. 449) Halbuki Ethem Paşa'nın Üsküp'te kısa süre devam edecek bir komutanlığı sözkonusudur. Zaten bir sancak olan Üsküp'te valilik yapmak mümkün değildir.

[92] BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[93] Karal, *Osmanlı Târihi*, C.VIII., s. 337.

[94] BOA., *Y.MTV.*, nr. 38/39, 25 Zilkade 1306/11 Temmuz 1305.

[95] BOA., *Y.PRK.AZJ.*, nr. 22/60, 18 Temmuz 1308.

önlemeye çalıştı. Bu amaçla, kuzey Arnavutluk'ta sürekli çalışarak, Selanik ve Kosova Umum Komutanı Yâver-i Ekrem Derviş Paşa'nın talimatı ile olayları önlemeye çalıştı. Kosova Komutanı olduktan sonra, 14 Eylül 1889 (2 Eylül 1305)'de Debrenice nahiyesinde bazı kişilerin Osmanlı Devleti'ne vergi vermekten kaçınması üzerine bu olayla ilgilendi. Ethem Paşa'nın bölgede başarılı olması, güçlü askeri birliklere sahip olmasıyla da ilgiliydi. Çünkü, cahil halk güçlü Osmanlı birliklerini görmeden itaat etme eğilimine girmiyordu. Ethem Paşa'nın ordusunun geçtiği yerlerde itaat sağlanarak devlete güven daha da arttı. Bundan dolayı Derviş Paşa, Ethem Paşa birliklerinin sürekli güçlü ve yeterli olmasını istedi.[96]

Arnavut halkının sınır bölgelerindeki Karadağ ve Sırp tecâvüzlerine karşı oldukça duyarlı bir olması sık sık sınır çatışmalarının çıkmasına neden oldu. Bu durum da Ethem Paşa'nın sürekli sınır boylarındaki olaylarla ilgilenmesini gerekli kıldı. Meselâ, 2 Haziran 1890'da Sırp sınırında 50 Sırplı'nın sınırı geçerek bir kişiyi yaralayıp hayvanlarını gasp etmesi, Arnavutlar'ın askeri birliklerin gelmesini beklemeden hemen müdahale etmelerine neden oldu.[97] Halbuki çok geçmeden olay Osmanlı Hariciye Nezâreti'nin gündemine girmiş, Sırp Elçiliği'nden konuyla ilgili bilgi istenmişti.[98] Ethem Paşa bu hassas ortamda dengeleri korumaya çalışıyordu.

2. Karadağ Sınırındaki Karışıklıkların Önlenmesi

Ferîk Ethem Paşa, 14 Haziran 1890 (2 Haziran 1306)'da da Karadağ sınırındaki karışıklıklarla uğraştı. Bu sırada Yakova ve İpek civarı Arnavutları ile Malisör kabileleri Karadağ sınırında toplanmışlardı. Ethem Paşa, Arnavutlar'ın evlerine dönmelerini sağlayabilmek için, kabilelerin ileri gelenlerinden birer komisyon kurdurdu. Bu komisyonlar kendi taraftarlarını evlerine dönmeleri için ikna etmeye çalıştı. Yakova, Gusine ve Plavalılar'ın evlerine dönmeleri için de ayrı çalışmalar yapılarak, buradakilerin de ikna edilmelerine çalışıldı. Ayrıca İpek kasabasında çarşı pazarların açtırılarak hayatın normala dönmesi için her türlü gayret sarfedildi.[99]

Ethem Paşa, bu çalışmaları yapabilmek için daha önce talep ettiği askeri kuvvetin bir an evvel gelmesi için 14 Haziran 1890'da bir telgraf daha gön-

[96] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 8/81, 13 Eylül 1305/29 Muharrem 1307.

[97] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/32-1, 21 Mayıs 1306.

[98] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/32-2, 22 Mayıs 1306.

[99] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 61/124-2, 2 Haziran 1306.

derdi. 6 tabur asker ile 1 batarya dağ topunun iki-üç gün içerisinde yardımına gelmesinin çok iyi olacağını belirtti.[100] 26 Haziran 1890'da İpek'te bulunan taburun Ragova'ya taşınmasına dair teklifler, halkın heyecanını tahrik edeceğinden dolayı uygun görülmedi. Çünkü, halk herhangibir hareketten şüphelenerek olumsuzluklara neden olabilirdi. Bundan dolayı Ethem Paşa'nın isteği doğrultusunda taburun İpek'te bırakılmasına karar verildi.[101]

3 Temmuz 1890'da Ethem Paşa'nın hareket tarzının nasıl olması gerektiğine dair bir talimat geldi.[102] Bu talimata göre, uygun bir lisan ile yapılacak görüşmeler sonunda halkın ileri gelenlerinin de yardımıyla yükselen heyecan giderilmeye çalışılacaktı. Nasihatlerden sonra, olayları önlemek için seri olarak 3 tabur asker ve 2 dağ topuyla Ragova'ya gidilecek küçük müfrezeler halinde tabya olunacaktı. Ragova'ya vardıktan sonra, halkın heyecanına neden olan şey öğrenilmeye çalışılacak ve Osmanlı tarafının harbe sebebiyet vermemesi için çalışılacaktı. Karadağ Hükümeti'nin o civarda toplanmış olan Dağlıları dağıtmak için göndereceği memurun gelip gelmediği kontrol edilecek, konu hakkında sınır komutanı Mehmet Bey araştırma yapacaktı. Bölgedeki heyecanı gidermek için her türlü tedbir alınacak, ihtiyaç duyulan şeyler istenecekti.[103] Ethem Paşa için hazırlanan talimat hakkında *Mabeyn*'de bazı değişiklikler yapılarak, Karadağ ile son zamanlarda gelişen dostane ilişkilere zarar verecek davranışlarda bulunulmaması ve Karadağ'ın göndereceği memur ile görüşülüp konuşulması gerektiği de eklenmişti.[104]

Bu arada Ethem Paşa'nın istenilen kuvvetlerin bir an evvel gelmesi talebine Serasker Paşa, 4 Temmuz 1890 târihli cevabında isteklerinin komisyonda kabul edildiğini, aciliyetten dolayı 3 tabur asker ile 1 batarya dağ topunun Üsküp'ten İpek'e sevkedilmesinin uygun olacağını şeklinde cevap verdi.[105]

Bunun üzerine, Ethem Paşa İpek'te iki bölük asker bırakarak, altı tabur ve bir batarya ile hızla 7 Temmuz 1890'da sınıra ulaştığında, 5-6 bin kadar

[100] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 61/124-2, 2 Haziran 1306.

[101] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 61/132, 14 Haziran 1306/7 Zilkade 1307.

[102] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/54-1, 16 Zilkade 1307/21 Haziran 1306.

[103] BOA., *Y.EE.*, nr. 6/13, 16 Zilkade 1307.

[104] BOA., *Y.MTV.*, nr. 44/14, 16 Zilkade 1307/21 Haziran 1306.

[105] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 61/124-1, 22 Haziran 1306/18 Zilkade 1307.

Arnavut'u toplanmış olarak buldu.[106] 8 Temmuz 1890'da İpek Mutasarrıfı'nın bildirdiğine göre, İpek ahalisi Ragova'dan mahallerine dönmeye başlamışlardı. Olayın hafiflemesi üzerine Ethem Paşa, gözlemde bulunmak dışında bir şey yapmadı.[107]

Ferîk Ethem Paşa, 9 Temmuz 1890 (27 Haziran 1306) târihli telgrafında da, 7 bin kadar Arnavut'un Ragova yakınlarında toplandığını haber verdi. Toplanmanın nedeni de Şekolar Çayırı denilen yerin Karadağlılar'a verildiği şayiası idi.[108] Halbuki, olaylar Şekolarlılar'ın olan Şekolar Çayırı'nın dörtte üçünün Ragovalılar'a satılması üzerine çıkmıştı. Bu durum da taraflar arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştu.[109] Ethem Paşa, böyle bir durumun kimse tarafından istenmediğini belirterek topluluğun reisleri ile bir anlaşma yaparak insanların evlerine dönmelerini sağladı. Ancak, ileri gelenler ve onların yardımcılarından oluşan 200 kişi Ethem Paşa ile birlikte kaldılar.[110] Ethem Paşa'nın yanında kalan 200 Arnavut reis ve bunların yardımcıları, tayinat (gündelik masraflar) istediler. Ethem Paşa da bu durumu olumlu karşılayarak Yâver-i Ekrem Derviş Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Rıza Paşa'ya yazdı. İlgili makamlarca Arnavut ileri gelenlerinin bu talepleri uygun görüldü.[111]

Ethem Paşa, bölgeden gönderdiği telgrafların birinde sınırda karışıklıkları çıkarmaya devam eden, Yakovalı Rıza Bey'in iyi niyetli olmadığını, Osmanlı Devleti aleyhine olabilecek davranışlarına devam ettiğini haber verdi. Rıza Bey'in kendisinin bulunduğu yere gelmeye cesaret edemediğini belirten Ethem Paşa, Plava ve Gusine'ye doğru gittiğini o bölge reislerinin de buraya çağrılmasından dolayı hareketlerinin tesirsiz kalacağını belirtti.[112] Kosova Komutanı Ethem Paşa, Ragova'dan ne zaman döneceğine dair bir soru üzerine de, üçyüz kişi ile Plava cihetine gitmiş olan Yakova'lı Rıza Bey'in dönmesi sağlandıktan sonra durumu bildirileceği şeklinde cevap verdi.[113]

[106] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/54-2, 20 Zilkade 1307/25 Haziran 1306.

[107] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/54-3, 21 Zilkade 1307/26 Haziran 1306; BOA., *Y.MTV.*, nr. 44/14-1, 22 Haziran 1306.

[108] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/5-2, 27 Haziran 1306.

[109] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/63-1, 29 Haziran 1306.

[110] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/5-2, 27 Haziran 1306.

[111] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/5-3, 27 Haziran 1306.

[112] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/5-2, 27 Haziran 1306.

[113] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/54-4, 25 Zilkade 1307/30 Haziran 1306.

Ethem Paşa, Karadağ sınırında güvenliği sağlamak için Plava ve Veliko arasında bulunduğu sırada, Plava'da Rıza Bey'e haber göndererek çevresindeki Arnavutlar ile beraber burayı terketmelerini, aksi takdirde, kuvvet kullanarak yola getireceğini söyledi. Bunun üzerine 13 Temmuz 1890'da Arnavut kabileleri ve Rıza Bey itaat ederek kendi bölgelerine çekildiler. Bu çalışmalardan sonra, Karadağ hudûdu bir baştan öbür başa kadar büyük ölçüde Arnavut nüfusundan arındırılmış bir hale geldi.[114] Ethem Paşa, bundan sonra da bölgede önemsiz arazi parçaları için katiller yaşanmaması için Karadağ Prensi ile görüşülmesi gerektiğini İstanbul'a yazdı.[115] Asayişin sağlanmasından sonra, kendisine iş kalmadığını düşünerek, bölgede Tahir Paşa'yı bırakarak dönmek istedi.[116] Böylece Ragova, Plava ve Gusine Arnavutlar'dan temizlenmiş, sınır boyu bir baştan öbür başa kadar asayiş sağlanmıştı.[117] Bölgede bırakılan Tahir Paşa da kendisine bırakılan 3 taburla asayişi sağlamak ve sınır kuleleri inşa etmek görevlerini üstlendi.[118] Bundan sonra, konunun kalıcı bir çözüme kavuşması için, heyetler arası görüşmelere başlandı.[119]

Ethem Paşa'nın İpek'te bulunduğu sırada yaşadığı olaylardan birisi de şahsıyla ilgiliydi. Seraskerlik, 1 Ağustos 1890'da Ethem Paşa'nın İpek'te bulunması halinde, iki gruptan oluşan halkın her grubu hükümete yaranmak için uygunsuz şeyler yapabileceğini hatırlattı.[120] Ayrıca, Ethem Paşa'dan, Gusine'ye bir, Ragova ile Plava'ya 3 tabur, İpek'e de bir ihtiyat kuvveti bırakması, Prizren'deki taburun da bir bölüğünün bir binbaşı komutasında Yakova'ya gönderilmesi, Yakova'daki taburun İpek'e getirilerek İpek'deki kuvvetin iki tabura tamamlaması ve kalan iki taburla Üsküp'e gitmesi istendi.[121]

Ethem Paşa, bu çalışmalar sonunda, Karadağ sınırında iki ülke arasında herhangibir kriz yaşanmadan problemlerin çözülmesini sağladı. Sınırda top-

[114] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/23, 1 Temmuz 1306.

[115] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/63-2, 1 Temmuz 1306/26 Zilkade 1307

[116] BOA., *Y.MTV.*, nr. 44/36-1,2, 2 Temmuz 1306.

[117] BOA., *Y.MTV.*, nr. 44/36-3, 28 Zilkade 1307/4 Temmuz 1306.

[118] BOA., *Y.MTV.*, nr. 44/36-4,5, 4 Temmuz 1306.

[119] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 9/63-3-4, 8 Temmuz 1306/3 Zilhicce 1307.

[120] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/91-1,15 Zilhicce 1307/20 Temmuz 1306.

[121] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 62/91-2,10 Zilhicce 1307/20 Temmuz 1306; *Y.PRK.ASK.*, nr. 66/3, 7 Rebiülevvel 1308; *Y.PRK.ASK.*, nr. 60/5, 9 Rebiülevvel 1308; Süleyman Külçe, *Osmanlı Târihinde Arnavutluk*, İzmir, Ticaret Basımevi, 1944, s. 279.

lanmış olan Arnavutları da teskin ederek evlerine gönderdi. Kosova Komutanı Ethem Paşa, sınırda yaptığı bu çalışmalardan dolayı 17 Temmuz 1890'da Birinci Dereceden Bir Kıt'a Murassa' Nişân-ı Âl-i Osmanî ile ödüllendirildi.[122]

3. Debrenice'de Islahat Yapılmak İstenmesi ve Çıkan Olaylar

Priştine sancağına bağlı olan Debrenice nahiyesinde, sürekli çıkan karışıklıkları önlemek ve merkezi otoriteyi güçlendirmek için, Kosova Komutanı Ethem Paşa ve Priştine Mutasarrıfı tarafından bazı ıslahatlar yapıldı. Bu ıslahatlar, Debrenice'nin kaza yapılması, hükümet konağı inşa edilmesi ve bazı memurlar atanması şeklindeydi.[123]

Yapılan bu yenilikler bölge halkının bir kısmı tarafından uygun görülmedi. 22 Ocak 1891 (10 Kanunusani 1306)'de gönderilen telgrafa göre; 1500 kadar Arnavut Debrenice'nin merkezinde toplanarak inşaat halindeki hükümet konağını yakmışlar atanan memurları da sürmüşlerdi. Bu kalabalık Debrenice halkı yanında Yakova ve İpek'ten gelenlerden de oluşmuştu. Ayrıca "*Biz Debrenice'de hükümet istemeyiz*" diyerek çekip gitmişlerdi.[124] Bu kişiler, "*tekâlif-i miriyeden*" müstesna tutulmak[125] ve Ethem Paşa'nın Debrenice ıslahatı sırasında Piriştine hapishanesine atılan 30 kişinin affedilmesini istiyorlardı.[126]

Ethem Paşa, Debreniceliler'in bu isyan girişimine kızarak şiddetli bir ceza verilmesi gerektiğini düşündü. Aksi takdirde kötü örnek olarak, bu gibi olayların tekrar yaşanmasına neden olabilirlerdi.[127]

Bu arada Debrenice reislerinden 41 kişinin bir dilekçe yazarak af dilemeleri üzerine, Derviş Paşa, 2 Ocak 1891 (21 Kanunusani 1306)'de hangi şartlarda affedilebileceklerini bildiren bir yazı gönderdi. Ayrıca, Prezrin, İpek ve Priştine'nin ileri gelenlerinin vilayet merkezine celb edilerek durumun müzakere edilmesini istedi. İmza sahipleri aşağıdaki hükümleri yerine getirirlerse af sözkonusu olabilirdi, yoksa kanunî muamele yapılacaktı.

[122] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 23/9, 30 Zilkade 1307/5 Temmuz 1306.

[123] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 10/14-5,6, 10 Kanunusani 1306.

[124] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-3,4, 10 Kanunusani 1306.

[125] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-5,6, 10 Kanunusani 1306.

[126] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-1,2, 14 Kanunusani 1306.

[127] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-7,8, 16 Kanunusani 1306.

1. Yakılan hükümet konağını yeniden yapılması.
2. Debrenice'ye atanan memurların saldırılara karşı korunması.
3. 4 bölük askere yetecek büyüklükte bir kışla yapılması.
4. Müslüman çocukların ilim ve akaid derslerini okumaları için yeteri kadar mektep yapılması.
5. Namaz için bir cami-i şerif inşasını kabul etmeleri.
6. Bundan sonra hükümetin isteklerini olumlu karşılayacaklarına dair teminat vermeleri.
7. Naib ve müftü tayininin kabul etmeleri.
8. Bütün bunların gerçekleşmesi için muteberanın halka kefalet etmeleri.[128]

Derviş Paşa, yaşanan fenalığın temelinde İpekli Hacı Zeynel ile Çetineli Abdurrahman Ağa ve Yakovalı Rıza Bey'in bulunduğunu söyleyerek, buraya asker sevkedilse bile bu kişilerin ele geçirilmemesi durumunda fenalığın devam edeceğini biliyordu. Bu nedenle, bu kişilerin ve rüfekasının bir daha Arnavutluk'a ayak basmamak üzere, biran evvel bölgeden çıkarılması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca, Derviş Paşa, bölgedeki tecrübelerine dayanarak, hazırlıkların nasıl yapılması gerektiğine de değindi. Ona göre, halkın cahil olmasından dolayı, güçlü görünmek gerekiyordu. Bu nedenle, Ethem Paşa komutasındaki orduya Priştine, Prizren, Üsküp ve Mitrovice'den de birer tabur asker katılmasini istedi. Bu hazırlıklardan sonra, Ethem Paşa, hava şartlarının uygun olduğu dönemlerde isyancıları yola getirme çabalarına devam etti.[129]

Bundan sonra, bölgede kalıcı barışın sağlanabilmesi için, halkı yönlendiren elebaşlarının yakalanarak etkisiz hale getirilmesine çalışıldı. Bu çalışmalar, Ethem Paşa'yı uzun yıllar meşgul etti.

4. Debrenice'nin Üsküp'e Bağlanması

Debrenice'de ıslahatların yeterince etkili olamaması, zaman zaman isyanların çıkmasına neden olmuştu. Debrenice halkı, 26 Nisan 1891 (14 Nisan

[128] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-10, 21 Kanunusani 1306.

[129] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-9, 17 Kanunusani 1306/18 Cemaziyelahir 1308.

1307) târihlerinde Priştine sancağından ayrılarak İpek sancağına bağlanmak istediklerine dair İstanbul'a telgraflar gönderdiler. Bu durum, bölgede yeni bir çatışmanın çıkmasına neden oldu. Debrenice halkının bir kısmı Debrenice'nin İpek'e bağlanmasını isterken, diğer kısmı Priştine sancağına bağlı kalmasını istiyorlardı. Bu durum üzerine Derviş Paşa, Ethem Paşa'nın çevreden 4 tabur asker alarak bölgeye gitmesini istedi. Debrenice'de halk arasında ikiliği önlemek için, her iki tarafa da bağlanmadan merkez-i vilayet olan Üsküp'e doğrudan bağlanmasının daha doğru olacağı düşünülerek aradaki nefret önlenmeye çalışıldı.[130]

Debrenice eşkiyasının sürekli halkı rahatsız etmesi, halkın çeşitli arayışlara girmesine neden oldu. "*Eşkiyadan bunalan On üç muhtar*" imzasıyla Kırçova'dan gönderilen bir telgrafta, can ve mal güvenliğinin sağlanması mümkün olmazsa hicret etmek için kendilerine uygun bir yer gösterilmesi istendi. 18 Haziran 1891'de "*Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reis Vekili imzalı*" konuyla ilgili yazıda, Selanik Kosova ve Havalisi Umum Komutanlığı'ndan olayın gaile haline gelmeden bir hal yoluna konulması istendi. Burada asayişin sağlanması için 3. Ordu Komutanı Ferîk Fazlı Paşa bazı tedbirler almışsa da askerin bölgeden ayrılmasından sonra, tekrar karışıklıklar çıkmaya başlamıştı. Bölgede sürekli asker bulundurarak asayişi sağlama görevi, liyakat ve kifayeti bilinen Ferîk Ethem Paşa'ya verildi. Ethem Paşa, toplanacak birliklerle eşkiyayı yola getirecekti. Ayrıca, askeri harekât bittikten sonra, bazı birlikler yerlerine gönderilecek, kalıcı ıslahat için Bâb-ı Âlî Ethem Paşa'ya yeni bir planı gönderecekti.[131] 13 Ağustos 1891'de harekâtın başarılı olması için, Ethem Paşa'nın refaketine verilen taburların eksikliklerinin giderilmesi istendi. Ethem Paşa'nın yaptığı askeri hareketle bölgede yeniden düzen sağlanmaya ve halkın devlete olan güveni yeniden tesis edilmeye çalışıldı.[132]

5. İpek ve Kolaşin'deki Çatışmalar

1891 (1307)'de Ethem Paşa'yı meşgul eden olaylardan birisi de İpek'te yaşandı. Karadağlılar'a karşı Gusine ve Plava'yı savunan İpek Mutasarrıfı Gusineli Alî Paşa, Karadağlılar'ın teşvikiyle güpegündüz İpek çarşısı içinde Hacı

[130] BOA., *Y.MTV.*, nr. 49/112, 17 Ramazan 1308/14 Nisan 1307.

[131] BOA., *Y.MTV.*, nr. 51/63-1,2, 12 Zilkade 1308/6 Haziran 1307.

[132] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 23/25, 8 Muharrem 1309/1 Ağustos 1307.

Zeko'nun adamlarından Ragova'lı Hacı Metnila tarafından öldürülmüştü. Bu olaydan sonra, Hacı Zeko ve Alî Paşa taraftarları arasında düşmanlık başladı. Bu gelişmelerden sonra, Kosova Komutanı Ethem Paşa yeteri kadar kuvvetle bu düşmanlığın giderilmesi için görevlendirildi.[133] Ethem Paşa, Hacı Zeko'yu yakalamaya muvaffak olamayınca, işin bir gaile rengini almaması için Hacı Zeko'yu affederek adamlarını mükafatlandırdı. Ethem Paşa'nın Hacı Zeko'yu affederek adamlarını ödüllendirmesi bölgede yeniden sükunetin sağlanmasına neden oldu; ancak, Ethem Paşa'nın tavrı, gelecekte şirret olanlara çok kötü bir örnek olacağı ifade edilerek eleştirildi.[134]

Mart 1892'de Ethem Paşa'yı meşgul eden olaylardan birisi de Yenipazar sancağına bağlı Kolaşin kazası ahalisinden bazı insanların üzerine Karadağlılar'ın ateş açması idi. Olayı Karadağlı yetkililerle görüşmek için, yine Ethem Paşa görevlendirildi.[135] 10 Mart 1892 (27 Şubat 1307)'de Padişah irâdesi gereği olarak Ethem Paşa Senicc'ye gitti. Üsküp'ten Metroviçe'ye oradan da Senice'ye 20 saatlik bir yolculuk sonunda ulaştı. Kar ve fırtınanın olması ilerlemeyi oldukça güç bir hale getirmişti.[136] Karadağ Prensi de sınıra özel bir memur göndermeye hazır olduğunu belirterek, Kosova Komutanı Ethem Paşa'nın ne zaman Kolaşin'e geleceğini maslahatgüzar aracılığıyla sordurdu. Verilen cevapta Ethem Paşa'nın 11 Mart 1892 (28 Şubat 1307)'de Senice'ye ulaştığı belirtiliyordu.[137] Ethem Paşa bölgeye ulaşmakla beraber Bâb-ı Âlî ve Bâb-ı Seraskeri tarafından henhangi bir talimat emri gelmemişti.[138] Karadağlı memurlarla yapacağı görüşmeye dair bir talimat gelmemiş olduğundan, bir süre bu talimatı bekledi.[139]

[133] Külçe, burada Ethem Paşa'dan Kosova Valisi olarak bahsetmektedir. (Bkz.: Külçe, a.g.e., s. 280) Bu bilgi bir yanlışlık sonucu olarak verilmiş olmalıdır. Çünkü, Ethem Paşa 1307 târihinde henüz Kosova valisi değildir. Bu nedenle doğrusu bizim yazdığımız gibi Kosova Komutanı olmalıdır.

[134] Külçe, *a.g.e.*, s. 280; Bozbora, *a.g.e.*, s. 208.

[135] BOA., *Y.MTV.*, nr. 63/42, 9 Zilkade 1209/23 Mayıs 1308.

[136] BOA., *Y.MTV.*, nr. 60/44, 28 Şubat 1307.

[137] BOA., *Y.MTV.*, nr. 60/44, 14 Şaban 1309/1 Mart 1308.

[138] BOA., *Y.MTV.*, nr. 60/46-2, 1 Mart 1308.

[139] BOA., *Y.MTV.*, nr. 60/46-1, 15 Şaban 1309/2 Mart 1308.

Ethem Paşa, bölgede yaptığı görüşmeler neticesinde sükûnet sağlanınca, 8 Mayıs 1892 (26 Nisan 1308)'de tekrar Üsküp'e döndü.[140] Bu sırada görev yaptığı Üsküp'e Abdullah Paşa da tayin edilmişti. Bu durum aynı birliğin başında iki komutan olduğu gibi bir durum ortaya çıkarmıştı. Bu sorun Ferîk Abdullah Paşa'nın Priştine'ye gönderilmesiyle çözüldü.[141] Ethem Paşa, Kosova Komutanlığı'ndaki başarılı çalışmalarından sonra, Kosova Valiliği'ne atandı.

E) Ethem Paşa'nın Kosova Valiliği Dönemi

1. Kosova Valiliği'ne Atanması ve Kabile Çatışmaları

Ethem Paşa Kosova Komutanlığı döneminde bölgenin inzibat olaylarıyla ilgilendikten sonra, 30 Temmuz 1892'de vali yapılarak mülki işler de kendisine bırakıldı.[142] Ethem Paşa Kosova Valiliği'nde, 25 Aralık 1893 târihinden Halep'e tayin edilinceye kadar yaklaşık 17 ay kaldı.[143] Kosova Valiliği'ne atanmasından sonra, halkın ileri gelenleri Ethem Paşa'nın bu göreve atanmasından dolayı 30 Temmuz 1892'de Padişah'a telgraf çekerek, Ethem Paşa gibi halkı anlayan, hayırsever ve halkın istirahatını düşünen bir kişinin vali olarak atanmasından dolayı şükranlarını sundular.[144] Ethem Paşa, Kosova Valisi olduktan sonra, askeri rütbesi ve komutanlığına bağlı olarak aldığı maaşı yanında bir de valilik maaşı almasına dair irâde çıktı.[145]

Ethem Paşa, Kosova Valisi olduktan sonra komutanlığı döneminde olduğu gibi, iç karışıklıklarla uğraşmaya devam etti. Valiliğinin ilk aylarında, Yakova'da Gaş kabilesi mensuplarından Mehmet Çavuş ile Recep Ağa'nın öldürülmesi, Gaş ve Grasniç kabileleri arasında çatışmaların çıkmasına neden olmuştu. Taraflar aralarındaki nefretten dolayı Yakova'da toplanmaya başlamışlardı. Olayın büyüme istidadı göstermesi üzerine, İpek Komutanı Mustafa Remzi Paşa'nın Yakova'ya gitmesi istendi.[146] İpek Komutanı Mustafa Remzi

[140] BOA., *Y.PRK.ASK.* nr. 81/51, 10 Şevval 1309.

[141] BOA., *Y.MTV.*, nr. 63/73, 28 Mayıs 1308/14 Zilkade 1309; BOA., *Y.MTV.*, nr. 63/42, 9 Zilkade 1309/23 Mayıs 1308.

[142] BOA., *Y.PRK.AZJ.*, nr. 22/60, 18 Temmuz 1308.

[143] BOA., *İrade-i Hususi*, nr. 43, 16 Cemaziyelahir 1311/13 Kanunuevvel 1309.

[144] BOA., *Y.PRK.AZJ.*, nr. 22/60, 18 Temmuz 1308.

[145] BOA., *İrade Hususi*, nr. 143, 18 Rebiülevvel 1310/27 Eylül 1308.

[146] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/88-3, 21 Zilhicce 1309/3 Temmuz 1308.

Paşa, olayın çok büyüdüğünü, 6 taburdan daha az kuvvetle bölgeye gidilemeyeceğini, vali olması hasebiyle güçlü bir askeri kuvvetle Ethem Paşa'nın gitmesinin daha uygun olacağını belirtti.[147] Ethem Paşa ise, Derviş Paşa'ya gönderdiği telgrafta, böyle bir hareket için eldeki birliklerin yetmeyeceğini belirtiyordu.[148] Bu gelişme üzerine Derviş Paşa, Ethem Paşa'ya yazdığı telgrafta görüşlerine katılarak emri altında bulunan 1500 askerle iki kabileye karşı mücadele edilmesinin zor olduğunu, askeri gücün artırması gerektiğini belirtti.[149] Ayrıca halk cahil olduğundan, bölgeye az kuvvetle gidilmesinin tesirsiz kalacağını ve istenilen sonuca ulaşmayı zorlaştıracağını söyledi.[150]

Ethem Paşa'dan bu gailede de olayları çatışma olmadan nasihatla çözmesi istendi. O da, adam öldürme olaylarına karışanların hükümet tarafından cezalandırılacağını söyleyerek, sükuneti sağlamak istedi.[151] 19 Temmuz 1892 (7 Temmuz 1308)'de Yakova'ya giderek cinayet hakkında araştırma yaptı. Araştırmalar sonucunda, cinayetleri işleyen katilin Yakova'lı Selim Çor olduğu anlaşıldı. Cinayetin yapılmasını teşvik ederek sebep olan ise, Selim Çor'un amcaoğlu Bayrom Çor'du. Ethem Paşa'nın Yakova'ya geldiği sırada Selim Çor'un firar ettiği, Bayram Çor'un ise, 200'den fazla adamıyla evinde gizlendiği öğrenildi. Askerin Bayram Çor'un hanesine yürümesinin, büyük bir çatışma oluşturacağı endişesinden dolayı, böyle bir yola tevessül edilmedi. Gaş kabilesi reisleri çağrılarak ölen kişilerin ailelerine mükafatlar verileceği, katillerin ise gereken cezayı görecekleri söylenerek halk teskin edilmeye çalışıldı. Bayram Çor'dan ise, özel bir adam gönderilerek adamlarını dağıtarak gelip teslim olması istendı. Bayrom Çor, adamlarını dağıtarak gelip teslim olacağını söyleyerek yanında bıraktığı 60 kişi dışındakileri dağıttı. Bayram Çor, bu sözüne rağmen 20-21 Temmuz 1892 (8/9 Temmuz 1308) gecesi yanında bulunan 50-60 adamıyla kaçtı. İpek ve Kosova muteberanından Musâlaha-i Dem Komisyonu[152] üyelerinden 44 kişi, Selim ve Bayram Çor ile bunların yakınlarının

[147] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/88-2, 24 Zilhicce 1309/6 Temmuz 1308; *BOA.*, *Y.MTV.*, nr. 64/88-5, 21 Zilhicce 1309/2 Temmuz 1308.

[148] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/88-6, 2 Temmuz 1308.

[149] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/88-1, 24 Zilhicce 1309/6 Temmuz 1308.

[150] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/88-4, 22 Zilhicce 1309/4 Temmuz 1308.

[151] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/88-7.

[152] Bu dönemde Arnavutluk'ta yaygınlaşan kan davalarının önünün alınabilmesi için Musâlaha-i Dem Komisyonları kurulmuştur. (Bkz.: *İrade Dahiliye*, nr. 46-1-3, 25 Zilhicce 1310/27 Haziran 1309).

evlerinin yıkılarak kaçanların yakalanması için hareket edilmesine karar verdi. Sözü edilen evler, herhangibir olay çıkmadan yıkılarak *Gaş* kabilesinin heyecanı giderilmeye çalışıldı. Bundan sonra da bu kişilerin Yakova'ya girmesine izin verilmeyeceği belirtilirek ölü veya diri olarak yakalanmasına çalışılacağı konusunda teminat verildi.[153]

Ethem Paşa, Grasniç ve Gaş kabilesi arasındaki münaferetin bir gaileye dönmemesi için, gereken tedbirleri aldıktan sonra, karışıklıkları çıkaranları da kontrol altına almak için çalışmaya başladı. Bu sırada Ömer Koska sınırdaki Tahir Paşa'nın refaketinde bulunuyordu. Hacı Zeynel'in ise Yakova'ya gelmesi muhtemel görünmüyordu. Çünkü, daha önce Mustafa Remzi Paşa, davet ettiği zaman kendisi gelmediği gibi adamlarını da gelmekten vazgeçirmiş idi.[154] Buna rağmen bu kişilerin yakalanmadan bölgede asayişin sağlanamayacağını bilen Ethem Paşa, bu kişileri yakalamaya karar verdi. Ancak, alınacak tedbirlerin yapılacak gözlemlerden sonra kararlıştırılması gerekiyordu.[155] Bu amaçla, Yakova'lı Rıza Bey ile Hacı Zeynel Efendi'yi barıştırmak için İpek'e giderek Hacı Zeynel Efendi'yi nezdine davet etti. Böylece Hacı Zeynel Efendi'yi kontrölüne almıştı. Sınırda bulunan Ömer Koska'yı da alarak Yenipazar yoluyla vilayet merkezine götürdü. Böylece elebaşıların kendi mahalleriyle alakaları kesildiği için, bölgede bir süre de olsa asayiş sağlanmış oldu.[156]

Daha sonra Ethem Paşa, orada kalmasına lüzum kalmadığını söyleyerek Üsküp'e dönmek için izin istedi.[157] Ethem Paşa, Yakova meselesinin sona erdirilmesinde gösterdiği başarılardan dolayı, 28 Temmuz 1892 (4 Muharrem 1310/16 Temmuz 1308)'de Altun Liyakat Madalyası ile ödüllendirildi.[158]

Daha sonra çıkan olayların yatıştırılmasında da Ethem Paşa etkili oldu. Bu olaylardan birisi de 16 Ekim 1892 (4 Teşrinievvel 1308/25 Rebiülevvel 1308)'de

[153] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/129-3, 9 Temmuz 1308.

[154] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/129-2, 10 Temmuz 1308.

[155] BOA., *Y.MTV.*, nr. 65/36, 9 Muharrem 1310/21 Temmuz 1308; BOA., *NGG*, Harbiye Gelen, nr. 216/6/24-613/518, 2 Muharrem 1310/14 Temmuz 1308; BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 27/9-1, 10 Temmuz 1308.

[156] BOA., *Y.MTV.*, nr. 64/129-1, 12 Temmuz 1308.

[157] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 27/9, 10 Temmuz 1308; BOA., *NGG*, Harbiye Gelen, nr. 216/6/24-673-567, 11 Muharrem 1310/23 Temmuz 1308.

[158] BOA., *Y.MTV.*, 65/8, 4 Muharrem 1310.

Yenipazar sancağına bağlı Kolaşin'de yaşandı. Karadağ sınırında halk arasında çıkan çatışmalar üzerine, Serasker Rıza Paşa konunun çözümüne dair gönderdiği telgrafta, yaşanan olaylarda bizim taraftan ölen yaralanan ve mal kaybına uğrayanların diyetleri Hazine-i Celîle'den ödeneceğini bildirdi. Buna karşın, Senice tarafındaki kayıpların da Karadağ hükümeti tarafından ödenmesini istedi. Ayrıca, Kolaşin ve Plavalılar'ın arazi işleri ve sınırdaki kan davası meselelerinin hal yoluna konulması için Kosova Vali ve Komutanı Ethem Paşa ile Karadağ Harbiye Memurunun konuyu müzakere etmelerini ve çıkan kararların uygulanmasını istedi. Meclis-i Vükelâ kararlarının ve İrâde-i Seniyye'nin ortaya çıkardığı duruma göre, bir genel barış yapılarak, kurallar bir mazbata şeklinde düzenlenip sınırdaki asayişin bu kurallara göre düzenlenmesini istedi.[159]

2. İsyancıların Yakalanması ve Ethem Paşa'ya Nişân Verilmesi

Yukarıda ifade edildiği gibi halkın ileri gelenlerinden olan Hacı Zeynel, Kosova Valisi Ethem Paşa'yı en fazla uğraştıran kişilerden birisiydi.[160] Hacı Zeynel, kendi kabilesinin desteğini gördüğü gibi, muhalif kabilelerin nefretini de kazanmıştı. Hatta, Hacı Zeynel'in Grasniç kabilesinin muhalifi olan Gaş kabilesi mensupları, Ethem Paşa ve Mustafa Remzi Paşa'ya müracaat ederek, asayişi sağlama çabalarına destek olmak istediklerini belirtiyorlardı.[161]

Hacı Zeynel'in kontrol altında tutulduğu yerden kaçması ve Bayrom Çor'un Yakova'ya yakın karyelerde bulunması ortalığın yeniden karışmasına neden oldu. Ethem Paşa, konu hakkında ilgilileri uyararak Gaşlılar'ın bu kişilere karşı yeniden hazırlıklara başladığını ifade ederek ne yapılması gerektiğini Umum Komutan Derviş Paşa'ya sordu.[162] Konudan İstanbul'un haberdar edilmesi üzerine, Hacı Zeynel'e kötü davranılmadan İstanbul'a getirilmesi istendi.[163] Bunun üzerine Ethem Paşa, 8 Temmuz 1893 (26 Haziran 1309)'de Hacı Zeynel'i itaat ettirmek için 17. Süvarı Alayı ve tahkik memurlarını yanına alarak İpek'e gitti.[164]

[159] BOA., *Y.MTV.*, nr. 69/51, 25 Rebiülevvel 1310/4 Teşrinievvel 1308.

[160] BOA., *Y.PRK.DH.*, nr. 7/40-2, 25 Şaban 1311/19 Şubat 1309.

[161] BOA., *Y.MTV.*, nr. 80/23, 8 Haziran 1309.

[162] BOA., *Y.MTV.*, nr. 79/92-2, 19 Haziran 1309.

[163] BOA., *Y.MTV.*, nr. 79/92-1, 19 Haziran 1309.

[164] BOA., *Y.MTV.*, nr. 79/169, 27 Haziran 1309/25 Zilhicce 1310; BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 31/65, 30 Haziran 1309.

Derviş Paşa, Hacı Zeynel'in niyetinin iyi olmadığını ayrı bir devlet kurmak istediğini düşünüyordu. Hacı Zeynel'in Karadağ'a giderek çeşitli hediyelerle dönmesi, Yakova hadisesinde Bayram Çor'un, Hacı Zeynel'den para alarak prens ile görüştükten sonra Yakova-Pirizren yolunu adamlarıyla kapatması ve karışıklıklara son vermek için muteberanın Üsküp'e geldiği zaman Hacı Zeynel'in firar etmesini onun kötü niyetini gösteren olaylar olarak gösteriyordu.[165]

2 Ağustos 1893'de Kosova Valisi Ethem Paşa Hacı Zeynel Olayı hakkında Saray'la görüştü. Bu görüşmelerde, Hacı Zeynel'in İpek'e götürülmesinin artık yararlı olmayacağı, İstanbul'a götürülmesi gerektiğini, ayrıca bu durumun sürekli İstanbul'a telgraf çeken taraftarlarına bildirilmesi gerektiği kararı alındı. Bu karar üzerine, İstanbul'dan Hacı Zeynel'in İstanbul'a gönderilmesine dair bir tezkire geldi. Bu karara Hacı Zeynel'in taraftarları itiraz ederek, Müderris Hacı Ahmed, Müderris Emir Ahmed ve sair ulema ve eşraf, telgraf çekerek, Hacı Zeynel'in yaşının seksene yaklaşması, vücudunun zayıf olması ve sadık bendegandan olması gibi gerekçeleri ileri sürerek İstanbul'a azimetten affını istediler.[166] Ancak, Padişah bir irâde çıkararak, şayet Hacı Zeynel gönüllü gelmezse, bulunduğu daire haricine çıkmasına izin verilmemesini ve bir iki gün içinde derdest edilerek İstanbul'a getirilmesini emretti.[167]

Bu gelişmelerden sonra, Hacı Zeynel itaat ederek istenilen yere geleceğini söylemesine rağmen, 13 Ağustos 1893 (1 Ağustos 1309)'da kaçtı.[168] Ethem Paşa iki aydan beri sürekli bu işle uğraşmasından dolayı, Hacı Zeynel'i yakalama işini İpek Mutasarrıfı Mustafa Remzi Paşa'ya bırakarak vilayetin işlerini yürütmek üzere vilayet merkezine gitme talebinde bulundu.[169]

Ethem Paşa, 13 Ekim 1893'de Mabeyn'e gönderdiği bir telgrafta, Hacı Zeynel'in dün daha önce yaşadığı Radofice karyesine geldiğini, Pazar günü kendisinin yanına gelerek iki gün için de Dersaâdet'e gideceğini bildirğini, ancak kendi yanına niçin geleceğini bilemediğini, bu durumun belki de hüsn-i haline dair bir yazı almak amacı taşıyabileceğini söyledi.[170]

[165] BOA., *Y.MTV.*, nr. 80/23, 4 Muharrem 1311/5 Temmuz 1309.

[166] BOA., *İrade Hususi*, nr. 54, 19 Muharrem 1311/21 Temmuz 1309.

[167] BOA., *NGG*, Harbiye Gelen, nr. 216/6/24-572-527, 18 Muharrem 1311/20 Temmuz 1309.

[168] BOA., *Y.MTV.*, nr. 95/59-1, 1 Ağustos 1309.

[169] BOA., *Y.MTV.*, nr. 95/59-2, 11 Safer 1311/11 Ağustos 1309.

[170] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 95/31-1, 1 Teşrinievvel 1309.

Hacı Zeynel bir süre sonra, padişahın son fermânına uyarak İstanbul'a geldi. İstanbul'da iyi muamele görerek, iltifat edildi. Bu muamelenin, diğer karışıklık çıkaranlara da örnek olması hedeflendi. Bu çerçevede Kosova Valiliği'ne İstanbul'dan gönderilen bir tezkirede, Hacı Zeynel'in İstanbul'a gelmesinden sonra gördüğü iyi muameleden, padişahın iltifatından bahsedilerek, Rıza Bey'in gelmesi halinde aynı muameleye maruz kalacağı bildirildi.[171]

Bu arada, Hacı Zeynel olayında suistimalleri olduğu gerekçesiyle İstanbul'a getirilen Şemsettin ve Hamdi Beyler hakkında da tahkikat açıldı.[172] Hamdi ve Şemseddin Beylerin Hacı Zeynel'le gizli görüşmeler yaptığı iddia edildi.[173] Ancak, komisyonda ifade veren Hamdi Bey, Ethem Paşa'nın emriyle 3 defa Hacı Zeynel'le görüştüğünü söyleyerek gizli amaçlar taşımadığını ifade etti.[174]

Bir yandan Hacı Zeynel Olayı ile uğraşılırken diğer yandan Selanik ve Kosova Komutanı Derviş Paşa bölgede başka bir tehlikeye dikkat çekti. 1500 kadar Lomlu'nun Prizren kasabası yakınlarına kadar geldiklerini söyleyerek, bunlar kasabaya girerlerse çatışma çıkabileceğinden bahsetti. Bu karışıklığı önlemek için de İpek'te bulunan Ethem Paşa görevlendirildi.[175] Serasker Paşa da, Lom eşkiyasına karşı koyabilemek için mahalli meclisin kasaba halkına dağıtılmak üzere martini tüfeği istediğini belirtti.[176]

Ethem Paşa Kosova Valiliği sırasında iki önemli ödül aldı. Bunlardan birisi, Padişah tarafından 3 Ağustos 1893 (22 Temmuz 1309)'da verilen Altun Liyakat Madalyası;[177] İkincisi ise, Yunanistan tarafından 11 Kasım 1893'de verilen İkinci Rütbeden Suver Nişânıdır. Ethem Paşa, Dahiliye Nezâretine yazdığı bir tezkirede Yunan hükümeti tarafından kendisine verilmek istenen Suver-i Doner Nişânının (Garan Dofiye Rütbesi) kabul veya taliki konusunda

[171] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 14/39, 5 Receb 1311.

[172] BOA., *Y.PRK.DH.*, nr. 7/40-1, 22 Şubat 1309.

[173] BOA., *Y.PRK.DH.*, nr. 7/40-11,12, 22 Şubat 1309.

[174] BOA., *Y.PRK.DH.*, nr. 7/40-2.

[175] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 95/19-2-3, 11 Teşrinievvel 1309.

[176] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 12 Teşrinisani 1309/14 Rebiülahir 1311.

[177] BOA., *İrade Taltifat*, nr. 168, 10 Muharrem 1310/22 Temmuz 1309.

bilgi istedi.[178] Dahiliye Nezâreti'nin bu konudaki tezkiresine Padişah ve Sadaretin onay vermesi üzerine ödülü kabul etti.[179] *(EK-6)*

3. Arnavutluk Olayları Hakkında Çözüm Arayışları

Arnavutluk bölgesinde, artan çetecilik faaliyetleri, idari uygulamalara karşı oluşan yerel tepkiler ve idarecilerin bu konudaki yetersizlikleri askeri, idari ve diğer bazı önlemlerin alınmasını gündeme getirdi. Bu amaçla II. Abdülhamid'in isteği üzerine, Selanik Umum Kumandanlığı'ndan Müşîr Derviş ve Şakir Paşalar bölgede alınacak askeri ve idari önlemler konusunda hazırladıkları layihayı Padişaha sundular.

Derviş ve Şakir Paşalar, Selanik-Kosova Umum Kumandanı Hüseyin Fevzi Paşa ve Kosova Vali ve Komutanı Ethem Paşa ile yaptıkları bir dizi görüşme sonunda bir layiha hazırladılar. Hazırlanılan bu layihada, Hüseyin Fevzi Paşa'nın sorunun askeriyeyi karıştırmadan tamamen mülki tedbirlerle çözülmesi gerektiğine dair görüşleri ile Ethem Paşa'nın tamamıyla askeri tedbirlerle çözülmesi gerektiğine dair görüşleri dikkate alınmıştı. Layihada, üç temel sorun ile bunların çözülmesi için önerilen yollar ifade ediliyordu.

Sözkonusu sorunlar şunlardı:

1. Üç vilayet dahilinde sürmekte olan çetecilik faaliyetlerine yönelik olarak girişilen askerî ve polisî operasyon alanlarının, her vilayetin kendi sınırları ile belirlenmiş olması ve bu durumun çete takibatını sürekli kesintiye uğratması.
2. Çetelerin sığınma yeri olarak seçtikleri üç vilayetin birleşme noktasında bulunan bölgedeki otorite boşluğunun, çetecilik faaliyetlerini halkın gözünde iyi bir kazanç kapısı olarak çekici bir hale getirilmiş olması.
3. Çeteciliğin kaynağını oluşturan Malisör ve diğer dağlı kabileler arasında süregelen ve her yıl birçok kişinin ölümüne yol açan kan davaları.

[178] BOA., *İrade Taltifat*, nr. 66-3, 2 Cemaziyelevvel 1311, 30 Teşrinievvel 1309.

[179] BOA., *İrade Taltifat*, nr. 66-1-2, 2 Cemaziyelevvel 1311, 30 Teşrinievvel 1309.

Bu üç sorunun çözümüne yönelik olarak getirilen öneriler şunlardı:

1. Sürekli çete takibi yapmak üzere, her kaza ahalisinden ve jandarma ve zabitândan seçilecek kişilerden oluşan seyyar bir jandarma taburu oluşturulacak ve gerektiğinde ordudan yardım istenecek.
2. Çetenin sığınma ve gezinme alanı olan Mat, Merditya ve Akçahisar kazalarından oluşan bölgede yeni bir sancak oluşturularak, mutasarrıf ve kumandanlığına, bölgenin dil ile mülki işlerini bilen iktidar sahibi askeri rütbesi bulunan bir kişi getirilecek.
3. Halk, kan davasından vazgeçirilecek, tabiiyet ve İslamiyet sıfatıyla devletin kanunlarına uymaya askeri ve mali vergilere katılmaya sevkedilecek, gerekli terbiye verilecek ve gelecekleri güvence altına alınacak.

Bu layihadan Arnavutluk'taki karışıklıkların bir asayiş meselesi olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Layiha'nın sonunda Arnavutlar'dan umum İslâm ahalisi arasında yeterince yararlanılmayıp kendi hallerine bırakıldığı belirtilerek, olayın milliyetçi karakterine değinilmemektedir.[180] Bu ilkelerin belirlenmesinde uzun süre görev yapan Ethem Paşa'nın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmalar yapılırken, Ethem Paşa'nın tayini Halep'e çıkmtı; ancak Halep'e gitmeden önce bölgede bazı çalışmalar yapmamsı istendi.

4. Ethem Paşa'nın Kosova Valiliği'ndeki Son Hizmetleri ve Halep'e Tayin Edilmesi

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ethem Paşa'ya Rıza, Derviş, Ali Saib imzalarıyla "*İpek'te bulunan Kosova Komutanı Ethem Paşa'nın Havran'a hareketine dair verilecek talimât suretidir*" İbareleriyle başlayan bir yazı gönderildi. Bu yazıda özet olarak şu konular vardı.

1. Ethem Paşa, İpek'e ulaştığı zaman halkın heyecanını teskin etmek amacıyla halkın ileri gelenleri aracılığıyla gereken nasihatları verecektir.
2. İpek'e ulaşıldıktan sonra, daha önce ifade edilen nasihatlar verildikten sonra, hudûdda üç günden beri devam eden vukuatı önlemek için, seri olarak üç tabur, iki dağ topu, sekiz günlük asker erzakı ile

[180] Bozbora, *a.ge.*, s. 216. Ethem Paşa'nın Arnavutluk'ta yapılması gereken ıslahata dair önerilerini ilerde daha ayrıntılı olarak ele alacağız. (Bkz.: aş., s. 199).

hayvan yemi yanında bulundurmak şartıyla Ragova'ya gidecektir. Ragova'ya ulaştığında, daha önce İpek'ten gönderilen taburla beraber birlikleri birbirine yakın olarak iki- üç kısma bölecektir. Hiçbir zaman küçük parçalara bölerek birbirinden uzak konumlandırmayacaktır. Kavuşma yolları ve İpek'e doğru giden yollar her ihtimale karşı temin edilecek muhâfazasına itina gösterilecektir.

3. Sınırdaki olayların mahiyeti tam olarak bilinememektedir. Ethem Paşa, Ragova'ya ulaşınca o bölgeler hakkında malumat sahibi olacaktır. Bu bilgilerle oradaki cemaatin kaba tabiatlarını yumuşatmak ve heyecanlarını teskin etmek amacıyla tesirli nasihatlar yapıldıktan sonra, bizim taraftan bir kişinin bile bir adım hudûdu geçmeyerek harbe sebebiyet verilmemesine çalışılacaktir. Ayrıca Karadağ tarafından herhangi bir tecâvüz vukubulması halinde, mevcut kuvvetlerle Ethem Paşa karşı koyacağından halkın çift ve çubuğuyla meşgul olması sağlanacaktır.

4. Karadağ hükümeti sınırda toplanmış olan Dağlılar'ı dağıtmak üzere Velikaya'ya özel bir memur gönderildiği Çetine sefaretinden öğrenilmiştir. Şimdi memurun gelip gelmediği gelmişse, ne yaptığı ve dağlıların her türlü çalışmaları hakkında Berata Kaymakamı ve Hudûd Komutanı Mahmud Bey bilgi verecektir.

5. Elhasıl Ethem Paşa, heyecanların yatıştırılması, zihinlerin rahatlatılması, düşmanlığın giderilmesi, çatışmanın durdurulması için çalışacak, bu yolda her türlü gayreti gösterecek, gerekirse her türlü konuyu danışacak ve bilgilendirecektir.

Bu isteklerden sonra, "*her ne kadar muhtac-ı izah değilse*" de denilerek subay ve erlerin askeri disiplini en üst seviyede koruması ve intizamsızlıklara izin verilmemesi de vurgulandı.[181]

Ethem Paşa bu talimatı aldıktan kısa bir sonra 25 Aralık 1893'de, boş bulunan Halep Komutanlığı'na tayin edildi. Yerine, Bosna valiliğinden mun-

[181] BOA., *YEE*, nr. 6/35.

fasıl Hafiz Mehmet Paşa atandı.[182] Kosova bölgesindeki karışıklıklar, Ethem Paşa'nın bölgeden ayrılmasından sonra da durmaksızın devam etti.[183]

F) Ethem Paşa'nın Halep ve Adana Bölgesindeki Çalışmaları ve Müşir Olması

1. Ethem Paşa'nın Halep'e Gelmesi ve Dürzi Olayları

Ethem Paşa'nın Halep'e atanmasından sonra, gönderilen emirde yeni Kosova Valisi'nin görev yerine gelmesine kadar beklemesi istendi. Ethem Paşa, yeni valinin gelmesinden sonra, 27 Aralık 1893 (18 Cemaziyelahir 1311)'de Halep'e hareket etti.[184] 22 Ocak 1894 (15 Recep 1311/10 Kanunusani 1309)'de Halep'e ulaştı.[185] Ferîk Ethem Paşa'nın buradaki görevi Beşinci Ordu Nizâmiye 9. Piyâde Fırkası Komutanlığı idi.[186] Ethem Paşa'nın bu bölgedeki görevleri 14 Şubat 1897'de Alasonya Komutanlığı'na atanmasına kadar devam etti.[187]

II. Abdülhamid Devri'nde Halep, Urfa, Maraş ve Zor sancaklarından oluşan bir vilayetti.[188] Halep farklı toplulukları bünyesinde toplamış bir yer olduğundan Ethem Paşa, burada da iç ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu olaylardan birisi de Dürzi ayaklanmalarıdır.

a) Dürzi Olaylarının Başlaması ve Ethem Paşa'nın Havran Fırkay-ı Seyyare Komutanlığı'na Getirilmesi

Dürziler,[189] Suriye'de Cebel-i Lübnan ve Havran (Cabal Duruz) bölgelerinde yaşayan bir topluluktu. II. Abdülhamid Dönemi'nde bu toplulukla ilgili

[182] BOA., *İrade-i Hususi*, nr. 43, 16 Cemaziyelahir 1311/13 Kanunuevvel 1309.

[183] II. Abdülhamit bölgede asayişi sağlayabilmek için, Arnavutlar'ın gönüllerini almaya çalışmıştır. Bu çalışmalarından birisi de özel birliklerini Arnavutlar'dan seçmektir. Ancak, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden bir süre sonra karışıklıklar yeniden artar. Bunun üzerine 4 Eylül 1912'de Arnavutluk'a muhtariyet verilir. Tam bağımsılığını ise, 3 Ağustos 1920'de kazanır. (Bkz.: Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk", *TDVİA*, C: III, İstanbul, 1991, s. 387).

[184] BOA., *İrade Hususi*, nr. 52, 18 Cemaziyelahir 1311/10 Kanunuevvel 1309.

[185] BOA., *YMTV.*, nr. 89/93, 16 Receb 1311/11 Kanunusani 1309.

[186] *Suriye Vilayetine Mahsus Salname (1312)*, Vilayet Matbaası, s. 106.

[187] ATASE., *OYH.*, nr. 1/2-2.

[188] Karal, *Osmanlı Târihi*, C.VIII., s. 340.

[189] Dürzilik, 6. Fatımi halifesi Hakim Bi-emrillah'ın, İsmailiye mezhebini farklı yorumlayarak uluhiyetini ilan etmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Hakim, 30 Mayıs 1017'de ilahlığını ilan ettikten sonra, İran asıllı Hamza b. Ali'yi de ortaya çıkardığı yeni dinin imamlığına getirdiğini açıklamıştır. (Bkz.: Mustafa Öz, "Dürzilik", *TDVİA.*, C: X, İstanbul, 1994, s. 40).

en önemli sorun, iç çatışmalardı. Genellikle Maruni-Dürzi çatışmaları şeklinde kendini gösteren bu karışıklıklar, Batılı devletlerin de müdahalesiyle zaman içerisinde uluslar arası konu haline geldi. 1761'de Avrupa Komisyonu ile Bâb-ı Âlî arasında yapılan bir anlaşma gereğince bir nizamnâme hazırlandı. Bu nizamnâme ile Beyrut ve Şam valilikleri dışında müstakil bir idare kuruldu. Bâb-ı Âlî buraya Avrupa devletlerinin de muvafakatini alarak Hıristiyan valiler atayarak asayişi sürdürmeye çalıştı.[190]

Cebel teşkilatına girmeyen Havran Dürzileri bundan sonra da zaman zaman isyan ederek, zengin Müslüman ve Ortodokslar'ın topraklarını yağmalayarak, hükümet kuvvetlerini uğraştırdı. 1860 olaylarında Havran bölgesi Dürzilerini yöneten İsmail al Attaş'tan sonra Atraç ailesi, diğer büyük Dürzi aileleri üzerinde de nüfuz temin etmeye başlamışlardı.[191]

Cebel-i Duruz'da denilen Cebel-i Havran Şam Vilayeti'nin bir sancağı konumundaydı.[192] Cebel-i Havran'ın merkezi Suveyda ve civarı, İsmail'in oğlu olan İbrahim al-Atraş tarafından 1879'da yağma edildi. Bu olaylarla Şam valisi 1880'e kadar uğraşmak zorunda kaldı. 6 sene sonra İsmail'in diğer oğlu Şibli, Dürziler arasında bir ihtilaf çıkardı. Hükümet kuvvetlerinin de müdahaleye mecbur kaldığı bu olayda Şibli tutuklanınca, yeniden ayaklanma çıktı. Olaylar Şibli'nin serbest bırakılmasıyla sona erdi. İbrahim'den sonra, Havran Dürzileri'nin başına milli kahraman saydıkları Şibli geçti. Bu sırada, Cebel Lübnan Mutasarrıflığı dühilindeki Dürziler'de bir hareket yoktu. Şibli al-Atraş, bundan sonra da Havran bölgesinde bazı kıyam olaylarına girişti.[193] 1893'de Havran Dürzileri'ni Ben-i Fecr Aşireti ile ittifak ettirerek, yine aynı mıntıkadaki Ruvala aşireti üzerine hücuma teşvik eden bu Dürzi reisi tutuklandı. Ancak, askeri muhâfaza altında Süveydiye'den celb edilirken, Dürziler'in hücumuna maruz kalınarak Şibli'yi tahliye edilmek zorunda kalındı. Hareket birçok Dürzi ailesinin Anadolu'ya nefyedilmesi ile neticelenmişse de bölgede mukavemet senelerce sürdü.[194]

[190] M. Tayyib Gökbilgin, "Dürziler", *İ.A.*, C: III, s. 678; Dürziler hakkında ayrıntılı bilgi için (Bkz.: Lûtfi Efendi, *Târih-i Lûtfi*, C: VIII, Dersaâdet, Sabah Matbaası, 1328).

[191] Gökbilgin, "Dürziler", s. 678.

[192] *Suriye Vilayetine Mahsus Salname (1312)*, Vilayet Matbaası, 194-208.

[193] Gökbilgin, "Dürziler", s. 678.

[194] *A.e.*, s. 678.

Serasker Rıza Paşa'nın 27 Kasım 1895'deki tezkiresinde, Dürziler'in Basrülharir bölgesinde toplandıkları ve bir gün sonra Basrülharir kışlası ile yerli ahali üzerine saldıracakları, Kudüs'ten gelmesi beklenen kuvvetin henüz gelmediği, Selanik'ten gelen taburlardan Şam için düzenlenmiş olan iki tabur merkezde bırakılarak diğer 6 tabur ile topçulardan iki sahra ile bir cebel bataryasının Havran Fırka-ı Seyyaresi Komutanlığı'na atanan Ferîk Ethem Paşa ile Havran'a sevkedilmesi gerektiği belirtiliyordu. Tezkirenin devamında da Havran'da Ethem Paşa'nın komutasında toplanan 24 taburluk kuvvet 3 livâ şeklinde organize olacağı, bu livâlardan birincisine Mehmet Lutfi, ikincisine Naim ve üçüncüsüne de Memduh Paşaların komuta edeceği, askerlerin toplandığı bir zamanda Basrülharir bölgesinde Dürziler'in saldırısına uğraması askerin şerefine uygun düşmeyeceğinden Havran Mevki Komutanlığı'na atanan Memduh Paşa'ya icabı emrediliyordu.[195]

Bu talimatlar çerçevesinde, Havran'ın merkezi Süveyde'ye ulaşan Ethem Paşa, askerî harekaâta girişmeyerek ongün bekledi. Silah kullanmadan barış yoluyla sorunu çözmek için çabaladı. Ancak, Ethem Paşa'nın bu yaklaşımı, muhalefetle karşılandı. Suriye Valisi Osman Paşa, Havran Fırkay-ı Seyyaresi Komutanı Ferîk Ethem Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Mîralay İsmail Bey ile Havran Komutanı Memduh Paşa'yı 29 Aralık 1895 (13 Receb 1313/17 Kanunevvel 1311) târihli tezkiresiyle şikâyet etti.

Suriye Valisi Osman Paşa bu şikâyetinde, Kuvve-i Seyyare Komutanı Ethem Paşa'nın askerin Süveyde kasabasına ulaşılmasını takip eden 10 gün içinde askeri harekâta girişmediğini, Dürziler'in boyun eğdirilmesi için askerin satvetinin gösterilmediğini, Dürziler'i ıslah etmek yerine geçici silah bırakmalarını sağlayacak yaklaşım içerisinde olduklarını belirtti. Ayrıca Havran Komutanı Memduh Paşa'nın da işlerin yolunda gitmesini sağlayamadığını, kendisinin şikayet edeccğini söylemesi üzerine harekete geçtiğini yazdı. Bütün bunların yanında, bahsi geçen komutanların askerin silah bırakmasına cüret ettiklerini, ordu komutanının bu durumları bildiğini, ancak bir fenalığın zuhur edeceğinden korktuğundan anlatamadığını belirtti. Osman Paşa kişilerle ilgili şikâyetlerine şöyle devam etti. Memduh Paşa'nın Havran Komutanlığı'na gelmesini istememesinin –Seraskerliğin düşündüğü gibi- şahsi düşmanlıkla bir ilgisi olmadığını, Memduh Paşa'nın yeteneksiz bir kişi olduğunu, bu özelliğini

[195] BOA., *YPRKASK.*, nr. 108/97, 15 Teşrinisani 1311/10 Cemaziyelahir 1313.

de Dürziler'le yaptığı ikinci savaşta, korkaklık ve telaşından dolayı top ve cephane kayberek gösterdiğini söylemekten de geri durmadı.[196] Ayrıca, Osman Paşa, Ethem Paşa'nın yerine de Halep'te bulunan Bahri Paşa'nın geçmesini istedi.[197]

Beşinci Ordu'nun bu konudaki görüşüne Bâb-ı Âlî karşı çıkarak 1 Ocak 1896 târihli yazısında, Ethem Paşa'nın yerine Bahri Paşa'yı uygun görmedi. Bunun üzerine Beşinci Ordu'dan Seraskerliğe yeniden gönderdiği telgrafta, Ethem Paşa'nın yağmur çamur gibi engellerden dolayı yavaş kalmasından dolayı daha önce değiştirilmesi istendiği belirtilerek, fırkanın birinci ve ikinci livâlarının dün hareket ettiği, Süveyde kasabası ve civarında bulunan ahalinin elindeki yasak silahlardan 51 tüfeğin toplandığı, zaten ordunun erkanı arasında daha uygunu olmadığından Ethem Paşa'nın Fırka Komutanlığı'nda kalması suretiyle olayın tatlıya bağlandığını bildirildi.[198]

b) Ethem Paşa'nın Havran Fırkay-ı Seyyare Komutanlığı'nı Bırakması

Ethem Paşa, Havran olaylarıyla uğraşırken bir yandan da Zeytun'da meydana gelen olaylarla ilgileniyordu. Havran'da olayların yavaş yavaş yoluna girmeye başlamasına karşılık, Zeytun'da isyanın bir türlü çözülememesi üzerine, Ethem Paşa'nın Maraş'a gitmesi gerekti. Ethem Paşa'ya bu imkânın sağlanması için, Havran Fırka-ı Seyyaresi Komutanlığı'na 8 Ocak 1896 (23 Receb 1313/27 Kanunuevvel 1311) târihli sadaret emriyle Ferîk Ömer Rüştü Paşa'nın getirildi.[199]

Havran Fırka-i Seyyaresi Komutanı Ethem Paşa ve Mîrlivâ Memduh Paşa, Ömer Rüştü Paşa'nın Havran Fırka-i Seyyaresi Komutanlığı'nı bizzat deruhte etmek üzere serian fırkanın bulunduğu mahalle gelmesi istendi. Ömer Rüştü Paşa'nın gelmesiyla yapılması gerekenler şöyle sıralandı:

1. Busrulharir mevkiinde bulunan Mîrlivâ Memduh Paşa'nın telgrafında belirttiği müdahale ve yolsuzlukların giderilmesi,

[196] BOA., *Y.PRK. UM.*, nr. 34/30, 12 Receb 1313; BOA., *A. MKT. MHM.*, Sadaret Evrakı, nr. 606/12-1, 17 Kanunuevvel 1311/13 Receb 1313.

[197] BOA., *Y.PRK. UM.*, nr. 34/30, 12 Receb 1313.

[198] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 109/45, 10 Recep 1313/20 Kanunu evvel 1311.

[199] BOA., *A.MKT. MHM.*, nr. 606/12/5, 13 Receb 1313.

2. Şeyh Miskin mevkiinden hareket eden askeri birlikler tarafından görülün Dürzi eşkiyanın darb ve tenkil edilmesi.
3. Süveyde mevkiinde ahalinin aman dilemesi sağlanarak, Dürziler'in yakınma sebepleri ortadan kaldırılmalı ve erbab-ı şekavet hakkında kanunî cezaların uygulanması.
4. İstikrarın tekrar sağlanabilmesi için, silahların yeniden ellerinden alınması; ıslahatın fiilen uygulanabilmesi için askeri hareketin hızlandırılması.
5. Müşarünileyhin istemesi halinde ıslahatın yapılabilmesi için gerekli memurların Suriye Valiliği tarafından görevlendirilmesi.[200]

Ömer Rüştü Paşa, yerine Şam Redif Komutanı Osman Paşa'yı vekil bırakarak Seraskerliğin 10 Ocak 1896 (29 Kanunuevvel 1311) târihli telgrafına binaen 12 Ocak 1896 Pazar günü şimendiferle hareket etmek istedi.[201] Ancak yanına verilen mülkiye memurunun yetişememesi dolayısıyla Pazartesi gününe kaldı.[202] Pazartesi günü gelmesi beklenen memurun yetişememesi üzerine de görevin aciliyetinden dolayı memurun sonradan gelmesi kararlaştırılarak Suriye'ye doğru yola çıktı.[203]

c) İsyancıların Sürgüne Gönderilmesi

Suriye Valisi Osman imzasıyla Sadarete çekilen telgrafa göre, 1 Nisan 1896 (20 Mart 1312) târihinde çıkan karışıklıklarda medhali bulunan 342 kişi yakalanmıştı. Bu yakalananlardan 8 Şubat 1896 (27 Kanunusani 1311) târihli padişah irâdesine mebni cürmleri hafif olanlardan 218 nefer, askerlik mesleğine dahil edilerek Girit'e sevk edilmek üzere askeriyeye teslim edildi. 76 kişinin de eşhası olmak cihetiyle tahliye olundu. Ahaliyi isyana sevkeden 35 kişi, aileleriyle beraber nakl-i hane yapılması gereken 10 aile reisi ve bunlara mensup 3 Dürzi, yani toplam cezalandırılması gereken 48 kişi bulunduğu bildirildi. Rodos'a gönderilecek olan 35 kişi için izin istendi.[204] Konu hakkında isim listeleri takdim edildi.[205]

[200] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 606/12-2, 23 Receb 1313/28 Kanunuevvel 1311.

[201] BOA., *A.MKT. MHM.*, nr. 606/12/6, 13 Receb 1313.

[202] BOA., *A.MKT. MHM.*, nr. 606/12/3, 13 Receb 1313.

[203] BOA., *A.MKT. MHM.*, nr. 606/12/4, 13 Receb 1313.

[204] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 606/12-13, 24 Mart 1312.

[205] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 606/12-9, 23 Şevval 1313/25 Mart 1312.

Dahiliye Nazırı'nın Sadaret'e yazdığı bir tezkirede de, Havran Meselesi'nin bir an evvel bitirilmesi ve bölgede düzen ve asayişin sağlanması için yapılması gerekenler hakkında bilgi verildi. Buna göre, Dürziler'in ileri gelenlerinden 20-25 hanenin nakl ettirilmesi uygun olacağından, şimdiden bu kişilerin aile reislerinin tevkif edilmesi ve cinayet işleyen eşkiyadan 40-50 kadarının hapis ve tardı konusundaki kararların Suriye Valiliği'ne bildirilmesi istendi. Bu yazıya gelen 1-8 Nisan 1896 (20-27 Mart 1312) târihli cevaplarda da, haneleri nakl edilecek aile reislerinden 10 ve nef edileceklerden 35 şahsın bulunduğu bildirildi. Sonradan ele geçecekler, daha sonra bunlara iltihak ettirilmek üzere şimdilik 35 şahsın Rodos'a gönderilmesi amacıyla Cezayir-i Bahri Sefid vilayetine gönderilmesine ve 10 aile reisinden 5'inin Hüdavendigar ve 5'inin Kastamonu vilayetleri mülhakatına dağıtılmak suretiyle nakl ve iskânları münasip olacağı bildirildi.[206] Bu bilgiler üzerine alınan Meclis-i Vükelâ kararında, konu uygun bulunarak Kastamonu ve Hüdavendigar vilayetlerine bildirilmesi kararlaştırıldı.[207] Bu sırada Suriye Vilayeti'nden gönderilen bir yazıda, bu kişilerin uzun müddet tutulmayıp hemen yerlerine gitmelerinin uygun olacağı belirtildi.[208] Ayrıca, bölgede kalıcı barışın sağlanabilmesi için Meşayih-i Deruzun bölgeden uzaklaştırılması sonucuna varıldı. Bu bağlamdaki Meclis-i Vükelâ kararı, padişah tarafından da uygun bulundu.[209]

Bir müddet sonra, son hadiseye kısmen sebep olduğu anlaşılan Dürziler'den kur'a efradı toplamak tasavvurundan vazgeçildiği gibi, Atraşiler de affedildi. Ve nefyedilenler de serbest bırakıldı. Ziraat ve ticaretle uğraşarak vergilerini ödemeleri istendi; ancak, bölgedeki karışıklıklar bundan sonra da devam etti.[210]

Bu sırada, Maraş'ta Ermeni olaylarının da başlaması orada da kuvvet ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Aynı vilayette bulunan iki olayın da en üst düzeydeki askeri sorumlusu olan Ethem Paşa'ya yazılarak Zeytun'a asker aktarılması gerektiği bildirildi.[211]

[206] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 606/12-10, 25 Şevval 1313/28 Mart 1312.

[207] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 606/12-8,11,12.

[208] BOA., A.*MKT.MHM.*, nr. 606/12-14, 12 Nisan 1312; nr. 606/12-7, 24 Nisan 1312/22 Zilkade 1313.

[209] BOA., *İrade Dahiliye*, nr. 56-1-2, 27 Temmuz 1312/28 Safer 1314; nr. 52, 2 Safer 1314.

[210] BOA., *İrade Dahiliye*, nr. 14-1-4, 22 Ramazan 1314; *NGG*, Harbiye Gelen, nr. 221/6/29-234/247, 24 Zilhicce 1317/11 Nisan 1316; Gökbilgin, "Dürziler", s. 678.

[211] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-49.

2. Ethem Paşa'nın Zeytun Olayları Sırasındaki Çalışmaları

a) İsyan Öncesindeki Olaylar

Bilindiği gibi Ermeniler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra bağımsız bir devlet kurma çalışmalarına hız vermişlerdi. Batılı devletlerin de desteğini alarak çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı.[212] Olaylar çıktıktan sonra da Batılı devletlerin Ermeniler'e karşı himayeci fonksiyonları ortaya çıkıyordu.[213] Berlin Antlaşması'nda Ermeniler lehine ıslahat yapılmasının öngörülmesi, Ermeniler'in yeni beklentiler içine girmelerine neden olmuşsa da ıslahat programını beğenmeyen komitacılar, faaliyetlerini artırmışlardı.[214] Ermeni olaylarının başlaması Şark Meselesinin yeniden gündeme gelmesini sağlamış; bu konu da Batı devletlerinin denge politikalarının bir unsuru haline gelmişti.[215]

1890'larda Ermeniler, Anadolu'daki faaliyetlerini daha düzenli hale getirmişlerdi. Ermenilerin meskûn bulunduğu kazalarda teşkilatlanma ve ihtilâl hareketlerinin nasıl düzenleneceği, en ayrıntılı şekilde belirlenmişti.[216]

Halep Nizâmiye Komutanı Ferîk Ethem Paşa'nın 3 Mayıs 1894 (26 Şevval 1311) târihli telgrafına göre, Ermeni karyelerinde bulunan bazı fesatçılar *Hınçak Komitesi*'nin etkisiyle hükümete muhalefet etmiş, gelen tahsildarların isteklerini yerine getirmemişlerdi. Bu amaçla gelen Binbaşı M. Ali'yi katletmişlerdi.[217] Başlayan karışıklıkları önleyebilmek için 7 Ekim 1894'de Maraş'ta 600 nefere ihtiyaç olduğu Nizâmiye Komutanlığı'na bildiriliyordu.[218] 6 Kasım 1895'de hükümet değişerek, Kamil Paşa yerine Halil Rifat Paşa getirilince her tarafta vukuat görülmeye başladı. Bilhassa Zeytun, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas'ta isyanlar çıktı.[219]

Ali İhsan Gencer: "Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, Üniversite Yayın No:4305, 2001, s. 72-73.

[213] Kamil Paşa, *Hatırat-ı Siyasiye*, Cild-i Evveli, Kostantiniyye, 1326, s. 190.

[214] Esat Uras, *Târihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara, Yeni Matbaa, 1950, s. 357.

[215] Segnobos, *a.ge.*, C: II, s. 236.

Ali İhsan Gencer, "İhtilalci Ermeniler'in 'Kaza İhtilal Teşkilatı' Talimatnamesi", *Târih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: XIII, (1983-1987), İstanbul, 1987, s. 586-587.

[217] Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, C: 34, İstanbul, 1992, s. 159.

[218] BOA, *B.E.O.*, Halep-Gelen, nr. 290/26, 25 Eylül 1310/8 Rebiülahir 1312.

[219] Uras, *a.ge.*, s. 357.

Ermeni komiteleri 1895 (1311) yılında, İstanbul ve Anadolu'da isyanlar çıkarma kararı almışlardı. Hınçak Komitesi'nin 1895 yılında Londra'da yapılan genel toplantısında, önde gelen Ermeni ihtilalcilerden Agasi, Hraçya, Abah, Nişân, Melek ve Garabet'i Zeytun'a gönderme kararı alındı. Bu kişiler, Zeytun yakınındaki Arakin Ermeni köyünü merkez yaparak çalışmalara başladılar. Ekim 1895 (Ekim 1311 başları)'e kadar, dağlı Ermeniler'in askerlere ve kasabalara saldırmalarını organize ettiler. İsyan başlayınca İngiliz donanmasının Mersin ve İskenderun limanına geleceğini söylüyorlardı.[220]

29 Mayıs 1895'de Süveydiye sahiline yanaşan bir gemiden inen 25-30'ar kişilik gruplardan oluşan birkaç fırka adam, Ermeni köylerine gitmişler ve dağa çıkmışlardı. Bu adamların takip edilememesi, çeşitli şüphelerin ortalıkta dolaşmasına neden oldu. Halep vali ve komutanının işin gereğini yerine getirmediği söylenerek görevden alınmaları gerektiği bile ifade edildi.[221]

Zeytun, Maraş vilayetine bağlı, Berit Dağı'nın eteğinde Ceyhan nehrine karışan bir çay üzerinde çok dağlık ve verimsiz bir kaza merkezi idi.[222] Târihten gelen bazı özelliklerinden dolayı, halkı isyana teşvik etmenin kolay olacağı bir yerdi.[223] Ermeni nüfusun da çok olması burayı isyan için daha elverişli hale getiriyordu.[224]

Zeytunlular fakir bir bölgede yaşadıklarını ve imkânları bulunmadığı gerekçesiyle Padişah IV. Murat'tan vergiden muaf kılınmaları için bir fermân aldıklarını iddia ediyorlardı.[225] Zeytunlular, bu fermanla elde ettiklerini korumak

[220] Mehmet Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Târihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Ankara, Anda Dağıtım, 1978, s. 300; Ergünöz Akçora, Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994, s. 99.

[221] BOA., Y.*PRK.MYD.*, nr. 16/46, 5 Zilhicce 1312/17 Mayıs 1311.

[222] Birinci Dünya Savaşı'ında isyan eden Zeytun Ermeniler Maraş Jandarma Komutanı Binbaşı Süleyman Bey'i Şubat 1915'de şehit etmişlerdi. Bu olaya binaen padişah fermanı ile Zeytun'un adı Süleymanlı olarak değiştirildi. (Bkz.: Erdal İlter, *Ermeni Mes'elesi"nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları*, (1780-1880), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988, s. 127.

[223] Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, TTK Basımevi, 1985, s. 157.

[224] O yıllarda Zeytun'da 16.724 kişi yaşıyordu. Bu nüfus içinde 7534 kişi Müslüman, 443 kişi Katolik Ermeni, 8486 kişi Ermeni ve 261 kişi Protestan idi. Kazada yaşayanların altıda biri okur yazardı. (Bkz.: *Salname-i Vilayet-i Halep*, (H.1312), Matbaa-i Vilayet, s. 273).

[225] Gürün, *a.g.e.*, s. 157.

ve başka nedenlerden dolayı 1895'e gelinceye kadar birçok defa isyan etmişlerdi.[226] İsyanlar, önceleri yağma amacıyla yapılırken komitecilerin çalışmalarıyla siyasi bir nitelik arzetmeye başlamıştı.[227]

Ermenilerin bu isyandan amaçları, yabancı devletlerin müdahalelerine sebep hazırlamak, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü çabuklaştırmak ve Zeytun'un bağımsızlığını sağlamaktı.[228]

b) İsyanın Başlaması ve Ethem Paşa'nın Yardım Talep Etmesi

Zeytun'da 16 Eylül 1895'de 100 kişi kadar köy temsilcisi Ermeni, Partagomios Vartabet başkanlığında Karanlıkdere denilen yerde toplanarak isyanın planını hazırladılar. Plana göre, isyan başlar başlamaz telgraf telleri kesilecek, 6 bin kişilik Ermeni çetesi Zeytun'a saldıracak, kaymakam ve diğer devlet görevlileri esir alınacaktı. Ayrıca askerlerin de esir alınarak silahlarının ele geçirilmesi planlanmıştı.[229]

Ermeniler, 2 Ekim 1895'de Zeytun Kaymakamı'nın evini kurşun yağmuruna tuttular. 7 Ekim'de isyanı ilan ederek[230] kışla ve hükümet konağını sardılar. 600 kadar askeri ve komutanlarını esir aldılar. Daha sonra da bunları Zeytunlu Ermeni kadınlarına teslim ederek öldürmelerini sağladılar.[231] 18 Ekim 1895'de az sayıda asker isyanı önlemek için, Hamidiye Köprüsü denilen yere gönderildi.[232] 22 Ekim'de çıkan çatışmada 7 eşkıya öldü.[233]

Maraş'taki gelişmeleri Seraskerliğe bildiren Nizâmiye Üçüncü Fırka Komutanı Ferîk Ethem Paşa, 27 Ekim 1895 (15 Ekim 1311) târihli telgrafında, Maraş'tan aldığı haberleri ve yardım taleplerini bildirdi. Maraş'tan gelen telgraflara göre, Maraş Mutasarrıfı bölgede asayişi sağlamak için girişimlerde bu-

Uras, *a.g.e.*, s. 488-489.

[227] *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyyesi*, Haz. Erdoğan Cengiz, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983, s. 30.

[228] Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 300.

[229] ATASE, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1983, s. 106.

[230] Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 305.

[231] Necla Basgün, *Türk Ermeni İlişkileri Abdülhamit'in Cülûsundan Zamanımıza kadar*, Ankara, San Matbaası, 1970, s. 50.

[232] Hocaoğlu, *a.g.e.*, s. 305.

[233] BOA., *B.E.O.*, Halep-Gelen, nr. 290/137, 10 Teşrinievvel 1311.

lunmuş; ancak başarılı olamamıştı. Bu girişimden sonra, Hıristiyanlar'ın başlayan fesadı yaymak gibi bir amaçlarının olduğu açığa çıkmıştı.[234] Hatta Alabaş köyüne gönderilmiş olan Maraş Tabur Ağası Binbaşı Mehmet Efendi ve 6 jandarma eri yolda iki bin kadar Ermeni tarafından saldırıya uğramışlardı. Bu saldırıda 5 nefer ile binbaşı Cevani denilen yerde şehid edilmiş, yaşananları kurtulan tek jandarma eri gelerek haber vermişti.[235]

Ethem Paşa, Maraş'tan edindiği bu bilgileri naklettikten sonra, Alabaş fesadını çıkaranların Maraş Ermenileri olduğunu, bunların fesadı yaygınlaştırmak için çalıştıklarını, bu amaçla telgraf hattının bile kestiklerini, Zeytun Ermenileri'nin Alabaşlılar'a iltihak ederek 2-3 bin mütecavir Ermeni'nin dağlara çıkarak, yolları bendlerle kapatarak, Maraş'ta çarşı pazarları kapatarak, ihtilal üzere olduklarını, Biritiz Çayı yakınında bulunan Osmanlı Askeri üzerine saldırarak 1 askeri de şehid ettiklerini, Halep'le Maraş arasındaki telgraf hattını dahi keseceklerini, bütün bunlara karşı 1-2 taburla karşı koymanın mümkün olmadığını, 4-5 taburla yeteri kadar dağ topunun Maraş'a gönderilmesi gerektiğini belirtti.[236] Bu arada, Halep'teki redif taburları da Zeytun'a istendi.[237]

14 Kasım 1895 (2 Teşrinisani 1311)'de Halep Valisi Hasan Bey'in Sadaret'e gönderdiği bir telgrafta da, 13 Kasım'da 800 mütecaviz Ermeni'nin hükümet konağı ile İslâm hanelerini yağmaladıklarını, kaçamayanları esir aldıklarını, Kumandan Mustafa Remzi Paşa ile gönderilecek bir askeri birliğin olaya müdahale edileceğini bildirdi.[238] Halep Valisi Hasan Paşa ve Kumandan Ethem Paşa'nın 19 Kasım 1895 târihinde *Sadaret*'e gönderdikleri başka bir telgrafta da, alınan tedbirlerle olayların yatıştırılacağını belirtiliyordu.[239] Ancak, aşağıda görüleceği gibi, Kumandan Mustafa Remzi Paşa'nın olay yerine geç gitmesi Müslüman ahalinin sıkıntı çekmesine neden olmuştu.

Ethem Paşa bölgedeki askeri varlığı güçlendirmeye çalışırken, Ermeniler de boş durmayarak, Maraş ve Zeytun arasındaki köprüyü 1 Kasım 1895 (20 Ekim 1311)'de yakmışlardı. Böylece Maraş'tan Zeytun'a asker gönderilmesi

[234] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 107/63, 15 Teşrinievvel 1311.

[235] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 107/63, 15 Teşrinievvel 1311.

[236] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 107/63, 15 Teşrinievvel 1311.

[237] BOA., *B.E.O.*, Halep-Gelen, nr. 290/146, 18 Teşrinievvel 1311.

[238] BOA., *HR.SYS.*, nr. 2810/2-73, 2 Teşrinisani 1311.

[239] BOA., *HR.SYS.*, nr. 2810/2-85, 7 Teşrinisani 1311.

imkansız hale geldi. Bu arada Sivas, Van, Diyarbakır ve Erzurum'dan gelen silahlı Ermeniler ile isyancıların sayısı 10 binin üzerine çıktı. Müslüman köylere saldırırarak son derece vahşi davranışlarla zulm etmeye başladılar.[240]

Halep Nizâmiye Onuncu Fırka Komutanı[241] Ferîk Ethem Paşa ve Halep Valisi Hasan Paşa'nın ortak gönderdikleri 19 Kasım 1895 (7 Teşrinisani 1311) târihli bir telgrafta, Maraş Mutasarrıflığı'ndan alınan telgrafnâmeden elde edilen bilgiler aktarılıyordu. Bu bilgilere göre, Maraş'taki gayr-i müslim tebeanın ileri gelenlerine defalarca nasihat edilmesine rağmen Müslümanlar'a karşı tutumlarında bir değişiklik olmadığı, gece vakti bir Müslümanın öldürüldüğü, sabah da asker, jandarma ve ahali üzerine evlerin pencerelerinden ateş açıldığı, bütün bunların yanında sükunetin sağlanmaya çalışıldığı, ölü ve yaralı sayısının daha sonra bildirileceği belirtiliyordu.[242]

Günden güne gelişen isyanı önlemek üzere 25 Kasım'da Mustafa Remzi Paşa görevlendirildi; ancak, Remzi Paşa'nın isyanla ciddi şekilde ilgilenebilmesi 43 gün sonra mümkün olabildi. Bu gecikme isyanın büyük boyutlar kazanmasına, Müslümanlar'ın can, mal, ırz ve nâmûslarının Ermeni saldırılarına maruz kalmasına neden oldu.[243] 2 Aralık 1895'de Maraş Mutasarrıfı, Hariciye Nezâreti'ne bir telgraf göndererek, Zeytun'a bağlı çukurhisar karyesinde 35 kişinin katledilerek mallarının yağmalandığını bildiriyordu.[244]

Osmanlı askerinin henüz herhangi bir varlık gösteremediği bu aşamada, Avusturya sefiri, Anadolu'nun birçok yerinde Ermeniler'in katledilmekte olduğunu söyleyerek, Zeytun'da öldürülen Ermeni sayısının 4.500 olduğunu iddia ederek 4 Aralık 1895 (15 Cemaziyelevvel 1313/22 Teşrinisani 1311)'de hükümete başvurdu. Sefir, bu olayların önü alınmazsa Suriye ve diğer Ermeniler'in yaşadığı yerler Büyük Devletler tarafından işgal edileceğini belirtti. Bunun üzerine, konu Maraş Mutasarrıfı'na soruldu. Alınan cevapta, Zeytun'a gidecek askeri birliğin henüz Maraş'dan hareket bile etmediği belirtiliyordu. Gelen cevap sefire gösterilerek, taşradan aldığı haberlerin takdiri kendisine bırakıldı.[245]

[240] Hocaoğlu, *a.ge.*, s. 309.

[241] *Salname-i Vilayet-i Halep* (H.1313), s. 138.

[242] Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Cilt: 37, İstanbul, 1992, s. 269.

[243] Hocaoğlu, *a.ge.*, s. 305.

[244] BOA., *HR.SYS.*, nr. 2810/2-54, 24 Teşrinievvel 1311.

[245] Kamil Paşa: Kamil Paşa'nın Anıları, Cild-i Evveli, Kostantiniyye, 1326, s. 198-199.

22 Aralık 1895'da Mabeyn Başkitabeti, Zeytun'da bulunan Ferîk Mustafa Remzi Paşa'ya çeşitli sorular Zeytun'daki durum hakkında bilgi aldı. Bu bilgilere göre, Ermeni eşkiyasının sayısı tam olarak bilinememekle beraber, içine sığındıkları kışlanın büyüklüğü dikkate alınırsa 600 kişi olabilirdi; ancak, kasabada olanlarla bu sayı artabilirdi. Kışla, yapılacak bir saldırıda yıkılmayacak kadar sağlam duvarlara sahipti; ancak çatısı tahrip edilebilirdi. Yarın uygulanacak harekât planı da şöyle açıklanıyordu:

Öncelikle, kışlanın hücum cephesi önünde bulunan cami ve kısmen harap binalar üzerine üç taburla hücum edilerek buralar kontrol altına alınacak, kışlanın hücum cephesi toplarla tehdit edilecekti. Bu sırada, Zeytun kasabası cihetinden gelebilecek yardım, mevzilenen iki tabur asker ve Mîralay Ali Bey komutasındaki birliklerle önlenecekti. Cami zabt edilip ve kışla topla dövüldükten sonra, eşkıya kışlayı terk etmeyecek olursa, camiye 15 adım (hatve) mesafede bulunan kışla hazırlanan hark malzemesiyle ihrak edilecekti. Ayrıca, Seraskerlik 22 Aralık 1895'de kışlaya hücum etmeden önce, top atılarak eşkiyanın şaşırtılmasını istiyordu.[246] Bu arada Zeytun'a arabuluculuk için gidenler geri dönmemişti.[247]

İstanbul'a verilen bu bilgiler doğrultusunda Zeytun 23 Aralık 1895'de kuşatıldı.[248] Mîralay Ali Bey, 40-50 metre yakına kadar ilerledi.[249] Cami ve evler üzerinde kontrol sağlandı.[250] İsyancılar kışlayı terketmediklerinden kapı kırılmaya çalışıldı.[251] Sonunda cami, evler ve kışla ele geçirildi. 10 asker ve bir yüzbaşı şehit oldu.[252] Zeytun yanıyordu.[253] Aynı gün kazanılan başarıdan dolayı, askerlerin ödüllendirileceği bildiriliyordu.[254]

[246] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/4, 10 Kanunuevvel 1311.

[247] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/37, 10 Kanunuevvel 1311.

[248] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/41, 11 Kanunuevvel 1311; Bu kuşatmanın 24 Aralık 1895'de olduğunu söyleyenlerde vardır. (Bkz.: Yaşar Akbıyık, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Mesclesinin Halli", *Belleten*, C: LIV, Nisan 1990, Sayı:209, s. 436).

[249] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/45, 11 Kanunuevvel 1311.

[250] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/42, 11 Kanunuevvel 1311.

[251] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/4, 10 Kanunuevvel 1311.

[252] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/35, 11 Kanunuevvel 1311.

[253] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/32, 11 Kanunuevvel 1311.

[254] BOA., *B.E.O.*, *Halep-Gelen*, nr. 290/34, 11 Kanunuevvel 1311.

Kazanılan bu askeri başarıdan sonra, hala isyancı Ermeniler teslim olmamışlardı. 24 Aralık 1895'de, Zeytunlular için yeniden bir nasihatname hazırlandı. Bir Ermeni ile kasabaya gönderildi.[255] Bu arada Zeytun'da müstahkem bir mevkide bulunan bir Manastır alındı.[256] Mustafa Remzi Paşa'ya gönderilen bir tezkirede Zeytun'a yeni bir askeri birlik gönderilmeden, eldeki birliklerle sorunun çözülmesi isteniyordu. Zeytun'un coğrafi yapısı, dar köprüden geçilerek şehre ulaşılmasını, derin-dar-sarp sokaklardaki hanelerde bulunan eşkıya ile uğraşmak zorunda kalınmasını, gerektirdiğinden dikkatli olunması isteniyordu. Aksi takdirde, kadın ve çocukları korumak zorlaşır telefata sebep olunabilirdi.[257]

Çatışmalar sürerken 25 Aralık 1895'de, Rusya, İngiltere ve İtalya sefaret tercümanları gelerek, Zeytun eşkiyası hakkında bir şey söylenemez ise de çocuk ve kadınların bulunmasından dolayı tekrar bir silah bırakma ve aman dileme imkanı verilmesini istediler.[258] Bunun üzerine, 26 Aralık'ta Ermeniler'den 7 kişi ile görüşüldü. Onlar, 3 gün süre istediler.[259] Bu kişiler yarın sabaha kadar gelmedikleri takdirde, askeri tedbirler alınmaya başlanacaktı.[260]

Kuşatan Osmanlı birliğinin komutanı Mustafa Remzi Paşa, İstanbul'a 28 Aralık'ta gönderdiği bir telgrafta, hazırlık yapmakta olduklarını söyleyerek, yarın bu hazırlıkları icra edeceğini bildirdi. Kendisine gönderilen cevapta da, yapılacak icraatta fazla telefat verdirmemek için çalışılması istendi.[261] Bu arada Düvel-i Sitte tercümanları, Zeytun eşkiyasını itaate sevketmek için, Hariciye Nezâreti'ne aracılık öneriyordu.[262] Yabancı sefirlerin olaya müdahil olma durumunun öneminden dolayı, durumu görüşmek için, bütün yetkililer akşam bir toplantıya çağrıldı.[263]

[255] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/31, 12 Kanunuevvel 1311.

[256] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/29, 12 Kanunuevvel 1311.

[257] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/29, 12 Kanunuevvel 1311.

[258] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/21, 9 Receb 1312.

[259] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/26, 12 Kanunuevvel 1311.

[260] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/24, 12 Kanunuevvel 1311.

[261] BOA., *YPRK.ASK.*, nr. 10/76/16, 11 Recep 1313/16 Kanunuevvel 1311.

[262] BOA., *İrade Dahiliye*, nr. 65, 12 Receb 1313; BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/17, 11 Receb 1312.

[263] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/18, 16 Kanunuevvel 1311.

30 Aralık 1895'de Zeytun Mutasarrıf Abdülvahap'ın bildirdiğine göre, Osmanlı askerinin Zeytun'a ulaşarak kasabayı kuşatmasından sonra, Ermeniler ümit ettikleri yardımları görmek için zaman kazanma yollarına başvuruyorlardı.[264] 30 Aralık'ta Maraş ileri gelenlerinden yapılan aracılar Zeytun Ermenileri'ne gönderildi. Zeytun Ermenileri'nin muhasaradan çok etkilendiklerini perişan olduklarını belirtiyorlardı. Osmanlı askerinden çekindiklerinden gelmiyorlardı. Mustafa Remzi Paşa, gelip dehalet edenlerin af edileceğini aksi takdirde şimdikinden daha kötü olacaklarını belirtiyordu.[265] Bu arada Fırkay-ı Askeri Komutanı Mustafa Remzi Paşa'nın Ermeniler'in nasihatlara cevap vermemesi halinde kasabanın kuzey ve güneyinden taarruz edileceğine dair görüşü Meclis-i Vükelâ kararlarına ve irâdelere uygun bulunduğundan onaylanıyordu.[266]

c) Ethem Paşa'nın Zeytun'a Gitmesi

Osmanlı Devleti, Zeytun Olaylarını bahane edilerek içişlerine karışılmasını istemediğinden, Ermeni sorununu fazla büyütmeden çözmek eğilimindeydi. Serasker Rıza Paşa, bu çerçevede tedbirler almak için Mustafa Remzi Paşa'dan şu ana kadar yapılan işleri ayrıntılı olarak istedi.[267] Ayrıca, Ferîk Ethem Paşa'nın gelerek durumla ilgilenmesi gerektiğini belirtti. Serasker Paşa, bu amaçla Mustafa Remzi Paşa'ya yazdığı telgrafta, Ethem Paşa kasabaya gelinceye kadar hücum olunmaması, ancak abluka ve tazyikatın devam etmesini istedi. Eşkıya bu suretle aman dilerse hemen İstanbul'a bildirilmesini istedi. Ayrıca, Ethem Paşa'nın Zeytun'a geleceğinin sezdirilmemesi, olayların gizlilik içinde gerçekleşmesi istendi.[268]

Mustafa Remzi Paşa'nın olaya müdahale etmek için geç kalması, bazı endişelerin duyulmasına neden olmuştu. Aslında askeri birliğin başında Ethem Paşa'nın bulunması gerektiği düşünülüyor; ancak harp arasında böyle bir değişikliğin uygun olmayacağı endişesinden dolayı bekleniyordu. Bu mahzurların da giderilebilmesi için Ethem Paşa'nın Zeytun'a müfettiş olarak atanmasına karar verilerek 31 Aralık 1895'te hemen yola çıkması istendi.[269]

[264] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-13, 19 Kanunuevvel 1311.

[265] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-15, 18 Kanunuevvel 1311.

[266] BOA., *İrade Dahiliye*, nr. 65, 12 Recep 1312/18 Kanunuevvel 1311.

[267] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/22, 16 Kanunuevvel 1311.

[268] BOA., *B.E.O., Halep-Gelen*, nr. 290/22, 19 Kanunuevvel 1311.

[269] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-11, 19 Kanunuevvel 1311.

Bütün bunlara rağmen 1 Ocak 1896'da görüşme kararlaştırıldığı halde Ermeni muteberanı gelmemişlerdi. Mustafa Remzi Paşa, Ermeniler'in ileri gelenlerinin görüşmeye gelmemelerinin, zaman kazanmaya dönükbir politika olduğunu düşünüyordu.[270] Şayet yarına kadar da gelmezlerse askeri tedbirlere başvuracaklardı.[271]

Bu gelişmeler üzerine, altı Avrupa devletinin elçileri Ermeniler'i himaye etmek için Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye başvurarak olayların kontrol altına alınmasını istediler.[272] Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmek zorunda kaldığından, anlaşma yapıldı.[273]

Bu arada Ferîk Ethem Paşa, 2 Ocak 1896 (17 Receb 1313/22 Kanunuevvel 1311)'da Maraş'a ulaşarak o gece hareket edeceğini Saray'a bildirdi.[274]

İstanbul, Zeytun'daki gelişmeler hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığından, Ethem Paşa'dan bilgi istiyordu.[275] Zeytun'da bulunan Ethem Paşa'ya gelen bir telgrafta, Fransa Konsolosu'nun eşkiyaların hakim noktalardan birisini işgal ettiğini söylediğini belirtilerek, bu konudaki gelişmeler hakkında bilgi isteniyordu.[276] Ethem Paşa 15 Kasım 1895'de gönderdiği bir telgrafta, Zeytun karakolunun teslimi sırasında 562 asker bulunduğunu, bunlardan 97'sinin çeşitli târihlerde kurtulduğundan 465 askerin Zeytun'da kaldığını, bunların yanında Zeytun'da 50 askerin de muteberanın koruması altında olduğunu, ancak bu 50 kişi hakkındaki bilgilerinin pek sağlam olmadığını, Ali Bey livâsının ekseriyetinin işgalin ertesi Pazar günü şehid edildiğini, şehid edilen askerlerden bir kısmının nehrin akıntısının etkisiyle Osmanlı Ordugahı'na doğru geldiğini belirtiyordu.[277]

[270] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-12, 19 Kanunuevvel 1311.

[271] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-14, 18 Kanunuevvel 1311.

[272] BOA., *Y.PRK.TKM.*, nr. 37/2, 16 Receb 1313.

[273] Uras, *a.g.e.*, s. 358; Hocaoğlu, a.g.e., s. 310; Osmanlı Devleti'nin Zeytun Olayları'nda Batılı Devletlerin konsoloslarını aracı olarak kabul etmesi olayın yeni boyutlar kazanmasına neden olmuştur. (Bu konuda Sadrazam ve Hariciye Nâzırı'nın Batılı devletler ile yaptığı görüşmeler ve sair vesikalardan oluşan 351 belge ve 484 varaktan oluşan ayrıntılar için bakınız: BOA., *HR.SYS.*, 2810/2).

[274] BOA., *İrade Hususi*, nr. 32, 17 Safer 1312 (22 Kanunuevvel 1311).

[275] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-2, 25 Kanunuevvel 1311.

[276] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76, 1 Kanunusani 1311.

[277] BOA., *Y.HR.SYS.*, nr. 2810/2-149, 3 Kanunusani 1311.

d) Konsolosların Olaylara Karışması

Konsoloslar, 23 Aralık 1895'de Maraş'a ulaşmak için Halep'ten çıktılar.[278] Ethem Paşa'nın İstanbul'a bildirdiğine göre; İngiltere, İtalya ve Rusya konsolosları 25 Ocak 1896'da Maraş'a geldiler. O gün konsoloslar Hükümet konağında misafir edildiler. Fransa Konsolosu orada bulunan Cizvit Papazı'na misafir oldu. Maraş'ta bir gün kaldıktan sonra ertesi gün Zeytun'a doğru hareket ettiler.[279] İtalyan Konsolosu, Almanya ve Avusturya'yı da temsil ediyordu.[280]

Konsoloslar, 3 Ocak 1896'da Zeytun'da bulunan Maraş Mutasarrıfı'na aracılık yapmak için sefaretlerden emir aldıklarını, bu aracılığın kolaylaşması için silahların bırakılmasının Bâb-ı Âlî tarafından kabul edildiğini belirttiler. Ermeniler'in bu aracılık konusundaki görüşlerinin kendilerine bildirilmesini istediler.[281]

Düvel-i Sitte konsolosları tarafından Zeytun'daki Ermeniler'in reislerine yazılan mektup, Zeytun'da bulunan Maraş Mutasarrıfı'na ulaştırılmak üzere teslim edilmişti. Ancak, bu mektubun Ermeniler'e ulaştırılmasının olayları daha da artıracağından endişelenen bölgedeki Osmanlı yöneticileri, mektubu vermekte tereddüt ettiler.[282] Ancak, durum Dersaâdet'te Meclis-i Mahsus'ta görüşülerek mektubun hemen Ermeni reislerine verilmesi kararı çıktı. Bu karar bölgeye bildirildi.[283] Bu arada, Ermeniler öldürdükleri Müslüman sayısının dünyaya çok görünmemesi için Müslüman cesetlerini gömüyorlardı.[284]

Konsoloslarla görüşme başladıktan sonra da tedbir elden bırakılmadı. Serasker'in Ethem Paşa'ya gönderdiği telgrafta, konsolosların çalışması neticesinde Zeytun eşkiyasının nasıl bir tavır takındığı tam olarak bilinemediğinden oradaki askeri birliğin eksikliklerinin giderilerek hazır olarak beklenmesi gerektiği ifade edildi.[285]

[278] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-10, 11 Kanunusani 1311.

[279] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-8, 14 Kanunusani 1311.

[280] Gürün, *a.ge.*, s. 160.

[281] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-9, 23 Kanunuevvel 1311.

[282] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-6, 24 Kanunuevvel 1311.

[283] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-7, 24 Kanunuevvel 1311.

[284] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 10/76-8, 24 Kanunuevvel 1311.

[285] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-9, 11 Kanunusani 1311.

1-28 Ocak 1896 târihleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde, Zeytun asileriyle bir antlaşma yapıldı.[286]

Ferîk Ethem Paşa'nın 26 Ocak 1896 târihli telgrafına göre, Ermeniler'in elinde esir olan Müslüman kadınlardan birisi, üç çocuğuyla geceden yaralanarak dereden su doldurmak bahanesiyle kaçıp Ethem Paşa'ya sığınmıştı. Ethem Paşa kadının çıplak ve perişan halini görünce üzerine bir yağmurluk vererek istirahat etmesini sağladı. Bilahare orduda asker olan kardeşi bulunarak kadın Maraş'a gönderildi. Kadın'ın anlatığına göre, Ermenilerin elinde 100 ailenin fertleri esirdi. Bu esirlerden kadınlar çıplak ve perişan halde idi. Ethem Paşa, Serasker'e bu olumsuzlukların iki güne kadar giderileceğini belirterek, bu esirlerin sebest kalmasından sonra, elbise, yiyecek ve ellerine verilecek birazda paraya ihtiyaç olduğunu belirtti.[287]

Zeytun'da Ethem Paşa'nın Serasker'e gönderdiği 5 Şubat 1890 târihli telgrafında, Ermeniler'in ileri gelenlerinden 4 kişi gelerek vermiş oldukları mazbataya ek olarak, Kışlay-ı Humâyûn'un tamir edilmesi ve Zeytun'da Osmanlı askerinin bırakılmamasını da eklediler.[288]

9 Şubat 1896 târihli bir telgrafta, Meclis-i Vükelâ'da silahların yasaklanması kararı, Müslümanlar'ın bu karardan fazla etkilenmeyecekleri bir karardı. Çünkü, Müslümanlar daha çok sopa gibi ele geçen şeylerle kendilerini savunmuşlardı, evlerinde nadiren silah çıkmıştı. Hıristiyanlar ise böyle değildi, Martini, Henri gibi yeni silahlar Ermeniler'in ellerinde dolaşıyordu.[289] Ethem Paşa'nın 11 Şubat 1896'da Seraskerliğe gönderdiği bir telgrafta da, Ermeniler'le yapılan müzakereler sonunda yapılan teklifleri kabul ettiklerini belirtiyordu.[290] Aynı gün gönderilen diğer telgraflarda ise, anlaşmaya varıldıktan iki saat sonra, Fransa, İngiltere ve İtalya konsolosları ile birlikte Maraş Mutasarrıfı ve Zeytun Kaymakamı'nın gelmesiyle yeniden müzakerelere başlandığını belirtti.[291]

[286] Akbıyık, *a.g.m.*, s. 436.

[287] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-7, 14 Kanunusani 1311.

[288] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-5, 24 Kanunusani 1311.

[289] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-4, 30 Kanunusani 1311.

[290] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-3, 30 Kanunusani 1311.

[291] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 110/20-1,2, 30 Kanunusani 1311.

e) Asilerle Yapılan Anlaşma

Yapılan görüşmeler sonucunda 28 Ocak 1896 (16 Kanunusani 1311)'da anlaşmaya varıldı. Anlaşma metni şu maddelerden oluşuyordu:

1. Zeytunlular, bölgelerine gelmiş olan Hınçak Reislerini Osmanlı hükümetine teslim etmek zorunda olmayacaklardır.
2. Adı geçen bu komitacılar, Osmanlı Devleti ülkesini terk edecekler ve yabancı altı devletin temsilcileri de bu şahısların sağ salim Avrupa'ya kadar gitmelerini sağlayacaklardır.
3. Zeytunlular ve Zeytun'a sığınmış olan Ermeni köylü ve çetecileri için genel bir af çıkarılacaktır.
4. Osmanlı Hükümeti tarafından Zeytun'a Avrupa'lı 6 devletin uygun bulacağı bir vali atanacaktır.
5. Kasabadaki kolluk kuvvetleri, askerler hükümet memurları, Zeytunlular'dan olacaktır.
6. Zeytunlular gerekirse kalan vergi borçlarını ödemeyecekler ve beş yıl vergi vermeyeceklerdir.
7. Vergiler, her şahsın gücüne göre alınacaktır.
8. Zeytunluların can, mal, nâmûs, şeref ve din dokunulmazlığı Avrupalı devletlerce sağlanacaktır.
9. Zeytun'a gelmiş olan Ermeni köylülerin ve çetecilerin salimen yerlerine dönmeleri yabancı devletlerin konsolosları tarafından kontrol edilecektir.
10. İsyancıların askerden aldığı silahlar, Türkler'in silahlarının da toplanması koşuluyla geri verilecek. Zeytunlular'ın kendi silahları yine kendilerinde kalacaktır.
11. Yanmış olan kışlayı hükümet yeniden yaptıracaktır.
12. Bir bölük hariç, Osmanlı askeri Zeytun'dan çıkacak kalan bölük de güvenlik işlerine karışmayacaktır.
13. Askeri birlikler bölgeden çekildikten sonra, konsoloslar buralardan ayrılacaklardır.

14. Avrupalı devletler, Maraş'ta birer konsolosluk açacaklar, bunların aracılığıyla Zeytun'un yeni yönetimini denetleyeceklerdir.[292]

İhtilali çıkaran Hınçak komitacıları İngiliz Konsolosluğu himayesinde 13 Şubat'da Zeytun'dan ayrılıp, Mersin'den 12 Martta Marsilya'ya hareket ettiler. İsyan böylece sona ermiş oldu.[293]

Ethem Paşa isyandan sonra, Müslüman ve Hıristiyan halkın birbirlerine karşı nefretlerini gidermek için çalıştı. 18 Şubat 1896'da gönderdiği bir telgrafta bir Ermeni'nin ateş açarak bir Osmanlı askerinin yaralanmasına neden olduğunu, bunun üzerine mütecavizlerin irsali zımında bir Ermeni'nin ordugaha teslim edildiğini belirtti.[294] 19 Mart 1896 (7 Mart 1312/4 Şevval 1313)'da Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na bağlı olan Payas kazasına bağlı bazı karyelerde Müslümanlar'ın Hıristiyanlar'a tecüvüzlerine dair Ermeni Ruhani reislerinden şikayet alındı.[295] Sadaret'e gelen bu şikayet o sırada Zeytun'da bulunan Ethem Paşa'ya bildirilerek çaresine bakması istendi.[296] Hınçak komitesi bu isyandan sonra ikiye bölündü ve etkinliğini yitirdi.[297]

3. Ethem Paşa'nın Müşir Olması ve Halep ve Adana Fevkalâde Umum Komutanlığı Dönemi

Ethem Paşa Havran Dürzileri'nin ayaklanmasını önlemek için yaptığı çalışmalar takdir edilmiş; Zeytun bölgesindeki Ermeni ayaklanmasını sonuçlandırma vazifesi de kendisine verilmişti. Maraş bölgesindeki çalışmalarını da başarıyla yaptıktan sonra kendisine müşîrlik rütbesi verilir.[298]

Abdülhâmid Devri'nde müşîrlik fermânı ferîklikten terfi edenlere özel bir merasim ile verilirdi. Müşîrlik Menşuru da denilen bu fermânda adı geçenin liyakat ve meziyetleri zikredilerek ve kendisine "*düstur-ı mükerrem müşîr-i mufahham nizam-ül alem*" şeklindeki mutad hitap yapılarak nereye ve hangi târihten itibaren müşîr tayin edildiği bildirilirdi.[299]

[292] ATASE, *Belgelerle...*, s. 106.

[293] Gürün, *a.ge.*, s. 160.

[294] BOA., *HR.SYS.*, nr. 2810/2-177, 6 Şubat 1311.

[295] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-1.

[296] BOA., *A.MKT.MHM.*, nr. 616/47-2.

[297] Gürün, *a.ge.*, s. 160.

[298] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 116/42, 3 Kanunuevvel 1312.

[299] M. Tayyib Gökbilgin, "Müşir", *İA*, C: VIII, İstanbul, 1970, s. 846.

Ethem Paşa'ya da, yaptığı başarılı çalışmalarından sonra, 17 Şubat 1896 (4 Ramazan 1313/5 Şubat 1311) târihinde müşîrlik verildi.[300] Bu ünvanı aldıktan sonra da Halep ve Adana Fevkalâde Komutanlığı'na atandı.[301] Ethem Paşa müşîrlik rütbesini aldığı sırada sürekli seyyar olarak eşkıya peşinde gittiğinden müşîrlik menşuru kendisine bir türlü ulaştırılamadı. Bunun üzerine padişaha gönderdiği 15 Aralık 1896 târihli bir telgrafta verilen müşîrlik rütbesinden dolayı teşekkür ederek, müşîrlik menşurunun kendisinden sonra müşîr olanlara bile verildiğini belirterek kendisine de verilmesini istedi. Sürekli seyyar halde bulunduğundan dolayı menşurun posta ile gönderilebileceğini de belirtti.[302]

Müşîr Ethem Paşa'nın Halep ve Adana Fevkalâde Komutanlığı'na atanması daha önceki pek çok görevinde de olduğu gibi, kendisine duyulan bir ihtiyaçtan kaynaklandı. Bakanlar Kurulu, Ermeniler'in Kilikya bölgesinde çıkardıkları fesat hareketlerinin günden güne artması ve olayların Mersin ve İskenderun'a da yayılma istidadı göstermesinden dolayı, 31 Mart 1896 (17 Şevval 1313/19 Mart 1312) târihli bazı tedbirler önermişti.[303] Bu tedbirler, oluşturulan filonun bahsedilen yerlerin sahilinde dolaşması, karada asayişin sağlanabilmesi için müfrezeler tertip edilmesi, gereken yerlere karakollar yapılması gibi uygulamalardı. Bakanlar Kurulu bu uygulamaları yerine getirilmesinde, Adana valisi Faik Paşa'nın yeterli olamayacağını dikkate alarak Zeytun Fırkay-ı Askeriyesi Kumandanı Müşîr Edhem Paşa'nın istenilen özelliklere sahip olduğundan, Zeytun, Maraş, Haçin, Sis ve Adana cihetlerinde bulunan askerlerin komutanlığı kendisinde kalmakla beraber Adana Valiliği'nin de kendisine verilmesi istendi.[304] Dahiliye Nezâreti'nin ve Meclisi-i Mahsus'un bu görüşü üzerine Sadrazam da bu konudaki değerlendirmeleri olumlu bularak padişaha sundu.[305]

Saray'dan Sadaret'e[306] ve Seraskerliğe gönderilen cevabî, tezkirede ileri sürülen görüşler kabul edildi. Adana'da asayişin bozuk olduğundan Ethem

[300] Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye (1314), Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, s. 57; Gövsa, *a.g.e.*, s. 439.

[301] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 45/79-2, 17 Şevval 1313/20 Mart 1312.

[302] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 116/42, 3 Kanunuevvel 1312.

[303] BOA., *Y.ASK.RES.* nr. 78/74-2, 17 Şevval 1313/20 Mart 1312.

[304] BOA., *Y.ASK.RES.* nr. 78/74-2, 17 Şevval 1313/20 Mart 1312.

[305] BOA., *Y.ASK.RES.* nr. 78/74-1, 17 Şevval 1313/20 Mart 1312.

[306] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 45/79-1, 17 Şevval 1313/20 Mart 1312.

Paşa'nın orada kalmasının uygun olmayacağından bahsedilerek Adana Valisi Faik Paşa'nın elinden geleni yaparak valilik görevine devam etmesi, Ethem Paşa'nın da Zeytun, Haçin, Sis, Halep ve Adana da bulunan askerin Fevkalâde Umum Kumandanlığı görevini yerine getirip asayişi sağlaması istendi. (1 Nisan 1896)[307] Ethem Paşa, Halep ve Adana Fevkalâde Umum Komutanlığı'na atanmasıyla bölgenin bütün askeri ve inzibat olaylarının sorumlusu haline geldi.[308] Ethem Paşa bu görevde yaptığı çalışmalarıyla halkı memnun ederek sevgisini kazandı.[309]

Müşîr Ethem Paşa, ertesi gün padişaha gönderdiği bir tezkirede kendisine tevdi edilen Halep ve Adana'de bulunan askerin Fevkalâde Umum Kumandanlığı görevinden şeref duyduğunu ve sadakatini belirterek, bu vazifede "*efnay-ı vücut edercesine geceyi gündüze katarak çalışacağını*" bildirdi.[310] *(EK-7)*

a) Saray'ın Ermeni Olayları Hakkındaki İkazı

Van'da Ermeni olaylarının başlaması üzerine, Yıldız'dan Halep-Adana bölgesine de 14 Haziran 1896'da bir yazı gönderilerek mülâzımdan kumandana kadar herkesin dikkatli olması ve gerekli tedbirleri alması istendi.[311]

Bu emir üzerine Adana Valisi Faik, Yıldız'a gönderdiği 16 Haziran 1896 târihli şifreli bir telgrafnâmede, verilen emir gereği Ermeniler'in en küçük hareketlerinin bile sürekli tarassut ve teyakkuz ile izlendiğini bildirerek bütün vilayet genelinde zabıtaların ikaz edildiğini belirtti.[312]

22 Haziran 1896 (10 Haziran 1312)'de Yıldız'dan Ermeniler'in bulunduğu Bitlis Mamurütülaziz, Diyarbakır, Adana, Haleb, Erzurum, Trabzon vilayetleri valilikleriyle kumandanlıklarına ve Ethem ve Şakir Paşalar ile Dördüncü ve Beşinci Orduy-ı Hümâyûn Müşîriyeti'ne gönderilen bir telgrafta bu nazik ortamda yapılması gerekenler hakkında bilgiler verildi.

BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 45/79-2, 17 Şevval 1313/20 Mart 1312; *MKT.MHM.*, nr. 650/37, 21 Mart 1312, *Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye* (1314), Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, s. 133.

[308] *Salname-i Vilayet-i Halep* (H.1314), s. 140.

[309] BOA., *HR.SYS.*, nr. 2810/2-321,322, 18 Haziran 1312; 343, 7 Ağustos 1312.

[310] BOA., *Y.PRK.ASK*, nr. 47/87, 18 Şevval 1313/21 Mart 1312; nr. 110/172, 21 Mart 1312.

[311] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 46/57-1, 2 Haziran 1312.

[312] BOA., *Y.PPK.BŞK.*, nr. 46/57-2, 4 Haziran 1312.

Van olaylarını çıkardıktan sonra, askerle başedemeyeceğini anlayarak kaçan Ermeniler, Hınçak ve Taşnak komiteleri tarafından organize edilen seyyar çetelerden oluştuğundan, Anadolu'nun her tarafında ortaya çıkarak karışıklık çıkarmaları mümkündür. Bundan dolayı;

Mülki ve Askeri personel davranışlarına dikkat etmeli, geçitler sürekli gözaltında tutulmalıdır. Hukuk-ı Hakaniye ile hükm edilmeli, asker ve jandarma sürekli keşiflerine devam etmelidir. İbadet esnasında korumalar devam etmeli, polis memurları şüphelendikleri yerleri gece gündüz demeden sürekli kontrol etmelidir. Kapılar ve geçit noktaları sürekli nazarı dikkat altında tutulmalı, durumlarından şüphe edilen serseriler hemen kanunî muameleye tabi tutulmalıdır. Padişah irâdesiyle tebliğ olunan ve Meclis-i Vükelâ kararıyla tarif olunan harp silahları süratle toplanmalı, redif kanununa uygun olarak redif efradı dönüşümlü olarak silah altına alınarak talim ve terbiyeleriyle ilgilenilmelidir.

Bu hatırlatmalar yapıldıktan sonra, verilen emirlerin mutlaka yerine getirilmesi gerektiği ifade edilerek, aksi takdirde istenilen uygulamalar yapılmıyorsa sorumluların devlet memurluğundan uzaklaştırılacağı da belirtiliyordu.[313]

b) Ethem Paşa'nın Bölgenin Haritasını İstemesi ve Askeri Birlikleri Düzenlemesi

Ethem Paşa, Fevkalâde Komutanı olduğu bölgede, asayiş ve düzenin devamlı hale gelmesi için bazı tedbirler aldı. Bu amaçla, İstanbul'dan 21 Ekim 1896 (14 Cemaziyelevvel 1314/9 Teşrinievvel 1312)'de Halep ve Adana çevresinde bulunan askeri birlikler ve miktarlarının gösterildiği ve Zeytun ve çevresini gösteren iki harita istedi. Ethem Paşa, istenilen amaçlara uygun olarak harita yapılabilmesi için yetişmiş bir eleman olan ve Mülazım-ı evvel Sami Efendi'nin terfi ettirilerek görevlendirilmesinin uygun olacağını belirtti.[314]

Bu arada Ethem Paşa, bölgedeki Ermeni eşkiyalarının izini sürmeye de devam etti. Süveydiye'ye yakın Ermeni karyelerinde 24 eşkıya silahlarıyla beraber yakalanarak Antakya'ya gönderdi. Artık dağlardaki eşkıya günden güne azalıyordu. Bu şekilde yakalanan eşkiyanın sayısı 61'e ulaşmış, bu eşkiyaların yakalanmasında ahalinin büyük rolü olmuştu.[315]

[313] BOA., *Y.PPK.BŞK.*, nr. 46/57-5, 10 Haziran 1312.

[314] BOA., *Y.MTV.*, nr. 147/55-1, 9 Teşrinievvel 1312.

[315] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 111/14-16.

Ethem Paşa, bölgede asayişi devamlı hale getirebilmek için İstanbul'dan bazı isteklerde bulundu. 13 Haziran 1896 (2 Muharrem 1314)'da Meclis-i Vükelâ'da müzakere edilen isteklerinde, "*redif taburlarının terhis edilerek bazı ihtiyat taburları teşkil edilmesi*" gerektiğini ifade ediyordu. Meclis-i Vükelâ, Ethem Paşa'ya birliklerin mevcutlarının azaltılması ya da kullanılmayan bazı taburların terhis edilmesi şıklarından birisinin tercih edilmesi gerektiğini belirtti. Bunun üzerine, Ethem Paşa 5200 neferin terhis edilmesine imkan hazırlayan bir rapor gönderdi. Konu Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edildi.[316]

Bu planın 25 Kasım 1896 (19 Cemaziyelahir 1314/13 Teşrinisani 1312) târihi itibariyle yapılan uygulamalarına göre, Beşinci Ordu'ya mensup redif askerinden Cebel-i Deruz'de bulunanlar yerlerinde kalacak, bunun dışında Halep ve Adana vilayetlerinde bulunan otuz üç tabur kısım kısım terhis edilecek, bilahare Halep ve Adana Fevkalâde Kumandanı Müşîr Ethem Paşa'nın kumandasında bulunmak üzere, yeniden 12 redif taburu silah altına alınacaktı. Bu yöndeki emir Ordu müşîriyeti tarafından hemen uygulamaya konuldu. 12 redif taburu yerine "*Hasin, Alakrad, Safıda, Cebele, Kadir, Halilürrahman, Beyde, Yafa, Remle, Müceddel, Gazze ve Zeytun*" dan toplam 11 taburun hemen silah altına alınması uygun bulundu. Ayrıca, her tabur için 64'er baş hayvan Halep, Beyrut ve Kudüs Mutasarrıflıkları tarafından temin edilmesi kararlaştırıldı.[317]

c) Ethem Paşa'nın Suçluları Yargılamak İçin Divan-ı Harp Kurması

Zeytun olaylarından sonra, Bâb-ı Âlî'yi meşgul eden bir konu da Mîralây Mazhar Bey Olayıdır. Zeytun'da İtalya tebeasından Salvador ve diğerlerini öldürdüğü iddia edilen Mîralay Mazhar Bey'in yargılanması istendi.[318] Fransa Dışişleri Bakanlığı, İstanbul Sefirinden bu olayın takipçisi olmasını, konudaki isteklerinin kabul edilmemesi halinde İstanbul'u terketmesini istedi.[319]

Fransız Büyükelçisi Mösyö Konbon, konu hakkındaki isteklerini bildirdiği zaman, İzzet Bey olağanüstü mahkemelerin lağvedildiğini ve bütün mahkum-

[316] BOA., *M.V.*, nr. 88/12, 2 Muharrem 1314/2 Haziran 1312.

[317] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 15-1,2, 19 Cemaziyelahir 1314/12 Teşrinisani 1312.

[318] Edouard Driault, *Şark Meselesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*, Çev. Nafiz, İstanbul, Muhtar Halid Kitabhanesi, 1328, s. 315.

[319] Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Târihçesi*, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001, s. 59.

lara temyiz mahkemesine başvurma hakkı verildiğini söyledi. Ayrıca, Mazhar Bey'in tutuklanması ile mahkeme kurulması hakkında Halep Askeri Komutanı Ethem Paşa'ya emir verildiğine dair Mabeyn-i Hümuyun'dan kendisine bilgi verildiğini söyledi.[320]

Müşîr Ethem Paşa, bu durum üzerine Mazhar Bey'in muhakemesinin yapılması için bir Divan-ı Harp kurulmasını istedi. Ethem Paşa, bu *Divan-ı Harb*'in, Ferîk Bekir Paşa'nın başkanlığında, Topçu livâsı Şevket, Urfa Redif livâsı Sabit, Halep Livâsı Mehmet Ali, Zeytun Kumandanı Ali Muhsin Paşa, Süvâri Mîralay Said ve Piyâde Mîralay Said Beylerden oluşabileceğini Seraskerliğe bildirdi. Ethem Paşa'nın Halep'e yakın bölgelerdeki en muktedir zatlardan oluşturduğu bu heyet, padişah tarafından 17 Ocak 1897 (13 Şaban 1314)'de onaylandı. Bu heyette bulunan Piyâde Mîralay Said Bey hakkında Fransa Sefareti'nden vukubulan itiraz üzerine değiştirlerek yerine Mîralay Abdülkadir Bey tayin edildi.

25 Ocak 1897'de Halep kışlasında toplanan Divan-ı Harp'te Fransa ve İtalya konsolosları tercümanlarıyla beraber hazır bulundu. Konsoloslar, toplantı sırasında görev yapan Divan-ı Harp üyelerinin ekserisinin Maraş'ta dahi bulunduğunu iddia ederek protesto etmek için toplantıyı terk ettiler.

Halbuki Maraş'taki Divan-ı Harb'in reisi Ferîk Ahmet Lutfi Paşa idi. Azalar ise, Şevket, Mehmet Ali, Ali Muhsin Paşa, Mîrlivâ Lutfi Paşa ve daha önce bahsedilen Said Beylerden oluşuyordu. Halep'te oluşturulan Divan-ı Harp, Ferîk Bekir Paşa başkanlığında toplanmış; Piyâde Mîralayı Said Bey dahi tebdil edilmişti. Trablusşam ve Hama'da bulunan İzzet ve Hilmi Paşalar dahi tayin buyurulmuştu.

Bütün bunların gösterdiği gibi, Divan-ı Harb'in reisi ile azasının, önceki Divan-ı Harp'de bulunmayanlardan oluştuğu görüldüğünden konsolosların protesto eylemlerinin anlamı anlaşılamadı.[321]

Ethem Paşa, Halep ve Adana Fevkalâde Komutanlığı yaptığı bir sırada, Girit ve Yunanistan'da karışıklıklar çıkmaya başladı. Bu gelişmeler üzerine, Müşir Ethem Paşa, Yunan Sınırı Umum Komutanlığı'na atandı. Halep ve Adana Fevkalâde Umum Komutanlığına'da Ferîk Ali Muhsin Paşa atandı.[322]

[320] *A.e.*, s. 59.

[321] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 116/67, 23 Şaban 1314/14 Kanunusani 1312.

[322] *Salname-i Vilayet-i Halep* (H.1315), s. 140.

III. BÖLÜM

1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI VE GAZİ ETHEM PAŞA

A) Savaş Öncesindeki Gelişmeler

1. Girit Meselesinin Yeniden Canlanması ve Son Gelişmeler

Müşîr Ethem Paşa'nın Girit Komutanlığı bölümünde değinildiği gibi, Girit'in stratejik konumu, Akdeniz bölgesinde emelleri olan bütün ülkelerin Girit'le ilgilenmesine neden oluyordu. Yunanlılar'ın da Megali İdea ümitlerinin yaygınlaşmasına paralel olarak Girit adasına ilgileri artıyordu. Yunanistan Berlin Antlaşması'yla Teselya ve Narda (Arta)'yı aldıktan sonra, Girit ve Epir'i ele geçirmenin hesaplarını yapmaya başlamışlardı. 1881'de Fransızlar'ın Tunus'u, 1882'de İngilizler'in Mısır'ı işgal etmeleri, 1885'de Bulgaristan'la Doğu Rumeli'nin birleşmesi, Yunanistan'a bu konuda cesaret vermişti. Bunların yanında, Osmanlı Devleti'nin 1895 Ermeni olaylarıyla uğraşıyor olması, durumu Yunanistan açısından elverişli bir ortam hazırlamıştı.

Etnik-i Eterya Cemiyeti yaşanan şartları Girit ve Epir (Yanya)'i alarak Megali İdea yolunda adım atmak için bir fırsat olarak görüyordu.[1] 1890 (1307) târihinden itibaren Yunanistan, ezeli hedefine ulaşabilmek için Girit'teki kanlı faaliyetleri artırdı. Sultan Abdülaziz Devri'nde, Alî Paşa'nın tanzim ettiği 1868 (1284) Girit Nizâmnâmesi, Rumlar'a önemli haklar vermesine rağmen, Müslüman valilere karşı Meclis-i Umûmî'deki Hıristiyan çoğunluk sürekli muhalefet etmişlerdi. Bunun üzerine tayin edilen Hıristiyan valilerden de Müslümanlar hoşlanmamış, çıkan olaylar Avrupa devletlerine Türk mezalimi şeklinde duyurulmuştu. Halbuki bu dönemde şiddetli zulümlere maruz kalanlar Giritli Müslümanlardı.[2]

[1] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 54-61; Danimend, *İzahlı...*, C: IV, s. 337; Etnik-i Eterya, cemiyetinin Yunanca yazılışı Philike Hetaireia ya da okunuşuyla Filiki Eteria'dır. (Bkz.: Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, İletişim, 1994, s. 212).

[2] Hüseyin Nesimi- Mehmet Behçet, *Girit Müslümanlarının Nümune-i İmtisali*, 1313; Mehmet Behçet, *Girit Hailesi*, Dersaâdet, Ahmet Sakı Bey Matbaası, 1324.

1895'de Osmanlı-Yunan Savaşı öncesinde karışıklıkları önleyemeyen Vali Kara Todori Paşa'nın yerine Turhan Paşa atanmıştı. Bu değişiklikle karışıklıkların azalması beklenirken Turhan Paşa zamanında daha da arttı.[3] Ocak 1896'da Hanya'da Müslümanlar'la Hıristiyanlar arasındaki gerginliğin artması üzerine Konsoloslar Hanya'nın bir banliyösü olan Halepa'daki evlerini bırakarak, ailelerini ve yerli Hıristiyanlar'ın bir kısmını gemilere bindirdiler. Bu sırada Hıristiyan halk sahile toplanmış vali konağı da yanmıştı. Bu karışıklık üç gün üç gece devam etmiş; Hanya'da yiyecek et ve ekmek kalmamıştı.

Kalede bulunan 7 bin kadar Türk askeri Hanya, İzzettin Kalesi, Kissamos, Resmo, Kandiya, İerepetra, Siria ve Spinalonga gibi önemli kıyı noktalarında toplanarak, ayaklanmayı bastırabilmek için yardım beklemeye başlamışlardı. Ancak Büyük Devletler, adaya yeni silahlı kuvvetler sevkine engel oluyorlardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti vaktinde müdahale ederek isyanı bastıramadı.

Nisan 1896'da Hanya yakınlarında kamp kuran isyancılar, Yunan bayrağını çekerek Girit'i Yunanistan'a ilhâk ettiklerini ilan ettiler.[4] Batı kamuoyunda gelişmeler dikkatle izleniyor; Yunanistan'ın Girit'teki çete faaliyetleri de gözden kaçmıyordu.[5] Bu ortamda Giritli Hıristiyanlar Yunanistan'ın desteğiyle 28 Ocak 1897'de 32 köydeki Müslümanlar'ı muhasaraya alarak katliam yapmaya başladılar. Müslümanlar'ın silahları da ellerinden alındığından ailelerini çaresizlik içinde camide toplamaya başladılar. Savunmasız bir şekilde camide toplananlar da dışarı çekilerek katledildiler.[6] Bu arada çıkan Müslüman Hıristiyan çatışmalarında birçok insan öldü.[7] 6 Şubat 1897'de Etnik-i Eterya, bütün Giritli Rumlar'ı mücadeleye davet eden bir beyanname yayınladı. Bu olaylar savaşın başlamasının ilk kıvılcımı niteliğinde oldu.[8]

[3] Segnobos, *a.ge.*, C: II, s. 424.

[4] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 69-232; Tukin, *a.g.m.*, s. 798.

[5] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 353/66, 16 Haziran 1312/16 Muharrem 1314.

[6] Vecihi, *a.ge.*, s. 61-63.

[7] 3 Şubat 1897 (28 Kanunusani 1312) târihinden itibaren 15 gün içerisinde çok sayıda Müslüman öldürülmüştür. (Ayrıntılı bilgi için Bkz.: *Girit Hailesi*, 2. Cüz, s. 32).

[8] Sun, *a.ge.*, s. 22-23.

2. Seferberlik Emri ve Ethem Paşa'nın Alasonya'ya Tayin Edilmesi

Yunanlılar'ın savaş dışı teşebbüslere aldırış etmemesi, Osmanlı Devleti'nin de karşı tedbir almasını zorunlu kılmıştı. II. Abdülhamid, savaş dışı bütün diplomatik yolları deneyerek, Avrupa kamuouyunu yanına almaya çalışıyordu. Bu arada Büyük Devletler nezdinde bulunan Osmanlı sefirleri mezkur devletlerin görüşlerini telgraflarla bildiriyorlardı.[9] Ayrıca Atina Sefiri de Yunan hükümeti nezdinde görüşmeler yaparak, Yunan tecâvüzlerinin durdurulması isteniyordu.[10]

Padişah, diplomatik çalışmaları devam ettirirken, askeri tedbirler almaktan da geri durmuyordu. 14 Şubat 1897 (2 Şubat 1312)'de Orduy-ı Hümâyûn'da kısmî seferberlik ilan edilmiş,[11] Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular ile Dördüncü Ordu'nun Trabzon Redif Tümeni seferber edilmişti. 14 Şubat 1897'de ilk büyük seferberlik verilerek, 20 Şubat 1897'de de ikinci bir emirle seferberlik genişletilmişti. 18 Mart ve 19 Nisan 1897'de de bir kısım birlikler seferber edilmişlerdi.[12]

Yunanlılar, iç siyasi yapısı dolayısıyla genel bir seferberlik ilan edemiyorlardı. Şubat 1897 ortalarından 18 Nisan 1897 târihine kadar, ancak Girit sularında küçük bir donanma bulundurabilmişlerdi. Türk Ordusu'nun Teselya'ya taarruzundan çekinildiğinden buraya faal ordu birlikleri gönderilmişti. Fakat iç siyaset yüzünden, bu birlikler önceden doğru dürüst seferber edilememişti. Sadece mevcutları artırmak için manevra ve eğitim bahanesiyle ihtiyatlar silah

[9] Sadrazam Büyük Devletler nezdinde bulunan Osmanlı sefirlerine gönderdiği telgraflarla Yunanistan'ın tecavüzlerinin anlatılmasını isteniyordu. (Bu konuda ayrıntılı bilgiler ve Petesburg, İngiltere, Paris ve Berlin sefaretlerinin cevapları hakkında bakınız: BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 366/81-1, 2 Şubat 1312/12 Ramazan 1314).

[10] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 366/77, 1 Şubat 1312/12 Ramazan 1314.

[11] ATASE, *OYH*, nr. 1/2-2.

[12] Goltz Paşa, 15 Şubat 1897 (13 Ramazan 1314) pazartesi günü dörtte bir nisbetinde kısmi seferberlik yapılıp 21 ve 22 Şubat 1897 (19 ve 20 1314) Ramazan Pazar ve Pazartesi günleri tevsi edildiğinden bahsetmektedir. Bunun sebebi Yunan seferberliğinin daha 4 Aralık 1896 (28 Cemaziyelahir 1314) Cuma günü başlamış olmasıdır. Bu hesaba göre Yunan seferberliği bizden 73 gün evvel başlamış demektir. Türk Ordusu'nun mukabil taarruzu, ilan-ı harp notasının tebliğine isabet eden 18 Nisan (16 Zilkade) Pazar günü başlamıştır. (Bkz.: F.Von Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, Müt. Yakup Şevki, Dersaâdet, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Osmanî Matbaası, 1326, s. 2); Sun, *a.g.e.*, s. 65;

altına çağrıldılar. Yunan kanunlarına göre, barış zamanı ordu eğitim maksadıyla silah altına alınmış olan ihtiyatları 40 günden fazla silah altında tutamayacağından, ancak 1 Mart 1897'de resmen seferberlik ilan edilebildi.[13]

Osmanlı Ordusu'nda ilk kısmi seferberliğin ilan edildiği târihte Halep ve Adana Fevkalâde Komutanlığı'nda bulunan Ethem Paşa, 14 Şubat 1897 (2 Şubat 1312) târihli telgrafnâme ile Yunan sınırındaki Alasonya bölgesine tayin edildiği haberini aldı.[14] Ethem Paşa'nın Halep'ten doğruca Alasonya'ya gitmesi, ayrılırken de görevini Mîrlivâ Alî Paşa'ya bırakması istenmişti.[15]

Ethem Paşa, Halep'teki görevini bırakıp yeni görev yeri olan Alasonya'ya giderken İstanbul'a uğradı. İstanbul'da gidişi hakkında yapılan plana göre 1 Mart 1897 (17 Şubat 1312/27 Ramazan 1314)'de Alasonya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılması, gitmeden bir gün önce Padişahın emriyle bir tren hazırlanması,[16] kendisine 100 lira da harcırah hazırlanması emredildi.[17] Ayrıca, Serasker Rıza Paşa, 4 Mart 1897'de Orduyu Humâyûn-ı Harbiyeye tayin edilen subayların biran evvel görev yerlerine gitmelerine dair bir emir yayınladı.[18]

Ethem Paşa, yola çıkmadan önce huzura kabul edilerek vazifesinin önemi ve nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında bilgi aldı.[19] Bilahare trenle Selanik'e gitti.[20] 7 Mart 1897'de de Selanik'ten Serfice yoluyla Alasonya'ya hareket etti. Selanik'ten yola çıkarken Vali ve Üçüncü Ordu Müşîri Kazım Paşa onu uğurladılar.[21] Bu sırada Ethem Paşa, Teselya'da heyecan ve merakla bekleniyordu.[22] Alasonya'ya ulaştığı anda büyük bir törenle karşılanmak isteniyordu. Ancak Ethem Paşa'nın gece gelmesi törenin gerçekleşmesine engel oldu. Sadece, bü-

[13] Sun, *a.ge.*, s. 73.

[14] ATASE, *OYH*, nr. 1/2-2; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 234; Bingeli, Refet: "1897 Osmanlı Yunan Muhârebesi", *Yayınlanmamış Tez*, İstanbul, 1944, s. 43.

[15] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 118/62-3, 2 Şubat 1312.

[16] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 823, 26 Ramazan 1314/16 Şubat 1312.

[17] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 822, 26 Ramazan 1314/16 Şubat 1312.

[18] BOA., *Y.MTV.*, nr. 151/192, 30 Ramazan 1314/20 Şubat 1312.

[19] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 50/78, 5 Mart 1313.

[20] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 118/62-1,2, 2 Şubat 1312.

[21] *İkdâm*, Sayı: 945, 8 Mart 1897 (4 Şevval 1314/24 Şubat 1312).

[22] Süleyman Tevfik, *Teselya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyehatim*, Dersaâdet, Mahmutbey Matbaası, 1315, s. 95.

yük rütbeli subayların katıldığı bir karşılama töreni yapılabildi.[23] Ethem Paşa, 13 Mart 1897 (29 Şubat 1312)'de Alasonya'ya ulaştı.[24]

Müşîr Ethem Paşa'nın Ordu Komutanlığı'na tayin edilmesi, çeşitli tartışmalara da konu oldu. Padişahın bu tasarrufunun Ethem Paşa ve yabancı ülkeler tarafından hayretle karşılandığını iddia edenler oldu. Çünkü o dönemde Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Deli Fuat Paşa gibi şöhretli paşaların komutan yapılmayarak Ethem Paşa'nın komutan yapılması büyük spekülasyonlara konu oldu. Ethem Paşa'nın komutan yapılması onun kişiliğinin padişah Abdülhâmid'in istediği gibi olmasından kaynaklandığını iddia edenler de oldu.[25]

3. Savaş İhtimali Üzerine Yapılan Hazırlıklar ve Ethem Paşa'nın Komuta Heyeti

Yunan tecâvüzlerinin artarak devam etmesi, savaşı kaçınılmaz kılıyordu. Müşîr Ethem Paşa'nın Alasonya Komutanlığı'na atanması bölgedeki askeri hazırlıkların düzenli bir şekilde yapılmasına imkan sağlamıştı. Savaş cephesindeki Osmanlı kuvvetleri 17 Nisan 1897'de biri Alasonya Ordusu diğeri Yanya Ordusu olmak üzere iki grup halinde kurulmuştu.[26]

Alasonya Ordusu Komutanı Müşîr Ethem Paşa, kendisine verilen Erkân-ı Harbiye reisini seçme yetkisine dayanarak Ferîk Ömer Rüştü Paşa'yı Erkân-ı Harbiye Reisi olarak atadı. Topçu Komutanı Mîrlivâ Rıza Paşa, Levazım Başkanı Mîrlivâ Hamdi Paşa ve Sağlık Başkanı Ferîk Ahmet Paşa idi.[27] Yanya Kolordusu'nun komuta heyeti ise, Komutan Ferîk Ahmet Hıfzı Paşa, Kurmay Başkanı Kurmay Albay Ahmet Lütfi, Kurmay Yarbay Hüseyin, Kurmay Binbaşı Mustafa ve Kurmay Yüzbaşı Şükrü'den oluşuyordu.[28] *(EK-8)*

[23] *A.e.*, s. 97.

[24] *A.e.*, s. 106.

[25] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 68-70; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 338.

[26] BOA., *Y.MTV*, nr. 151/192; Osmanlı-Yunan Savaşı öncesinde Osmanlı Ordusu, 7 ordudan oluşuyordu. Birinci Ordu İstanbul, İkinci Ordu Edirne, Üçüncü Ordu Manastır, Dördüncü Ordu Erzincan, Beşinci Ordu Şam, Altıncı Ordu Bağdat ve Yedinci Ordu San'a'da bulunuyordu. Ayrıca Hicaz ve Trablusgarp'da da iki müstakil firka bulunuyordu. (Bkz.: Vecihi..., *a.ge.*, s. 130)

[27] Osman Senai, *Osmanlı Yunan...*, s. 129; Bartlet, *a.ge.*, s. 46; Vecihi..., *a.ge.*, s. 159.

[28] Bartlet, *a.ge.*, s. 49; Bu dönem Osmanlı Donanması hakkında en ayrıntılı bilgi verenlerden birisi Vecihi olmuştur. (Bkz.: Vecihi..., *a.ge.*, s. 131-132); Sun, *a.ge.*, s. 77.

Savaşa hazırlanan Yunan Ordusu'da Teselya ve Epir olmak üzere kuvvetlerini ikiye ayırmıştı. Teselya'da bulunun çoğunluğun komutanı Veliaht Prens Konstantin idi. Kurmay Başkanı Albay Sabuncakis, kurmay heyeti de, İstihkam Yarbay Dorosistos, İstihkam Binbaşı Papadi-Mantopolo, Topçu Yüzbaşı Hacı-Petro, Jandarma Yüzbaşı Zografos, Levazım Başkanı Yarbay Galanis, Sağlık Başkanı Tabib Dyamondopolos'dan oluşuyordu. Yunanlılar'ın Epir kuvvetlerinin Komutanı Topçu Albay Monos'tu. Kurmay Başkanı ise İstihkam Yarbay Notaras'dı. [29]

Kuvvet durumları bakımından, Ethem Paşa Ordusu daha üstün görünüyordu. Osmanlılar çoğunluğu Teselya'da olmak üzere yaklaşık 90 bin kişilik bir ordu ve 198 topa sahip iken; Yunanlılar ise 65 bin kişilik bir ordu ve 144 topa sahiptiler.[30] Her iki tarafın kuvvetlerinin de yaklaşık üçte ikisi Teselya bölgesinde bulunuyordu.[31] Savaş başlamadan Osmanlılar'ın üç, Yunanlılar'ın ise dört filodan oluşan bir donanmaları vardı. Osmanlı Donanması'nın Üçüncü Filosu henüz kuruluşunu tamamlamamıştı.[32] Yunan Donanması ise Korfu, Narda, Sıglat Adaları ve Girit sularında bulunuyordu.[33]

İki Ordunun Harekât Planı'na gelince, Osmanlı Harekât Planı Goltz Paşa'nın 1886'da yaptığı Harekât Planı'ndan yararlanılarak hazırlanmıştı.[34] 1897 Harekât Planı, II. Abdülhamid'in irâdesi ile Çit Kasrı'nda toplanan içlerinde Ethem Paşa'nın da bulunduğu 8 general tarafından hazırlanmıştı.[35]

Bu plana göre, Alasonya Ordusu'nun asıl kuvvetleriyle Çayhisar bölgesinden Yenişehir'e yönelmesi ve Yenişehir bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin batı yanlarından kuşatılarak yok edilmesi esas kabul edilmişti. Savaş mümkün

[29] Bartlet, *a.ge.*, s. 46; Vecihi..., *a.ge.*, s. 171.

[30] Bartlet, Osmanlı Ordusu'nun 130 bin kişiden oluştuğunu belirtmektedir. (Bkz.: Bartlet, *a.ge.*, s. 23).

[31] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 899; Sun, *a.ge.*, s. 77.

[32] Midhat Sertoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Kazandığı Son Harp Türk Yunan Savaşı 1897, (1313) *Türk Dünyası Târih Dergisi*, Sayı:10, İstanbul, 1987, s. 34.

[33] Alasonya Ordusu'na katılan asker sayısı, askerlerin sevk edildikler yerler ve askerlerin durumu hakkındaki bilgiler cetveller halinde gösterilmektedir. (Bkz.: ATASE, *OYH.*, nr. 1/2-1-3); Vecihi..., *a.ge.*, s. 137.

[34] ATASE, *OYH.*, nr. 111/6; Vecihi, *a.ge.*, s. 140.

[35] 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın sefer planı için (Bkz.: Sun, *a.ge.*, s. 57).

olduğu kadar kısa sürede bitirilecekti. Çünkü savaş uzarsa, Yunan Donanması tehlikeli olabilir ve Yunanlılar Batıdan yardım alabilirdi.[36] Yunan sınırında iki harekât alanı vardı. Birisi Teselya harekât alanı, ötekisi ise Epir harekât alanı idi. Teselya ve Epir cephelerini kesin olarak ayıran Pindos Sıradağları vardı. Osmanlılar, Teselya bölgesinde Atina üzerine ilerleyerek sonuç almanın daha kolay olacağını düşünerek kuvvetlerinin çoğunu buraya yerleştirdiler. Osmanlılar politik olarak güçlü olabilmek için ilk saldırının Yunanlılar tarafından gelmesini bekleyeceklerdi.[37] Bu arada Osmanlı Ordusu İstanbul-Selanik demiryolu ile üç hafta zarfında Teselya'ya nakledilmişti.[38]

Yunan Ordusu'nun Harekât Planı'na gelince, Yunanlılar'ın önceden hazırlanmış bir harekât planı yoktu. Tecâvüzler ve oldu bittilerle sonuca ulaşmayı ümit ediyorlardı.[39] Yunanlılar, Teselya'da savunmada; Epir'de taarruzda bulunmak istiyorlardı. Aksi takdirde iki cephede de taarruz etmeye güçleri yetmezdi.[40] Ayrıca Yunanlılar, savaşın süresini uzatarak Batılı devletlerin olaya müdahil olmalarını sağlamayı amaçlıyorlardı.[41]

4. Savaş Öncesi Son Gelişmeler

Osmanlı ve Yunan devletleri bu hazırlıkları yaparken, gelişmeler Balkanlar'da ve Büyük Devletler nezdinde de ilgiyle izleniyordu. Balkanlar'da Sırbistan ve Bulgaristan mevcut sınırların korunması yanlısı idiler. Sırbistan Hükümeti "*her iki taraf için statüko taraflısı olduğunu ve hiçbir devletin diğerlerinden daha fazla bir çıkar elde edememesi lazım geldiğini*" ilan ediyordu. Hatta bu ülkeler, Yunanistan'ın Makedonya'ya muhtemel saldırısı halinde yapacakları ortak işleri düşünüyorlardı.[42]

15 Şubat 1897 (13 Ramazan 1314) Pazartesi günü, Mîralay Vassos kumandasında bir istihkam ve bir Piyâde taburuyla bir Efzon bölüğü ve bir bataryadan mürekkep 1-2 bin kişilik bir Yunan kuvveti, Hanya civarındaki Plata-

[36] Sun, *a.g.e.*, s. 57-59.

[37] *A.e.*, s. 62.

[38] Bartlet, *a.g.e.*, s. 23.

[39] Vecihi..., *a.g.e.*, s. 178.

[40] Sun, *a.g.e.*, s. 63.

[41] *A.e.*, s. 64-65.

[42] *A.e.*, s. 23.

nia (Platanya)'da karaya çıkarılmış ve biraz sonra üç Piyâde taburu ve bir cebel bataryasıyla takviye edilen bu kuvvet Girit'in işgaline memur edilmişti. Vassos, Girit'i Yunanistan kralı adına ilhâk ettiğini 16 Şubat 1897'de bir beyanname yayınlayarak açıklamıştı.[43] Hatta Yunun kralının oğlu Prens Yorgi komutasındaki bir filo da gönderilmişti. Osmanlı Devleti, bu konudaki duyumları alınca buna karşı tedbir alma yolları aramaya başlamıştı.[44] Bu olay üzerine Büyük Devletler 2 Mart 1897'de Yunanistan'a sefirleri aracılığıyla bir nota vererek, Girit'in Yunanistan'a ilhâk edilmediğini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü teminat altına aldıklarını belirtiyorlardı.[45]

Bu durum tabii olarak Türk sularıyla karalarına açıkça tecâvüzden başka bir şey değildi. İşgalle birlikte Müslümanlar'a yapılan zulümlerde artmıştı. Müslüman ahali katl ediliyor, diri diri toprağa gömülüyor, çocuk ve kadınlara yapılmadık zulüm kalmıyordu. Bu durumu 7 Mayıs 1897'de Lord Gürzon Avam Kamarası'nda Müslüman ahalinin mal ve emlaklarını ve mahsülatının eşkıya tarafından telef edildiğini, bu eşkiyalara da Yunan subaylarının komuta ettiklerini belirtiyordu. Vassos'un bu tavrını Yunan Başbakanı Deliyannis'de destekleyerek asker gönderiyordu. Osmanlı Devleti, Albay Vassos'un bu oldu bittisini protesto etmenin ötesinde bir şey yapamadı.[46]

Bu karışık ortamda Almanya, Yunanlılar'ın taşkın hareketlerini hoş karşılamayarak, Yunan kıyılarının abluka edilerek harbe engel olunmasını teklif etmişse de, İngiltere'nin muhalefetinden dolayı bu teklif uygulamaya konulamamıştı.[47] İngiltere, Yunanistan'ın askerini Girit'ten çekmesini istiyor, 17 Şubat 1897'de Padişahın hükümdarlığı altında Girit adasına muhtar bir idare verildiğinin ilan edilmesini teklif ediyordu. Fransa'da İngiltere'nin teklifini kabul edince 22 Şubat 1897'de Girit'in muhtariyete kavuşacağı açıklandı.[48]

[43] Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları*, Haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, İstanbul, 1001 Temel Eser, 1977, s. 21; Tukin, *a.g.m.*, s. 799.

[44] BOA., *İrade Girit*, nr. 1187-1,2,5, 30 Kanunusani 1312/9 Ramazan 1314; Sir Smith Bartlet, *Teselya Meydan Harbinde*, Çev. Mehmed Ekrem-F. İskender, İstanbul, Libraire Malumat, t.y., s. 7; Vecihi, *a.ge.*, s. 68.

[45] Vecihi, *a.ge.*, 94.

[46] Bartlet, *a.ge.*, s. 7; Vecihi, *a.ge.*, s. 68.

[47] Türkgeldi, *Mesâil-i...*, C: III, s. 73.

[48] Bartlet, *a.ge.*, s. 12; Sun, *a.ge.*, s. 24.

Bu olaylardan sonra, Büyük Devletler Yunanistan'a bir tebligat yaparak harp gemileri ile kara ordusunu Girit'ten çekmesini istediler. Yunanistan bu tebligatı umursamadığından 2 Mart 1897 târihinde Büyük Devletler, "*bugünkü şartlar altında Girit'in hiçbir surette Yunanistan'a ilhâk edilmeyeceğini ve Girit'te padişahın yüksek himayesi altında muhtar bir idare şeklinin kurulmasının kararlaştırıldığını*" bildirdiler; bilahare de Yunanistan'dan altı gün içerisinde deniz ve kara kuvvetlerini geri çekmesini istediler. Yunanistan, Büyük Devletler'in bu tekliflerini kabul etmediğinden 6 büyük devletin Girit'teki amiralleri 21 Mart 1897'de adayı abluka altına almaya karar verdiler.[49] Ancak bu girişimlerin hiçbiri Yunanlılar'ın sınıra asker sevkiyatını engelleyemedi.[50]

Batılı devletler, Rusya'nın olaya karışmaması için Osmanlı İle Yunanistan arasında bir çatışma çıkmaması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu nedenle tecâvüz edenin olaydan sorumlu olacağını söylüyorlardı.[51]

Albay Vassos, Büyük Devletler'in verdiği altı günlük süreyi dikkate almayarak 8 Nisan'da yayınladığı cevabi nota ile Girit'te huzur ve asayişin sağlanmasının Yunanistan'a bırakılmasıyla mümkün olacağından sözediyordu. Büyük Devletler'in uyulmasını istedikleri kararların Hıristiyanlar'ın zararına olduğunu belirtiliyordu. Böylece Yunan gemileri ve askerlerinin Girit'ten çekilmesine dair Büyük Devletler'in verdiği nota neticesiz kalmıştı.[52]

Yunanistan'ın bu duyarsızlığı üzerine, Büyük Devletler Osmanlı Devleti'yle beraber hareket etmeye başladılar. Geçici olarak adanın idaresi de mezkur devletlerin inisiyatifine geçti. Bu devletler, 21 Mart 1897'de adanın ablukaya alınacağını ilan ederek ertesi gün Alman, İngiliz, Avusturya, Fransa, Rus ve İtalyan gemileri Hanya ve Suda limanları arasındaki ova ile Resmo, Kandiye ve Estiye şehirlerini asayişin sağlanmasına kadar doğrudan doğruya kontrol

[9] Tukin, *a.g.m.*, s. 799.

[50] Bu tez "1313 Yunan Harbi Harekât-ı Askeriyesi ve Muhaberatı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi,", Türkçe Yazma No: 9919" adlı eserin transkripsiyonundan oluşmaktadır. 31 Mart 1896 (1 Kanunuevvel 1312)'den 31 Mart 1897 (19 Mart 1312) târihine kadar Girit, Teselya ve Yanya'daki komutanlarla Bâb-ı Âlî ve Harbiye Nezâreti arasındaki yazışmaları içermektedir. (Bkz.: Ali Yayla, "1312 Yunan Harbi Harekât-ı Askeriyesi ve Muharebatı", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s. 100)

[51] Driault, *a.ge.*, s. 354.

[52] M. Metin Hülagu, *Türk Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2001, s. 43.

altına almışlar ve halka dönük bir beyanname yayınlamışlardı. Bu beyanname ile ablukayı ilan ederek ertesi gün fiilen tatbikine başlamışlardı. Türk askerlerine de adada müttefik güçlerle beraber hareket etme talimatı verilmişti.[53]

Böylece Büyük Devletler'in zoruyla Girit muhtariyet kazanmıştı.[54] Büyük Devletler'in abluka hareketi, Yunanlılar tarafından Osmanlılar'ın desteklendiği şeklinde algılandığından sürekli protesto ediliyordu.[55] Büyük Devletler'in bu ablukası 5 Aralık 1898 târihine kadar devam etti.[56] Abluka, her ne kadar olayların azalmasına neden olmuşsa da tamamen durduramamıştı. Yunanlı Albay Vassos faaliyetlerine devam etmiş, Girit'te kısmen sağlanan sükunet durumu, Müslümanlar'ın mallarının Hıristiyanlara vaadedilmesi üzerine yeniden bozulmaya başlamıştı.[57]

5. Teselya Sınırında Yunan Çetelerinin Tecâvüzleri

Girit'te bir savaş ihtimalinin kalkmasını Yunan Kralı'nı memnun etmemişti. Çünkü, kamuoyunun büyük baskısını gören kral, kendisini savaşmak zorunda hissediyordu. Abluka altındaki Girit'te yapamadıklarını Makedonya ve Epir'de yapmaktan başka çareleri kalmamıştı. Artık sınır tecâvüzlerine başlıyorlardı.[58] Yunanlılar bu çerçevedeki düşüncelerini uygulamaya koyarak, Teselya sınırında çete faaliyetlerini artırdılar. Çeteler, Müslüman köyleri basıyor ve zarar veriyorlardı.[59] Prens Corc, hudûda asker sevkediyor, başkomutan sıfatıyla Yenişehir'e kadar gidiyor sınırdan çete görünümü verilen asker geçiriliyordu.[60]

Bu gelişmeler, II. Abdülhâmid tarafından dikkatle izleniyor, Sultan Abdülaziz Devri'nden bu yana uluslararası bir konu haline gelen Girit meselesi hakkında, Büyük Devletler'i incitmek istemediğinden, onlarla birlikte sorunu

[53] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 338.

[54] *İkdâm*, Sayı: 960, 23 Mart 1897 (20 Şevval 1314/11 Mart 1313); Bartlet, *a.g.e.*, s. 2; *Girit Hailesi*, 1. Cüz, s. 147; Sun, *a.g.e.*, s. 24.

[55] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 886.

[56] Hülagu, *1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s. 44.

[57] Bartlet, *a.g.e.*, s. 2.

[58] Vecihi, *a.g.e.*, s. 57; Sun, *a.g.e.*, s. 26-27.

[9] ATASE: *OYH*, nr. 62/31; 9/4; 9/5; 9/7; 9/8; 9/12.

[60] Rıza Paşa, *Hulasa-i Hatırat*, y.y., 1325, s. 45.

aşmak için siyasi çalışmalara önem veriyordu. Gazetelerde çıkan haberleri bile yönlendirerek, savaş istediği yönünde bir yanlış anlaşılmanın olmaması için çalışıyordu. 18 Mart 1897 (14 Şevval 1314/6 Mart 1313)'de gazetelere gönderdiği bir yazıda, Bahr-i Sefid'e açılacak olan altı kıta torpido ve istimbotla bir krovezörün talim ve karakol amaçlı olduğunu yanlış aksettirilmemesi gerektiğini belirtiyordu.[61] Bu arada alınması gereken siyasi tedbirlerle ilgili müzakereler yapılıyordu.[62] Bu siyasi tedbirler alınırken yavaş yavaş ordunun hazırlanması için gereken çalışmalar da yapılıyordu.[63]

6. Yunan Tecâvüzlerinin Devam Etmesi ve Ethem Paşa'ya İhtiyat Emredilmesi

Büyük Devletler, 4 Nisan 1897'de Türkiye ve Yunanistan hükümetlerine birer nota vererek savaşı çıkaran tarafın sonuçtan mesul olacağını ve savaştan sonra hiçbir menfaat elde edemeyeceğini belirtiyorlardı.[64]

Problemi diplomatik yollardan çözmeye çalışan Osmanlı Devleti, Yunanlılar'ın çete faaliyetlerine devam etmesi karşısında, bu çetelerle uğraşırken istenmeyen bir durumun ortaya çıkmasını önlemeye çalışıyordu. 4 Nisan 1897 (1 Zilkade 1314/23 Mart 1313) târihinde Serasker Rıza imzasıyla gönderilen bir yazıda, Ethem Paşa barış ortamını bozan taraf olunmaması konusunda ikaz edildi. Yunanlılar'ın çete faaliyetleri ile Avrupa devletlerinin hamiyet duygularını kabartarak müdahale etmelerini sağlatmaya çalıştıkları belirtilerek, bu oyuna gelinmemesi istendi. Bu ikazın Seraskerlik'te oluşturulan komisyon tarafından yapıldığı ifade edilerek padişahın isteklerinin de bu yönde olduğu belirtildi.

Seraskerlik tezkiresine yazılan zeylde de, Alosonya'da bulunan Yâveran-ı Hazret-i Şehriyari Mîrlivâ Talat Paşa'dan alınan bir telgraftan sözedildi. Bu telgrafta, Orduy-ı Hümâyûn'un 20 güne kadar hazır hale gelebileceğini, bu

[61] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 829, 14 Şevval 1314/6 Mart 1313; *Y.PRK.PT.*, 11/24, 5 Şevval 1314.

[62] Savaş öncesinde alınması gereken siyasi tedbirler hakkında Meclis-i Vükela'da müzakere edilerek bir rapor hazırlanır. (Bkz.: BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/8-1,4, 24 Mart 1313).

[63] Yunanlıların savaş hazırlıklarına karşı Askeri Meclis Alasonya'da ihtiyaç olacak levazım ve mühimmata dair bir mazbata hazırlar. (Bkz:. BOA., *Y.A.RES.*, nr. 85/73-1-3, 27 Şevval 1314/19 Mart 1313).

[64] Türkgeldi, *Mesâil-i...*, C: III, s. 74.

vakitten daha evvel yapılacak bir taarruzun başarısızlığa götürebileceği belirtilerek kesinlikle bu zamana kadar taarruz edilmemesi istendi.[65]

Askeri Komisyon'un 4 Nisan 1897 (23 Mart 1313/1 Zilkade 1314) târihli mazbatasında 6 Nisan'da Yunanlılar'ın bir taarruz yapabileceğine dair Seraskerliğe bir bilgi geldiği belirtilerek, buna karşı alınması gereken tedbirlerden bahsediliyordu. Eğer Yunanlılar "*kuvây-ı muntazama-i askeriye*" ile taarruz ederlerse "*Alasonya Orduy-ı Hümâyûnu'nun hareket-i taarruziye icra*" eyleyecekti. Ancak ufak tefek eşkıya çetelerinden gelecek tecâvüzler vaki olması halinde bu çetelerin men ve tard edilmesiyle beraber, sulhu bozan taraf olunmaması gerekiyordu. Yunanlılar'ın düzenli ordularla savaşı başlatmaları halinde, savaşın sorumluluğunu kendileri alacaklarından "*kimsenin bir şey demeye hakkı*" olmayacaktı. Bu durumda Alasonya ordu komutanlığı, daha önce aldığı emirler gereği taarruza başlayacaktı.[66]

Bu arada, Yunanistan'ın bağımsızlık târihi olan 6 Nisan'da meydana gelebilecek bir taarruz için, her türlü hazırlık yapıldı. Hatta, Büyük Devletler de böyle bir girişimden endişelendiklerinden, Yunanistan Hariciye Nâzırı'na çıkarak herhangi bir saldırı durumunda sorumluluğun kendilerine ait olacağını söylediler.[67] Yunanistan'da ise, sokağa dökülen halk "*Yaşasın savaş*" naralarıyla gösteri yapıyordu.[68]

Bu arada Mecvc'den top sesleri duyulmaya başlamıştı. Buradaki telgraf hattı mütecavizler tarafından kesilmişti. Ahmet Hıfzı Paşa, Müşîr Ethem Paşa'ya gönderdiği telgrafta, bölgeye bir tabur asker gönderdiğini bildiriyordu.[69] Ethem Paşa İstanbul'a gönderdiği telgraflarla, Yunanlılar'ın sınırı geçerek iki saat mesafede bulunan Kıranya tepelerini tuttuklarını bu mütecavizlerin Yunan askeri olduğunu belirtiyordu.[70]

[65] BOA., *Y. Mtv*, nr. 154/8/2, 2 Zilkade 1314/23 Mart 1313.

[66] Bu komisyon mazbatasının altında şu isimlerin imzası vardır: Yaveran-ı hazret-i şehriyarilerinden Ferîk Sadeddin, Maiyet-i seniyye-i mülukaneleri Erkân-ı Harbiyesi Müşiri Şakir, Teftiş-i Askeri Komisyonu Âlisi Reisi Sanisi Müşir Hüseyin Fevzi, Tophane-i Amire Müşiri Zeki, Serasker Rıza, Maiyet-i Seniyye-i mülukaneleri Ferîk Abdullah. (Bkz.: BOA., *Y.MTV.*, nr. 154/8/1, 1 Zilkade 1314/22 Mart 1313).

[67] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 891.

[68] Tevfik (Selanikli), *Mir'at-ı Vukuat-ı Harbiye*, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1313-1315, s. 118.

[69] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/15-2-3, 28 Mart 1313.

[70] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/15-1,5-9, 28 Mart 1313.

Müşîr Ethem Paşa, Seraskerliğin emirleri çerçevesinde beklemeye başlamıştı. Bekleme sırasında Yunan çeteleri, sürekli saldırıyor ve Türk tarafının savaşa müdahil olmasını sağlamaya çalışıyordu.

Bu arada, Büyük Devletler Sefirleri namına, Avusturyu Sefiri baştercümanı tarafından Hariciye Nezâreti'ne 6 Nisan 1897'de şifahi bir tahrir verildi. Burada da savaşın sorumluluğunun savaşı başlatan tarafa ait olacağı söyleniyordu. Hariciye Nâzırı'nın bu yazıyı Hükümete bildirmesi üzerine, Hükümette bu karara katıldığını açıkladı.[71]

B) 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Başlaması, Teselya Cephesindeki Gelişmeler ve Ethem Paşa

1. Savaşın Başlaması ve Sınır Savaşları

Yunanistan, Teselya sınırında Türk topraklarına top ve askerle başlattığı tecâvüzü 9 Nisan 1897 (7 Zilkade 1314) Cuma günü artırmıştı.[72] Bir Yunan çetesi iki Türk sınır karakolunu yaktıktan sonra püskürtülmüş ve başka bölgelerden de saldırılar olmuştu.[73] Bölgeden alınan haberlere göre, 2600 eşkiyanın Yunan sınırından saldırdığı anlaşılıyordu. Bu çete görünümlü birlikler aslında Yunan askerlerin desteğiyle oluşan kuvvetlerdi.[74]

Bu saldırılar, Büyük Devletler tarafından Yunan resmi makamlarına bildirildiği zaman, düzensiz grupların saldırılarından ibaret olduğu söyleniyordu. Bu durum üzerine konu Ethem Paşa'ya bildirildi. Ethem Paşa gönderdiği cevapta, saldıranlar düzensiz gruplar olmakla beraber, onların içlerinde düzenli Yunan birliklerinden askerlerin de bulunduğunu söylüyordu.[75] Bu konudaki rapor resmi bir belge niteliği taşıdığından hemen Büyük Devletler'ya sunuldu. Büyük Devletler bu rapora verdiği cevapta, Yunanistan tarafından gelecek bir saldırı daha olursa bunun savaş nedeni olabileceğini bildirmişti.[76]

[71] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 843, 25 Mart 1313/4 Zilkade 1314.

[72] Sun, *a.g.e.*, s. 26.

[73] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/20/6-7-12.

[74] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/20/13; Osman Senai, *Osmanlı Yunan Seferi Dömeke Meydan Muhârebesi*, C: I, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1314, s. 200.

[75] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/21-3-4, 1 Nisan 1313/11 Zilkade 1314.

[76] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 893-894.

9-10 Nisan 1897'de Müşîr Ethem Paşa, Yenişehir'e taarruz edebileceğine dair bir telgraf almışsa da, Ordu Müfettişi olarak bulunun Talat Paşa'nın padişahın aksi görüşte olduğunu beldirmesi üzerine herhangi bir taarruz hareketine tevessül etmemişti.[77] 10 Nisan 1897'de bazı Yunan çeteleri sahilden kıyıya çıkarak Ordu ile İstanbul arasındaki haberleşmeyi kesmek için Dedeağaç-Selanik tren hattını bozmaya çalışmış; 11 Nisan 1897 (9 Zilkade 1314) Pazar günü de çete hareketleri tekrarlanmıştı.[78] 13 ve 14 Nisan 1897 (11-12 Zilkade 1314) Salı ve Çarşamba günleri muntazam bir Yunan bölüğü üstüste taarruza geçmiş; 16 Nisan 1897 (14 Zilkade 1314) Cuma günü de Kozköy civarında bulunan Altıncı Hamdi Paşa Tümeni'nin sağ yanına saldırılar vuku bulmuştu.[79]

a) Yunanistan'ın Savaş İlan Etmeksizin Fiilen Savaşı Başlatması

Yunan sınır tecâvüzleri 17 Nisan 1897 (5 Nisan 1313/15 Zilkade 1314) Cumartesi günü yoğunlaşarak devam etti. Sabahtan itibaren Yunanlılar dağ toplarıyla Çamtepe civarındaki Osmanlı kuvvetlerine saldırıya başladılar. Aynı gün öğleden sonra, meşhur Milona Geçidi'nin iki tarafından Alasonya ovasına bakan sarp ve yalçın Menekşe ve Kırçova tepelerine Yunan hücumları başladı. Yunanlılar bu hücumlarında başarılı olarak Alasonya ovasına nazır ve hakim olan bu tepeleri elde ettiler.[80] Bayraktar, Solozmana, Perdika ve Karaduman'da sınırı tecâvüz ettiler.[81] Yunanlılar Osmanlı Ordusu'nu hiçe sayan bu tutumları ile, resmen savaşı başlatmadan, fiilen başlatmış oluyorlardı.

Padişah, bütün bu olanlar karşısında Büyük Devletler'in Yunanistan'a yardım etmesini önlemek için beraber hareket etmek istemişse de sonuç alamamıştı. Girit için Büyük Devletler'in verdiği altı günlük süre dolduğu halde, Mîralay Vassos çekilmemiş; ayrıca, Yunan Orduları Teselya'da saldırıya başladığından daha fazla sabır ve iyi niyet gösterilecek bir durum kalmamıştı.[82] 17 Nisan'da Meclis-i Vükelâ bir karar alarak Osmanlı Hükümeti'nin

[77] *İkdâm*, Sayı:919, 11 Nisan 1897 (9 Zilkade 1314/30 Mart 1313).

[78] Driault, *a.ge.*, s. 354.

[79] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 92.

[80] *İkdâm*, Sayı:986, 18 Nisan 1897 (16 Zilkade 1314/6 Nisan 1313); Goltz, Osmanlı Yunan Seferi, s. 93-94; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 338; Sun, *a.ge.*, s. 87.

[81] BOA., *İrade Yunanistan*, 10 Zilkade 1314/5 Nisan 1313.

[82] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 338.

tecâvüzlere mukabele etmeye mecbur kaldığını bildiriyordu.[83] Kozköy'den Yunan tecâvüzleri üzerine Alasonya Ordusu Komutanı Ethem Paşa'ya yazılan telgrafta da milletin "*nâmûs ve hukukunun*" korunması için savaşmaktan başka çare kalmadığı belirtiliyordu.[84]

Bu sırada, Batı kamuoyunda Yunanlılar'ın taarruzlarına karşı Osmanlı Devleti'nin akıllıca ikazda bulunarak sabretmesi takdirle karşılanıyordu.[85] Ayrıca, savaşın başlamış olabileceğine dair şayialar yayılıyordu. Ethem Paşa'nın on iki bin kişilik kuvvetiyle taarruza başladığı, Viyana'dan 18 Nisan 1897'de Dersaâdet'e gelen telgrafta belirtiliyordu.[86]

b) Osmanlı Devleti'nin Savaş İlanı

Yunanlılar'ın tecâvüzleri had safhaya varmış, Yunanistan'ın düzenli orduları çete görünümü altında açıkça saldırmaya başlamışlardı.[87] Bu arada Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa, padişah tarafından Batılı devletlerin savaş konusunda ne düşündüğünü öğrenmek için sefirlere gönderildi. Avusturya Sefiri, "*Eğer Yunanistan ile şimdi muhârebe etmeyecek olursanız âtiyen harp etmek ihtimali yoktur. Çünkü bir müddettenberi Sırbistan ve Karadağ ile beynlerinde ittifak akti söyleniyor. Bu ittifak vukua gelir ise Yunanistan'ın kuvveti tezauf eder. Durmayın hemen hareket edin.*" diyerek savaşa taraf çıkmıştı. Diğer sefirler ise, sonucun şimdiden bilinemeyeceğinden savaşa girilmesinin uygun olmayacağını söylemişlerdi. II. Abdülhâmid, Avusturya sefirinin sözlerini, Avusturya'nın Balkanlar'daki karışıklıklardan yararlanmak için savaş istediğini söyleyerek dikkat edilmesi gerektiğini belirtiyordu.[88]

Bu şartlar altında Meclis-i Has Yıldız Sarayı'nda toplanarak, elli altı saat süren bir toplantı yaptı. Bu toplantıda vükelânın bir kısmı mütereddittiydi. Yalnız Serasker Rıza Paşa harbin derhal başlaması gerektiğini savunuyordu. Harp masrafları üzerine yapılan konuşmalarda da "*ehemmi mühimme*" tercih etmek gerektiğini ifade ederek, savaş yapmamanın Osmanlı için intihar anlamına geleceğini söylüyordu.[89] Bu uzun müzakerelerden sonra, Padişah Rıza Paşa'yı huzuru-

[83] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 850.

[84] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/32/2-3, 5 Nisan 1313.

[85] BOA., *Y.PRK.HR.*, nr. 24/12, 12 Zilkade 1314.

[86] BOA., *Y.MTV.*, nr. 154/131, 7 Nisan 1313.

[87] Driault, *a.g.e.*, s. 354.

[88] Türkgeldi, Mesâil-i..., C: III, s. 76.

[89] Rıza Paşa, *a.g.e.*, s. 50.

na çağırtarak durum hakkında bilgi istedi. Rıza Paşa, yapılması gereken şeyin, sınırda harbe kim tarafından sebebiyet veriliyorsa mesuliyet o tarafta kalmak şartıyla harbi kabul etmek gerektiğini ısrarla savundu.[90] Bunun üzerine Padişah, masa üzerindeki Tesalya haritasına bakarak, "*Ben sizin gibi tecrübesiz değilim; benim tecrübem sizinkinden ziyadedir; bu harbin ziyaı aynı vahamettir!*" diyerek Rıza Paşa'dan görüşlerini açıklamasını istedi. Bunun üzerine Rıza Paşa, genel durumu ve ordunun harekât planını harita üzerinde açıklayarak harbin uygun olacağına dair tezlerini anlattı. Konuşmalardan sonra Padişah, "*madem ki böyle ısrar ediyorsun, kabul ettim; fakat Meclis-i Mahsus'a gittiğin zaman şiddet-i lisandan vazgeç sükut et*" dedi.[91]

İrâde'nin Rıza Paşa'nın istediği doğrultuda gerçekleşmesinden sonra, savaşın en şiddetli karşıtlarından olan Celaleddin Paşa, "*bu da benim hizmetim olsun*" diyerek harp emrini yazdı. Serasker Rıza Paşa da Ethem Paşa'ya savaş emrini bildiren telgrafı gönderdi.[92] Devletin neden dolayı harp ilan ettiği hakkında 17 Nisan 1897 (5 Nisan 1313/15 Zülkade 1314) Cumartesi günü bir tebliğ-i resmi ilan edildi.[93] Ertesi gün Bab-ı Âli Büyük Devletler'ya en meşru bir müdafaa vaziyetinden dolayı harp ilanına mecbur olunduğunu bildirdi. Atina Sefiri Asım Bey de Yunan Hariciye Nâzırı'na şöyle bir nota verdi:[94]

> "Hükümet-i Yunaniye'nin devam-ı harekât-ı tecüvüzkârânesinden dolayı Saltanat-ı Seniyye ile Yunanistan arasındaki münasebet-i siyasiyye münkatı' olmuştur."

Savaş kararından sonra, Yunanistan'daki Osmanlı Sefiri Asım Bey İstanbul'a çağrıldı. İstanbul'daki Yunan sefir ve konsoloslarından da ülkeyi terketmeleri istendi. Türkiye'deki Yunan tebaa ve tüccarın ülkeyi terketmeleri için 15 gün süre tanındı. Bunların her türlü hukuki işleri, Yunanistan ile ilişkilerin yeniden düzelinceye kadar tehir edildi.[95] Seraskerliğin hazırladığı savaş bildirisi şöyle başlıyordu:

[90] *A.e.*, s. 51.

[91] *A.e.*, s. 51; Osman Nuri, *a.ge.*, s. 894.

[92] Rıza Paşa, *a.ge.*, s. 52.

[93] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 867, 5 Nisan 1313/15 Zilkade 1314.

[94] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 338; Osman Nuri, *a.ge.*, s. 895.

[95] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 851; *İkdâm*, Sayı:987, 19 Nisan 1897 (17 Zilkade 1314/7 Nisan 1313); Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i..*, s. 291; Selanikli Tevfik, *Mir'at-ı...*, s. 129; Türkgeldi, *Mesâil-i...*, C: III, s. 78.

"...Dokuz sene devam eden Mora ihtilâli üzerine Büyük Devletler'nın tavassutu ve muâvenetleri neticesi olarak 1820 sene-i milâdiyesi şubatının üçüncü günü Yunanistan'ın istiklâli ilan edilmişti. Bu suretle nâil-i istiklâl olan Yunan Devleti Girit adasının dahi kendisine ilhâkı amel-i kat'iyesinde bulunduğu gibi, kısm-ı a'zamı Hıristiyanlar'dan mürekkep bulunan mezkur ada sekinesi de bu fikre meyyâl bulunduklarından bundan böyle Devlet-i Osmaniye ile Devlet-i Yunaniye arasında tekvin edip harb ile intaç eden ihtilâfâtın cümlesine mezkur adada başgösteren isyan ve iğtişâşlar sebep olmuştur denilebilir..."

Savaş bildirisinin devamında Girit'te Yunan çetelerinin tecâvüzlerinden bahsedilerek, savaşa mecbur kalındığı anlatıldıktan sonra, Ethem Paşa'nın görevlendirilmesi şöyle ifade edilir: "*Ve Haleb Fevkalâde Kumandanı Ethem Paşa'ya 2 Şubat 1312 târihli telgrafnâme ile hudûd-i Yunan'da vâki Alasonya mevki'ine tayin edildiği tebliğ olundu.*" Metnin devamında Yunan Hükümeti'nin sürekli tecâvüz ettiği Osmanlı'nın savaşa mecbur kaldığı bundan dolayı savaşın mesuliyetinin Yunanistan'a ait olduğu belirtiliyordu.[96] Ayrıca, gazetelerde yayınlanmak için 17 Nisan 1897 (5 Nisan 1313/15 Zilkade 1314)'de bir resmi bildiri hazırlanmıştı.[97] Bu bildiride de Yunanlılar'ın tecüvüzlerinden dolayı savaşa mecbur kalındığı anlatılıyordu.[98]

Böylece, Osmanlı Devleti'nin savaşın çıkmaması yönündeki direnmeleri fayda sağlamadı 17 Nisan 1897 (5 Nisan 1313) günü Yunan Hükümeti'ne savaş ilan edildi ve konuyla ilgili karar Osmanlı birliklerine bildirildi.[99]

c) Savaş Kararının Büyük Devletler'e ve Taarruz Emrinin Ethem Paşa'ya Bildirilmesi

Babıâli, savaş ilan ettikten sonra, Büyük Devletler'e gönderdiği bir telgrafla bilgi verdi. Daha önce gönderilen telgrafta Yunanlılar'ın 9 Nisan 1897'de sınırı geçerek, sınırdan iki saat uzakta bulunan Kıranya tepelerini işgal etmelerinin ifade edildiği belirtilerek, Osmanlı Devleti'nin buna benzer olaylar karşısında meşru savunmasını yaptığı vurgulandı. Son olarak çok sayıda Yunan askerinin yanlarında top da bulunarak Bayraktar, Kodoman ve Pranya cihetinden sınırı geçerek taarruza başladıkları ifade edilerek, Osmanlı Devleti'nin

[96] ATASE, *OYH*, nr. 1/2-2.

[97] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 11/47-1, 5 Nisan 1313/15 Zilkade 1314.

[98] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 11/47-2, 5 Nisan 1313/15 Zilkade 1314.

[99] ATASE, *OYH*, nr. 1/2-2.

meşru müdafaa amacıyla savaşmak zorunda kaldığı belirtildi. Telgrafta özellikle, Osmanlı Devleti'nin savaşı başlatan taraf olmadığı vurgulanarak, eğer Yunanistan kısa süre içinde çarpışmaktan vazgeçerse Osmanlı Devleti'nin bu durumu dikkate alacağı ifade edildi.[100]

Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesi üzerine Büyük Devletler, kendi aralarındaki dengenin bozulmaması için tarafsız görünmeye çalıştılar. Balkan devletleri Sırbistan ve Bulgaristan ise tarafsız görünerek, Osmanlı Devleti'nden nasıl menfaat elde edebileceklerinin hesabını yapmaya başladılar.

Bu arada 17 Nisan 1897 günü alınan savaş kararı, öğleden sonra saat 17.00'de taarruz emriyle beraber Ethem Paşa'ya gönderildi.[101] Bu emirde daha önce kararlaştırılmış olan sefer planının hemen uygulamaya konulması isteniyordu. Alasonya Ordu Komutanlığı'na gönderilen Seraskerlik emri şöyleydi:

> ...İş'âr-ı devletinizden müstebân olduğu vechile madem ki Yunanlılar sizin hatt-ı ric'atinizi tehdit edecek surette Kozköy cihetinden kuvve-i külliye ile tecâvüz etmiştir. Tecâvüzü kat'iyen men'etmek mütecâvizlerin hatt-ı ric'atini kesmeğe mütevakkıf olduğundan evvelce bâ-irâde-i seniye karârgîr olan plan dairesinde ve ahvâl-i harbiyenin irae edeceği surete göre bir dakika zâyi' edilmeksizin bi-avnihi Teâlâ harekât-ı tecâvüziyeye müsâraat-ı hamiyet ve şecâat-ı fıtriyc-i müşîrâneleri üzere nâmûs ve hukuk-i mukaddese-i devletin muhâfazasına sarf-ı mezîd-i makderet buyurulması Meclis-i Vükelâ kararıyla ba-irâde-i seniye tebliğ olunur..."

Ayrıca aynı gün Seraskerlik tarafından Yunan sınır tecâvüz hareketine karşı konulması için Alasonya Ordusu'na emir verildiği diğer ordulara ve bağımsız Hicaz, Trablusgarp tümen komutanlıklarına da tel ile bildirildi.[102] Seraskerliğin bu emri üzerine Alasonya Ordu Komutanlığı, aynı yazının altına bir emir yazarak taarruz emri verdi. Müşîr Ethem Paşa yâverleri aracılığıyla emirlerini birliklere ulaştırdı.[103]

[100] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 896-898.

[101] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 95; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 279.

[102] BOA, *Y.A.Res.*, nr. 86/32, 5 Nisan 1313; nr. 86/20, 9 Zilkade 1314/30 Mart 1313; *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, 5 Nisan 1313-20 Haziran 1313, Târihleri Arasındaki Olaylar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma, s. 1.

[103] Bigham (Clive), *Teselya'da Osmanlı Ordusuyla*, Çev. Cemaleddin, Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1315, s. 105; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 96; *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 1.

2. Sınır Savaşları ve Ethem Paşa

Yunanlılar, sınır tecâvüzlerini gün geçtikçe artırıyorlardı. *Etnik-i Eterya Cemiyeti*'nin bizzat organize ettiği çeteler sürekli saldırı gerçekleştiriyor; Yunan askerleri de kendilerine çete görünümü vererek saldırıda bulunuyorlardı. Bu saldırıların en önemlilerinden birisi, 16 Nisan 1897 (4 Nisan 1313) Cuma akşamı Kozköy'de yaşandı. Üç saat süren çatışmalardan sonra, Yunanlılar ilerlemeye başladılar.[104] Yunanlılar, Altıncı Tümen bölgesindeki Perdikari kulesinden Laketaburya kulesine kadar yüz ikiyüz metre ilerlediler. Bu arada ateş hattı Çamtepe'den batıda Dava Geçidi'ne kadar genişlemişti.[105] Yunan taarruzları, Alasonya Ordusu'nu geriden tehdit edecek nitelik kazanarak, Altıncı Tümen ile Ordu arasındaki irtibatı koparacak bir özellik arzetmeye başlamıştı.[106]

Osmanlı Devleti'nin savaş ilan etmesinden önce, barışın bozulmasına neden olacak girişimlerden çekinildiği için, Yunanlılar Birinci, İkinci, Dördüncü ve Altıncı Tümen bölgelerindeki Çamtepe, Perdikari, Milona, Papalivâdya, Tırnova, Ayahil, Şabanağa ve Demirkazık gibi sınır kule ve tepelerini ele geçirmişlerdi. 17 Nisan 1897 (15 Zilkade 1314/5 Nisan 1313)'deki çarpışmalar sırasında Kozköy'den Çayhisar'a kadar olan bölgeler Yunanlılar'ın eline geçmiş bulunuyordu. Savaş başlayınca ilk olarak kaybedilen bu sınır kaleleri İstirdâd edilmiş; daha sonra, geçitlerin güneyine doğru harekete geçilmiştir.[107]

a) İlk Sınır Çatışmaları, Milona'nın İstirdâdı ve Deliler Köyünün Alınması

Osmanlı Ordusu, asıl taarruzunu 18 Nisan 1897 (16 Zilkade 1314/6 Nisan 1313)'de yaptı. İkinci ve Dördüncü Tümenler Milona ve daha güneyde bulunan Pırnar, Papalivâdya mevkilerine yaptığı tarruzlarda başarılı oldu. 24 saat süren çatışmanın sonunda Yunanlılar yenildiler. Dördüncü Tümen'in gayretleri sonunda Milona ve civarı yeniden alındı. Bu sırada Ethem Paşa, İkinci Tümen'deki birliklerden Pırnar ve Papalivâdya'ya taarruz etmesini istedi. Çarpışmalar sonunda bu bölgeler de Osmanlı kuvvetleri tarafından alındı.[108]

[104] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/32, 10 Zilkade 1314/5 Nisan 1313; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 278.

[105] Sun, *a.g.e.*, s. 89.

[106] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 900.

[107] Vecihi, *a.g.e.*, s. 186.

[108] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 3; Kasım b. Ahmet, (Girit Resmo'lu Mavnahoyuzade), *Teselya Târihi*, Haz. Bayram Kodaman, Ankara, TTK Basımevi, 1993, s. 4-5.

Çarpışmalar sırasında İkinci Tümen İkinci Tugay Komutanı Mîrlivâ Abdülezel Paşa, topçu mevzileri bölgesinden savaşı takip ederken çenesinden yaralanarak şehit düştü.[109] Pırnar tepesine taarruz eden Osmanlı livâsının komutanı olan Abdülezel Paşa, askeri heyecana getirecek bir nutuk irad ettikten sonra[110], askerinin başında ve at üstünde düşmana karşı kahramanca saldırmıştı. Kendisine önde gitmemesini rica eden subaylarına, bundan önce girdiğim savaşlarda önde gittikten sonra Yunan Savaşı'nda geri kalamayacağını söyleyerek, kollarına isabet eden kurşuna önem vermeden savaşmaya devam etti. Bu cesaret ve azimle çarpışırken, ağzından giren bir kurşunla şehid oldu.[111] Abdülezel Paşa, kahramanlığı ve cesaretiyle Osmanlı-Yunan Savaşı'nın sembol isimlerinden birisi oldu.[112]

18 Nisan'da, Milona geçidindeki tepeler İstirdâd edilmesine rağmen birlikler ilerleyemedi.[113] Çünkü top geçirilecek yolların tamir edilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı ordu merkezi birkaç geçidin ilerisinde hareketsiz beklemek zorunda kaldı.[114] Osmanlı birlikleri, yorgun olmalarının da etkisiyle, 19-22 Nisan tarihleri arasında bir durgunluk dönemi geçirdi.[115] Ethem Paşa, 19 Nisan 1897 (17 Zilkade 1314/7 Nisan 1313)'de taburların düzenlenmesi ve ileri harekâta girilmemesi emrini verdi.[116]

20 Nisan 1897 (18 Zilkade 1314/8 Nisan 1313)'de Neşet Paşa komutasındaki İkinci Tümen, Losfaki'deki düşmanın sağ kanadına doğru taarruz ederek Yunan siperlerine yaklaştı. Yenişehir'e ulaşmak için birkaç tepe kalmıştı.[117] Beşinci Tümen'in öncü birlikleri tepelerdeki istihkamları elde ederek Pırnar

[109] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 98.

[110] Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 46-47.

[111] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 298

[112] *A.e.*, s. 298; Bartlet, *a.ge.*, s. 32; 1897 Türk Yunan Harbi, Hazırlayan: Genelkurmay Askeri Târih ve Starete jik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 18.

[113] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 857, 7 Nisan 1313; Bigham, *a.ge.*, s. 98-99.

[114] *İkdâm*, Sayı:988, 20 Nisan 1897 (18 Zilkade 1314/8 Nisan 1313).

[115] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 903.

[116] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 11.

[117] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-1,2,3,6, 8 Nisan 1313; *İkdâm*, Sayı:989, 21 Nisan 1897 (19 Zilkade 1314/1 Nisan 1313).

dağı dirseğini almışlardı.[118] Bu sırada, Losfaki tepesinde pusu kurmuş bekleyen Yunanlılar, aniden hücuma geçince Osmanlı kuvvetleri zayiat verdi. Bu çatışmalar sırasında Birinci Tugay Komutanı Mîrlivâ Celal Paşa, başından yaralanarak şehit oldu.[119] Mîrlivâ Celal Paşa da Abdülezel Paşa gibi Alasonya'ya defnedildi.[120]

Yunanlılar, Lefterihor ve Çayhisar dolaylarında taarruza geçmişse de Osmanlı Ordusu tarafından püskürtülmüştü.[121] Bu arada, Yunan Donanması'nın Çayağzı'na kadar geldiğine dair haberler alınıyordu.[122] Altıncı Tümen bölgesinde Yunanlılar, Çamtepe merkez kulesini ele geçirerek Leftekarya yolunu kontrol etmeye başlamıştı. 21 Nisan 1897 (19 Zilkade 1314/9 Nisan 1313)'de Hamdi Paşa komutasındaki Altıncı Tümen bölgesinde şiddetli çarpışmalar yaşandı. Burada Perdikari ve Kodaman tepeleri alındı. Böylece beş günden beri devam eden Kozköy bölgesindeki savaşlar sona erdi. Yunanlılar birçok cephane ve malzeme bırakarak geri çekildiler. Bu tümen beş gün beş gece savaşmasından dolayı hayli yorulmuş olduğundan dinlenmeye geçti.[123]

Osmanlı Ordusu'nun bu dinlenme devri, Ethem Paşa'nın suçlanmasına neden olduğu gibi, akıllı bir tasarrufu olarak da değerlendirenler olmuştur. Bu uygulamanın Osmanlı Ordusu'nun ilerideki hareketlerinin daha hızlı olmasını sağladığı iddia edilmiştir.[124]

Bu arada, savaş halinin ortaya çıkardığı bazı sorunlar da gündeme gelmiştir. Savaşın başlaması üzerine alınan kararlar gereğince, Osmanlı Devleti'ni terketmesi gereken Yunanlılar, ülkeden gitmemek için çeşitli çareler aramaya başlamışlardı. Bunlardan bir kısmı Osmanlı vatandaşı olmak için başvuruyorlardı. Fakat Osmanlı vatandaşlığına geçebilmenin, beş sene ikamet etmek ve cinayet ve sair suçlar işlememiş olmek şartları gibi şartları vardı. Çeşitli illerden bu bağlamda gelen problemler Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek bir çö-

[118] Bigham, *a.g.e.*, s. 110.

[119] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 104; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 323.

[120] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 324.

[121] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 107.

[122] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-8, 10 Nisan 1313.

[123] *İkdâm*, Sayı: 990, 22 Nisan 1897 (20 Zilkade 1314/10 Nisan 1313); Süleyman Tevfik, Devlet-i Âliye-i.., s. 332; *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 21.

[124] Bigham, *a.g.e.*, s. 98.

züm bulunmaya çalışılıyordu.[125] İstanbul'da bu sorunlar çözümeye çalışılırken cephedeki gelişmeler de dikkatle izleniyordu. Ethem Paşa ordu komutasıyla meşgul olduğundan gelişmeler, Yüzbaşı Osmanı Efendi tarafından telgraf ile İstanbul'a bildiriliyordu. Padişah da bu haberleri Seraskerlik vasıtasıyla öğreniyordu.[126]

22 Nisan 1897 (20 Zilkade 1314/10 Nisan 1313)'de Alasonya Ordusu 23 Nisan 1897'de Beşinci ve Altıncı Tümenler ile yapılacak harekâta hazırlık yaptı. 22 Nisan'da akşama doğru Yunan kuvvetlerinin Tempe vadisine inen bazı vadileri boşalttığı anlaşıldı.[127] Bunun üzerine Beşinci Tümen üç alayı ile birlikte 23 Nisan 1897 sabahı Deliler üzerine taarruza geçti. Altınca Tümen'in de Yenişehir ovasına yaklaşmasıyla Yunanlılar moral kaybederek Yenişehir yolu üzerinden çekilmeye başladılar. Böylece Deliler köyü Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu. Diğer birliklerin de ilerlemeye devam etmesi Yunanlılar'ın dehşete düşmesine neden oldu.[128]

Alosonya Ordusu Komutanlığı, 23 Nisan 1897'de Beşinci ve Altıncı Tümenler ile Deliler dolaylarındaki düşmanı attıktan sonra, Kazaklar ve Tırnova üzerine hareket etti. Bu hareketle Mati ve Losfaki'de direnmekte olan düşmanın gerisine düşmek ve Yenişehir-Çatalca istikametine doğru ilerlemek planlanmıştı.[129] Bu maksatla Beşinci ve Altıncı Tümenler'e geceden gerekli emirler verildi.[130] Böylece dört günlük (19-22 Nisan) bir duraklamadan sonra Alasonya Ordusu, sol kanadı ile artık harekete geçiyordu.[131]

Müşîr Ethem Paşa, Deliler ve Mati savaşları bağlamında da eleştirilmiştir. Ethem Paşa ve diğer komutanlar bu mevkileri işgal etmenin ne anlama geldiğini tam olarak anlamış olsalardı Alasonya'ya geri dönmez, ileri harekâta

Bu dosyada Osmanlı Devleti'ndeki Yunanlılar'ın Osmanlı ülkesinde kalabilmek için yaptıkları müracaatlarla ilgili belgeler bulunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti hukuk müşavirinin konu hakkındaki değerlendirmesi ile Meclis-i Vükela kararları bulunmaktadır. (Bkz.: BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 879/17)

[126] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-5,7, 8 Nisan 1313.

[127] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 107.

[128] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-4, 8 Nisan 1313.

[129] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/58/2,3, 23 Nisan 1313.

[130] Bartlet, *a.ge.*, s. 32; *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 22.

[131] Sun, *a.ge.*, s. 110.

devam ederlerdi denilmiştir.[132] Deliler ve Mati savaşlarını Teselya cephesindeki gelişmelerin Osmanlılar lehine dönmeye başlaması açısından önemli bir dönüm noktası olarak görenler de olmuştur. Bu olay Epir cephesindeki Beşpınar savaşlarına benzetilmiştir.[133]

b) Gazi Osman Paşa'nın Orduyu Teftîşle Görevlendirilmesi

Osmanlı Ordusu'nun savaşın başlarında yavaş hareket ederek istenilen başarıyı elde edememesi, padişahın Alasonya Ordusu'nun durumundan şüphelenmesine neden olmuştu. Hatta bu sırada Osmanlı kuvvetlerinin güç duruma düştüğü, kumandanların ise bu hali gizli tutarak durumu duyurmak istemedikleri ve bu nedenle cepheden gelen raporlara fazla güvenilmemesi gerektiği yolunda bir jurnal da almıştı. Rıza Paşa, Ordu'nun yaşadığı bu intizamsızlığın sorumluluğunu Ethem Paşa'ya atfederek bu hususta padişaha maruzatta bulunmuştu.[134]

Rıza Paşa'nın sunduğu bu maruzatın yanında, Ethem Paşa'dan savaşa dair net bir cevabın alınamaması ve iç ve dış basının Yunanlılar'ın galibiyetine dair haberler yayınlaması padişahın bölgeye bir müfettiş gönderilmesine neden oldu.[135] Müfettiş olarak gönderilen Gazi Osman Paşa ile ordunun daha kısa sürede zafere ulaşabileceği düşünülüyordu.[136]

Osman Paşa'ya gönderilen 22 Nisan 1897 (20 Zilkade 1314/10 Nisan 1313) târihli resmi tezkirede Mabeyn-i Humâyûn Müşîriyeti[137] uhdesinde kalmak şartıyla, Yunanistan'a karşı sevkedilen ordunun teftîş-i umûmîliği görevi de verildiği bildirildi. Bugün ya da hemen yarın akşam trenle buradan hareket etmesi istendi. Osman Paşa'nın giderek Alasonya Komutanı ile subaylar

[132] Bartlet, *a.g.e.*, s. 32.

[133] Bartlet, *a.g.e.*, s. 94.

[134] Goltz, Osmanlı Yunan Seferi, s. 144; Tahsin Paşa, Yanya cephesindeki düzensizlikten dolayı Ethem Paşa'nın suçlandığını ve Epir cephesindeki komuta kademesinin değiştirilmesinden sonra yeniden görevinde bırakıldığını yazmaktadır. (Bkz.: Uzer, *a.g.e.*, s. 49); Hülagu, *Osman Paşa*, s. 276.

[135] Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 13; Hülagu, *Osman Paşa*, s. 276.

[136] Selanikli Tevfik, *Mir'at-ı...*, s. 188.

[137] Mabeyn Müşiriyeti Gazi Osman Paşa için ihdas edilmiş bir makamdı. II. Abülhamid Osman Paşa'nın geçmişteki şöhretine hürmeten bu makamı vererek Saray'da tutmuş; Cuma Selâmlık ve Bayram alaylarında arabada karşısında oturtmuştur. (Bkz.: Uzer, *a.g.e.*, s. 19).

ve askerlere padişahın Selâmını iletmesi istendi.[138] Gazi Osman Paşa, Teftîş-i umûmî şeklinde isimlendirilen görevi aldıktan sonra, padişahla uzun süren bir görüşme yaparak 23 Nisan 1897 akşamı Sirkeci'den Selanik'e doğru özel bir trenle yola çıktı[139] ve 24 Nisan 1897 gecesi Selaniğe ulaştı.[140]

Bu arada, Osman Paşa gibi şöhretli bir komutanın Yunan sınırına gelmekte olduğu haberleri, Yunanlılar'ın endişe duymalarına neden oldu.[141] Gazi Osman Paşa'nın savaş bölgesine yaptığı yolculuğun diğer kısmını ileride ilgili târihlerin yer aldığı bölümde inceleyeceğimiz için, şimdi 24 Nisan 1897'den itibaren meydana gelen diğer olaylarla konuyu incelemeye devam ediyoruz.

c) Tırnova'nın Alınması ve Müşir Ethem Paşa'ya Murassa' İmtiyâz Nişânı Verilmesi

Müşîr Ethem Paşa, 24 Nisan 1897'de düşman mukavemetiyle karşılaşacağını hesaba katarak Beşinci ve Altıncı Tümenler ile Tırnova-Yenişehir yolunu kesmek kararını verdi. Beşinci Tümen, Kazaklar'dan Tırnova üzerine yürüyerek, buradaki düşman kuvvetlerine gerisinden taarruz edecek, Altıncı Tümen de bu hareket sırasında Beşinci Tümen'in sol yanını koruyacaktı. Bu maksatla ordu karargahı sabahtan Kaynak mevkiine intikal etti.[142]

Tırnova'da bulunan Yunan Veliahtı ve Başkomutanı Prens Konstantin, hudut boylarındaki mevzilerin İstirdâdı üzerine, savunma yapamayacağını görerek 23/24 Nisan 1897 (21-22 Zilkade 1314) Cuma/Cumartesi gecesi Tırnova'yı tahliye ederek Yenişehir (Larissa) ve Çatalca (Pharsala) istikametine doğru ric'at emri verdi. Ertesi sabah, Tırnova işgal edilmiş,[143] Yenişehir'in de tahliye edildiği haberi alınması üzerine 25 Nisan 1897 (23 Zilkade 1314) Pazar günü, Yenişehir'i de alma planı yapıldı.[144]

[138] BOA., *YEE*, nr. 114/1, 10 Nisan 1313/20 Zilkade 1314; Driault, *a.g.e.*, s. 355.

[139] BOA., *Y.PRK.BŞK.*, nr. 52/57, 29 Zilkade 1314; *İkdâm*, Sayı:992, 24 Nisan 1897 (22 Zilkade 1314/12 Nisan 1313); Hülagu, Osman Paşa, s. 279.

[140] *İkdâm*, Sayı:993, 25 Nisan 1897 (13 Nisan 1313/23 Zilkade 1314).

[141] BOA., *Y.PRK.A.*, nr. 11/49, 13 Nisan 1313.

[142] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 339.

[143] *İkdâm*, Sayı:993, 25 Nisan 1897 (23 Zilkade 1314/13 Nisan 1313); Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 18-19.

[144] Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 13.

Kaynak mevkiinde bulunan Müşîr Ethem Paşa, zafer haberini İstanbul'a müjdeleyerek Tırnova'ya geldi.[145] Ancak burada uzun süre kalmayarak akşam üstü tekrar Karadere'deki karargahına döndü.[146] Beşinci ve Altıncı Tümenler daha ileri gitmeyerek Kazaklar, Musalar ve Deliler'de kaldı. Birinci Tümen'in yolunda da düşmanın geri çekildiği görüldüğünden Deliklitaş, Şabanağa ve Ayailya tepeleri kolaylıkla ele geçirildi.[147] Sonuç olarak Köstem Nehri'nin kuzeyindeki Yunan arazisi ele geçirilmiş ve Çayhisar tarafındaki sınır hattının Yunanlılar elinde bulunan son kısımları da geri alınmıştı.

Bu olaylar üzerine Yunan Komutanı Osmanlılar ile mütâreke yapılmasını hükümetten rica etti; ancak hükümet böyle bir barışa razı değildi. Hükümet, komutanları Köstem Nehri hattında savunma yapma ya da Çatalca'ya çekilme kararında serbest bıraktılar.[148] Bunun üzerine Prens Konstantin, Harp Meclisi'ni toplayarak Yenişehir'i savunmanın mı, yoksa kuvvetleri güneye doğru çekmenin mi daha uygun olacağı konusunu müzakere etti. Bu sırada Yunan Ordusu perişan bir halde idi. Uzun süre devam eden müzakerelerden sonra, Yenişehir'in boşaltılarak Ordu'nun Çatalca'ya çekilmesi kararlaştırıldı.[149]

Bu ric'at bir firar şeklindeydi. Ellerinde neleri varsa hepsini bırakarak hızla kaçıyorlardı. *Sabah* gazetesinin savaş muhabiri Süleyman Tevfik gördüklerini şöyle anlatıyordu:

> "...Yunanlılar, Osmanlı askerleri karşısında neye uğradığını bilemeyerek her şeylerini terk ile selâmeti firarda aradıklarından köylerde, kasabalarda, yollar üzerlerinde tesadüf edilen mühimmat ve cephanenin haddı hesabı yok idi. Şûrâda tarla içinde mühimmat ile dolu bir araba, biraz ötede kaçırılır iken devrilmiş bir top kapaklısı, yan başında terk olunmuş birkaç yüz sandık cephane, daha ötede çuvallarla peksimet ve erzak, onun yanında bir takım tüfek ve kasatura, su varilleri, bargir semerleri, araba tekerlek ve parçaları, binlerce şapkalar, kunduralar, çaketler, kaputlar, su mataraları, darmağanık çadırlar, hatta yırtık don ve gömlekler, ayağı kırılmış yahud tâb-ü tüvânı kesilmiş bargirler, çiğnenmiş, ezilmiş insanlar her tarafta nazar-ı hayrete çarpmakta idi..."[150]

[145] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 11/84, 23 Zilkade 1314; Süleyman Tevfik, Devlet-i Âliye-i... 339; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 112; Bartlet, *a.ge.*, s. 38.

[146] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 114.

[147] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-9,10, 10 Nisan 1313; Sun, *a.ge.*, s. 114.

[148] *A.e.*, s. 114.

[149] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 906.

[150] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 342.

Yunan sınırındaki Osmanlı Ordusu'nda savaşın ilk günlerinde görülen durgunluk İstanbul'da endişelere neden olmuştu. Bu ortamda savaşın savunucusu olarak bilinen Serasker Rıza Yıldız'daki Çit Kasrı'nda tutularak dışarıya çıkarılmamıştı. Paşa'nın muhalifleri Padişah'a Paşa aleyhinde sözler söyleyerek fitne çıkarıyorlardı. Kaynak mevkiinin ve Tırnova'nın alınması hesapların tamamen tersine dönmesine neden oldu. Rıza Paşa'nın Çit Kasrı'ndan çıkarak Bab-ı Seraskeri'ye ve Meclis-i Mahsus'a gitmesine izin verildi. Paşa, Meclis-i Mahsus'a gittiğinde üyelerin oldukça üzüldüklerini gördü. Son aldığı haberde Yenişehir'in Ethem Paşa Ordusu tarafından alındığını söylemesi büyük bir sevince neden oldu.[151]

II. Abdülhâmid, Müşîr Ethem Paşa'nın savaşın başından bu yana gösterdiği büyük başarılarını Murassa' İmtiyâz Nişânı vererek ödüllendirdi. Nişânlar, Başkitabet'ten gelen bir telgraf ile Tırnova'ya bildirildi. Aynı telgrafta, Kozköy'de başarı gösteren Ferîk Hamdi Paşa'ya da Murassa' Nişân-ı Ali Osmanî ihsan buyurulduğu ifade ediliyordu. Ayrıca, erkân, ümerâ ve zabitân ile efrâd-ı asâkiri şâhâneyede Padişah'ın selâm ve iltifâtları iletiliyordu:

> "Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki,
>
> Alasonya Orduy-ı Hümâyûn-ı Kumandanı Müşîr Devletlü Edhem Paşa Hazretleri'nin karîn-i takdîr-i âlî olan gayret ve besâletine ve hidemât-ı reviyyetkâr ve sadefkârânesine mükâfâten müşârünileyhümâ İmtiyâz Nişân-ı Pertev Efşânı ve Altıncı Fırkay-ı Humâyûn Kumandanı Ferîk Saâdetlü Hamdi Paşa hazretlerine Murassa' Osmanî Nişân-ı Zîşânı ihsân buyurulduğundan muâmele-i lâzimenin ifâsı şerefsudur buyurulan irâde-i seniyye Cenâb-ı Hilâfetpenâhi mentuk-i celîlinden olmakla olbâbda emr-i fermân hazret-i veliyyülemrindir."[152]

Kazanılan başarılardan sonra tümen komutanları da ödüllendirildi. 25 Nisan 1897 târihli bir telgrafla, fırka kumandanları Ferîk Hayri, Neşet, Memduh, Hakkı, Hamdi ve Haydar Paşalara Murassa' Osmanî Nişânı, ve Dördüncü Fırka Komutanı Mîrlivâ Haydar Paşa'ya da Murassa' Osmanî Nişânı ihsân buyuruldu.[153] Ethem Paşa kendisi ve arkadaşları için uygun görülen bu ödüle karşı, 24 Nisan 1897'de bir telgraf göndererek Padişah'a teşekkür etti.[154]

[151] Rıza Paşa, *a.g.e.*, s. 56-57.

[152] BOA., *İrade-i Taltifat*, nr. 37, 22 Zilkade 1314/12 Nisan 1313; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 341.

[153] BOA., *Y.MTV.*, nr. 153/63; İkdâm, Sayı:993, 25 Nisan 1897 (23 Zilkade 1314/13 Nisan 1313).

[154] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/62, 12 Nisan 1313; BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 123/126, 20 Nisan 1313.

d) Yenişehir'in Alınması ve Yunanistan'da Hükümet Krizi

Yenişehir'e ilerleme kararı alan Alasonya Ordusu Beşinci Tümen'i Yenişehir üzerine taarruzî bir keşif yapmakla görevlendirdi. Mîrlivâ Naim Paşa Tugayı'nın keşfi sonucunda yukarıda anlatıldığı gibi Yenişehir'in boşaltılmış olduğu anlaşıldı.[155] 24 Nisan akşamı yakalanan 4 Yunan esirinin verdiği bilgilere göre, Yenişehir boşaltılmış; halkı firar etmeye başlamıştı. 25 Nisan 1897 (23 Zilkade 1314/13 Nisan 1313) sabahı Karomikof ve Seyfullah Paşalar, Müşîr Ethem Paşa'dan aldıkları izin çerçevesinde Yenişehir üzerine yürüdüler.[156] Tırnova'dan sonra Yenişehir'in de alınması Osmanlı askerlerinin morallerini yükseltti. Şevk ve azimlerini güçlenerek zafer bilinci daha da arttı.[157] Padişah, kazanılan bu başarıdan dolayı bir telgraf göndererek asker ve komutanları tebrik etti.[158]

Yenişehir'in alınmasından sonra, Yunanlılar üç kola ayrılarak Golos, Çatalca ve Tırhala'ya doğru kaçmaya başladılar; kuvve-i maneviyeleri müthiş derecede bozulmuştu.[159] Yunanlılar Yenişehir'i terkederken mahkumları serbest bırakarak gitmişlerdi. Mahkumlar, şehirde yağma hareketlerine girişerek, zaman zaman da silah atıyorlardı. Askerlerin çoğu adalardan, yerlilerden toplanarak silahlandırıldığı için, kaçarken yağma olaylarından kaçınmamışlardı. Yenişehir de bu şekilde yağma edildi. Ahalinin Müslüman, Hıristiyan ileri gelenlerinin gönderdiği telgrafta yağma olaylarını Yunan eşkiya ve serserileri tarafından yapıldığı belirtiliyordu.[160] Yenişehir muteberanı, Osmanlı askerinin halkı korumaya dönük çalışmaları ve iyi muamelesinden dolayı Ethem Paşa'ya bir teşekkür yazısı verdiler.[161]

Yenişehir'deki Müslüman ahali, savaşın başlamasından bu yana belli mahallelerde toplanarak kendi can güvenliklerini nöbetçiler aracılığıyla sağlıyorlardı. Osmanlı askerlerinin geldiğini gören mahpuslar son yağmalarını da yaparak şehri terkediyorlardı. Bu sırada şehrin girişindeki köprüye yerleştirilen

Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi, s. 26.

[156] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 114.

[157] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 906.

[158] BOA., *İrade Yunanistan*, 867, 24 Zilkade 1314/14 Nisan 1313.

[159] Bartlet, *a.g.e.*, s. 36.

[160] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/87-3,4.

[161] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/133, 26 Nisan 1313/6 Zilhicce 1314.

dinamitleri Müslüman ahalinin ileri gelenlerinden bir kişi ile iki Musevi haber vermiş; Osmanlı kuvvetleri önce köprünün altındaki dinamitleri etkisiz hale getirmiş, daha sonra da şehre girmişlerdi. Müslüman, Musevi ve az sayıdaki şehri terketmeyen Hıristiyan ahalinin karşılamalarıyla şehre giren Osmanlı askerleri için, şehrin merkezinde Müfti Hasan Efendi tarafından dua edildi.[162]

Bu zafer haberi, hemen Müşîr Ethem Paşa'ya bir rapor halinde sunuldu. Yenişehir'de bol miktarda ganimet elde edildi. Bunların önemli bir kısmı silah, top ve cephanelerden oluşuyordu.[163] Ethem Paşa, zafer haberini 25 Nisan 1897 (13 Nisan 1313) târihli telgrafla İstanbul'a bildirdi.[164]

17 Nisan 1897'den itibaren başlamış olan sınır muhârebeleri, 25 Nisan 1897 (13 Nisan 1313) târihli harekâtla sona ermiş ve 19 Nisan'dan itibaren Milona'ya hakim bulunan Alasonya Ordusu, ağır bir tempo ile ilerlediği için Milona'dan 30 km ileride bulunan Yenişehir'i ancak 6 gün sonra ele geçirmişti. Harbin ikinci safhasına Yenişehir'de de uzunca bir duraklamadan sonra başlanmıştı.

Buraya kadar Osmanlı Ordusu 18'i şehid, 33'ü yaralı ve biri kayıp olmak üzere 52 subay; 323 şehid, 890 yaralı ve 6'sı kayıp olmak üzere 1.219 er zayiat vermişti. Bu zayiattan 12 subay ile 366 er sadece İkinci Tümen'dendir. Bunun sebebi, Losfaki tepelerine cepheden tekrarlanmış olan birçok taarruz ve hücumlardır. Bu muhârebelerde Yunanlılar'ın 169'u ölü, 607'si yaralı olmak üzere, 776 zayiatı vardır. Ayrıca, Yenişehir'de düşmanın bırakarak kaçtığı daha sonraki savaşlarda çok işe yarayacak çok sayıda silah cephane, malzeme ve harita ele geçirildi.[165] Yenişehir'in alınmasıyla 800 Yunanlı esir ve 12 top kazanıldı.[166]

[162] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 347; Osman Nuri, a.g.e., 906; Bartlet, *a.g.e.*, s. 60.

[163] *İkdâm*, Sayı: 996, 28 Nisan 1897 (26 Zilkade 1314/16 Nisan 1313); Bartlet, *a.g.e.*, s. 36; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 110.

[164] *İkdâm*, Sayı: 994, 26 Nisan 1897 (24 Zilkade 1314/14 Nisan 1313).

[165] *İkdâm*, Sayı: 996, 28 Nisan 1897 (26 Zilkade 1314/16 Nisan 1313).

[166] Kasım b. Ahmet, a.g.e., s. 15; Goltz Paşa'ya göre Osmanlı Ordusu'nun zayiatı şöyledir: Şehid ve yaralı 36 subay ve 1069 neferdir. Bu telefattan 15 subay 401 neferi sırf İkinci Fırka'dandır. Bu mikdar zayiat ise Losfaki üzerine tekrar edilen müteaddit hücumların neticesidir. Milona'nın tekrar zabtı Dördüncü Fırkaya; yedi zabit 240 nefer; Üçüncü Fırkaya da 4 subay 260 nefere mal olmuştur. Birinci Fırka'nın telefatı pek azdır. Altıncı Fırka'nın telefatı 11 subay 260 neferdir. Bütün ordudan bir zabit ile 13 nefer kaybolmuştur. (Bkz.: Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 115).

Ethem Paşa, cephelerde bu mücadeleri verirken, doğru hareket etmediğini iddia ederek eleştirenler de olmuştur. Ethem Paşa'nın en önemli hatası olarak müstakil hareket etmek yerine her açıdan padişaha bağlılığı esas alan bir kişilik olması gösterilmiştir. Düşmana üstün gelmek için neler yapılmasını düşünmek yerine, padişahın düşünce ve amacının orduda nasıl uygulanabileceğini düşündüğü iddia edilmiştir. Onlara göre, Ethem Paşa hareketlerinde II. Abdülhâmid'in itimad ve teveccühünü kazanmayı, efendisinin memnuniyetini celb etmeyi amaçlamıştır. Ethem Paşa'nın padişaha olan bağlılığı savaşın başarısını da etkilemiştir. Meselâ, Orduy-ı Hümâyûn'un Meçve'den Platamona'ya kadar geniş bir kordon teşkil edercesine yayılmasının ne kadar tehlikeli bir durum olduğunu Ethem Paşa da bildiği halde padişahın emir ve tensibinden çıkmamak için bile bile yanlış harekât planı uyguladığı iddia edilmiştir. Eğer Yunanlılar bu geniş cephe kordonunun herhangi bir noktasından ilerleyerek Osmanlı toprağında bir takım karışıklıklar çıkarmış olsaydı. Bunun sorumluluğu Ethem Paşa'ya ait olurdu. O zaman kendisini komutanlık mevkiinde tutamazdı. Ethem Paşa'nın maiyetinde bulunan generallerden de emin olmadığı belirtilmiştir. Çünkü küçük bir başarısızlıkta padişahın gözünden düşebilirdi. Bu da görevden alınması anlamına geldiğinden güçlü bir otorite kuramıyordu. Hatta, Ethem Paşa'nın yanında özel bir şifre ile olup bitenleri padişaha arz eden, özel bir müfettiş bile olduğundan bahsedilir. Bu müfettiş, sürekli cephede olup bitenler hakkında padişahı bilgilendiriyordu.[167]

Yunan Ordusu'nun sınır savaşlarındaki mağlubiyeti, Yunanistan'da krize neden oldu. Cephelerdeki hezimet, hükümet ve ordu komutanlarının ehliyetsizliğine atfedildi.[168] Halk, cephedeki başarısızlıkların sorumluları aleyhinde gösteri yapmaya başladı. 27 ve 28 Nisan 1897 târihlerinde halkın Kral'ın sarayına yürümesi üzerine, 29 Nisan 1897'de Deli Yani hükümeti çekilmeye mecbur kaldı.[169] Yerine muhalefette olan Rallis, yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. Yeni hükümet, ilk iş olarak askeri durumu incelemek için Albay Camadon ve Albay Teotokois'i inceleme yapmak üzere Çatalca'ya gönderdi.[170] Bu heyet yaptığı incelemeler sonunda, ordunun savaşa devam edebileceğini bildirmesi üzerine hükümet savaşa devam kararı aldı. Hükümet, savaşa

[167] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 121-123.

[168] *İkdâm*, Sayı: 997, 29 Nisan 1897 (27 Zilkade 1314/17 Nisan 1313).

[169] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 909.

[170] Sun, *a.g.e.*, s. 126.

devam ederken ordunun komuta kademesinde de önemli değişiklikler yaptı.[171] Bu sırada Yunan halkı Etnik-i Eterya Cemiyeti'ne kızarak korku ve dehşet içinde yaşıyordu. Yeni kabinenin kurulması kısmen de olsa Yunan halkının rahatlamasına neden oldu.[172]

3. Atina Üzerine Yürüyüş

Sınır savaşlarının sona ermesinden sonra, Osmanlı Ordusu'nun hedefi Atina üzerine yürümek oldu. Bu amaçla ilk alınması gereken yer olarak Golos limanı belirlendi. Bu şehri savunan en önemli savunma mevzileri, şehrin 20 km batısında bulunan Velestin tepeleriydi. O sırada Yunan Ordusu bütün ihtiyaçlarını Golos'tan temin ettiği için, Ethem Paşa Velestin tepelerinin zaptını zaruri görüyordu. Ethem Paşa Ordusu'nun sol kolunu denize hakim olmak için, Veletsin, Golos üzerine gönderdi. Böylece birlikler Atina üzerine yürümeye başladı.[173]

27 Nisan 1897 (25 Zilkade 1314/15 Nisan 1313)'de ordu karargahı Yenişehir'e taşındı. Golos istikametinin önemi dikkate alınarak bu istikametteki Yunan kuvvetlerini keşif ve bu havalideki boşaltılmış köy ve kasabaları işgal etmek maksadıyla bir Piyâde ve üç süvâri alayından mürekkep bir müfreze, Yenişehir'den hareket etti. Akşama doğru, Velestin'de Yunan kuvvetleriyle temasa geçti.

Yenişehir'in işgalinden sonra, Yunan kuvvetleriyle irtibatın kesilmesi, Yunanlılar hakkında her türlü bilgiden yoksun olunmasına neden oldu. 27 Nisan'da Velestin üzerine başlatılan harekâttanda istenilen sonucun alınamaması üzerine Müşîr Ethem Paşa, Birinci Tümen Komutanı Hayri Paşa'yı düşman üzerine keşif hareketi yapmaya göndererek durum hakkında bilgi edinmesini emretti.[174] Keşif harekâtları sonunda, Osmanlı kuvvetlerinin Köstem Nehri'nin kuzeye döndüğü dirsek civarında bulunduğu sırada, Yunanlılar'ın Zark ve Tırhala'yı tahliye ettiği haberi alındı. Bunun üzerine Tümen Komutanı, Golos'un alınmasından sonra Tırhala üzerine yürünmesine dair planı değiştirerek Tırhala'yı hemen almak için orduya teklifte bulundu.[175]

[171] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 362.

[172] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 909.

[173] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-11, 10 Nisan 1313; Driault, *a.g.e.*, s. 356.

[174] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 27.

[175] BOA., *Y.MTV*, nr. 155/163/7, 16 Nisan 1313.

a) Tırhala'nın Alınması

Ethem Paşa bu görüşü uygun bularak, güneye bir hareket başlatmadan önce Tırhala'nın alınmasına karar verdi.[176] Verilen cevapta teklif kabul edilmekle birlikte, "*Eşkiya Dışkata civarını tazyik etmekte olduğundan Tırhala'yı zabt ve işgalden sonra o tarafa da uygun bir kuvvet gönderilerek eşkiyanın atılması ve tenkili ve oradaki taburlarla irtibatın sağlanması*" isteniyordu. Hayri Paşa Fırkası'ndan Mîrlivâ Mehmet Tahir Paşa, Birinci Livâ Taburları ile 26 Nisan 1897 (14 Nisan 1313)'de harekete geçti.[177] Ertesi gün sabah, başlayan küçük çaplı bir çatışmadan sonra 27 Nisan'da Zark ele geçirildi. O gün akşam olduğu için, sabah beklenerek 28 Nisan 1897 (16 Nisan 1313)'de Tırhala üzerine yüründü. Bu kuvvetlere İkinci Livâ kuvvetleriyle Hacı Hayri Paşa'da katılmıştı. Herhangi bir mukavemetle karşılaşılmadan Tırhala da ele geçirildi.[178]

Tırhala'nın alınmasından sonra, Ferîk Hayri Paşa imzalı bir beyanname neşredildi. Bu beyannamede altı yüz yıllık Osmanlı adaletinden bahsedilerek, Tırhala halkına kötülük yapılmayacağı bildiriliyordu. Şeriat-ı İslamiyenin kurşun atmayanları himayeyi emrettiğinden söz edilerek Müslüman, Hıristiyan, Musevi ne olursa olsun, silahlarını teslim ederek Osmanlı askerine itaat edenlere dokunulmayacağı bildiriliyordu. Bu beyanname ile, yerli halk rahatlatılmış, korkuları giderilmişti.[179]

Ethem Paşa, yazdığı bir telgraf ile Tırhala'nın alınmasında emeği geçen askerleri kutlarken[180], İstanbul'a gönderdiği başka bir telgrafda da daha önce keşif kuvveti gönderilen Tırhala'nın, 29 Nisan 1897 (17 Nisan 1313) gecesi ele geçirildiğini bildiriyordu.[181] Daha sonra Ethem Paşa'nın gönderdiği bir telgraftan, "*düşmanın sarkıntılığı kalmadığından*" Dışkata'ya gitme gereğinin de kalmadığı anlaşılılıyordu.[182]

[176] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi...*, s. 143.

[177] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 28.

[178] *İkdâm*, Sayı: 999, 1 Mayıs 1897 (29 Zilkade 1314/19 Nisan 1313); Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 356-357; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 144; Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 18.

[179] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 29.

[180] *A.e.*, s. 29.

[181] *İkdâm*, Sayı: 998, 30 Nisan 1897 (28 Zilkade 1314/18 Nisan 1313).

[182] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/163/2, 16 Nisan 1313; nr. 155/186/2, 18 Nisan 1313.

b) Yunan Donanması'nın Saldırıları

Yukarıda ifade edildiği gibi, Dışkata bölgesinde çatışmalar çıktığı zaman, Osmanlı kuvvetleri Zark ve Tırhala'nın alınması ile meşguldü. Aslında plana göre öncelikle Dışkata bölgesine varılacak, daha sonra da Tırhala üzerine yürünecekti; ancak, Zark ve Tırhala'nın Yunanlılar tarafından boşaltılmış olması, buraların aradan çıkarılmasına neden olmuştu.

Bu sırada, Yunan filosu boş durmuyordu; 21 Nisan gecesi Platamona'yı ve Leftekarya iskelesini, 22 Nisan'da da Katrin'deki erzak deposunu topa tuttu. Bu sırada Osmanlı muhafız askerlerinin az olması, depoların tahrip edilmesini kolaylaştırdı. Yunanlılar, Leftekarya'da da karaya asker çıkarmak istediler; ancak, bir bölük Osmanlı askerinin mukavemeti bu girişimi önledi. Yunan Donanması, Selanik önüne kadar gelmesine rağmen, herhangibir başarı elde edemedi.

Yunan Donanması, Kavala sırtlarına 150 kişi kadar Yunan gönüllüsü getirdi. Bu gönüllüler Dedeağaç-Selanik demiryolunu tahrip etmek için kuzeye doğru ilerlediler. Bu olaydan haber alınınca, iki bölük Osmanlı redif askeri ile Selanik ve Siroz jandarma müfrezeleri gönderildi. Yunan gönüllülerinden 20 telefat ve 28 esir oldu. Gerisi de kaçarak canlarını kurtarabildiler.[183] Bu olaydan sonra demiryolunu korumanın önemi daha iyi anlaşıldı. Korumak için yeni tedbirler alındı. Osmanlı Ordusu Leftekarya, Dışkata ve Kavala kıyılarındaki çatışmalarda 5 şehid ve 92 yaralı verdi.[184]

Bu sırada Osmanlı Donanması, Kala-i Sultani'de bulunuyordu. Boğaz içinde hareket ediyor, fazla uzaklaşmadan tekrar yerine dönüyordu.[185] 20 Nisan 1897 (8 Nisan 1313)'de Haliç'ten halkın coşkusu önünde çıkmasına rağmen, bir türlü Çanakkale boğazını geçerek savaş görevi icra edememişti.[186] Karada üç haftada zafer kazanılırken, denizlerde hiçbir varlık gösterilmemesi, Osmanlı Donanması'nın savaş görevi yapamaması, Osmanlı Devleti'nin denizcilikte bulunduğu noktayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[187] Donanmanın

[183] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 907.

[184] Sun, *a.ge.*, s. 119.

[185] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 907.

[186] Afif Büyüktuğrul, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı İçin Yeni Belge", *Belleten*, C.XXXVI, Sayı:143 (Temmuz 1972), Ankara, TTK Basımevi, 1972, s. 323.

[187] *A.e.*, s. 313.

bu hali, II. Abdülhâmid Dönemi'nde Abdülaziz Dönemi'ndeki donanmanın çürümeye terk edildiğine dair iddiaların doğruluğunu ispatlamak için bir delil olarak sunulmuştur.[188]

Hasan Rami Paşa'ya göre, verilen emirler gereği, her türlü bakımı yapıldıktan sonra donanma tahtın kapısı niteliğinde bulunan boğazda dolaşarak gelebilecek tehlikelere karşı teyakkuzda bulunmuştur.[189]

c) Birinci Velestin Muhârebesi

27 Nisan 1897 (15 Nisan 1313)'de Ordu Komutanlığı'nın Yenişehir'e taşınmasından sonra, Golos istikametinin öneminden dolayı bu istikamete bir keşif gücü gönderilmişti. Gönderilen müfreze, bölgede keşif görevi yanında terk olunan yerleri işgal ederek durum hakkında bilgi sahibi olacaktı. Süvâri Tümen Komutanı Mîrlivâ Süleyman Paşa'nın emir ve komutasındaki bu müfreze, Velestin yolu üzerindeki Yunan öncü kuvvetleriyle çatışmaya girdi. Yunan kuvvetlerinin top ve tüfek ateşiyle karşı koyması üzerine, müfreze destek gelinceye kadar Köleler köyüne çekilerek beklemeye başladı.[190]

Ordu Komutanlığı, müfrezeyi takviye ederek komutasını da Mîrlivâ Naim Paşa'ya verdi. Osmanlı kuvvetleri, 29 Nisan 1897'e kadar Köleler köyünde dinlenerek, takviye kuvvetlerinin gelmesinden sonra, Velestin'e doğru hareket etti; fakat 30 Nisan'a kadar herhangi bir taarruz yapmadı.[191]

30 Nisan 1897 (28 Zilakade 1314/18 Nisan 1313)'de Osmanlı Ordusu, iki kol halinde Yunan mevzilerine yaklaşmaya başladı. Sağ kol Mîrlivâ Süleyman Paşa, sol kol ise Mîrlivâ Naim Paşa tarafından komuta ediliyordu.[192] Bu arada, Yunan kuvvetleri gerekli desteği alarak güç kazanmıştı. Yunanlılar'ın taarruzu karşısında Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bu çatışmalarda büyük zayiatlar verildi. 138 şehid ve 254 yaralı olmak üzere, 392 zayiat veril-

[8] İ. Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair", *Belleten*, C: XX, Sayı:77, Ankara, 1956, s. 104.

[9] *Osmanlı*, nr. 2, 15 Kanunuevvel 1897/22 Recep 1315, s. 7; Hasan Rami Paşa, *Hatırat*, C: I, İstanbul, Artin Asodoryan Matbaası, 1324, s. 40,119.

[190] BOA., *Y.PRK.MYD.*, nr. 19/6-12, 17 Nisan 1313; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 131.

[191] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 366-367.

[192] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 32.

di.[193] Ethem Paşa, bölgedeki olayları duyduktan sonra, 12 bin kişilik bir askeri güç gönderdi.[194]

Osmanlı kuvvetlerinin Yunanlılar karşısında geri çekilmek zorunda kalması, Batı basınında çeşitli yorumlar yapılmasına neden oldu. Müşîr Ethem Paşa, İstanbul'da oluşabilmek için olumsuz bir havayı önlemek için, bu saldırının gereğinden fazla abartıldığını belirtiyordu.[195] 4 Mayıs 1897 (22 Nisan 1313) târihli bir telgrafında, Batılı ajansların bu çatışmaları abartarak verdiklerini belirterek, Çatalca tarafında büyük telefatın olduğuna dair bilgilerin doğru olmadığını, çünkü oralarda bir çatışma olmadığını, ancak Velestin taraflarında yapılan keşif taarruzlarında 260'a yakın şehid ve yaralı verildiğini söylüyordu.[196] Ayrıca savaşı izleyen yabancı gazetecilerden bazıları da, Türkler'in bu ric'atının bir hezimet olmadığını, Türkler'in fevkalâde bir düzen içerisinde geri çekildiklerini belirtiyorlardı.[197]

Çatışmalar sırasında Müşîr Ethem Paşa, emir göndererek nihai sonuç alınması kolaylıkla mümkün olmuyorsa, çok fazla çalışılmamasını istedi. Çünkü, bu sırada Çatalca üzerine de taarruz edildiğinden, Yunan kuvvetlerinin parçalanması Osmanlı stratejisi açısından yararlı bir durumdu. Yunan kuvvetlerinin bu şekilde meşgul edilmesi Çatalca için iyi olabilirdi. Çatalca'nın zabtından sonra buraya yeniden ağırlık verilerek alınabilirdi.[198] Müşîr Ethem Paşa bu konuyu bildirdiği telgrafında, keşif için gönderilen birliklerin Velestin'de düşman ile çarpıştığını, hezimete uğramadan birçok telefat verdirdiğini, ancak taarruzun henüz vakti gelmediğinden Gereli karyesinde mevzilendiğini, bu konuda endişeye mahal bir durumun olmadığını bildiriyordu.[199]

d) Ethem Paşa'nın Orduyu Yeniden Toplama Gayretleri

Bu mücadeleden başarıyla çıkılmamasının nedeni, ordunun oldukça dağınık bir vaziyette bulunmasıydı. 30 Nisan itibariyle Alasonya Ordusu'nun Birin-

[193] *1897 Türk Yunan Harbi*, s. 24; Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 910.

[194] Bartlet, *a.g.e.*, s. 64.

[195] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/163/3, 16 Nisan 1313.

[196] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/40/1-2.

[197] Bartlet, *a.g.e.*, s. 69.

[198] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 367.

[199] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/27/1-2,18 Nisan 1313; Bartlet, *a.g.e.*, s. 69.

ci Hayri Paşa Tümeni Tırhala'da, İkinci Neşet Paşa Tümeni Tırnova'da, henüz yeni ulaşmış olan Üçüncü Memduh Paşa Tümeni İnebeyler'de, Dördüncü Haydar Paşa Tümeni Milona'da idi. Bu Tümen Milona Muhârebeleri'nden sonra lağvedilmiş ve komutanı elinde kalan kuvvetiyle Milona muhafızı olarak burada kalmıştı. Beşinci Hakkı Paşa Tümeni Gereli'ye gitmek için yolda, Altıncı Hamdi Paşa Tümeni İnebeyler'de (Yenibeyler), Süvâri Tümeni Yenişehir ve Gereli civarında, Ordu topçusu ve Ordu karargahı Yenişehir'de idi.[200]

Müşîr Ethem Paşa, savaşın durmasından yararlanarak Dersaâdet'ten ihtiyaçlarını temin etme yoluna gitti.[201] 30 Nisan 1897 (18 Nisan 1313)'de Seraskerliğe gönderdiği bir telgraf ile de askerinin kuvvetinin artırılmasını istedi. Yunan toprakları içinde ilerledikçe askeri kuvvetinin azaldığını, çünkü Dışkata, Milona, Alasonya, Kozköy gibi yerlerde bazı birlikleri bıraktıklarını belirtiyordu. Bu müşkülün halledilmesi için Karahisar Fırkası'nın acele olarak kendilerinin yanına ulaşması gerektiğini belirtti. Bu isteğin gerçekleşmesi için Seraskerliğin Üçüncü Ordu'ya baskı yapması gerektiğini de ifade etti.[202] Bu isteğe yazılan cevabi telgrafta orduya yapılacak takviyeden sekiz Nizâmiye taburu ve Karahisar Fırkası'nın bir an evvel ulaştırılması için zaten çalışılmakta olduğu belirtilerek orduda kuvvetlendirme çabaları hakkında bilgi vermesi istendi.[203]

Bu aşamada savaşın gelişmesi merakla takip ediliyordu. Ethem Paşa, cephelerdeki gelişmelerden anından haberdar olmak için çabalıyordu. Ayrıca, yabancı ve yerli basın haberleri izleniyordu.[204] İstanbul'da da gelişmeler merakla bekleniyordu. Ethem Paşa, İstanbul'dan gelen telgraflara cevap yetiştirmeye çalışırken, Velestin'e gönderilen seyyar telgraf makinesi ile henüz iletişim sağlanamadığını[205], günlük olarak haberleri sabah ve akşam bildirdiğini, şayet bu telgraflar ellerine geçmiyorsa sorumlusunun telgrafhane olduğunu, ayrıca Golos ve Tırhala'ya gönderilen askerlerden henüz haber alınamadığını, haber alınması halinde anında bildirileceğini ifade ediyordu.[206]

[200] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 146-147.

[201] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/112.

[202] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/186/5, 18 Nisan 1313.

[203] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/186/3, 19 Nisan 1313.

[204] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/163/5, 16 Nisan 1313.

[205] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/163/6, 16 Nisan 1313.

[206] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/163/4, 16 Nisan 1313.

Cephede olup bitenleri merak eden padişaha ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'ne, Seraskerlik tarafından 27-28 Nisan 1897 (15-16 Nisan 1313) târihlerinde cepheden gelen telgraflar gönderilerek onların bilgilenmeleri sağlandı.[207] Seraskerlik 1 Mayıs 1897 (29 Zilkade 1314/19 Nisan 1313)'de, Ethem Paşa'nın yukarıda yardımını istediği Üçüncü Ordu Müşîriyeti'ne, resen bir yazı göndererek Alasonya Ordusu'na gelecek birliklerin süratle hareket etmeleri gerektiğini bildirdi. Gerek İkinci Ordu'dan ve gerekse Karahisar Fırkası taburlardan gelecek takviye kuvvetlerinin süratle Yenişehir'e gelmesi isteniyordu.[208] Bilahare de bu yazışmalar hakkında padişaha ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Dairesi'ne bilgi verildi.[209] Bu arada Yanya Kolordusu Komutanı Ahmet Hıfzı Paşa da, Ethem Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, Seraskerliğin emriyle gönderilmesi istenilen birliklerin iki taburunun Meçve'de tutulduğunu belirtiyordu.[210]

e) Çatalca'nın Alınması ve İkinci Velestin Muhârebesi

Birinci Velestin Savaşı yapıldığı sırada Osmanlı Ordusu dağınık bir durumda idi. Alasonya Ordusu'nun bir ucu Tırhala üzerine giderken diğer ucu Velestin önlerinde bulunuyordu. Savaştan önce bu dağınıklığın giderilmesi için öncelikle toplanmak gerekiyordu. Bu amaçla Müşîr Ethem Paşa tümenlere toplanma emri verdi.[211] Bu emir gereğince; Birinci Tümen, Tırhala civarındaki kuvvetlerini toplayarak Köstem Nehri'nin güneyindeki Koçeri'ye; İkinci Tümen, Tırnova'dan Çormaklı istikametine; Milona'daki Dördüncü Tümen Selanik Alayı'nı orada bırakarak diğer üç taburu ile Yenişehir'e doğru gidecekti. Bu toplanma, 30 Nisan'dan 4 Mayıs'a kadar devam etti.[212] Bu arada, Batı basınında Osmanlılar'ın Çatalca (Pharsala)'da büyük telefat verdiği yazıyordu. Halbuki Ethem Paşa gönderdiği telgrafta, henüz keşif güçleri dışında Çatalca'ya Osmanlı askerinin girmediğini belirtiyordu.[213]

[207] BOA., *Y.MTV*, nr. 155/163/1, 17 Nisan 1313.

[208] BOA., *Y.MTV*, nr. 155/186/4, 19 Nisan 1313.

[209] BOA., *Y.MTV*, nr. 155/186/1, 19 Nisan 1313.

[210] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 67.

[211] Sun, *a.g.e.*, s. 133.

[212] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 149.

[213] BOA., *Y.MTV*, nr. 156/40, 22 Nisan 1313; *İkdâm*, Sayı:1003, 5 Mayıs 1897 (3 Zilhicce 1314/23 Nisan 1313).

30 Nisan 1897 (18 Nisan 1313)'de Hamdi Paşa Fırkası Erkân-ı Harp Reisi Sami Bey, Çatalca'ya doğru bir keşif harekâtı yaparak, Prens Konstantin komutasındaki Yunan Ordusu'nun 25-30 bin kişi kadar olup, Çatalca ve kuzey sırtlarını tuttuğu, bazı yerlerde de avcı siperleri yaptığı bilgisini edinmişti.[214] Yunan Ordusu'nun bu durumu anlaşılınca, Çatalca üzerine taarruza karar verildi. Alosonya Ordusu'nun bütün tümenleri, İhtiyat Tugayı ve Süvâri Tümeni hazırlanmıştı. Ordu Karargahı Yenişehir'de idi.[215] 4 Mayıs 1897 (22 Nisan 1313)'de Müşîr Ethem Paşa tarafından bir ordu emri yayınlanarak birliklerin görevleri belirlendi. Bu emirde Yunan kuvvetlerinin Çatalca civarında tahkimatla meşgul olduğu belirtilerek Orduy-ı Hümâyûn'un yarın taarruz edeceği, öncelikle Küçük Çınarlı deresinin kuzeyindeki tepelere taarruz edileceği belirtiliyordu. Ayrıca tümenlerin nasıl hareket edeceği konusu ayrıntılı olarak açıklanıyordu.[216]

Müşîr Ethem Paşa, 5 Mayıs sabahı taarruz emrini verdi.[217] Plana göre, İkinci, Üçüncü ve Altıncı Tümenler Yenişehir güneyindeki üç yoldan, Birinci Tümen de Koçer köyünden olmak üzere dört tümen birlikte Çatalca istikametine doğru yürümeye başladılar.[218] Yunan kuvvetleri bu Osmanlı taarruzu karşısında tutunamayarak 5 Mayıs 1897'de Çatalca istikametinde olmak üzere, Çınarlıdere'ye doğru geri çekilmeye başladı. Bu arada, Üçüncü ve Altıncı Tümenler Tekke sırtlarını tamamıyla ele geçirdiler. Buna parelel olarak, Osmanlı Ordu karargahı Çatalca şosesi üzerinde olan Boztepe'ye yerleşti. Böylece, Osmanlılar Çatalca-Velestin tren yolunu kontrol altına aldılar.[219]

Çatalca Muhârebeleri'nin ikinci safhası, Ordu'nun Hacıobası, İdrisköy, Tekke ve doğu sırtları hattından Çatalca'ya doğru yaptığı taarruz ve takip harekâtı kapsadı. Tekke sırtlarının alınması ve Yunan Ordusu'nun büyük kısmının Çatalca ovasında toplanması üzerine, Müşîr Ethem Paşa Üçüncü ve Altıncı Tümenlere, tarruz ve takibe devam etmelerini diğer tümenlere de Yu-

[214] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 371.

[215] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/40, 22 Nisan 1313.

Müşir Ethem Paşa'nın bu emrinin tam metni için (Bkz.: Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 151-152; *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 43-45).

[217] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 150.

[218] *İkdâm*, Sayı: 1005, 7 Mayıs 1897 (5 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313).

[219] *İkdâm*, Sayı: 1005, 7 Mayıs 1897 (5 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313).

nan Ordusu'nun batı yanını kuşatarak Çatalca-Dömeke yolunu kesmelerini emretti.[220]

5 Mayıs 1897 (3 Zilhicce 1314/23 Nisan 1313) günü devam eden çarpışmalarda, Üçüncü Tümen Tatarköy'e kadar ilerledi. Telgraf hattı ile demiryolunu tahrip etti. Altıncı Tümen ise, Çatalca istasyonunu tahrip ederek Çınarlıdere'ye kadar ilerledi. İkinci Tümen, Yunan kuvvetlerinin sol kenarına doğru ilerleyerek Kuzgunlar köyüne ulaştı. Bu taarruzda en çok ümit beslenen Birinci Tümen bir varlık gösteremedi. Ordu Karargahı yeni alınan Tatarköy'e taşındı.[221] Müşîr Ethem Paşa, 5 Mayıs 1897 akşamı gönderdiği telgraflar ile "*bugünkü muzafferiyetin pek parlak olduğunu*" söyleyerek Çatalca'nın düşmeye başladığı müjdesini verdi. Haber bütün Avrupa gazetelerinde önemli bir haber olarak yer aldı.[222]

5 Mayıs 1897 (3 Zilhicce 1314/23 Nisan 1313) akşamı, Alasonya Ordusu oldukça dağınık bir duruma gelmişti. Ordu Komutanı Ethem Paşa, Yunanlılar'ın 6 Mayıs'ta taarruza geçebileceği endişesiyle bu dağınıklığı gidermek için emirler verdi. Ancak 6 Mayıs sabahı, Yunanlılar'ın Dömeke'ye çekildikleri ve Çatalca'nın güney sırtlarında çekilmeyi sağlıklı yürütebilmek için küçük bir birlik bırakmış oldukları anlaşıldı. Yunanlılar ile temas halinde bulunan Altıncı Tümen'in Birinci Tugayı'nın komutanı Hasan Paşa bunu anlayınca, 6 Mayıs 1897'de Çatalca'ya girdi.[223]

Çatalya Muhârebesi, Yunan Ordusu'nu yok etmek amacıyla girişilmiş ve taarruz planı buna göre hazırlanmıştı; fakat bu plan uygulanamadı. Çatalca Muhârebesi bir meydan muhârebesi olmaktan çok, Altıncı Tümen ile Üçüncü Tümen'in Birinci Alayı'nın ve her iki tümen topçuları ile ordu topçusunun, Yunan birlikleriyle savaşmasından ibaret kaldı. Ethem Paşa 6 Mayıs günü öğleye doğru Çatalca'ya geldi.[224] Bu muhârebede, Osmanlı Ordusu subaylar dahil olmak üzere 26 şehid ve 104 yaralı verdi. Bunlar da yalnız Üçüncü ve

[220] Sun, *a.ge.*, s. 145.

[221] *A.e.*, s. 148.

[222] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/58/1, 5 Mayıs 1897; Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 23; *İkdâm*, Sayı: 1004, 6 Mayıs 1897 (4 Zilhicce 1314/24 Nisan 1313).

[223] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/90, 25 Nisan 1313; 156/84, 24 Nisan 1313; 156/98, 6 Mayıs 1897; *İkdâm*, Sayı: 1005, 7 Mayıs 1897 (5 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313); Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 160.

[224] *Goltz, Osmanlı Yunan Seferi*, s. 165.

Altıncı Tümen birliklerindendi. Yunanlılar da Osmanlılar kadar zayiat vermişlerdi.[225] Yunanlılar, Çatalca'yı terkederken bol miktarda topçu cephanesi ve zahire, peksimet gibi gıda maddeleri bıraktılar.[226]

Çatalca Zaferi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ilk büyük zaferidir. Tırnova'dan buraya çekildiğini gördüğümüz Yunan Veliahtı Konstantin, otuz bin kişilik ordusuyla sabahtan akşama kadar müdafaaya çalıştığı bu dağınık mevzide daha fazla dayanamamış; Osmanlı Ordusu önce şehrin etrafındaki tepeleri daha sonra da demiryolunu işgal ettiği için Yunan birlikleri gece karanlığında Dömeke'ye doğru ric'at etmek zorunda kalmıştı.[227]

Bütün bunların yanında Ethem Paşa, Çatalca Savaşları'nda yavaş hareket etmekle suçlandı. Şayet hızlı hareket etmiş olsaydı, Çatalca daha erken alınarak Yunan Ordusu'nun imha edilebileceği iddia edildi.[228]

5 ve 6 Mayıs 1897 (3-4 Zilhicce 1314) Çarşamba ve Perşembe günleri Velestin'deki Yunan kuvvetlerinin Prens Konstantin'e yardım etmesine mani olmak üzere göndirilen Hakkı Paşa Fırkası, 7 Mayıs 1897 (5 Zilhicce 1314) Cuma gününe kadar bütün Velestin tepelerini zaptederek düşmanı o noktadan da atmıştı.[229] Yunanlılar'ın ric'at etmeye başlamaları üzerine Osmanlı kuvvetleri takip etmemişti. Sadece 7 Mayıs'da Hakkı Paşa Velestin'e girerek burada 20 sandık cephane bulmuştu.[230]

Velestin cephesinde savaşan Hakkı Paşa Fırkası'na takviye için gönderilen Memduh Paşa Fırkası yardıma ulaşamadan, İkinci Velestin savaşı 6 Mayıs akşamı sona erdi. Yardıma gelen birlikler savaş bittikten iki saat sonra, ancak ulaşabildiler. Bu birlikler Müşîr Ethem Paşa'nın 10 Mayıs 1897 (28 Nisan 1313) târihli telgrafına göre, iki gün orada kaldıktan sonra, 9 Mayıs 1897 (27 Nisan 1313)'de Çatalca'ya doğru hareket ederek ertesi gün de Tatarlı köyüne ulaştılar.[231] 7 Mayıs 1897 sabahı erkenden Velestine girildi. Birlikler Ermiye

[225] Sun, *a.ge.*, s. 155; Goltz Paşa'ya göre, Osmanlılar'ın zayiatı yaralı ve şehid 7 subay 147 neferdir. Yunanlılar'ın ise toplam 200 kişi kadardır. (Bkz.: Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 161).

[226] Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 31.

[227] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/87-7, 25 Nisan 1313; Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 917.

[228] Driault, *a.ge.*, s. 356.

[229] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 340.

[230] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 919.

[231] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/145/1-2, 7 Zilhicce 1314/28 Nisan 1313; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 381.

ve Golos'a karşı konuşlandılar.[232] İki gün süren bu muhârebelerde Beşinci Tümen, subay ve erlerinden 59'u şehid olmak üzere 361 zayiat verdi.[233]

Müşîr Ethem Paşa, bu durumu öğrendikten sonra Tekke civarındaki karargahı ile birlikte Velestin'e doğru yola çıktı. 7 Mayıs 1897 (5 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313) Cuma günü akşama doğru, Ermiye ve Golos üzerine yapılacak harekâtın sevk ve idaresiyle ilgilenmek üzere Velestin'e ulaştı.[234] Burada, Yunan kuvvetlerinin Golos ve Ermiye yönüne doğru ric'at ettiklerini gördü.[235] Yunanlılar'ın Dömeke tarafından yapacağı bir taarruza karşı, Çatalca bölgesindeki kuvvetlerin başına Kolordu Komutanı sıfatıyla İkinci Tümen Komutanı Neşet Paşa'yı bıraktı.[236]

Yunanlılar, Çatalca ve Velestin civarından püskürtüldükten sonra 6 Mayıs'ta, savaşta bir durgunluk devri daha başladı. 15 Mayıs'a kadar devam edecek olan bu durgunluk döneminde, büyük savaşlar yaşanmadı. Bu durgunluğun nedeninin, bu sırada bir sulh beklentisi içerisine girilmesi olduğunu iddia edenler de olmuştur.[237]

f) Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'a Geri Çağırılması Üzerine Yaşanan Olaylar

Ethem Paşa'nın yönetiminden şüphe edilmesi üzerine teftîş-i umûmî göreviyle cepheye gönderildiğini gördüğümüz Gazi Osman Paşa, Selanik'e geldikten sonra Osmanlı Orduları'nın Tırnova ve Yenişehir'i aldıkları haberi duyuldu.[238] Bunun üzerine Padişah, Gazi Osman Paşa'ya bir telgraf göndererek cepheye gitmeyerek Selanik'te kalmasını istedi.[239]

II. Abdülhâmid'in Gazi Osman Paşa'yı Selanik'te tutarak daha ileri gitmesini önlemesi iki nedene bağlı olarak yorumlanmıştır: Bunlardan birisi, Et-

[232] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 170-171.

[233] Sun, *a.g.e.*, s. 159.

[234] Bartlet, *a.g.e.*, s. 75.

[235] *İkdâm*, Sayı: 1006, 8 Mayıs 1897 (6 Zilhicce 1314/26 Nisan 1313); Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 382; Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 26.

[236] Sun, *a.g.e.*, s. 160.

[237] Bartlet, *a.g.e.*, s. 82.

[238] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 906.

[239] Selanikli Tevfik, *Mir'at-ı...*, s. 190.

hem Paşa'nın başlangıçtaki durgun devirleri hemen geçip zaferler kazanmaya başlaması üzerine şevkinin kırılmak istenmemesi;[240] ikincisi ise, Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'dan ayrılması sırasında Sirkeci garında kendisine gösterilen tezahürattan çekinilmesidir.[241]

Nedeni ne olursa olsun, Gazi Osman Paşa'nın önce görevlendirilmesi daha sonra da bu görevlendirmeden vazgeçilmesi arada bir kırgınlık oluşmasına neden oldu. Gazi Osman Paşa'nın telgraflar göndererek üzüntüsünü bildirmesi, padişahın çeşitli endişelere kapılmasına neden oldu.[242]

Osman Paşa, 4 Mayıs 1897 (22 Nisan 1313) târihli telgrafında, öncelikle kendisi için yapılan iyilikler ve ailesinin düşünülmesine teşekkür ettikten sonra, zaten kendisinin ailesini Allah'a emanet ederek yola çıktığını belirterek kırgınlığını şu cümlelerle anlattı:

> "...Bendeniz atabe-i ülyây-ı hazreti hilâfetpenâhiye fart-ı musâddıkatım hasebiyle her türlü mehâliki göze aldırarak şu hali berîde iltizâm-ı sefer ve igtirâb etmiş iken bunun bütün sevâik-i fâhire-i hizmetimin pâmâl-i tahkir olması gibi aksi me'mul-i intac etmesinden müteessir olmayacak metânet-i kalbiye ile mecbûle olduğumdan eğer İstanbul'dan hâric bir mahalde bulunmaklığım arzu olunur ise, Selanik'ten gayrı olmak üzere ta'yîn-i menfâ buyurulması temennisindeyim. Şûrâsını da arz ederim ki ârizâ-i vücûdiyem gayr-i müsâid olduğu cihetle Alasonya Ordu-i Humâyûn Kumandanlığı'na memur buyurulmak ihtimâline karşı da şimdiden beyân-ı mazeret ve istifâ ederim..."[243]

Bu telgraftan bir gün sonra, padişah endişeye düşerek Gazi Osman Paşa'yı ikna etmeye çalışarak, yaptıkları tasarrufun mantıklı olduğunu anlattı. Bu bağlamda 5 Mayıs 1897 (23 Nisan 1313) târihli bir telgrafda, Müşîr Ethem Paşa'nın yerinde bırakılmasını; Orduy-ı Hümâyûn'un harpte bulunması, Ethem Paşa'nın endişeye sevkedilerek üzülmesine sebep olunmaması ve çıkacak bir karışıklıktan olumsuz sonuç çıkmaması gibi gerekçelerle açıkladı. Ayrıca, Askeri Komisyon ve padişahın da isteğinin bu yönde olduğu belirtilerek, Osman Paşa'nın cepheye gitmeyerek Selanik'te kalması istendi.[244] Aynı

[240] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 144-145.

[241] Türkgeldi, *Mesâil-i...*, C: III, s. 79.

[242] Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 19; Hülagu, *Osman Paşa*, s. 279.

[243] BOA., *YEE*, nr. 114/5, 22 Nisan 1313.

[244] BOA., *YEE*, nr. 114/8, 23 Nisan 1313.

târihli başka bir telgrafda da ailesinin sağlık durumu ve ihtiyaçları hakkında endişe duymaması istendi.[245] 5 Mayıs 1897 (23 Nisan 1313) târihinde gönderilen telgraflardan birisinde de; Orduy-ı Hümâyûn'un Çatalya'yı ele geçirerek başarılarını devam ettirdiği, bu durumdan padişahın memnun olduğu anlatılarak, Yunanistan gibi küçük bir devlet ile savaşmak "*müşîri ekremlerinin askerlik alemindeki iktidarları*"na uygun bir görev olmadığını belirtiliyordu. Ayrıca Selanik'te bulunan Osman Paşa'dan Selanik Valisi ve Üçüncü Ordu Komutanı ile görüşerek Selaniğin güvenliği için talimat ve tenbihat vermesi istendi.[246]

Osman Paşa, bu telgrafların gönderildiği gün yazdığı cevabî telgrafda; kendisine reva görülen durumdan memnun olmadığını, kendisinin sadakat ve bağlılıkla padişah için her türlü tehlikeyi göze aldığını, Ethem Paşa'nın Ordu Komutanlığı'nın devam etmesinin padişahı ve devleti sevmeyen bazı "*hainlerin*" oyunları neticesinde gerçekleştiğini, "*hainler*"in Osman Paşa ile padişahın arasını açmak yakınlıklarını bertaraf etmek ve nefret eder hale getirmek için böyle bir girişimde bulunduklarını yazdı.[247] Ayrıca, Osman Paşa, sağlık durumunu ilerı sürerek kendisinin Avrupa'ya gitmesine izin verilmesini istedi.[248]

Osman Paşa'nın bu üslûbu, padişahı endişelendirdi. Gazi Osman Paşa gibi Selâmlık Töreni'nde karşısına aldığı bir kişinin Avrupa'ya kaçtığı düşüncesi, II. Abdülhâmid'i çok rahatsız etti.[249] Padişah, bu durum üzerine Osman Paşa'nın gönlünü almak için Kurban Bayramı'nı vesile ederek gönderdiği 7 Mayıs 1897 (25 Nisan 1313) târihli telgrafda, "...*Iyd-ı saîd takarrub etmiş ve zât-ı sâmi-i dâverilerinin nezd-i hümâyûn-ı mülukânede bulunmaları elzem bulunmuş olduğundan hemen bugün hareketle biran evvel Dersaâdet'e muvâsalat buyurulması ve ne gün muvâsalat kâbil olacağının dahi...*" bildirilmesi gerektiğini belirtti.[250] Bu telgrafla da istenilen sonuç alınamayınca, meselenin telgraf hatları başında çözülmesine karar verildi.[251] Telgraf başında uzun süre devam eden görüşmelerden sonra, Gazi Osman Paşa İstanbul'a gelmek konusunda ikna edildi.[252]

[245] BOA., *YEE*, nr. 114/9, 23 Nisan 1313.

[246] BOA., *YEE*, nr. 114/7, 23 Nisan 1313/4 Zilhicce 1314.

[247] BOA., *YEE*, nr. 114/6, 23 Nisan 1313.

[248] Uzer, *a.g.e.*, s. 50.

[249] *A.e.*, s. 50.

[250] BOA., *YEE*, nr. 114/10, 25 Nisan 1313.

[251] Uzer, *a.g.e.*, s. 50.

[252] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/154, 10 Mayıs 1897; Hülagu, *Gazi Osman Paşa*, s. 285.

g) Golos'un Alınması ve Ethem Paşa'ya Yöneltilen Eleştiriler

Velestin'de yapılan çetin muhârebelerden sonra, Yunan kuvvetlerinin çoğu Golos'a az bir kısmı da Ermiye'ye çekilmişlerdi. İstanbul'da Askeri Komisyon'un mazbatasına göre, Golos'un mutlaka alınması gerekiyordu. Çünkü, Golos işgal olunmadıkça ya da oraya hakim olan noktalar ele geçirilmedikçe, Orduy-ı Hümâyûn'un sol cenahı sürekli tehdit altında olacaktı. Ne var ki, Golos'a yapılacak bir taarruzda da Yunan Donanması ve limanda bulunan İngiliz gemileri dikkate alınmalıydı. Çünkü Yunanlılar, Pire Limanı'nda tuttukları donanmalarını Golos'daki askerini güçlendirmek için kullanabilirlerdi.[253]

Savaş Komisyonu'nun bu mazbatası Serasker Rıza Paşa'nın notuyla padişaha arz edildi. Padişah Ethem Paşa'ya iltifatlarını da ilave ederek planı kabul etti.[254]

Ethem Paşa Velestin'e gelir gelmez Golos'un işgali için gereken emri verdi.[255] 8 Mayıs 1897 (6 Zilhicce 1314/26 Nisan 1313) sabahı birlikler, verilen emri uygulamak üzere harekete geçerken, Golos'taki İngiliz ve Fransız konsolosları Ethem Paşa ile görüşmek üzere Velestin'e geldiler.[256]

Aslında Konsolosları harekete geçiren Montgomeri adında bir İngiliz gazeteci olmuştu. Velestin'i zabt etmiş olan Hakkı Paşa Fırkası ile beraber bulunan *Standart* gazetesinin savaş muhabiri Montgomeri beraberindeki Arnavut hizmetçisiyle Velestin'den hareket ederek Golos'a gelmişti. Yunanlılar önceleri bu gazeteciyi casus zannederek tutuklamış ise de daha sonra İngiliz teb'asından ve gazeteci olduğunu anladıklarından serbest bırakmışlardı. Bu zat Yunanlılar'dan kurtulur kurtulmaz İngiltere Konsolosu'na giderek Osmanlı askerinin gelmekte olduğunu haber vermişti. Bunun üzerine Golos'taki konsoloslor toplanarak durumu görüşmüşler. Şehrin tahrip edilmemesi için, mukavemet göstermeksizin teslim olunmasının daha uygun olacağına karar

[253] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/85/1, 4 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313.

[254] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/85/2, 4 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313; BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 124/72, 6 Zilhicce 1314.

[255] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 172-173; *1897 Türk Yunan Savaşı*, Haz. Genelkurmay Askeri Târih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi:25, 1982, s. 30.

[256] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 919.

vererek, temsilci seçtikleri İngiltere ve Fransa konsoloslarını Ethem Paşa'ya gönderdiler.[257]

Ethem Paşa, gelen konsoloslar heyetini oldukça iyi karşıladı.[258] Konsoloslar; Yunanlılar'ın 8 Mayıs sabahı Golos'u tahliye ettiklerini, mahpusları serbest bıraktıkları için yabancı devlet konsoloslukları ile halkın emniyeti bakımından Golos'taki yabancı devlet savaş gemilerinden birer müfrezenin kasabaya çıkarılmış olduğunu, bu müfrezelerin Türk kıtaları ile değiştirilmesini ve mahalli asayişin muhâfazası için yeteri kadar kuvvet gönderilmesini, halkın Türk askerini beklediğini söylediler.[259] Ethem Paşa, şehrin zabtı ile zaten halka hiçbir şekilde zarar verilmeyeceğini belirterek konsolosların isteklerini uygun buldu.[260]

Bunun üzerine Golos'a Ethem Paşa tarafından mutasarrıf olarak atanan Erkân-ı Harbiye Mîralayı Enver Bey, 9 Mayıs 1897 (27 Nisan 1313)'de on tabur askerle herhangi bir ciddi mukavemet görmeksizin Golos'a girdi.[261] Yayınladığı bir bildiri ile, herkesin işinde gücünde emin olmasını bildirdi.[262] Ne var ki, Osmanlı birlikleri Golos'a girdikleri zaman, Yunan savaş gemilerini limanda görerek, anlaşmaya göre derhal limanı terketmeleri gerektiğini bildirdiler. Bunun üzerine yarım saat sonra Yunan gemileri limanı terketmek zorunda kaldılar.[263] Ethem Paşa, 8 Mayıs 1897 (26 Nisan 1313) târihli telgrafında Yunanlılar'ın mukavemet göstermeksizin teslim olmalarını, evvelki günlerde gördüğü baskı üzerine karşı koyamadı şeklinde değerlendirdi.[264]

Golos'ta hakimiyet sağlandıktan sonra, Müşîr Ethem Paşa şehre girmeyerek karargahını önce Golos-Velestin yolunun ortasında, daha sonra da Yenişehir'e giderek 10 Mayıs akşamı Çatalca'nın kuzeyindeki Tekke sırtlarında kurdu. Ethem Paşa bu hareketiyle burada bulunun ordu birliklerini düzen-

[257] *İkdâm*, Sayı: 1007, 9 Mayıs 1897 (7 Zilhicce 1314/27 Nisan 1313).

[258] Bartlet, *a.ge.*, s. 75.

[259] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 383; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 174.

[260] Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 22.

[261] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/117, 5 Mayıs 1897; Osman Nuri, *a.ge.*, s. 919.

[262] *İkdâm*, Sayı:1008, 10 Mayıs 1897 (8 Zilhicce 1314/28 Nisan 1313); Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 383-384.

[263] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 124/80, 27 Nisan 1313/7 Zilhicce 1314.

[264] *İkdâm*, Sayı: 1007, 9 Mayıs 1897 (7 Zilhicce 1314/27 Nisan 1313).

leyerek daha güçlü bir hale getirmeyi hedefliyordu.[265] Üçüncü Tümen ile İhtiyat Tugayı 9-10 Mayıs 1897 günleri Tekke ve Çatalca civarına geri döndüler. Beşinci Tümen, Velestin civarında mevzilendi.[266]

Ethem Paşa, Golos seferlerinden dolayı da eleştirildi. Eleştiriyi yapanlar, Osmanlı Ordusu'nun önce Çatalca üzerine yürüyüp, daha sonra Golos'a hareket etmesini askeri açıdan hatalı bulmuşlardı. Çünkü Yunanlılar'ın dengelerini koruyabilmeleri, Golos'un ellerinde bulunmasına bağlıydı. Buranın tehdidi onların denizden yararlanmalarını önleyerek, baskı altında kalarak mevzilerini terketmelerine neden olacaktı. Bu nedenle Ethem Paşa'yı eleştirenler, önce Golos'una alınması gerektiğini iddia ettiler.[267]

Her ne kadar yapılan tenkitlerin yerinde olduğunu bir an düşünsek de savaş durumunda karar verecek olan kimse, o savaşı bizzat idare eden komutan olduğundan, Ethem Paşa'nın hareketinin doğru olduğu düşüncesindeyiz.

h) Ethem Paşa'nın Yunan Sınırı Umum Kumandanı Olması

Savaşın başında Yunan hudûdunda oluşturulan Teselya ve Epir cepheleri ayrı ayrı düşünülerek iki cephede bulunan kuvvetin müstakil hareketleri uygun bulunmuştu. Ancak Çatalca'nın alınmasından sonra, iki cephedeki birliklerin yardımlaşması zaruri hale geldi. İki kuvvetin birbirini destekleyerek ortak sonuca ulaşma noktasında yardımlaşmaları için, Müşîr Ethem Paşa 8 Mayıs 1897 akşamı gelen bir irâde ile Hudûd-ı Yunaniye Umum Kumandanı yapıldı.[268]

Aslında, bu konu 1 Mayıs 1897 (19 Nisan 1313) târihinden itibaren yazışmalara konu oluyordu. Seraskerliğin bu bağlamdaki yazısı, Komisyon'un 2 Mayıs 1897 (20 Nisan 1313) tarihli toplantısında ele alınarak icra edilmesine karar verilmişti.[269] Bu mazbatada, Orduy-ı Hümâyûn'un Teselya'da kazandığı başarılardan bahsedilerek, Yenişehir'in zabt edilmesi ve Orduy-ı Humâyûn'un her iki yanını kontrol eden Golos ve Tırhala'ya asker sevkinin yapılması, ordunun bir hat üzerinde toplanmasına imkan sağladığı belirtiliyordu. Bu başarıların ortaya çıkardığı yeni durumun Epir kuvvetleri ile Teselya kuvvetlerini daha

[265] BOA., *Y.MTV.*, 156/198, 28 Nisan 1313.

[266] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 174.

[267] *A.e.*, s. 175-178.

[268] *A.e.*, s. 27.

[269] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/226/2, 19 Nisan 1313.

irtibatlı hale getirmişti. Alasonya Ordusu'nun daha önce de Epir kuvvetleriyle Mevçe yoluyla irtibatı olduğu belirtilen yazıda, Tırhala'nın da alınmasıyla irtibat imkanın iyice artmasından bahsedilmişti. Bütün bunlardan dolayı, Yunan sınırındaki bütün kuvvetlerin komutasının Ethem Paşa'ya verilerek kendisine Hudûd-ı Yunaniye Umum Kumandanı sıfatı verilmesi önerildi.[270]

Bu teklifle ilgili irâdede Yanya Kolordusu Komutanı Hıfzı Paşa'nın son zamanlarda kazandığı başarılara ve bölge ahvâline vukufuna dikkat çekilerek, onu üzecek tasarruflardan kaçınılarak konunun yeniden komisyonda ele alınması isteniyordu.

Burada belirtilen başka bir nokta da, bir binbaşının Loros'a girerek muvaffak olması üzerine çıkan rekabettti. Bu rekabet üzerine yazılan irâde-i seniyyede Müslümanlar'ın kardeş olduğu, bu gibi rekabetlerin olmaması gerektiği halde olabildiğine dikkat çekilmekteydi.[271] Epir cephesinde 21 Nisan 1897'de kaybedilen Loros 2 Mayıs 1897 târihinde Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in büyük çabalarıyla geri alınmıştı. Burada Osman Paşa'nın emre itaatsizlikten dolayı İsmail Hakkı Bey'i cezalandırması olayına değinilerek, bu tür olayların doğru olmadığı belirtiliyordu.[272] Bu ikazlar üzerine, bu konu Askeri Komisyon'da yeniden ele alınarak padişahın kaygılarını giderecek şekilde tekrar düzenlendi.[273] Komisyon mazbatasında Yanya Kolordusu Komutanı Ahmet Hıfzı Paşa, Yanya havalisinin durumuna vakıf olduğundan mezkur komutanlıkta bırkıldı; ancak, Müşîr Ethem Paşa, Hudûd-ı Yunaniye Kumandanı ve Orduy-ı Hümâyûn Müşîri olması Askeri Komisyon tarafından uygun bulunmuştu.[274]

Buradan da anlaşılacağı gibi, Ethem Paşa'nın Hudûd-ı Yunaniye Kumandanı ve Orduyu Humâyûn Müşîri olması, Ahmet Hıfzı Paşa incitilmeden gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bu çabalardan sonra, Ethem Paşa umum komutan olmakla beraber Ahmet Hıfzı Paşa da eski görevinde kalmış oldu.[275]

[270] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/226/2, 19 Nisan 1313/29 Zilkade 1314.

[271] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/226/1, 20 Nisan 1313/29 Zilkade 1314; nr. 155/226/2, 19 Nisan 1313/29 Zilkade 1314; BOA., nr. 15/104, 20 Mayıs 1897.

[272] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 232.

[273] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/12/3.

[274] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/12/1, 21 Nisan 1313; BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/12/2, 21 Nisan 1313.

[275] Bartlet, Ethem Paşa'nın 14 Mayıs 1897'de Yunan sınırının genel komutanı olduğunu belirtir. (Bkz.: Bartlet, *a.g.e.*, s. 100).

i) Savaş Meydanında Seyyar Hastahaneler Kurulması ve Rusya'nın Bu Husustaki Teşebbüsleri

Osmanlı Ordusu'nun büyük bir alana yayılması ve günden güne yaralıların artması, hastane ihtiyacını artırmıştı. Bu ihtiyacı karşılamak üzere teklifde bulunanların istekleri kabul edilerek Müşîr Ethem Paşa'nın emri dahilinde hastanelerin kurulması sağlandı. Bu çerçevede hastahane kurmak isteyen kurumlardan birisi de Osmanlı Bankası olmuştur.

Osmanlı Bankasına bir hastahane kurma fikrini, Bank-ı Osmani Doktoru Sir Edgar vermiştir. Bu şahıs, cephede bulunan gazeteci arkadaşı Bigham'a telgraf göndererek, Osmanlı Ordusu'nun ne gibi ihtiyaçları olduğunu sordu. Bigham'ın hastahane ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine, Hilâl-i Ahmer heyeti 4 gün içinde savaş alanına gelerek, önce Yenişehir'de daha sonra da Çatalca'da olmak üzere hastahaneler kurdu. Bu hastahanelerde birçok Osmanlı askeri tedavi olarak sağlıklarına kavuştu. Hatta, nakledildiğine göre, 200 Osmanlı askeri bu hastahanelerde tedavi görerek ölümcül yaralarından kurtulmuşlardır.[276] Bu hastahaneler, görenleri temizliği, bakımlılığı ve gelişmişliğiyle hayran bırakıyordu.[277]

Başka bir hastahane de Rus İmparatoru ve annesinin gayretleriyle kurulmuştur. Padişahın insani amaçlı bu yardımı kabul etmesinden sonra, Rus İmparatoru ve annesi, Müşîr Ethem Paşa'nın emrine bir seyyar hastane kurmak için heyet gönderdi. 500 yataklı bir seyyar hastanenin kurulması için gelen 50 kişilik ilk heyet, 10 Mayıs 1897'de yola çıkarak 16 Mayıs 1897'de Çatalca'ya ulaştı. 25 kişilik ikinci heyette bilahare gelecekti. Heyet, İstanbul'a gelişinden ayrılışına kadar bütün aşamalarda misafir edildi. Ayrıca onlara bir de rehber tayin edilerek rahat hareket etmeleri sağlandı.[278] Bu olay gazetelere padişaha hürmeten Osmanlı yaralılarını tedavi etmek için Ruslar tarafından hastahane kurulacağı şeklinde yansıdı.[279]

Rus Salib-i Ahmer Cemiyeti mensupları 19 Mayıs 1897'de Yenişehir'e gelerek hastahaneyi kurdular ve 20 Mayıs'ta yaralıları tedavi etmeye başladılar.[280]

[276] Bigham, *a.ge.*, s. 163.

[277] Süleyman Tevfik, *Teselya'da...*, s. 311.

[278] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/12/1-2, 21 Nisan 1313; *Y.PRK.PT.*, nr. 12/61, 14 Zilhicce 1314.

[279] *İkdâm*, Sayı: 1009,11 Mayıs 1897 (9 Zilhicce 1314/29 Nisan 1313).

[280] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/104/1,2, 9 Mayıs 1313; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 463.

Hastahane çalışmalara başladıktan sonra, Rus subaylarından Salib-i Ahmer Reisi Ethem Paşa'yı ziyaret ederek konu hakkında görüşlerini aldı.[281] Bilahare Rusya'dan başka ülkeler de sağlık yardımı teklifinde bulundular.[282]

j) Dömeke Meydan Muhârebesi

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Golos'un hiçbir mukavemetle karşılaşılmaksızın alınmasından sonra, Yunanlılar Ermiye'ye çekilmişlerdi. Bu sırada, Yunanistan içinde bulunduğu sıkıntının bir sonucu olarak, Büyük Devletler'e aracı olmaları için müracaat etmişti.[283] Yunanistan, bu müracaatını Avusturya Sefiri aracılığıyla Hariciye Nezâreti'ne bildirdi.[284] Osmanlı Devleti bu sırada barış istemekle beraber, eski sıkıntıların yeniden yaşanmasına imkan verecek bir durumun oluşmasını da istemiyordu.[285] Bu sırada cephedeki gelişmeler gazeteler tarafından ilgiyle izleniyordu. Yerli ve yabancı birçok gazeteci Ethem Paşa'nın yanından savaşı takip ediyordu.[286]

Dömeke Savaşı öncesi, Yunan Ordusu direneceği son nokta olan Dömeke'ye dayanmıştı. Tırhala'nın 80 km güney doğusundaki Dömeke (Domokos) 550 m yüksekliğinde sarp ve yalçın dağların tepesinde geniş bir ovaya nâzır bir konumdaydı. Bu dağlığın üç tepesinde eski bir Türk kalesiyle bir içkale ve bir de Dömeke nahiye merkezi vardı; eteklerde de köyler sıralanıyordu. Yunan Erkân-ı Harbiyesi burasını daha önceden tahkim ettirmiş olduğu için, veliaht Konstantin burada tutunabileceğini planlamıştı. Dömeke'nin alınmasının zor olduğunu Osmanlı Ordusu'yla beraber olan yabancı devletler ateşemiliterleri de kabul ediyordu. Onlara göre, Dömeke'yi almak için en az bir ay uğraşmak gerekebilirdi.[287]

[281] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/105.

[282] *İkdâm*, Sayı: 1020, 22 Mayıs 1897 (19 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1313).

[283] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 908, 11 Zilhicce 1314/2 Mayıs 1313; nr. 905, 30 Nisan 1313/9 Zilhicce 1314.

[284] BOA., *Y.A.HUS.*, nr373/7, 11 Zilhicce 1314/2 Mayıs 1313; BOA., *Y.A.RES.*, 86/99-5, 14 Mayıs 1897.

[285] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/81-1,2,3,4,5.

[286] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/10, 2 Mayıs 1313; *İkdâm*, Sayı: 1009,11 Mayıs 1897 (9 Zilhicce 1314/29 Nisan 1313).

[287] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 389.

II. Abdülhümid, Dömeke'ye yapılacak taarruzdan önce, konunun komutanlar arasında müzakere edilmesini emretti. Bu maksatla 13 Mayıs'ta komutanlar arasında Tatarköy'de bir toplantı yapıldı. Toplantıya Beşinci Tümen komutanı hariç bütün tümen komutanları katıldılar. Görüşme sonunda tümen komutanlarının harekât hakkındaki düşüncelerini iki güne kadar orduya bildirmeleri kararlaştırıldı. Tümen komutanları harekât hakkındaki düşüncelerini bildirmek üzere 14 Mayıs'ta ordu karargahında toplandılar. Görüşme sonunda, 14 Mayıs olarak belirlenmiş taarruz gününün bir gün sonraya bırakılmasına ve Ordu Harekât Şubesi'nce hazırlanmış olan taarruz planının uygulanmasına karar verildi.[288]

15 Mayıs'ta Alasonya Ordusu Çatalca bölgesinde dört Piyâde tümeni, bir süvâri tümeni ve iki Piyâde tugayı; Velestin bölgesinde ise, bir Tümen bulunduruyordu. Bunların dışında belli stratejik noktalara muhtelif büyüklükteki birlikler taksim edilmişti. Ethem Paşa, orduyu daha güçlü kılmak için, İstanbul'dan personel, mühimmat ve iki süvâri alayı istedi. Askeri Komisyon, 17 Mayıs 1897 (5 Mayıs 1313) târihli mazbatasında; İkinci Ordu'dan böyle bir isteğin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını, 24 saat içinde Hassa Orduy-ı Hümâyûnu'ndan mükemmel bir süvâri alayının hazırlanabileceğini ve bu süvâri alayının at, silah ve askerlerinin nerelerden nasıl temin edileceğini açıklıyordu. Bunun üzerine Ethem Paşa Ordusu'na bir süvâri alayı gönderilmesine karar verildi.[289] Ayrıca, Ethem Paşa'nın Seraskerlik'ten martini tüfeği ve cephane isteği üzerine, Askeri Komisyon'un 19 Mayıs 1897 (7 Mayıs 1313) târihli mazbatası ve irade ile 5 bin martini tüfeği ve 3 bin sandık cephane gönderildi.[290]

Yapılan keşiflere göre, Dömeke bölgesinde Yunan kuvvetlerinin 30-35 bin kişi olduğu ve bu kuvvetin Çatma köyünden Çavuş Boğazı'na kadar (Camaşı Boğazı) uzanan bölgeleri işgal ettiği anlaşıldı.[291] Taarruz planına göre, Yunanlılar Dömeke ve civarını tahkim etmiş olduğu için cepheden yapılacak taarruz doğru olmazdı; zayiatı artırabilirdi. Bundan dolayı kanatlardan taarruz etmek gerekiyordu. Batıdan yapılacak bir taarruzda Çavuş Boğazı'nın geçilmesi ge-

[288] Sun, *a.ge.*, s. 165.

[289] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/43,15 Zilhicce 1314/5 Mayıs 1313; BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/31, 13 Zilhicce 1314.

[290] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/52-53, 17 Zilhicce 1314/7 Mayıs 1313.

[291] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 181-182.

rektiğinden bazı muhzurlar taşıyordu. Bu boğaz, dar olduğundan ordunun sıkıntı yaşaması muhtemeldi. Ayrıca, bu cephede başarılı bile olsa kesin sonuç almak yine de mümkün değildi. Doğudan yapılacak taarruz daha zor olmasına rağmen sonuca ulaşmak için daha elverişli idi. Taarruz kuvveti 4 piyâde 1 süvâri tümeni ile iki piyâde tugayı ve ordu topçusundan ibaret olup mevcudu 53 100 kişi kadardı.[292]

Taarruz tertibatı şöyleydi. Birinci ve İkinci Tümenler ova tarafından Dömeke mevziinin cephesine ilerleyecek; Üçüncü ve Altıncı Tümenler Kasidyaris Dağı ve Papazlı dağı üzerinden aşarak Dömeke mevziini doğu kanattan kuşatacak, İhtiyat Tugayı bu kuşatma kuvvetlerinin ihtiyatı olarak Aşağı Şatırlı'da bulunacak, Nizâmiye Tugayı ile takviyeli İkinci Tümen'in bir redif tugayı, cephedeki kuvvetlerin ihtiyatı olmak üzere, Hacıömer'de bulunacak, Süvâri Tümeni ordunun doğu yanını koruyacak ve gerekli keşifleri yapacak, ordu topçusu da şose bölgesinde kullanılacaktı. Hazırlanan bu plan, 14 Mayıs'taki komutanlar toplantısında uzun müzakerelerden sonra kabul edilerek, Müşîr Ethem Paşa'nın emriyle uygulanmasına karar verildi.[293]

Müşîr Ethem Paşa, Tekke Karârgâh-ı Umûmîsinden Ordu Emri'ni 16 Mayıs 1897 (4 Mayıs 1313) târihinde yayınladı. Oldukça ayrıntılı olan bu emirle hazırlanırken, Çatalca seferinde yapılan hatalar da dikkate alınarak, seri ve hızlı bir hareketle düşmanın takip edilmesi hedeflendi.[294] Taarruz, 17 Mayıs 1897'da başlayacaktı; ancak birlikler 16 Mayıs'ta harekete geçerek gidecekleri yere yaklaşacaklardı. Planı Yunan kuvvetlerine hissettirmemek için, gizliliğe önem verilecekti. Ordu Karargahı Tekke'de kalacak, 17 Mayıs'da Ordu'nun hareketinden sonra Neşet Paşa kolunu takip edecekti. Bu planlar gereğince, 16 Mayıs akşamı Ordu Komutanı Müşîr Ethem Paşa tarafından ertesi gün başlamak üzere taarruz emri verildi.[295]

Harekât, 17 Mayıs 1897 (5 Mayıs 1313/15 Zilhicce 1314) sabahı başladı. Birinci Tümen önüne çıkan Yunan birlikleri ile mücadele ederek Dömeke yakınlarındaki Velişot'un kuzey ve batı sırtları bölgesine gelerek İkin-

[292] Sun, *a.ge.*, s. 170.

[293] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 183; Sun, *a.ge.*, s. 171.

[294] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/88, 15 Zilhicce 1314; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 190.

[295] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/22, 4 Mayıs 1313; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 185-193; Ordu Emri'nin ayrıntıları ve yorumu için bak: Sun, a.g.e., s. 174.

ci Tümen'den ayrılmıştı.[296] Gündüz saat 17.00'dan gece saat 01.00'a kadar sekiz saat durmadan savaşılmıştı. Yunanlılar daha önce kısa sürede cepheyi terkedip kaçmalarına mukabil burada sekiz saat dayanabilmeleri son savunma hattında bulunmalarıyla açıklanabilirdi.[297] Hayri Paşa komutasındaki Birinci Tümen, ertesi gün Dömeke'ye girerek kaçan Yunan askerini yakalamak için Tavuklu karyesi üzerine yürüdü.[298] Neşet Paşa kumandasındaki İkinci Tümen, Yunan kuvvetlerine cepheden taarruz edebilmek için Pırnar yakınlarına kadar ilerledi. Nizâmiye Tugayı, Birinci Tugayı beklemeden yalnız başına taarruza geçtiği için, bir hayli zayiat verdi. Bunun üzerine Ordu Komutanı, Nizamiye Tugayına Birinci Tugayı bekleme emre verdi. Bu iki tugay 18 Mayıs 1897 (6 Mayıs 1313)'de diğer tümenlere kaçan Yunan askerlerini takip edeceklerdi. İkinci Tümene ise Dömeke'de kalması emredildi.[299]

Doğudan taarruza geçen Altıncı ve Üçüncü Tümen'den Hamdi Paşa Komutasındaki Altıncı Tümen, 17 Mayıs akşamı Birinci Tugayı ile Çatma ve batısı sırtlarını, İkinci Tugayı ile Karaçalı ve güney sırtlarını işgal etmişti. Üçüncü Tümen de doğudan taarruza geçerek Koçerli ve Karaçalı'ya kadar, İhtiyat Tugayı da Kepekli'ye kadar ilerledi. Süvâri Tümeni ise Hacıemirler dolaylarında idi. Ordu Karargahı da birliklere parelel olarak hareket etmiş, Pırnar'ın kuzeyine kadar gelmişti.

Osmanlı Ordusu'nun cepheden icra eylediği hücum istenilen neticeyi vermedi. Sağ cenahta bulunan Hayri Paşa'nın Birinci Tümeni mağlubiyete uğradı. Ordunun sol cenahından ise, herhangi bir bilgi alınamadığından o cephedeki gelişmeler bilinemiyordu. Müşîr Ethem Paşa, orduyu yeniden toparlayarak sonuca ulaşmak için 17 Mayıs 1897 tarihli bir Ordu Emri daha yayınladı.[300] Savaşın bu aşamasında cepheden taarruza geçen birliklerin düşmana karşı korunabilmesi için avcı siperleri yapılmasına karar verildi. *(EK-9)* Ayrıca, Hamdi ve Memduh Paşa Tümenleri 18 Mayıs 1897 sabahından itibaren yeniden harekete geçmek için emir aldılar.[301] Verilen emirle Üçüncü Mem-

[296] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/45; 157/118; Sun, *a.g.e.*, s. 179.

[297] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/172, 20 Mayıs 1897; *İkdâm*, Sayı: 1017, 19 Mayıs 1897 (16 Zilhicce 1314/7 Mayıs 1313).

[298] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/99, 19 Mayıs 1897; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 394.

[299] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 397; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 203-204.

[300] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 206.

[301] *A.e.*, s. 207.

duh Paşa Tümen'i Altıncı Tümen ile irtibat yapmakla beraber Yunanlılar'ın Dömeke-Furka yolunu kesecek surette hareket edecekti. Ethem Paşa bu emrin altına şu yazıyı yazmıştı: "*Yarınki muzafferiyet sizin şiddetle hareket etmenize bağlıdır. Aksi halde felakettir. Başka işle mukayese edilmemesini rica ederim.*"[302] Müşîr Ethem Paşa, akşam saat 11.35 sıralarında ordunun sol cenahından haber alarak, Karaçalı mevkiinin elimizde bulunduğunu anlamıştı. Cepheden taarruz eden Hayri ve Neşet Paşalara alınmış olan yerlerin elde tutulmasını emretti.[303]

18 Mayıs 1897'ta Dömeke'de büyük bir yangın çıktığı görüldü. Bu durum Yunanlılar'ın geri çekildiği şeklinde yorumlandı; daha sonra da bu bilgi doğrulandı. Böylece Osmanlı Ordusu Dömeke'ye girdi.[304] Ethem Paşa Dömeke'nin alındığını, İstanbul'a gönderdiği telgraflarla ilan etti.[305]

17 Mayıs 1897 muhârebesinde 40 subay ve 1170 nefer şehid ve yaralı olmak üzere hayli yüksekti. Bu miktarın 25 subay ve 689 neferi ikinci Tümen'den bilhassa Nizâmiye Livâsı'ndan idi.[306]

Olay basına Dömeke'nin resmen zabtedildiği şeklinde yansıdı. Yunanlılar Otris Dağları'na doğru ric'at ediyorlardı. Ortalıkta, mütâreke şayiaları dolaşıyordu.[307] Londra'da *Daly News* gazetesi Ethem Paşa'nın mütâreke müzakereleri için Yunan Ordugahı'na adam gönderdiğini yazıyordu.[308] Dömeke'nin bu kadar kısa bir sürede alınması yabancı temsilcileri şaşırtmıştı. Hatta Erkân-ı harp zabiti olan bir yabancı şöyle demişti:

> "Yüzbin kişiden mürekkep mükemmel bir ordunun Dömeke'yi laakal bir ayda muhasara ve muhabere ile alabileceği derkar iken, böyle bir fırkanın taarruzuyla az bir zaman zarfında alınmasından dolayı, böyle bir askere sahip olan Devlet-i Âliyye'i tebrik ederim."[309]

[302] Sun, *a.ge.*, s. 187.

[303] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 209.

[304] Dömeke'nin alınması yerli ve yabancı gazetecilerin dikkatini çekmiş; bu konudaki haberler telgraflarla bildirilmiştir. (Bkz.: BOA., *Y.MTV*, nr. 157/143, 19 Mayıs 1897; 157/144; 157/145; 157/103, 20 Mayıs 1897; 157/45; 157/97, 18 Mayıs 1897; 157/98; 157/144, 19 Mayıs 1897;157/143; 157/119; *Y.PRK.PT.*, nr. 12/134-2).

[305] BOA., *Y.MTV*, nr. 157/45, 18 Mayıs 1897; BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/121, 16 Zilhicce 1314.

[306] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 213.

[307] BOA., *Y.MTV*, nr. 157/60, 18 Mayıs 1897.

[308] *İkdâm*, Sayı: 1011, 20 Mayıs 1897 (17 Zilhicce 1314/8 Mayıs 1313).

[309] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 399.

Dömeke Savaşı'nda uygulanan taktiği eleştirenler de olmuştur. Ordunun sol kanadının geç kalmasını telafi etmek için erken gönderilmesi gerektiği iddia edilmiştir. Bu eleştiriye katılmayanlar da vardır. Çünkü, bir cepheden erken başlayacak bir hareketin Yunanlılar'ın kendilerine çeki düzen vermelerine, kuşatma içinde kalmamak için bir takım tedbirler düşünmelerine fırsat vermeyecek, bu da nihai sonucu olumsuz etkileyecekti. Goltz Paşa, Müşîr Ethem Paşa'nın Çatalca'da uyguladığı savaş taktiğini eleştirmekle beraber Dömeke'deki taktiğini tasvip ederek başarılı bulmuştur.[310] Önce cepheden yapılan saldırı ve bilahare yanlardan kuşatma harekâtı uygun bir strateji olarak değerlendirilmiştir. Goltz Paşa'ya göre, 17 Mayıs 1897 akşamı, düşmanın müstahkem hattı boyunca sebat ederek henüz haber gelmemiş olan kuşatma kuvvetlerinden güvenle haber beklenmesi Müşîr Ethem Paşa'nın en önemli askeri başarılarından birisidir. Yan kuşatma hareketlerinden yararlanılarak nihai zafere ulaşılmıştır. Şayet, kuşatma hareketleri beklenilmeden cephedeki başarısızlıklara göre hareket edilmiş olsaydı zafere ulaşılamazdı. İşte Ethem Paşa'nın bu tasarrufu onun *Gazilik* ünvanını hak etmesine neden olmuştur.[311]

k) Ermiye Harekâtı ve Furka Muhârebesi

Dömeke'nin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra, Ordu Karargahı Taşlıtepe'ye gelince, Müşîr Ethem Paşa bir Ordu Emri daha yayınladı. Bu emirde "...*Tekmil ordu düşmanı Furka Geçidi istikametinde takip edecektir*..." deniliyordu.[312] Bundan sonra yayınlanan Ordu Emirleri ile bütün ordunun Yunanlılar'ı takip etmesi ve nihai neticenin alınabilmesi hedeflendi.[313]

18 Mayıs akşamı, Üçüncü Tümen ve İhtiyat Tugayı şose doğusunda, Altıncı Tümen şose batısında olmak üzere Furka boğazı kuzey sırtlarında idiler. Cephe tümenleri ve ordu topçusu Tavukluova ve Tavuklugöl bölgesinde idi. Ayrıca Beşinci Tümen 17 Mayıs'ta Ermiye'yi, 18 Mayıs 1897'de Ermiye güneyindeki Platanos Köyü ve civarını zabt ve işgal etmişti. Aslında Beşinci Tümen'in tamamı başlangıçta Ermiye üzerine gitmemiş, 10 Mayıs'da sadece Binbaşı Mehmet Ali Bey özel bir birlikle Ermiye üzerine gönderilmişti. Bu

[310] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 222-223.

[311] *A.e.*, s. 226.

[312] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 213; *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 91.

[313] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/98, 19 Mayıs 1897; BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/97, 18 Mayıs 1897; Süleyman Tevfik, *Teselya'da...*, s. 295; Sun, *a.g.e.*, s. 196.

kuvvet Yunanlılar'ın Ermiye'nin güney sırtlarında olduğunu haber verince, 14 Mayıs'da Hakkı Paşa bir keşif harekâtı düzenledi. Bu Harekât sonunda Yunanlılar'ın deniz gücü tarafından takviye edildiği anlaşıldı.[314] 17 Mayıs'ta yollarda yapılan düzeltmelerden sonra, Ermiye'ye girildi. Yunan artçı kuvvetlerinin çok zayıf ateşleri dışında bir mukavemet görülmedi. Osmanlı kuvvetleri Ermiye'nin kuzey tepelerini işgal ettiler.[315] Bu arada Yunan kuvvetlerinin Platanos ve Kilisetepe yakınlarına yerleştiği anlaşıldı.[316] 18 Mayıs'ta Dömeke'nin alınmasından sonra, Birinci Üçüncü ve Altıncı Tümenler Furka üzerine giderken Beşinci Tümen de Ermiye üzerine hareket etti.[317] Bu sırada, Yunan kuvvetlerinin çekildiği, ayrıca kıyıdaki savaş gemilerinin de gittiği anlaşıldı. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri Platanos ve Ermiye'ye ordugah kurarak, Lamya üzerine harekete geçtiler.[318] Bu taarruz sonunda 19 Mayıs 1897'de Lamya alındı.[319]

Beşinci Tümen Ermiye üzerine hareket ederken, Furko üzerine giden Birinci, Üçüncü ve Altıncı Tümenler çeşitli tedbirler ile güçlendirilmeye çalışılmıştı. Bu çerçevede iki ihtiyat tugayı, bir süvâri tümeni, üç sahra bir obüs bataryası ve süvâri topçu taburu ile desteklenmesine karar verilmişti.[320] Üçüncü ve Altıncı Tümenler Tatarlı köyünden ve Çatalca'dan Furka boğazına kadar; taşlık, sarp ve ekinler ile örtülü yollarda zor şartlar içinde ilerleyerek 16/17 Mayıs'tan beri hiçbir neferi geri kalmaksızın 42 saat içinde 65 kilometre yol almışlardı.[321]

Bu arada Ordu Karargahı Furka'da taarruz birliklerinin başında bulunmak amacıyla 19 Mayıs'ta Dömeke'den ayrılarak Tavuklu Köy hizasına gel-

[314] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/101, 20 Mayıs 1897; *İkdâm*, Sayı: 1017, 19 Mayıs 1897 (16 Zilhicce 1314/7 Mayıs 1313); Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 217.

[315] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/105.

[316] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 219.

[317] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/119, 21 Mayıs 1897.

[318] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/60, 18 Mayıs 1897; Bilgham, *a.g.e.*, s. 219; Sun, *a.g.e.*, s. 210.

[319] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/148, 20 Mayıs 1897; Bigham, Lamya üzerine yürüyen Osmanlı birliklerinin mütâreke haberi üzerine Ermiye'ye geri döndüklerini belirtir. (Bkz.: Bilgham, *a.g.e.*, s. 219).

[320] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/101, 20 Mayıs 1897; *İkdâm*, Sayı: 1011, 20 Mayıs 1897 (17 Zilhicce 1314/8 Mayıs 1313).

[321] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 416; Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 927; Sun, *a.g.e.*, s. 204.

di. Burada Altıncı Tümen'in raporu okundu. Bu rapora göre, Yunanlılar 18 Mayıs günü yapılmış olan taarruz ve hücumlara dayanamayarak gece vakti çekilerek Otris Dağı eteklerinde savunmaya geçmişlerdi. Altıncı Tümen birlikleri taarruza geçerek İkinci Tugay'ın taburları Furka önünde toplanmışlardı.[322]

Bu sırada Furka Boğazı önüne gelmiş olan Ordu Komutanı Ethem Paşa, bazı taburların tutacakları yerleri göstererek Süvâri Tümeni'nin Lamya ovasına ilerlemesi emrini verdi; ancak süvâri birlikleri hareket eder etmez Yunan saldırısına maruz kaldı. Altıncı Tümen'in birlikleri müdahale ederek süvârileri korudular.

Osmanlı kuvvetleri Lamya'ya 2 kilometre kadar yaklaştıkları sırada, beyaz bayraklı bir arabanın kendilerine doğru geldiği görüldü. Saat 09 00 sıralarında gerçekleşen bu olayda, Lamya Belediye Başkanı arabasından inerek Erkân-ı Harbiye Mîrlivâsı Seyfullah Paşa'nın yanına gelerek mütâreke yapmak istediklerini belirtti. Seyfullah Paşa, sivil bir kişiyle mütâreke görüşmesi yapamayacağını belirtmesi üzerine Belediye Başkanı tekrar arabasına binerek şehre doğru gitti.[323] Bu olay nedeniyle süren kısa bir duraksamadan sonra taarruz yeniden başladı. Yunan kuvvetleri dayanamayarak Lamya ovasından Termopil'e doğru çekilmeye başladı.[324] Savaş Osmanlı birliklerinin ilerlediği bir konumda devam ederken, saat 14 00 sıralarında beyaz bayraklı iki Yunan subayı gelerek mütâreke istediler. Ordu Karargahı'ndan da bu yönde bir haber gelince harekât durduruldu.[325]

Furka Boğazı'na gelmiş olan Ordu Komutanı Müşîr Ethem Paşa, emirleri verdikten sonra karargahı Dömeke'ye taşıdı. Dömeke'ye yaklaştığı sırada Seraskerlik'ten bir emir aldı. Bu emre göre, mütâreke için Yunan Ordusu komutanı ile muhabere ederek harekâtın durdurulması ve alınan yerlerin elde tutulması isteniyordu.[326] Ethem Paşa ordunun bu sıradaki durumunu gönder-

[322] Sun, *a.g.e.*, s. 201.

[323] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 421; Bartlet, Seyfullah Paşa'nın Lamya'dan gelen heyete kimsenin ateş etmemesi halinde Lamya'da hiçbir şey yapmayacağını söylediğini belirtir. Ayrıca, bartlet Seyfullah Paşa'nın gelen heyetle 24 saati kapsayan bir mütâreke yaptığını belirtir. (Bkz.: Bartlet, *a.g.e.*, s. 92).

[324] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/148, 20 Mayıs 1897.

[325] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/151, 20 Mayıs 1897; BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/153, 21 Mayıs 1897.

[326] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 99; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 216-217.

diği telgrafında, "...*Ric'at etmekte olan düşmanın toplanmasına meydan verilmeyerek Dömeke'ye iki buçuk saat mesafesi ve Yunanistan'ın kilidi mesâbesinde olan Derbend-i Furka geçidinin dahi elde edilmesi için çevirme harekete Üçüncü ve Altıncı Fırkaların hem düşmanı takip ve hem de mezkur geçidi elde etmek üzere hareketlerine devam ve Birinci Fırkayı da ihtiyat makamında sevk edildiği esnada...*" savaşı durdurmak zorunda kaldıklarını anlatıyordu.[327]

Tam kritik bir anda emir gelmişti. Şayet bu emir bir saat daha geç gelmiş olsaydı. Yunanlılar Lamya'daki erzak, mühimmat, silah gibi bütün savaş malzemelerini bırakıp kaçacak birçok tabur teslim olacaktı. Bu arada Yunanlılar da Termopil'e doğru çekilmişlerdi.[328]

Alınan bu emir gereğince saat 06.00 sıralarında Ordu Harekât Şubesi Müdürü Kurmay Albay Ali Rıza Bey ile Yunan Ordusu Komutanlığı'ndan gönderilmiş olan Konduyani ve Maruzi adında iki Yunan subayı görüşmelere başladılar. Müzakereler devam ederken Ordu her ihtimali dikkate alarak hazırlıklarını sürdürdü.

Mütârekc görüşmeleri Dördüncü Bölüm'de ayrıntılı olarak ele alınacağından şimdi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın diğer cephesi olan Epir cephesindeki gelişmeleri incelemeye geçebiliriz.

C) Epir Harekât Bölgesindeki Olaylar

Teselya cephesini anlatırken de değinildiği gibi, Epir ve Teselya'yı birbirinden ayıran Pindos dağları, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın iki farklı cephede cereyan etmesini zorunlu kılmıştı. İki bölge arasındaki bu engellerden dolayı Teselya ve Yanya birlikleri müstakil olarak teşkilatlanmıştı. Ancak zaman içinde iki bölgeyi birleştiren geçitlerin Osmanlılar'ın eline geçmesindan dolayı Yunan cephesindeki bütün kuvvetlerin komutası Müşîr Ethem Paşa'ya verilmişti. Biz de Müşîr Ethem Paşa'nın komutası altına girmesi dolayısıyla Yanya Kolordusu'nun savaşlarını kısaca incelemeyi uygun buluyoruz.

Harekât Planı'na göre, Epir bölgesine iki tümenli Yanya Kolordusu tahsis edilmişti. Kolordu Planı'na göre, Preveze'ye ve Meçova ve Narda Nehri üzerinde bulunan Narda ve Plaka köprülerine birer Piyâde Alayı ayırdıktan

[327] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 125/49, 6 Mayıs 1313.

[328] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/145, 17 Zilhicce 1314; 13/36, 22 Zilhicce 1314; *Y.MTV.*, nr. 157/99, 19 Mayıs 1897; Bartlet, *a.g.e.*, s. 92; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 422.

sonra geri kalan bir buçuk tümen ile Loros'un kuzey doğusundaki Strevina Çiftliği'nde bulunacak ve Yunanlılar'ın sınırı tecâvüz etmelerine meydan verilmeyecekti.[329] Genel olarak bu cephede savunma stratejileri uygulanacaktı.[330] Yanya Kolordusu Komutanı Ahmet Hıfzı Paşa, Yanya'da bulunan Birinci Tümen Komutanı Mîrlivâ Osman Paşa, merkezi Loros'da bulunan İkinci Tümen Komutanı ise Ferîk Mustafa Hilmi Paşa idi. Epir bölgesine Yunanlılar bir tümen ayırmışlardı. Gönüllü ve çeteler ile kuvvetleri biraz daha artıyordu. Bu kuvvet Narda kasabası ile Komboti ve Bani dolaylarında toplanmış; sınırın diğer kesimleri zayıf birliklerle tutulmuştu.[331]

Yunanlılar'ın Teselya sınırına tecâvüz etmeleri üzerine 17 Nisan 1897 (5 Nisan 1313)'da Seraskerlik'ten Alasonya Ordusu Komutanı Ethem Paşa'ya savunma ve taarruz harekâtına başlaması emri verilirken Yanya Kolordusu'na da aynı gün uyanık bulunulması ve hiçbir surette Yunanlılar'ın sınırı tecâvüz etmelerine meydan verilmemesi emri verilmişti. O gün Narda Köprüsü'nde küçük çatışmalar görülmeye başlamıştı.[332] 18 Nisan'da Yunan kuvvetleri ilerleyerek Narda nehrinin ileri sahiline geçti.[333] Müşîr Ethem Paşa da Yanya Kolorduy-ı Hümâyûn Kumandanlığına gönderdiği telgraf ile Alasonya Ordusu'nun taarruza başladığını bildirdi.[334]

1. Epir Cephesinde Savaşın Başlaması ve Gelişmeler

Yanya cephesindeki savaşları üç devrede incelemek mümkündür: Birincisi 18-21 Nisan arasındaki savaşlar, ikincisi 22 Nisan-2 Mayıs 1897 arasındaki savaşlar ve üçüncüsü de bundan sonra yaşanan savaşlardır.

Epir harekât bölgesindeki 18-21 Nisan harekâtı, Yunanlılar'ın taarruzu üzerine, İkinci Tümen'in Loros'dan Yanya'ya geri çekilme harekâtıdır. Bu cephede savaş, 19 Nisan 1897 (7 Nisan 1313) akşamı Yunanlılar'ın Narda Nehri'ni

[329] Sun, *a.ge.*, s. 211.

[330] Selanikli Tevfik, *Mir'at-ı...*, s. 234.

[331] BOA., *Y.MTV.*, nr. 151/192; Yanya Kolordusu komuta heyeti hakkında (Bkz.: Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 423-427); Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 229-231.

[332] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 231.

[333] Bigham, *a.ge.*, s. 182.

[334] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 2.

geçerek taarruz etmeleri üzerine başladı.[335] Çatışmalar top atışları şeklinde devam ederken, Yunanlılar'ın uzun menzilli toplarına karşı Osmanlılar etkili toplarla karşılık veremediler.[336] Bunun yanında, Ayamavra ve Narda tarafından gelen 13 Yunan gemisinin Osmanlı mevzilerine saldırması morallerin iyice bozulmasına neden oldu.[337] Askerin ordu kamuta kademesine karşı itimadı kalmamıştı. Bu hengamede Mîralay Ahmet Arif Bey'in birliklerine Loros'a ric'at emri vermesi Osmanlı kuvvetlerinin çözülmesine ve karışık bir şekilde firar etmelerine öncülük yaptı. Artık Osmanlı birlikleri düzensiz bir şekilde kaçıyorlardı. Bu firara 21 Nisan 1897 (9 Nisan 1313)'de Loros halkı da katılınca Yunanlılar Loros'u işgal ettiler.[338] Osmanlı birliklerinin geri çekilmesinin bir bozguna dönüşmemesi, Yunanlılar'ın olayın mahiyetini anlamakta gecikmeleriyle ilgilidir. Çünkü Yunanlılar Osmanlılar'ın ric'atini vaktinde anlayarak taarruz edebilselerdi. Osmanlı birlikleri için bozgun kaçınılmaz olurdu.[339]

Bilindiği gibi, Yanya cephesindeki bu başarısızlık, Teselya cephesindeki geçici durgunluk devriyle birleştirilince, genel olarak Yunan cephesindeki Orduy-ı Humâyûn'un zayıf görünmesine neden olmuştu. Daha önce Teselya cephesi anlatılırken ifade edildiği gibi, Ethem Paşa'nın komutanlığı tartışma konusu yapılmış ve "*teftîş-i umûmî*" göreviyle Gazi Osman Paşa'nın bölgeye gönderilmesine neden olmuştu. Ancak, sonraki savaşlarda kazanılan başarılar Ethem Paşa'nın yerini korumasına sağlamıştı.

Osmanlı kuvvetlerinin bu mağlubiyetinden sonra, Yanya'da yeniden toparlanma yoluna gidildi. İkinci Tümen'in komuta kademesi büyük ölçüde değiştirildi. Sadece askerin itimadı hala devam eden Mîralay Mustafa Bey yerinde kaldı. Fırkanın kumandası Birinci Fırka Kumandanı ve Teftîş-i Askeri Komisyonu Âlisi azasından Mîrlivâ Osman Paşa'ya verildi.[340] Birinci Fırka Komutanlığı'na da İbrahim Paşa getirildi.[341]

İkdâm, Sayı: 989, 21 Nisan 1897 (19 Zilkade 1314/7 Nisan 1313).

[336] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 430.

[337] Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 7.

[338] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 232.

[339] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 430-431; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 258; Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 102-107.

[340] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 431-435.

[341] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 293.

Yapılan hazırlıklardan sonra, Osmanlı birliklerinin 23 Nisan 1897 (11 Nisan 1313)'de Beşpınar üzerine taarruz etmeleriyle Epir cephesindeki savaşların ikinci devresi başladı. Ahmet Hıfzı Paşa'nın telgrafına göre, 7.5 saatlik bir savaştan sonra sonra 24 Nisan 1897'de Beşpınar alındı.[342] Aynı gün başka bir müfreze de İsteno Boğazı'nı almasına rağmen, yorgunluktan dolayı kaçan kuvvetleri takip edemedi.[343] Beşpınar Savaşları sonunda Osmanlılar bol miktarda ganimet elde ettiler.[344] Kısa bir keşif döneminden sonra 28 Nisan 1897'de de Halazmana tepeleri ele geçirildi.[345]

Beşpınar Savaşları, Epir cephesindeki savaşların dönüm noktası niteliğindedir. Çünkü bu savaştan sonra Osmanlılar'ın cephelerdeki durumu olumlu anlamda değişmiştir.[346]

Halazmana tepelerinin alınmasından sonra, Yunanlılar'ın 29 Nisan 1897'de Kervansaray'a çekilmelerinin anlaşılması üzerine, Loros'a doğru harekâta karar verildi. Osmanlı birlikleri taarruza geçerek Kervansaray ve Komçiyadis Boğazı'nı ele geçirdiler. Bu sırada Yunanlılar'ın Loros'a kadar çekildikleri anlaşılmıştı.[347] 1 Mayıs 1897 (19 Nisan 1313)'de İsmail Hakkı Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Loros'a üzerine taarruz ederek, 2 Mayıs 1897 (20 Nisan 1313)'de Tümen Komutanı Osman Paşa'nın da yardımlarıyla Loros'u İstirdâd etti. 21 Nisan 1897'de kaybedilmiş olan Loros kolaylıkla yeniden alınmıştı. Bu arada Gribova tepelerine çekilmiş olan Yunanlılar, 3 Mayıs 1897 (21 Nisan 1313)'de kuvvetlerinin büyük bir kısmını Narda tarafına çektiler.[348] Loros'un alınmasından sonra komutanlar arasında çıkan anlaşmazlık, İstanbul'un yatıştırıcı etkisi sayesinde giderildi.[349]

[342] *İkdâm*, Sayı: 992, 24 Nisan 1897 (22 Zilkade 1314/12 Nisan 1313).

[343] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 239; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 433-439; Sun, *a.g.e.*, s. 224.

[344] *İkdâm*, Sayı: 994, 26 Nisan 1897 (24 Zilkade 1314/14 Nisan 1313).

[345] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 932; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 439-440; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 239;

[346] Bartlet, *a.g.e.*, s. 94.

[347] BOA., *Y.MTV.*, nr. 156/87-8, 20 Nisan 1313; İkdâm, Sayı:1000, 2 Mayıs 1897 (30 Zilkade 1314/30 Nisan 1313); *İkdâm*, Sayı: 1001, 3 Mayıs 1897 (1 Zilhicce 1314/21 Nisan 1313); Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 24; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 241; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 442; Sun, *a.g.e.*, s. 229.

[348] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 443-444; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 242

[9] BOA., *Y.MTV.*, nr. 155/226/1, 20 Nisan 1313; nr. 155/226/2, 19 Nisan 1313.

2. Epir Cephesinin Komutasının Ethem Paşa'ya Verilmesi

Yukarıda bahsedildiği gibi, Çatalca'nın alınmasından sonra Teselya ve Epir bölgelerinin irtibat noktalarının artması ve Müşîr Ethem Paşa'nın zaferler kazanması üzerine Ethem Paşa Hudûd-ı Yunaniye Umum Kumandanı yapılmıştı. 8 Mayıs 1897 târihli bu tasarruf ile Epir cephesindeki birliklerin komutası da Ethem Paşa'ya bırakılmış oldu. İki cephede de komutanın Ethem Paşa'ya verilmesi koordinasyonun sağlanması bakımından önemli görülmüştü. Epir Kolordusu'nun yalnız bir kısmının Tırhala vadisine ilerlemesi Ethem Paşa Komutasındaki Teselya Ordusu'nun Çatalca Muhârebesi'nden sonra ileri harekâtını kolaylaştıracağı düşünülmüştü.[350]

İkinci devre harekâtın sonu olan Loros'un geri alınmasından, mütârekeye kadar süren harekât, Epir harekât bölgesindeki muhârebelerin üçüncü devresini teşkil etti. Gribova ve Çayağzı Muhârebeleri ve Serako çarpışması bu devrenin başlıca olaylarıdır. 3 Mayıs 1897 (21 Nisan 1313)'den 13 Mayıs'a, yani Loros'un geri alınmasından Gribova Muhârebesi'ne kadar İkinci Tümen tarafından önemli bir harekât yapılmamıştı. Bu süre içinde bir yandan savunma tertipleri alınırken öte yandan da Loros-Perveze yolunun açılması, Yunanlılar'ın Hıristiyan ahaliye dağıttıkları silahların toplattırılması ve noksanların tamamlanması gibi işlerle uğraşılmıştı.[351] Bu arada Yanya Kolordusu İkinci Ordu'dan gönderilen bir tugay ve İstanbul'dan gelen Erkân-ı Harbiye subaylarıyla güçlendirilmişti.[352]

Osmanlı kuvvetleri, 3 Mayıs'ta harekete geçerek Gribova tepelerini almaya çalıştılar. Yunanlılar ise, 3 Mayıs'tan itibaren bir süre hazırlıkla meşgul olduktan sonra, 13 Mayıs 1897 (1 Mayıs 1313)'de Preveze'yi alarak siyasi alanda avantajlı duruma geçmek istediler.[353] Yunanlılar, Gribova köyü ve doğusuna taarruz etmeleri üzerine, Osman Paşa durumun ciddiyetini Başkomutan Ahmet Hıfzı Paşa'ya yazarak yardım istedi.[354] Gönderilen yardım birlikleri sayesinde Yunanlılar'ın 14 Mayıs 1897 (2 Mayıs 1313)'deki taarruzu neticesiz kaldı. Yunan kuvvetleri 14/15 Mayıs 1897 gecesi Narda nehri gerisine kadar çekilmek

[350] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 255.

[351] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 446-447; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 243.

[352] 1897 Türk Yunan Harbi, s. 31; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 244.

[353] Sun, *a.ge.*, s. 136.

[354] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 247.

zorunda kaldı; 17 Mayıs'a kadar yaptığı çeşitli taarruz denemelerinde başarılı olamadı.[355] Yunanlılar, 14-15 Mayıs 1897 günlerinde Epir cephesinde ciddi kayıplar verdi. Bu kayıpların Yunanlılar'ın Teselya cephesinde verdiği kayıplardan daha çok olduğu iddia edilmiştir.[356]

Teselya cephesinde olduğu gibi Epir bölgesinde de Osmanlı Ordusu muvaffak olmuş; Yunanlılar Narda'ya doğru kaçmaya başlamıştı.[357] Osmanlı Ordusu'nun Teselya ve Epir kanadı irtibat sağlamıştı.[358] Bu başarılardan sonra, Yanya Vali ve Komutanı Ahmet Hıfzı Paşa ile Yanya Kolordusu İkinci Fırkası Komutanı Ferîk Osman Paşa *Murassa' Osmani Nişânı* ile ödüllendirildi.[359] Yunanlılar'ın Yanya Komutanı Mîralay Manos ise Yunanistan'da tutuklanarak Divan-ı Harbe verildi.[360] 18 Mayıs'ta İstanbul'dan gelen bir telgraf ile mütâreke görüşmelerine başlandı.[361]

Her iki cephede de gösterilen bu başarılardan sonra, Müşîr Ethem Paşa, savaşta başarılı olanların taltifi amacıyla 19 Mayıs 1897'de İstanbul'a bir liste gönderdi. Bir sonraki bölümde izah edeceğimiz gibi, listedeki isimler padişah tarafından takdir ve iltifata mazhar olmuşlardı. Ayrıca o gün çıkan gazetelerde verilen bir başka habere göre, padişaha Gazilik ünvanı verilmişti.[362] Teselya ve Epir cephesindeki bu başarılardan sonra mütâreke görüşmelerine geçildi. Şimdi Müşîr Ethem Ethem Paşa'nın mütâreke sürecindeki çalışmalarını incelemeye geçebiliriz.

Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 400-402; Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 249-251; *1897 Osmanlı Yunan Savaşı*, s. 32-33; Bartlet, *a.ge.*, s. 98; Sun, *a.ge.*, s. 240.

BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/86, 15 Zilhicce 1314; 14-15 Mayıs 1897 günlerinde Yunanlılar'ın verdiği kayıplar 1000 kişi kadar tahmin edilmektedir. Osmanlılar 86 şehid ve 290 yaralı vermişlerdir. (Bkz.: Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 250.)

[357] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/60.

[358] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/104/1,2, 9 Mayıs 1313.

[359] *İkdâm*, Sayı: 1016, 18 Mayıs 1897 (15 Zilhicce 1314/ 6 Mayıs 1313).

[360] *İkdâm*, Sayı: 1023, 25 Mayıs 1897 (22 Zilhicce 1314/13 Mayıs 1313).

[361] Goltz, *Osmanlı Yunan Seferi*, s. 251; Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 50.

[362] *İkdâm*, Sayı: 1017, 19 Mayıs 1897 (16 Zilhicce 1314/7 Mayıs 1313).

IV. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN MÜTÂREKE VE BARIŞ DÖNEMİNDE TEFTİŞ-İ ASKERİ KOMİSYONU İLE A'YÂN MECLİSİNDEKİ ÇALIŞMALARI

A) Savaşın Sona Ermesi

1. Büyük Devletlerin Savaşı Durdurma Çabaları ve Rusya'nın Aracılığı

Teselya'da Osmanlılar'ın kazandıkları başarılar, Yunanlılar'ın Avrupalı Büyük Devletler'den yardım istemelerine neden oldu. Yunan Dışişleri Bakanı, sınır muhârebelerini Yunanlıların kaybetmesinden sonra, 27 Nisan 1897 (25 Zilkade 1314/15 Nisan 1313)'de Fransa, İngiltere ve Rusya'ya mütâreke için başvurdu. Ancak 29 Nisan 1897'de gerçekleşen kabine değişikliği, bu teşebbüsün netice vermesini önledi. Yunanlılar, Çatalca Muhârebesi'nden sonra Büyük Devletler'in mütâreke aracılığı için yine bir teşebbüste bulunmak istemişlerse de siyasi düşüncelerle 13 Mayıs 1897'de Epir'de taarruza geçmeyi tercih etmişlerdi. Bundan da bir sonuç alınamayıp üç gün sonra Dömeke'de kesin olarak mağlubiyete uğrayınca, Yunanlılar ve destekçileri için mütârekeden başka bir hal çaresi kalmamıştı. Bunun üzerine Büyük Devletler, başta Rusya olmak üzere daha fazla kan dökülmesini önlemek amacıyla barış teşebbüsüne giriştiler.[1]

Rus Çarı İkinci Nikola, 17 Mayıs 1897'de Sultan II. Abdülhâmid'e gönderdiği bir telgraf ile savaşın durdurulmasını istedi. Çar bu telgrafta, Türk padişahının insanî duygularına ve barışseverliğine atıfta bulunarak, kazandığı zaferlerin kan dökülmesine mani olacak bir mütâreke ile tervicini rica etti.[2]

[1] *İkdâm*, Sayı: 1019, 21 Mayıs 1897 (18 Zilhicce 1314/9 Mayıs 1313); Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye*, s. 477; Sun, a.g.e., 255.

[2] BOA., *Y.A.RES.*, 86/83/7; Rus Çarı Nikola'dan gelen Fransızca telgrafın aslı ve telgrafla ilgili diğer vesikalar bu dosyada bulunmaktadır. (Bkz.: *Y.A.RES.*, 86/83/6; Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 74).

Rus Çarı'nın bu isteği üzerine, 19 Mayıs 1897 (17 Zülhicce 1314/7 Mayıs 1313) Çarşamba günü harekât durmuştu.[3] II. Abdülhâmid, Rus Çarı'nın yukarıdaki mektubuna gönderdiği cevapta, zaferi tebrik etmelerinden dolayı teşekkür ederek, isteklerini son derece memnuniyetle kabul ederek savaşı durdurduklarını, ancak devletin hukukunun korunması noktasında Büyük Devletler'in aracılığına güvendiklerini belirtiyordu.[4]

Ayrıca, II. Abdülhâmid Alman İmparatoru'na gönderdiği başka bir telgrafında da, Rus Çarı'nın istemesi ve Alman İmparatoru'nun savaşın başından bu yana niyetinin bu yönde olmasından dolayı, savaşı tatil ettiklerini bildiriyordu.[5] Rus Çarı'nın teklifinin kabul edilmesinden sonra, Rusya Sefiri Nelidof padişah tarafından kabul edilerek teşekkürlerini sunmasına müsaade edildi.[6]

2. Savaşın Durdurulması

Yukarıda değinildiği gibi, Müşîr Ethem Paşa'nın emri altındaki Osmanlı Ordusu'nun, kaçan Yunan Ordusu'nu Atina'ya doğru takip ettiği bir dönemde, Batılı devletler ve Rusya'nın baskısı ile savaşın tatil edilmesine karar verilmişti. Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ mazbatasında, savaşın tatil edilmesine ve bu kararın Rus Çarı Nikola ile cephedeki Müşîr Ethem Paşa ve Yanya Kolordusu Komutanı'na bildirilmesine karar verildi.[7]

19 Mayıs 1897 (17 Zilhicce/7 Mayıs 1313)'de Dömeke'de Hudûd-ı Yunaniye Kumandanı ve Orduy-ı Hümâyûn Müşîri Ethem Paşa Hazretlerine, Serasker Rıza Paşa tarafından gönderilen bir telgrafta, savaşın Yunan Komutanı ile görüşülerek durdurulması, alınan yerlerin elde tutulması, teyakkuz halinde bulunulması ve bu kararın büyük devletlere de bildirilmiş olmasından dolayı hemen uygulamaya geçilmesi isteniyordu.[8] Ayrıca, gazetelere verilen ilanlar ile savaşın tatil edilmesi hakkında bilgi veriliyordu.[9]

[3] Bigham, *a.ge.*, s. 200; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 340-341.

[4] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/83/2; Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 75.

BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/83/3; Savaşın tatil edilmesine dair yapılan müzakereler için (Bkz.: BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/84-1-6)

[6] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/111, 21 Mayıs 1897.

[7] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/83/2.

[8] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/127, 16 Zilhicce 1314; nr. 12/143, 17 Zilhicce 1314; Tevfik, *a.ge.*, s. 477; Sun, *a.ge.*, s. 307.

[9] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/112, 21 Mayıs 1897; Osman Nuri, *a.ge.*, s. 934.

Meclis-i Vükelâ'da durum görüşülerek nasıl bir harekât tarzı geliştirileceğine dair bir mazbata hazırlandı. 20 Mayıs 1897 (8 Mayıs 1313/17 Zilhicce 1314) târihli bu mazbatada; Yunan Hükümeti'nin isteği ve büyük devletlerin tavassutu ile savaşın tatil edildiği, Osmanlı Devleti'nin savaşı durdururken Büyük Devletler'e de mütarake ve barışa esas olacak isteklerini bildirdiği, şu ana kadar bu devletlerden herhangi bir cevap gelmediği, mütâreke ve barışı her iki muharip devletin temsilcilerinin görüşeceği, Osmanlı Devleti adına yetkili olan Müşîr Ethem Paşa'nın Yunan Hükümeti'nin murahhaslarının Çatalca'ya gelmesini organize etmesi gerektiği belirtiliyordu.[10] Ayrıca görüşmelerin Çatalca'da yapılması Müşîr Ethem Paşa tarafından uygun bulunmazsa Dömeke'de de yapılabilceği de vurgulanıyordu.[11]

Ethem Paşa'ya gönderilmek üzere de bir telgrafnâme müsveddesi hazırlanarak, görüşmelerde nelere dikkat edilmesi konusu hakkında ikazlarda bulunuldu. Burada devletler hukuku kurallarına uygun olarak iki hafta geçerli olmak üzere resmi bir mütâreke yapılması, barış antlaşmasının yapılmasına Devlet-i Âliye'nin karar vermesi, Çatalca müzakere yeri tayin edildiğinden bu kararın Yunan Ordusu Komutanı'na bildirilmesi, barış yapılırken Devlet-i Âliye'nin elinde bulunan yerlerin terk olunmaması, on milyon lira tazminat talep olunması, yapılacak barışın uluslararası hukukun kurallarına göre yapılması, suçluların iadesi konusunda iki devlet arasında bir mukavele yapılması konularına dikkat çekiliyordu.[12]

3. Padişah'ın Takdir ve İltifatı

Savaşın sonra ermesinden sonra, başarının en önemli payının padişaha verilmesinin bir göstergesi olarak, II. Abdülhâmid'e Gazilik ünvanı verilmişti.[13] 25 Nisan 1897 (23 Zilkade 1314/13 Nisan 1313)'de deYunan Muhârebesi'nde hizmeti geçenlere Gümüş Madalya ihsan buyurularak Berât-ı Alîsân verildi.[14]

[10] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/85/2, 17 Zilhicce 1314/8 Mayıs 1313.

[11] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/85/1, 17 Zilhicce 1314/8 Mayıs 1313.

[12] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/85/3; nr. 86/83/4 Bu belgede Ethem Paşa'ya yazılacak tezkire müsveddesi Meclis-i Vükela üyeleri tarafından imzalanmıştır.

[13] *İkdâm*, Sayı: 1017, 19 Mayıs 1897 (16 Zilhicce 1314/ 7 Mayıs 1313).

[14] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 372/69, 23 12 1314; Madalyaların hazırlanış aşamaları ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için (Bkz.: BOA., *DUİT.*, 24/53, 25 Zilkade 1314; Mahir Mehdi, *Bedreka-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir*, Haz. Bayram Kodaman, Ankara, TTK Basımevi, 1993, s. 105).

II. Abdülahmid, 18 Mayıs 1897 (6 Mayıs 1313)'de Müşîr Ethem Paşa'nın şahsında bütün orduya savaşın başından sonuna kadar göstermiş oldukları gayret, hamiyet, cesaret, kahramanlık ve sadakatlarından dolayı takdir ve dualarını sundu. Bunun yanında, bu savaşta en fedakar olanların "*mazhar-ı taltif-i âli olmak üzere*" listelerinin çıkarılarak kendisine gönderilmesini istedi. Zaten, bu hususta bir liste daha önce de ifade edildiği gibi, savaştan sonra İstanbul'a gönderilmişti.[15] Nitekim Ethem Paşa'nın verdiği bilgilere göre savaşta başarı gösteren askerler peyderpey ödüllendirildi. Gereken terfilerin yapılabilmesi için gönderilen defterlerde adı yazılmayanlar daha sonra Müşîr Ethem Paşa'nın bilgilendirmesi doğrultusunda taltif edildi.[16]

Yunan Muhârebesi'nde gösterdikleri hizmetten dolayı bütün Nâzırlara *Muhârebe Madalyaları* ihsan buyuruldu.[17] Bu arada dost ülkelerden kutlama mesajları geliyordu. 17 Mayıs 1897 (5 Mayıs 1313)'de Tahran Sefareti[18], daha sonra da Hindistan Osmanlı Devleti'nin zaferini kutladı.[19]

B) Müşir Ethem Paşa'nın Mütâreke Sürecindeki Faaliyetleri

1. Teselya Bölgesindeki Mütâreke Görüşmeleri

Dömeke Muhârebesi'nden sonra, 18 Mayıs 1897'de Yunan Ordusu Lamya'ya doğru takip edilmekte iken, Alasonya Ordusu Komutanı harekâtın durdurulması ve mütâreke şartlarının Prens Konstantin ile müzakere edilmesi emrini almıştı.[20] Fakat Yunanlılar tarafından bir müracaat olmadığı ve akşamda yaklaşmış olduğu için bir şey yapılamamıştı.[21]

19 Mayıs 1897'de Furka Geçidi'nin ele geçirilmesinden sonra Yunanlılar mütâreke için müracaat ettiler. Bu maksatla gelmiş olan İstihkam Yüzbaşı Kondoyani ile Süvâri Teğmen Murizini, güya Yanya tarafındaki Türk kuvvet-

[15] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/153, 17 Zilhicce 1314; Kasım b. Ahmet, *a.ge.*, s. 73.

Taltifler hakkında vesikalarda ayrıntılı bilgiler verilmiştir. (Bkz.: BOA., *Y.MTV.*, nr. 163/180, 12 Temmuz 1313; nr. 166/33, 21 Temmuz 1897; nr. 166/4, 18 Ağustos 1313); ATASE, *OYH.*, nr. 40/145-12-129.

[17] BOA., *Y.MTV.*, nr. 166/33, 21 Temmuz 1897; nr. 166/4, 18 Ağustos 1313.

[18] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 374/95, 25 2 1315.

[19] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 951, 26 Muharrem 1315/15 Haziran 1313.

[20] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 12/135, 18 Mayıs 1897.

[21] *Devleti Aliyye ve Yunan Muhârebesi*, s. 99.

lerinin mütâreke istemiş olduklarını, mütârekenin bu tarafa da şümulu olması gerekeceğinden kabul edileceğini, Prens Konstantin adına bildirmişti. Bunun üzerine Osmanlılar, Yanya bölgesinden mütâreke istenmiş olduğuna dair bir haber alınmadığını belirterek konu hakkında bilgi alındıktan sonra cevap verileceğini bildirdiler.[22]

Yunanlılar, Yanya cephesine de 17 Mayıs 1897 (5 Mayıs 1313)'de Yanya Kolordusu İkinci Fırka Erkân-ı Harbiye Binbaşılarından Mustafa ve Salih Beyler ile Yunan Hükümeti'nin Epir Kolordusu'na mensup Topçu Binbaşısı Bukalugolos ve Süvâri Binbaşısı Aleksandır Koço arasında yapılan görüşmelere gönderme yapıyorlardı. Bu görüşmelerde, Yunan askerinin eski sınırına çekilerek Osmanlı topraklarında bulunmaması tarafların savaş öncesi halinde bulunması kararlaştırılmıştı.[23]

20 Mayıs 1897'de Ethem Paşa'nın görevlendirdiği Kurmay Binbaşı İzzet ve Yüzbaşı Rıza Yunan delegeleriyle iki taraf ileri karakolları arasında buluştular. Görüşmelere başlamadan önce Binbaşı izzet, mütâreke müzakerelerine girişebilmek için ilk önce, Yunanlılar'ın mütârekeyi isteyen taraf olduklarını ve Büyük Devletler'in tavassutuyla Osmanlı Devleti'nin mütârekeye yanaştığının kabul etmeleri gerektiğini savundu. Bunun üzerine Yüzbaşı Kondoyani, Yanya tarafında mütârekenin Türkler tarafından istendiğine dair dünkü ifadesinin yanlış olduğunu bildirmesi üzerine müzakereye başlandı.[24]

İlk önce, mütâreke hattının tayini için görüşme yapıldı. Türk delegesi, ileri karakolların yerlerinde kalmalarını ve diğer taraflarda eski Türk-Yunan sınırının (Otris dağları tepeler hattı) mütâreke hattı olarak kabulünü teklif etti. Yunan delegesi buna yetkili olmadığını bildirdiğinden, müzakere 22 Mayıs 1897'e bırakıldı; ancak iki gün (20-22 Mayıs) geçerli olmak üzere aşağıdaki protokol imzalandı.[25]

20 Mayıs 1897 (8 Zilhicce 1314/8 Mayıs 1313) saat 15.15'de Lamya civarındaki Traça tepelerine Müşîr Ethem Paşa tarafından aşağıda imzası olan Kurmay Binbaşı İzzet ile Kurmay Yüzbaşı Rıza ve Yunanistan Teselya Or-

[22] Sun, *a.ge.*, s. 256.

[23] BOA., *Y.MTV.*, nr. 159/56/2, 22 Mayıs 1313; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 480.

[24] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90, 9 Mayıs 1313.

[25] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90/4, 19 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1313.

dusu Komutanı Prens Konstantin tarafından delege İstihkam Yüzbaşı Kondoyani arasında kendi komutanlarından aldıkları yetkiye dayanarak aşağıdaki maddeler üzerinde anlaştılar:[26]

1. 20 Mayıs 1897 saat 15.15'ten itibaren muharip devletler arasında mütârekeye karar verilmiştir.
2. Osmanlı Ordusu ile Yunan Ordusu bu zamandan itibaren şimdi ileri karakollarının bulunduğu mevkii işgal edecektir. Yan taraflardan her türlü hareket yasaktır. Mütâreke müddetince ordular arasındaki hat 22 Mayıs 1897'de bu maksatla taraflardan gönderilecek subaylar tarafından tayin olunacaktır.
3. Bu protokol iki nüsha olarak düzenlenmiş ve karşılıklı alınıp verilmiştir.[27]

Bu târih itibariyle Gazeteci Bigham'a göre, Osmanlı kuvvetlerinin Teselya kanadı ile Epir kanadı birleşmişti. Osmanlı programına göre, Teselya'nın zabtı tamamlanmış gibiydi. Bununla beraber Ethem Paşa, herhangi bir taarruz için hazır bekliyordu. Hergün mütâreke haberi bekleniyordu.[28]

22 Mayıs 1897 (20 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1313) Çarşamba günü öngörüldüğü gibi görüşmelere yeniden başlandı. Müşîr Ethem Paşa'ın görevlendirdiği Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Ahmet İzzet Bey ile Yunan Binbaşısı Karpoti ve Yüzbaşı Kondoyani arasında yapılan görüşmelerde mütârekeye dair aşağıdaki kararlar alındı:

1. Sınır, eski sınırın biraz daha ilerisinde bulunan Otris Dağları'nın akarsu havzalarını ayıran sırtlardan geçirilecekti.
2. Orduy-ı Hümâyûn tarafından işgal edilmeyen geçitler tarafsız kalacaktı.[29]

[26] *İkdâm*, Sayı: 1020, 22 Mayıs 1897 (19 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1313; Selanikli Tevfik, *Mir'at-ı...*, s. 295.

[27] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye...*, s. 478; Vecihi..., *a.ge.*, s. 279.

[28] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/104/1-2; ATASE, *OYH.*, nr. 1/2-29-2.

[29] ATASE, *OYH.*, nr. 1/2-44; Vecihi..., *a.ge.*, s. 279.

Bu kararların yanında Yunanlı delegeler, mütârekenin müddeti ve barış şartları konusunda yetkili olmadıklarını belirttiler.[30] Ayrıca, Yunan hükümetinin bu meseleye hükümetler arasında çözülmesi gereken bir konu olarak baktığını, şayet bu konuda hükümetlerinden bir tebligat gelirse bunu Türk karargahına bildireceklerini söylediler.[31]

Bu durum üzerine, Ethem Paşa, Seraskerliğe yazdığı bir telgrafta, barış görüşmelerinin her halükarda burada yapılması isteniyorsa, diplomatik yollarla Yunan murahhaslarının Dömeke'ye gelmesinin sağlanması gerektiğini belirtiyordu.[32] Bilahare bir Meclis-i Mahsus mazbatasında Yunan Komutanı'nın esas maddelere muhalefet etmeyerek murahhas meselesinde karar verememesi bir-iki gün içinde çözülecek bir problem olarak ele alınıyordu.[33] Osmanlı Devleti, Yunan murahhaslarının çeşitli bahaneler ileri sürerek anlaşmayı onaylamamalarını Avusturya sefirine bildirdi.[34] Mütârekenin imzalanmayarak bu şekilde savsaklanması Avrupa devletleri tarafından da dikkatle izleniyordu.[35]

Bu arada, Ethem Paşa görüşmelerin savaş bölgesinde başlayabilmesi için çabalıyordu. Bu amaçla, görüşmelerin Dömeke'de olması için Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İzzet Beyi, Yunan ileri hatlarına gönderildi. İstanbul'a da bir telgraf gönderilerek, ülkenin çıkarlarının korunabilmesi için siyasi işlere vakıf bir zatın gönderilmesi gerektiğini belirtildi.[36]

2. Müşir Ethem Paşa'nın Birinci Murahhas Olarak Atanması ve Kendisine Verilen Talimat

Savaşın durması ile beraber başlayan mütâreke görüşmeleri, Müşîr Ethem Paşa'nın insiyatifiyle görevlendirilen kişilerce yapılıyordu. Ahmet İzzet Paşa, Yunanlılar ile sadece cephelerdeki durumlarla ilgili görüşmeler yapıyor-

[30] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/98/3, 23 Zilhicce 1314/14 Mayıs 1313.

[31] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 920/2, 10 Mayıs 1313; nr. 920/1, 20 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1313; nr. 925/4, 10 Mayıs 1313.

[32] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 925/3, 11 Mayıs 1313/20 Zilhicce 1314; Y.PRK.PT., nr. 13/62, 24 Zilhicce 1314.

[33] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 925/2, 12 Mayıs 1313/21 Zilhicce 1314; nr. 925/1, 11 Mayıs 1313/20 Zilhicce 1314.

[34] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/98/2.

[35] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/156, 22 Mayıs 1897.

[36] BOA., *Y.MTV.*, nr. 157/82, 10 Mayıs 1313.

du. Kalıcı barış şartlarının görüşülebilmesi için, Osmanlı Devleti tarafından atanan resmi bir murahhas heyeti yoktu. Müşîr Ethem Paşa bu bağlamda 22 Mayıs 1897 (10 Mayıs 1313)'de yazdığı bir telgrafında askeri ve siyasi işlere tümüyle vakıf, mahir bir kişinin murahhas olarak atanmasının devletin menfaat ve haklarının korunması açısından önemli olduğunu belirtiyordu. Ayrıca bu kişilerin görüşme yerine ne zaman geleceği konusunda kendisinin bilgilendirilmesini istedi.[37]

23 Mayıs 1897 (21 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1313) Çarşamba günü, Seraskerlik Ethem Paşa'nın bu telgrafını aldıktan sonra murahhas tayini meselesini gürüştü. Başlangıçta Meclisi Mahsus-ı Vükelâ kararıyla mütârekenin iki hafta içerisinde yapılması kararlaştırılmıştı.[38] Bunun için Yunan Hükümeti'nden istenen murahhaslar gibi Osmanlı Devleti'ni temsil eden murahhaslara da ihtiyaç vardı.[39] Bu amaçla mütârcke akdinde ve barış müzakerelerinde görevli olmak üzere Müşîr Edhem Paşa'nın birinci murahhas olarak atanmasına karar verildi.[40] Atanması için çıkan irâde de şöyle denilmektedir:

> "Devlet-i Âliyye ile Yunan Devleti beyninde muâhede-i sulhiyye tanzimi için taraf-ı eşref-i padişâhânemden efâhim-i müşîrân-ı saltanat-ı seniyyemden Hudûd-ı Yunaniye Kumandanı ve Orduy-ı Humâyûn müşîri olub İmtiyâz Nişân-ı Hümâyunumla Birinci Rütbe-i Osmani Nişân-ı Zişânını hâiz ve hâmil olan Ethem Paşa iclâle birinci murahhas tayin kılınmış olduğundan devlet-i müşarünileyhümâ murahhaslarıyla bilmüzâkere tanzim olunacak mukâvelenâmenin imzasına hâiz ve niyeti hâvî dîvân-ı humâyûnumdan iş bu ruhsatnâme-i humâyûnum isdâr ve bâlâsı hatt-ı humâyûnu şâhânemle bittevşî' ita olundu." [41]

Atina eski sefiri Asım Bey de ikinci murahhas olarak atandı.[42] Ethem Paşa'ya birinci murahhaslık verilirken "*ehliyet-i zâtiyesi ve orduyu hümâyun kumandanlığı*" yapmış olması dolayısıyla[43], Eski Atina sefiri Asım Beye de Yunanlılar'ı tanıyan bir kişi olması dolayısıyla bu görevler verildi. Ayrıca "*meclis-i mükâlame*

[37] BOA., *Y.A.RES.* nr. 86/90/3, 10 Mayıs 1313.

[38] BOA., *Y.A.RES.* nr. 86/90/6, 20 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1313.

[39] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 920/3, 11 Mayıs 1313/20 Zilhicce 1314.

[40] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 917-1-4, 10 Mayıs 1313/19 Zilhicce 1314.

[41] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90/2,5.

[42] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90/1, 11 Mayıs 1313/20 Zilhicce 1314.

[43] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90/9, 20 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1313.

kâtipliğine dahi Tahrirat-ı Hariciye Kalemi Müdürü Emin Bey ile Nezâret-i Şifre Kalemi Müdür-ü Muâvini Sâfâ Bey" görevlendirildi. İkinci Murahhas Asım Bey'e 300, katip beylere de 150'şer lira, harcırah verilmesi uygun bulunarak harcırahların tahakkuku için Maliye Nezâretine emir verildi.[44] Murahhas olarak seçilen Ethem Paşa ve Asım Bey'e de yetkili olduklarını gösteren padişah ruhsatnamesi hazırlanarak takdim edildi.[45]

Müşîr Ethem Paşa ve Asım Bey murahhas seçildikten sonra, bu murahhasların temsil görevlerini nasıl yapacaklarına dair bir talimatname hazırlandı. Bu talimatnamede Osmanlı Ordusu'nun Furka Derbendi'ne kadar bölgeleri zapt etmek zorunda kaldığı belirtilerek, yapılacak görüşmeler için tayin edilen murahhasların uyması gerekenler şöyle özetlendi:

1. Sınır meselesi: Bu konuda Osmanlı Ordusu'nun savaş sırasında ele geçirdiği yerlerin, elinde kalması savunuldu. Saltanat-ı Seniyye'nin korunmasının buna bağlı olduğu belirtilerek, önceki dönemlerden örnek verildi. Daha önce Teselya kıtası Osmanlı sınırlarına Yunan eşkiyalarının saldırmaması karşılığı olarak Yunanlılar'a verilmiş; ancak, bu gerçekleşmemiş bilakis sınır Yunan eşkiyaları tarafından daha fazla taciz edilmeye başlanmıştı.

2. Tazminat meselesi: Harp masrafı, halkın gördüğü zararlar ve Yunan Donanması'nın verdiği zararlara mukabil 10 milyon Osmanlı lirası istendi. Ancak, Yunan murahhasları ödemede güçlük çekebileceklerini ileri sürerek bazı kolaylık isterlerse, tazminatın bir kısmına karşılık işe yarayacak zırhlı gemiler verebilmelerine kolaylık gösterilmeliydi.

3. Anlaşmanın uluslararası hukukun kurallarına göre yapılması: Şimdiye kadar Yunanlılar ve hükümetleri Büyük Devletler'nın yardımlarıyla bazı menfaatler temin etmişlerdi. Bundan sonra, Osmanlı Hükümeti ve tebeasını sıkıntıya sokacak anlaşma maddeleri yeniden düzenlenerek uluslararası hukuka uygun hale getirilecekti.

4. Suçluların iadesi (iade-i mücrimin): Osmanlı Devleti içinde asayişi ihlal eden bazı ifsatçıların Yunanistan'a sığınması, böyle bir tedbiri gerekli kıldı. Böyle bir anlaşma iki devlet arasında güven ve selâmeti daha da güçlendirerek barışın devamına yardımcı olacaktı.

[44] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/90, 20 Zilhicce 1314/11 Mayıs 1313.

[45] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/81, 11 Mayıs 1313/20 Zilhicce 1314.

5. Anlaşmada bir sonuca ulaşıncaya kadar, Lamya Osmanlı devletin elinde kalacak ve barış ve uygulaması yapıldıktan sonra burası görüşülecekti.

Bu talimatnamenin sonunda savaşın başarı ile sürdürüldüğü bir zamanda, tatil edilmesinin Avrupa kamuoyunun aleyhe dönmesinin engellenmek istenmesinden kaynaklandığı belirtiliyordu. Ayrıca, bundan sonraki görüşmelerde ortamı gergin tutarak işi çıkmaza sokmak doğru olmadığı, çünkü, böyle bir tavrın Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uymadığı, bütün bunlardan sonra, konuşmalar sırasında zor duruma düşülen bir konu olursa İstanbul'dan sorulması gerektiği vurgulandı.[46]

3. Barış Görüşmelerinin Sorumluluğunun Tevfik Paşa'ya Verilmesi

Ethem Paşa'nın birinci murahhas olarak atanması görüşmeci problemini çözmüştü; ancak bu işin siyasi sorumluluğunu alarak uluslar arası düzeyde ilgilenecek bir kişiye ihtiyaç vardı. Meclis-i Vükelâ, Yunan Hükümeti'yle yapılacak barış şartlarının nasıl müzakere edileceğine dair Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa'yı yetkili kıldı. Bundan sonra, Tevfik Paşa bu konudaki bütün gelişmeleri takip edecek ve gerekenleri yapacaktı.[47]

Tevfik Paşa'ya da barışın nasıl müzakere edilmesi ve nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda uyarıcı ikazlarda bulunuldu. Müzakerelerin bir konferans şeklini almaması, protokol tanzim olmaması, Osmanlı Devleti'ne verilen muhtıranın kabul edilmiş gibi gösterilmemesi ve barış şartları çerçevesinde kazanılan toprakların Yunanistan'a terk olunmaması, dikkat edilmesi gereken en önemli konular olduğu Tevfik Paşa'ya bildirildi.[48]

Bu arada, Büyük Devletler adına Avusturya Sefareti'nden Hariciye Nezâreti'ne bir muhtıra verildi. Bu muhtıraya göre, Yunan komutanlarının anlaşmaya yaklaşmamalarının nedeni Ethem Paşa'nın anlaşmayı kalıcı bir barış olarak algılamasından kaynaklandığı iddia edildi. Halbuki Osmanlı Devleti, Büyük Devletler'nın tavassutunu kabul ettiğinden, barış antlaşmasının bu dev-

[46] BOA., *Y.A.RES*, nr. 86/90/8; nr. 86/90/11; *İrade Yunanistan*, nr. 917-4, 10 Mayıs 1313/19 Zilhicce 1314.

[47] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/99-1-5, 23 Zilhicce 1314/14 Mayıs 1313.

[48] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/99-1-5, 23 Zilhicce 1314/14 Mayıs 1313.

letler ile yapılması gerektiği iddia ediliyordu. Yunan askeri komutanlarına sadece geçici mütâreke şartlarını görüşme yetkisi verilmişti. Çatışmaların durdurulduğu 15 gün içinde bu mütâreke şartları belirlenmeliydi. Sulh görüşmeleri ise Büyük Devletler sefirleri ile bir an önce başlamalıydı.[49] Bu muhtıra Meclis-i Vükelâ'dan müzakere edilerek, Osmanlı Devleti'nin de Büyük Devletler gibi barışa kısa sürede ulaşmak istediği belirtilerek, 15 günlük süre barış şartlarının belirlenmesi için yetmezse yeniden bir süre belirlenmesi istendi. Çünkü belirsizlik süreyi uzatabilirdi. Orduy-ı Hümâyûn cephede olduğu için, sürenin uzaması sıkıntıları daha da artırıyordu. Bütün bunlardan dolayı, barışa biran evvel ulaşmanın yollarının aranması istendi. Bu durumun Hariciye Nâzırı ve Müşîr Ethem Paşa'ya yazılmasına karar verildi.[50]

Ethem Paşa ve Asım Bey murahhas sıfatıyla Yunanlılar ile bir görüşme imkanı ararlarken, Tevfik Paşa da siyasi yollardan kısa sürede barış yapabilmenin çaresini arıyordu. Bu amaçla, Hariciye Nâzırı Büyük Devletler adına Osmanlı Devleti ile görüşen Avusturya Sefiri'ne antlaşmanın geciktirilmemesi gerektiğini söylüyordu.[51]

4. Görüşmelerin Başlayamamasının Avrupa Kamuoyundaki Etkileri

Osmanlı Devleti anlaşma için acele ederken, Yunanistan Ethem Paşa nezdine murahhas göndermede çok yavaş davranıyordu. Bu durum, Avrupa'da "*Hıristiyan toprağının Osmanlı yed-i zabtına teslim edilmesi*" şeklinde değerlendirilerek Yunanistan lehine bir kamuoyunun oluşmasına zemin hazırlıyordu. Öte yandan, Müslümanlar arasında kötü tesir ve heyecan meydana getiriyordu. Birçok vilayette halk, valiye giderek Teselya'nın durumu hakkında hükümetin fikrinin ne olduğunu soruyordu.[52] Bu bilgileri 28 Mayıs 1897'de Londra'ya gönderen Norman, kendisi de bir yorum yaparak, Osmanlı halkının cepheyle doğrudan ilgili olduğunu, Avrupa'nın bu durumu dikkate alması gerektiğini söylüyordu.

Avrupa gazetelerinde sulh şartları hakkında da değerlendirmeler çıkıyordu. Gazetelerde Osmanlı Devleti'nin kalıcı bir barışın sağlanmasına imkan

[49] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86-102-5-10, 17 Mayıs 1313/29 Mayıs 1897.

[50] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/102-7, 18 Mayıs 1313/28 Zilhicce 1314.

[51] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/102-2, 18 Mayıs 1313.

[52] BOA., *Y.MTV.*, nr. 158/115/1-2, 28 Mayıs 1897.

tanıyan bir mütâreke yapılmadan savaş halini sona erdirmeyeceği yazılıyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'dan talep ettiği barış şartları şöyle özetleniyordu:

1. Sınırların 1832'deki haline döndürülmesi,
2. 230 milyon frank savaş tazminatı ödenmesi,
3. Uhud-ı kadimenin (kapitülasyonların) ilgası,
4. Suçluların iadesi anlaşmasının düzenlenmesi.[53]

Bu arada 26 Mayıs 1897'de İstanbul'da yaşayan sefirler toplanarak mütârekeyi kabul ettiği için Bâb-ı Âlî'ye verdikleri bir nota ile teşekkür ettiler.[54] Bu arada, Yunanlılar'la görüşmeler devam ederken, Atina Sefaretinden 28 Mayıs 1897'de gelen bir telgrafa göre, Girit'te savaşın nedeni olan karışıklıkların hala devam ettiği anlaşılıyordu.[55] Osmanlı Devleti'nin Girit'e asker göndermesinin sözkonusu olması üzerine de Büyük Devletler sefirleri Girit'in Avrupa'ya emanet olduğunu belirterek asker gönderilmesine karşı çıkmışlardı.[56]

5. Ethem Paşa'nın Yaralıları Taşımak İçin Vapur Talep Etmesi

Bu arada Ethem Paşa ordunun sorunlarını da çözmeye çalışıyordu. Savaş sırasında yaralanan askerlerin tedavilerinin daha iyi yapılabilmesi için nakl edilmeleri gerekiyordu. Bu çerçevede, Ethem Paşa, 28 Mayıs 1897 (26 Zilhicce 1314/16 Mayıs 1313)'de Seraskerliğe yazdığı bir tezkire ile, iki yüz yaralıyı taşıyabilecek bir gemi istedi. Bu geminin yaralıları taşıması için birkaç sefer yapması gerekiyordu. Yaralıları Golos'tan alarak rahat ve güvenli götürebilmek için en uygun ulaşımın deniz yolu olduğunu, bu açıdan kara yoluyla taşımaktan kaçınmak gerektiğini belirtiyordu.[57]

Ethem Paşa'nın bu teklifi gereğince yaralıları taşımak için gemiler Golos'a geldi. Bu gemilerden Ali Saip Paşa Vapuru, 10 Temmuz 1897'de saat yedi buçukta iki subay ve 381'erden oluşan yaralıları Kalay-ı Sultaniye, diğeri ise, bir subay ve elli beş neferden oluşan yaralı grubunu Selanik'e götürdü. Bu yaralı-

[53] Kasıb b. Ahmet, *a.ge.*, s. 78.

[54] *İkdâm*, Sayı: 1027, 29 Mayıs 1897 (26 Zilhicce 1314/17 Mayıs 1313).

[55] BOA., *İrade Girit*, nr. 1094-1-19, 28 Mayıs 1897.

[56] BOA., *İrade Girit*, nr. 1222-1-13, 10 Temmuz 1897.

[57] BOA., *Y.MTV.*, nr. 158/89, 16 Mayıs 1313.

ların arasında Yunan esirlerinden bir subay ile dört nefer de bulunuyordu. Ethem Paşa bu sorunu çözdükten sonra, 11 Temmuz 1897 (29 Haziran 1313)'de gönderdiği bir telgrafla, yaralıların taşınması meselesinin çözüldüğünü yazdı.[58]

6. Yunanlılar'ın Barış Görüşmelerine Yanaşmamaları ve Ethem Paşa'nın Uyarıları

Mütârekenin imzalanmasından sonra, Osmanlı Devleti murahhasları, Yunan murahhaslarını beklemeye başladı. Ancak Yunan murahhasları bir türlü gelmeyerek anlaşmanın yapılmasını geciktirme yoluna gidiyorlardı. Müşîr Ethem Paşa Yunanlılar'ın bu tavırlarıyla bazı beklentiler içinde olduklarını düşünüyordu. Bu düşüncelerini Seraskerliğe yazdığı bir telgraflarla şöyle paylaştı:[59] Yunanlılar'ın anlaşmaya niyetleri yoktu. Barışla ilgili konuları başlatan her zaman Osmanlı tarafıydı. Bu durum Yunan ileri karakollarında sevinçle karşılanırken, Osmanlı kuvvetleri arasında üzüntüye neden oluyordu. Bu durumun olumsuzluklarının giderilebilmesi için, görüşmenin kabineler arasında yapılması daha uygun olabilirdi.[60]

Bu arada alınan bazı haberlere göre, 70 bin kadar Yunan askerinin Termopil mevkiinden taarruza hazırlandığı, Teselya'yı yeniden almak için harekete geçeceği bildiriliyordu.[61] Bu gelişmeler üzerine toplanan Askeri Komisyon 30 Mayıs 1897 (27 Zilhicce 1314/18 Mayıs 1313)'de bu endişeleri tek tek ele alarak bazı konulara dikkat çekti. Komisyon mazbatasına göre; Yunanlılar mütârekeden yararlanarak, barış şartlarını hafifleştirebilmek için düşmanlığı yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Yunanlılar kuvvetlerini artırmaya çalışırken eşkiya çeteleri de faaliyet yapmaktadır. Bu tehlikelerin giderilebilmesi için biran önce barış yapılması ya da mütârekenin daha belirgin hale getirilmesine dair Müşîr Edhem Paşa tarafından yapılan teklifler değerlendirilmelidir. Mütârekenin başlangıcı olan Rumi târihle 8 Mayıs'dan itibaren 15 gün içinde barış şartları belirlenerek neticeye ulaştırılmalıdır. Müşîr Ethem Paşa'nın üç telgrafında belirttiği gibi, Yunanlılar barış şartlarını kabul etmemek mütâreke süresinin devletlerce belirlenmesini istiyerek, bu arada kuvvet artırımına git-

[58] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/129, 11 Safer 1315/29 Haziran 1313.

[59] BOA., *Y.A.RES*, nr. 86/103/1, 29 Zilhicce 1314/19 Mayıs 1313; nr. 86/103/2, 27 Zilhicce 1314/18 Mayıs 1313; nr. 86/103/3, 27 Zilhicce 1314/18 Mayıs 1313.

[60] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/102-3, 17 Mayıs 1313.

[61] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/102-8.

mektedirler. Bir fırsat bulmaları halinde saldırmaları mümkündür. Bundan dolayı, Osmanlı Ordusu bu duruma karşı gereken tedbiri almalıdır. Bu arada Yunan gemilerinin tedarik yaptığı ve askerinin büyük bir kısmının Termopil'e doğru çekildiği hissedilmektedir. Bu durumlar dikkatle incelenmelidir. Yunan Ordusu'na mütâreke müddetinin 8 Mayıs'tan itibaren olmak üzere 15 gün olmasına dair tebligat yapılmalıdır. Osmanlı Donanması'nın denizlerdeki takip ve faaliyetinin kolaylaştırılması için bir sahil haritası tedarik edilmelidir. Bunlar, Lamya hudûdundan Atina'ya kadar Yunanistan'ın 300 bin, 200 bin ve 50 bin ölçeğinde haritalar olmalıdır. Bunların mevcudu yok ise Viyana'ya sipariş verilmelidir. Düşmanın mütârekeyi barışın getirilmesi için değil de yeniden bir sefer düzenlemek için istediği anlaşılmaktadır. Yunanlılar mütârekede oyalama taktikleri ile, Osmanlı Ordusu'nun erzak ve malzeme sıkıntısı çekerek, dağ başında moralinin bozulmasını beklemektedir. Böylece Osmanlı askeri çeşitli hastalıklara yakalanacak ve hayvanları telef olacaktır. Yunanlılar'ın bu beklentilerine meydan vermemek için mütâreke süresinin 15 gün ile sınırlı tutularak ordunun ihtiyaçları karşılanmalıdır.

Bu metnin altında Askeri Komisyon üyeleri Ferîk Sadettin, Müşîr Şakir, Müşîr Rauf, Müşîr Zeki, Serasker Rıza, Ferîk Abdullah'ın imzaları vardı.[62]

Müşîr Ethem Paşa'nın ikazları Komisyon-ı Askeri tarafından kabul gördüğü gibi Sadrazam ve Padişah tarafından da uygun bulunmuştu. Mazbatanın 15 gün içinde anlaşmaya varılmasına dair değerlendirmesi, sefaretlere gönderilen 31 Mayıs 1897 (28 Zilhicce 1314/19 Mayıs 1313) târihli Meclis-i Vükelâ kararında da yer almıştı.[63]

7. Epir Harekât Bölgesindeki Gelişmeler ve Mütâreke Görüşmelerinin Yeniden Başlaması

Epir harekât bölgesinde savaş, 19 Nisan 1897'de Yunanlılar'ın Narda köprüsünden taarruzu ile başlamıştı. Yanya'ya doğru ilerleyen Yunanlılar, 23 Nisan'dan itibaren Osmanlı kuvvetlerinin yaptıkları karşı taarruzları neticesinde 3 Mayıs'ta Narda-Köprübaşı mevzilerine püskürtülmüşlerdi. Yunanlılar, 13

[62] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/103/4, 27 Zilhicce 1314/18 Mayıs 1313; nr. 86/103/5,27 Zilhicce 1314/18 Mayıs 1313.

[63] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 86/103/7-8, 29 Zilhicce 1314/19 Mayıs 1313; nr. 86/103/6, 29 Zilhicce 1314/19 Mayıs 1897.

Mayıs'ta yeniden taarruza geçerek Gribova'ya doğru ilerlemişlerse de muvaffak olamayarak Narda, Köprübaşı mevzilerine çekilmek zorunda kalmışlardı.[64]

Bu cephedeki şartlar böyle iken 17 Mayıs 1897'de askeri harekâtın karadan ve denizden durdurulması hakkındaki Seraskerlik telgrafı alınmıştı. Yunanlılar Teselya hareket bölgesinde olduğu gibi burada da önce bir müracaatta bulunmadıklarından 18 Mayıs'ta Kurmay Binbaşı Mustafa ve Neşet ile Narda Şehbenderi Resul, Osmanlı Devleti içinde Yunanlılar'ın bir tek er kalmamak ve hepsi Narda Nehri'nin sol kıyısına çekilmek şartıyla mütâreke yapmak için konuşma memuru olarak gönderilmişler ve Yunan Komutanlığı'ndan gelmiş olan Kurmay Binbaşı Lapatyoti ve yanındaki memurlara şartları tebliğ etmişlerdi. Yunanlı memurlar bu şartları kendi komutanlarına bildirmek üzere Narda'ya döndükten sonra buluşma saatinde geri gelmedikleri için başka bir görüşme olmamıştı.[65]

18 Mayıs öğleden sonra, Yunanlılar sırf münakaşa çıkarmak maksadıyla Narda köprüsünün güney taraflarından sallarla takriben iki taburluk bir kuvveti nehrin sağ kıyısına geçirdiler. Halbuki bu ana kadar Narda nehrinin sağ kıyısında bir tek Yunan eri bile yoktu. Bunun üzerine bu kuvvetin hemen nehrin sol kıyısına alınması bildirildi. Nihayet 19 Mayıs 1897 akşamı Osmanlı sınırları içinde Yunan askeri kalmamak ve Narda nehrinin sağ kıyılarında Türk askeri yerleştirmek şartıyla, karadan ve denizden askeri harekât durduruldu. Ve görüşmelere başlandı. Görüşmeler sonunda Kurmay Binbaşı Salih, Kurmay Binbaşı Mustafa ve Binbaşı Soça Aleksandır'ın şu kararları aldı:

1. Mayısın 19. günü saat 13.00'ten itibaren muharip taraflar mütârekeye karar vermişlerdir.
2. Yunan askerleri Narda suyunun sol kıyısına çekilecekler ve harbin ilanından önce bulundukları ilk mevzii işgal edeceklerdir.
3. Türk askerleri, Mayıs'ın 19. günü saat 19.00'dan itibaren Narda suyunun sağ kıyısındaki ilk mevzii işgal edecektir.
4. İş bu mukavele iki nüsha olarak iki tarafça teati kılınmıştır.[66]

[64] Sun, *a.ge.*, s. 260.

[65] *İkdâm*, Sayı: 1020, 22 Mayıs 1897 (19 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1313); Sun, *a.ge.*, s. 260.

[66] Vecihi, *a.ge.*, s. 279; Sun, *a.ge.*, s. 260.

Görüldüğü üzere, bu sözleşmede mütâreke süresi ve mütârekenin bozulması hakkında bir kayıt bulunmuyordu. Sonradan mütâreke süresinin barış şartları kararlaştırılıncaya kadar devam edeceğine ve mütârekeyi hangi taraf ihlal ederse bütün sorumluluğun o tarafa ait olacağına dair kayıtların sözleşmeye konması hakkında Seraskerlik'ten telgrafla emir verilmiş ise de belirtilen bu hususlar geç ulaştığından sözleşmeye konulamamıştır.[67] Ancak İstanbul'dan gelen emirlerde mütârekenin 15 gün süreceği belirtilerek barış şartlarının bu süre içerisinde belirlenmesi isteniyordu.[68] 3 Haziran'da Yunanlılar da bu konuyu görüşmek üzere bir subay göndermişler ve Teselya harekât bölgesindeki mütâreke sözleşmesinde olduğu gibi mütârekenin barış şartları kararlaştırılıncaya kadar devam edeceğine dair sözleşmeye bir madde eklenmesini istemişlerdir.

Bütün bunlara rağmen, Ahmet Hıfzı Paşa, Yanya'dan 29 Mayıs 1897'de gönderdiği bir telgrafta, Yunanlılar'ın geri çekilmesinin bir oyun olabileceğini belirtiyordu. Bu gerekçeden dolayı her zaman hazır olduklarını belirten Ahmet Hıfzı Paşa, askerin iaşesinin 7-8 günlük kaldığını bu durumun düşünülmesi gerektiğini belirtiyordu.[69]

8. Ethem Paşa'dan Bütün Cepheleri Kapsayan Mütâreke Yapmasının İstenilmesi ve Mütârekenin Yapılması

Yapılan mütâreke çalışmalarından sonra ortaya çıkan karışıklıkları önlemek ve birlik sağlamak amacıyla Seraskerlik bütün cepheleri kapsayan bir mütârekenin yapılmasına karar verdi. Bu bağlamda gönderdiği telgraflarla bütün cepheleri kapsayan mütarake için Ethem Paşa'nın yetkili olduğu ve Yanya tarafı için hazırlanan sözleşmenin hükümsüz olduğu bildirildi. Son şeklini alan sözleşmeye göre, mütâreke süresince Narda körfezine girecek ve buradan çıkacak Yunan ve Kızılhaç derneği bandıralı vapurların yalnız yaralı ve hasta taşımak ve muayene olunmak şartıyla Preveze'den geçmelerine izin verilecekti.[70]

Cephelerde yapılan şu ana kadar ki mütârekeler umûmî bir nitelik taşımıyordu. Denizlerde ve karalarda kati sulh anlaşması yapılıncaya kadar ge-

[67] BOA., *Y.MTV.*, nr. 158/193, 1 Haziran 1897; Sun, *a.ge.*, s. 261.

[68] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 928, 16 Mayıs 1313/25 Zilhicce 1314; *Y.PRKPT.*, nr. 13/80, 31 Mayıs 1897.

[69] BOA., *Y.A.RES.*, 86/102-9, 17 Mayıs 1313.

[70] Sun, *a.ge.*, s. 261.

çerli olmak üzere bir kapsayıcı mütârekeye ihtiyaç vardı. Ayrıca Yunanlılar geçici mütârekenin bitmesi üzerine Osmanlı kuvvetlerinin yeniden taarruza geçmesinden de endişe ediyorlardı. Bu amaçla kesin barış şartları belli oluncaya kadar geçerli olmak üzere, Piyâde Mîralay Seniko ve İstihkam Yüzbaşı Diyamond ileri karakol hattına gelerek Prens Konstantin adına umûmî bir mütârekeye hazır bulunduklarını belirttiler.[71]

Müşîr Ethem Paşa, bu teklifi Seraskerliğin olumlu bulması üzerine, kesin barış şartlarının belli olmasına kadar geçecek sürede huzursuzlukların görülmemesi için geniş muhtevalı bir mütâreke yapılmasını uygun buldu. Seraskerliğin cevabında "*Yanya ve havalisi dahil olmak üzere hudûdun tamamını kapsayan berrî ve bahrî bir mütâreke-i umûmîye mukâvelesi*" yapılması olumlu karşılanmıştı. Ayrıca, mütâreke yapma yetkisinin sadece Müşîr Ethem Paşa'da olduğu vurgulandı. Seraskerlik, Teselya'da olduğu gibi Yanya'da dahi mütâreke görüşmelerinin Müşîr Ethem Paşa tarafından yapılması gerektiğini bildirdi. Dolayısıyla, Loros'da bulunan Ferîk Osman Paşa'nın yaptığı mütâreke de geçersiz sayılıyordu. Mütâreke yapma yetkisinin sadece Ethem Paşa tarafından kullanılacağı ve bunun dışındaki görüşmelerin kabul edilmeyeceğine dair tezkire, Yanya Kolordu Komutanlığı'na ve Ethem Paşa'ya gönderilerek bu alandaki karışıklık önlendi.

Ferîk Osman Paşa'nın telgrafında belirttiği sulh görüşmeleri süresinin, mütâreke süresiyle sınırlı tutulması konusu, aracı devletler sefirlerinin itirazı ile karşılaştı. Osmanlı Devleti'nin bu sürenin uzaması halinde Yunanistan'ın düşmanca tavırlarına devam edeceği yönündeki endişesi, aracı devletler tarafından Yunanistan'dan bu konuda taahhüt alınacağı söylenerek giderilmeye çalışıldı.[72]

Müşîr Ethem Paşa, İstanbul'dan aldığı olumlu cevap üzerine 3 Haziran 1897 (22 Mayıs 1313) târihinde Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İzzet Bey ile Erkân-ı Harbiye Yüzbaşılarından Rıza Bey'i görüşme yapmak üzere gönderdi. Buna karşılık, Yunanistan'ı temsilen de Albay İstifo, Yüzbaşı Dusmani katıldılar. 3 Haziran 1897 (3 Muharrem 1315/22 Mayıs 1313)'de yapılan görüşmede aşağıdaki alınan kararlar sonucu genel ve kalıcı bir mütâreke imzalandı. Mütâreke şu hükümleri içeriyordu:

[71] BOA., *Y.MTV.*, nr. 159/56/2, 22 Mayıs 1313; *Y.PRK.ASK.*, nr. 127/4, 1 Muharrem 1315.

[72] BOA., *Y.MTV.*, nr. 159/56/1, 4 Muharrem 1315/24 Mayıs 1313; *Y.PRK.ASK.*, nr. 127/25, 4 Muharrem 1315.

1. Daha önce karşılıklı alınıp verilen mütâreke sözleşmelerinde iki taraf orduları arasındaki hattın tayinine ait şart koşulmuş maddeler yürürlükte kalacaktır.
2. Mütâreke hem kara hem de deniz içindir.
3. Mütâreke, muharip devletler arasında başlayacak barış müzakerelerinin sonuna kadar devam edecektir.
4. Muharip devletler arasında barışın kabulü için yapılacak müzakerelerden bir netice alınamazsa, 24 saat önce mütârekenin kaldırılacağına dair birbirine haber vermelerini taraflar taahhüt ederler.[73]
5. Deniz mütârekesine ait tafsilat Haziran'ın 4. günü aynı delegeler tarafından aynı yerde ve saat 14 00'te tayin ve tahdit edilecektir. Eğer yarın bu deniz maddeleri için yapılacak müzakereden bir sonuç alınamazsa bu anlaşma hükümsüz sayılacaktır.

Mütârekenin denizle ilgili kısmı için Osmanlı delegeleri Yunan Donanması'nın Osmanlı sularından çekilmesini ve gerek Türk, gerek yabancı devlet sancağı taşıyıp Türk limanlarına ve mütâreke sınırının kuzeyinde elimize geçmiş bulunan Yunan limanlarına girecek ve bu limanlardan çıkacak gemilerin muayene edilmemesini şart koşmuşlar; Yunan delegeleri, bunları ordu komutanlarından soracaklarını bildirmişlerdi.[74]

Ertesi gün tespit edilmiş zaman ve yerde iki taraf delegeleri görüşerek Dışişleri Bakanlığı'ndan ve Seraskerlik'ten mütâreke sözleşmesine konması bildirilmiş olan maddeleri içerisine almak üzere mütâreke sözleşmemsinin 5. maddesine ek olarak protokol hazırlanmıştır.[75] Protokol Kurmay Binbaşı İzzet, Kurmay Yüzbaşı Rıza, Albay İstifo ve İstihkam Yüzbaşı Dusmani tarafından imzalandı. 3 Haziran 1897 mütârekenamesinin 5. maddesinin eki şu maddelerden oluşuyordu:

1. Yunan Donanması gerek Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne ve gerek Asâkir-i Şâhâne tarafından işgal olunan arazinin sularından çıkarılacaktır.

[73] Sun, *a.g.e.*, s. 258.

[74] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 13/107, 8 Haziran 1897; Sun, *a.g.e.*, s. 258.

[75] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 481; Sun, *a.g.e.*, s. 258.

2. Osmanlı sancağını ve yabancı sancağı taşıyan gemiler Osmanlı limanlarına ve 3 Haziran 1897'de akdolunan mütârekename ile tayin edilen mütâreke hattının kuzeyindeki limanlara serbest giriş ve çıkış yapmak hakkına sahip olacaklar. Ayrıca, Yunan savaş gemileri tarafından herhangi bir engel çıkaramayacaklardır.
3. Muharip tarafların ticaret gemilerinin, birbirlerinin limanlarına girmeleri serbesttir.
4. Narda körfezi seyr-i sefâini küşadedir.[76]
5. Osmanlı Hükümeti, ordularını deniz yolu ile gerek mühimmat ve harp malzemesi ve gerek askerle takviye etmemeyi kabul etmiştir. Ve ordunun iaşesi bakımından haftada iki defa Osmanlı işgali altında bulunan limanlara nakliyat yapacaktır.
6. Asıl topraklarda ve işgal olunan bölge için eşkıya çıkar ve bunların hükümet tarafından teşkil olunduğu tahakkuk ederse bu mütârekename yürürlükten kalkmış sayılacaktır.

Bu mütârekename ile ekinin hükümlerinden bir veya birkaçına riayetsizlik bu mütârekenin yürürlükten kalkmasını gerektireceği gibi bu yüzden sorumluluk, sebebiyet veren tarafa ait olacaktır.[77]

Ayrıca Golos ile Preveze'de bulunan Osmanlı yaralı ve hastalarının denizden taşınacaklarına dair yapılan bildiri üzerine hangi devlet bayrağını taşırsa taşısın yaralı ve hastaların taşınmasında kullanılan bütün gemilere 1868 târihli Cenevre Mukâvelenâmesi'ne göre işlem yapılması ihtirazi kaydı konarak tarafsızlık haklarından faydalanılması kararlaştırılmıştır.[78] Bu mütâreke şartları yapılacak barış antlaşmasına ve barışa esas teşkil edecektir. Şimdi bu barış görüşmeleri hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

[76] BOA., *Y.MTV.*, nr. 159/168, 8 Haziran 1897.

[77] Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 482; Sun, *a.ge.*, s. 258.

[78] Sun, *a.ge.*, s. 259.

C) Müşir Ethem Paşa'nın Barış Görüşmeleri Sırasındaki Çalışmaları

1. Barış Görüşmelerinin Başlaması

Barış görüşmeleri sırasında geçerli olacak mütârekenin imzalanmasından sonra, barış görüşmeleri 3 Haziran 1897 (2 Muharrem 1315/22 Mayıs 1313) Perşembe günü Tophane Kasrı'nda toplandı. Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa, Batılı sefirlerin katıldığı bu konferansa başkanlık yapıyordu.[79] Konferansa İstanbul'da bulunan Rusya sefiri Nelidov, İngiltere sefiri Pansa, Fransa Sefiri Cambon, Almanya Sefiri Saurma, Avusturya Sefiri Calica, İtalya sefiri Pansa katılmışlardı.[80]

Toplantı çetin müzakerelerle başladı. Gazetelerde Teselya'nın konumu hakkında ciddi tartışmaların yaşanacağı yazılıyordu.[81] Tartışmalar genel olarak üç konu üzerinde yoğunlaşmıştı.[82]

Bu konulardan birisi, Teselya meselesidir. Konu hakkında yapılan rapora göre, Osmanlı temsilcilerinin Teselya'nın Osmanlı Devleti elinde kalması gerektiği yönündeki tezine diğer sefirler itiraz ederek, bölgenin asayişini korumak amacıyla 1881'de yapılan düzenlemenin değiştirilmemesi gerektiğini savundular. Sefirlere göre, Yunanistan'ın başına gelenler zaten yeterince sıkıntı yaşamalarına neden olmuştu. Bundan dolayı, aynı hataları tekrar etmek istemezlerdi. Onun için sınırda stratejik bakımdan gerekli hudut düzenlemesi dışında bir değişiklik yapılmamalıydı. Rusya sefiri Teselya'nın Yunanistan'a ilhâk edilmesini açıkça ifade ediyordu. Buna karşılık diğer sefirler de itiraz etmiyorlar, onaylıyorlardı.

Tazminat konusunda Osmanlı Devleti, 10 Milyon Osmanlı Lirası istemişti. Osmanlı Devleti'nin teklifi sefirler tarafından haklı görülmekle beraber, Yunanistan'ın bu kadar parayı ödeyemeceği iddia ediliyordu. Gerekçe olarak da Yunanistan'ın savaştan önceki maliyesi ve düyun-ı umûmîyesi gösteriliyor-

[79] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/14, 5 Muharrem 1315/27 Mayıs 1313; Sertoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Kazandığı... ", s. 39.

[80] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/69, 3 Temmuz 1313/15 Safer 1315; Süleyman Tevfik, *Devlet-i Âliye-i...*, s. 482; Sun, *a.ge.*, s. 251.

[81] BOA., *Y.MTV.*, nr. 159/101, 6 Haziran 1897.

[82] Barış müzakereleri tutanakları ve Meclis-i Vükela'nın yorumlarına bakıldığı zaman Osmanlı Devleti temsilcilerinin kendi görüşlerinde direndiği ancak bunu sonuna kadar götüremedeği gözlenir. (Bkz.: BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/69-1-26; nr. 87/14; 87/48-2,3,5,6; 90/45-2.)

du. Tazminatın 4-5 milyon Osmanlı lirası olması gerektiği ve istikraz anlaşmasıyla zamana yayılarak bu paranın ödenmesi gerektiği belirtiliyordu.

Başka bir tartışma konusu da ayrıcalıklar meselesiydi. Osmanlı Devleti'nin ayrıcalıklar ile ilgili daha önceki anlaşmaları geçersiz kılma çabaları uygun görülmemişti. Bu anlaşmaların devam etmesi gerektiği söylenerek, gerekirse bir tadilat yapılabileceği ifade ediliyordu.

Tartışmaların bu minvalde gittiği sırada, Osmanlı temsilcileri, tazminat ve yeni anlaşmanın uluslar arası hukuka bağlanması maddelerinden vazgeçebileceklerini buna karşılık Teselya'nın Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiğini ifade ettiler. Fakat Rusya'nın, böyle bir durumda Teselya meselesinin Avrupa meselesi haline geleceğini ifade etmesi üzerine, bu meselenin daha ileri götürülmesinin Osmanlı Devleti'nin menfaatine olmadığı anlaşıldı.

Bu arada, 6 Haziran 1897'de Yunan kral ve kraliçesinin Rusya İmparatoru ve İngiltere veliahtı nezdinde görüşmeler yaptığı konusunda gazetelerde haberler çıkıyordu. Bu gerekçeden dolayı, raporun sonunda Osmanlı Devleti'nin çok daha kötü şartlara muhatap olmamak için anlaşmanın kabul edilmesi gerektiği belirtiliyordu. Bu amaçla bir sonraki sefirler toplantısına kadar Hariciye Nâzırı'nın bu konuları dikkatle izlemesi gerektiği tavsiye ediliyordu.[83]

Savaşın sona erdirilmesine aracı olan Büyük Devletler, savaşın sona ermesinden sonra da etkilerini sürdürerek yapılacak barış görüşmelerinde de etkili olmak istiyorlardı. Bu amaçla Avusturya sefiri 25 Mayıs 1897'de, Osmanlı Hariciye Nezâreti'ne barışın imzalanabilmesi için müzakerelere biran evvel başlanması gerektiğini içeren bir muhtıra bile vermişti.

Bu muhtırada kısaca, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında sadece sınır düzenlenmesine izin verileceği, Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesi gerekmekle birlikte Osmanlı hükümeti tarafından talep olunan miktarın Yunan maliyesinin tahammülü haricinde olduğu, dolayısıyla bunun makul bir seviyeye indirilmesi gerektiği, yabancılara tanınan İmtiyâzların mevcut ihtilaftan dolayı iptal edilmesinin doğru olmayacağı ifade edilmişti.[84] Bu gelişmelerden sonra, Meclis-i Vükelâ, barış görüşmelerindeki bu maddeleri görüşerek Os-

[83] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 373/16, 5 Muharrem 1315/25 Mayıs 1313; nr. 373/29-1,2,3,4,5, 10 Haziran 1897.

[84] Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, C: III, İstanbul, İbrahim Hilmi Kitabevi, 1327, s. 935-936; Hülagu, *1897 Osmanlı Yunan Savaşı*, s. 185.

manlı tezlerinin gerçekleştirilebilmesi için ellerinden gelen çalışmanın yapılması gerektiğine dair karar aldı.[85]

Osmanlı Devleti başından bu yana Yunanistan ile ilişkilerini Avrupa devletlerini karşısına almadan, ancak onları dışarıda tutarak yapmaya çalışırken Yunanistan tam tersi bir politika izlemişti. Barış görüşmelerinde de aynı durum oldu. Büyük Devletler'in baskısıyla, onların da sefirleriyle katıldığı bir ortamda görüşmelerin yapılması kabul edilmek zorunda kalındı.[86]

Bu olayla bir bakıma insiyatif Büyük Devletler'e verilmiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nin daha önce Müşîr Ethem Paşa'yı başmurahhas tayin ederek cephede yapılacak görüşmelerle sorunun çözümlenmesi yolundaki çabası boşa gitmiş gibi görünüyordu.

2. Yunan Tecâvüzlerinin Yeniden Başlaması ve Ulahlar'ın Osmanlı Egemenliğini İstemesi

Yunanlılar, savaşı kaybetmelerine rağmen, eşkiyalık faaliyetlerine son vermemişlerdi. Barış görüşmeleri devam ederken, Ethem Paşa aynı dönemde çetelerle uğraşmak zorunda kalıyordu; ayrıca çıkabilecek saldırılara karşı da teyakkuz halinde bulunuyordu. Ethem Paşa, 6 Haziran 1897'de Yenişehir'e giderek çeteciler için gereken tertibatı almak için Mabeyn-i Humâyûn'a gönderdiği bir telgrafla, mütâreke hakkında bilgi istedi.[87] Gelen cevapta Yenişehir, Tırhala ve Golos taraflarına teftîşe giderek Hıristiyan ahalinin fikrinin devletin lehine çevirmesi için çalışması istendi.[88]

Ethem Paşa, 9 Haziran 1897 (9 Muharrem 1315/28 Mayıs 1313)'de Seraskerliğe gönderdiği başka bir telgrafta beş altı kişiden oluşan iki çetenin Osmanlı Ordusu'na karşı silahlı saldırıda bulunduğunu, bunun üzerine yapılan mukabelede ölen ve yaralananlar olduğunu ve bazılarının ise ormanın sık olmasından yararlanarak kaçtığını, olayla ilgisi olan bazı Hıristiyanlar'ın da tutuklandığını belirtiyordu.[89] Ayrıca Tırhala ve Kalabaka'da da benzer olayların yaşandığına dair haberler alınıyordu.[90]

[85] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/18-1-8, 8 Muharrem 1315/28 Mayıs 1313.

[86] Türkgeldi, *Mesâil-i...*, C: III, s. 80.

[87] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 938/1, 25 Mayıs 1313; nr. 938/2, 5 Muharrem 1315, 25 Mayıs 1313.

[88] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 128/26.

[89] BOA., *Y.MTV.*, nr. 159/173, 28 Mayıs 1313.

[90] BOA., *Y.MTV.*, nr. 160/149, 16 Haziran 1897.

Bu arada Rum idaresinden ve özellikle çetelerin faaliyetlerinden maddi ve manevi büyük zarar gören Ulahlar Teselya'nın Osmanlı egemenliğinde kalmasından yana tavır takınıyorlardı.[91] Yunanlılar'ın çete faaliyetlerinden korunabilmenin tek yolunun Teselya'nın Osmanlı egemenliğinde kalması olduğunu düşünüyorlardı. Barış görüşmelerinde Osmanlı murahhasları, Teselya'nın Osmanlı egemenliğinde kalması için çalışırlarken Ulahlar da aynı amaç için çeşitli çalışmalarda bulunuyorlardı.[92] Ulah ileri gelenleri Teselya'nın Osmanlı Devleti elinde kalmasını istediklerine dair dilekçelerini Büyük Devletler'in Hariciye Nâzırları'na göndermişlerdi. Bu telgraflarda Osmanlı Ordusu'nun Teselya'da sürekli kalmasının Yunan tecâvüzlerini önlediği ifade edilerek, bölgede huzurun sağlanmasının Teselya'nın Osmanlı Devleti'ne bırakılmasıyla mümkün olacağını belirtiyorlardı.[93]

Barış görüşmelerinin en önemli maddelerinden birisi olan Teselya konusunda Meclis-i Vükelâ, Büyük Devletler nezdinde diplomatik görüşmeler yapılmasına karar vermişti.[94] Teselya'nın kaybedilmesini istemeyen Sadrazam da bölgenin Yunanistan'a verilmesini önlemek için çabalıyordu.[95] Bu arada barış görüşmelerini takip eden Batılı ajanslar, Ethem Paşa Ordusu'nun savaş tazminatı alıncaya kadar Yenişehir'de kalmaya devam edeceğini yazıyorlardı.[96]

Ethem Paşa, barış görüşmelerinin devam ettiği bu ortamda İstanbul'a gelerek padişahla görüşmek istedi. Bu amaçla 7 Haziran 1897'de Teselya'dan ayrıldı.[97]

[91] Balkanlarda hayvancılıkla meşgul olan ve sürülerini yaz ve kış aylarına göre çeşitli yerlere götüren ve zaman içinde bu bölgeye yerleşen Eflak halkına Osmanlılar tarafından verilen ad.

[92] BOA., *Y.MTV.*, nr. 160/149, 16 Haziran 1897.

[93] Telgraf metni şöyledir: "Golos'tan düveli sitte hariciye Nezâretlerine, Asâkir-i Şâhâne Teselya'ya dühule bilcümle Ulahlar tarafından müruriyetle telakki olundu. Zira bununla Yunan tarafından edilmekte olan azab ve tecavüzata nihayet verilecektir. Bizim Selâmetimiz ancak Teselya'nın Devlet-i Âliyeye ilhâkıyla olabileceğinden matlubumuzun nazarı itibare alınması zatı alilerinizden rica ediyoruz. 23 Haziran 1897 (23 M 1315/11 Haziran 1313), Ulah Meb'ûsanı: Şenyo, Taşyo, Gargalo, Garagovan, Teyapaşa, Detmiri, Emçe, Ağya, Taşyolya, Zesmo, Gargola, Gola, Franikos, Peto, Dilgihan, Nahno" (Bkz.: BOA., *Y.MTV.*, nr. 161/36/2, 23 Haziran 1897).

[94] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/58, 23 Haziran 1313/5 Safer 1315.

[95] BOA., *Y.PRK.TKM.*, nr. 39/10, 20 Muharrem 1315.

[96] BOA., *Y.PRK.TKM.*, nr. 39/21, 26 Haziran 1897.

[97] BOA., *Y.MTV.*, nr. 178/19, 7 Haziran 1897; nr. 178/20, 8 Haziran 1897; nr. 178/40, 9 Haziran 1897.

3. Ethem Paşa'nın İstanbul'a Gelerek Padişahın Huzuruna Çıkması ve Yâver-i Ekrem Ünvanı Talep Etmesi

Müşîr Ethem Paşa, Teselya'dan ayrıldıktan sonra, konvansiyonel treniyle maiyetiyle beraber İstanbul'a geldi. Tren istasyonunda zafer kazanmış bir komutan olan Ethem Paşa'yı karşılamaya dönük hiçbir gösteri görülmedi. 9 Haziran 1897'de İstanbul'a gelen Ethem Paşa, yanında sekiz Paşa ve diğer maiyetiyle beraber padişahın huzuruna çıkarak sadakat ve bağlılıklarını sundu. Padişah da kendisine hizmetlerinden dolayı teşekkür etti.[98] Ethem Paşa, bu ziyaretinden sonra yeniden Yunan sınırına dönerek bölgedeki sorunlarla ilgilenmeye devam etti.

Ethem Paşa bu ziyaretten bir süre sonra, 28 Haziran 1897'de padişahdan kendisine Yâver-i Ekrem ünvanının verilmesini istedi. Yazdığı tezkirede çok genç yaşta aldığı yâverlik ünvanını şerefle taşıdığını belirterek[99] bütün müşîrlerin bu ünvana sahip olduğunu, kendisinin de bu ünvana sahip olmak istediğini söylüyordu. Bu ünvana sahip olmamasının, imza konusunda akranlarına göre eksik kalmasına neden olduğunu belirten Ethem Paşa, diğer müşîrler gibi kendisine de fermânla resmen Yâver-i Ekrem Hazreti Şehriyari ünvanının verilmesini istedi.[100] Bunun üzerine, 28 Haziran 1897 (16 Haziran 1313)'de Ethem Paşa'ya Yâver-i Ekrem unvan-ı celili ihsan buyuruldu.[101] Ethem Paşa, bu ünvanı aldıktan sonra, "*Hudûd-ı Yunaniye Kumandanı Yâveran-ı Hazreti Şehriyari Müşîr Ethem Paşa*" olarak anılmaya başlandı.[102]

Bu sırada sınırdaki Yunan çetelerinin varlığı yeniden bir kriz yaşanmasına neden oldu.

[98] BOA., *Y.MTV.*, nr. 178/48, 9 Haziran 1897; nr. 178/37, 9 Haziran 1897.

[99] Ethem Paşa genç bir Ferîk iken 21 Temmuz 1878 (20 Recep 1295)'de "Yaverlik" ünvanı ile şereflendirilmişti. Burada daha önce anlattığımız bu olaya atıfta bulunulmaktadır. (Bkz.: Yuk., s. 177).

[100] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 128/52, 16 Haziran 1313/28 Muharrem 1315.

[101] BOA, *Y.PRK.BŞK.*, nr. 52/122, 28 M 1315.

[102] Salname-i Halep (H.1315), Matbaa-i Vilayet, 1315, s. 101; Bu olay Ruspolitikaları doğrultusunda yayın yapan Nur gazetesinin 4 Temmuz 1897 târihli nüshasında, Padişah'ın Ethem Paşa'yı affederek kendisine Yaver-i Ekremlik ünvanı verildiği şeklinde ifade edilmiştir. (Bkz.: BOA., *Y.PRK.TKM.*, nr. 39/35).

4. Agrafa Sınır Anlaşmazlığının Çözülmesi

Barış görüşmeleri devam ederken Agrafa sınırında eşkiyanın görülmesi üzerine Müşîr Ethem Paşa, buraya asker sevkederek Halaçaziloter ve Paloriyi (Çavuş Boğazı) batısında işgal mevkilerini kontrol altına aldı.[103] Yunanlılar, bu olay üzerine 15 Haziran 1897 târihli bir nota vererek, Osmanlılar'ın bu harekâtinin bir "*yan harekâtı*" olduğunu iddia ettiler. Prens Konstantin, Müşir Ethem Paşa'dan bu yerleri boşaltarak Yunan hükümeti memurlarının idaresine vermesini istedi.[104]

Ethem Paşa bu notaya verdiği cevapda, "*Agrafa silsilesinde eşkıya zuhur etmesine mebni, o cihetde kuvây-ı askeriye sevkine mecburiyet*" ortaya çıktığını söyledi. Ayrıca belirtilen yerler mütârekeden önce Türk Ordusu kuvvetleri tarafından zabtedilmiş olduğundan bu işgalin yan harekâtı sayılamayacağı; tersine Yunan Ordusu'nun bazı müfrezeleri Agrafa'ya gönderip Türk mevzilerine yaklaştırmasının asıl yan harekâtı sayılması lazım geleceği ve zabtedilmiş topraklara Türk Hükümeti'nin tasarruf edeceği bildirmişti. Bu bildiride, Yunanistan'ın mülki taksimatı iyi bilinmediğinden eski sınırın esas tutulduğu ve bunda Yunanlılar'ın bir şüphesi varsa, sınır hattının tayini için bir delege gönderilmesi lüzumu da belirtiliyordu. Ayrıca Müşîr Ethem Paşa durumu İstanbul'a bildirerek notayı ne şekilde cevapladığı hakkında bilgi verdi.[105]

Bunun üzerine gelen delegelerle yapılan uzun tartışmalardan sonra, nihayet 1 Temmuz 1897 (1 Safer 1315/19 Haziran 1313)'de yapılan bir sözleşme ile sınır hattı tespit edildi.[106]

Bu sözleşmeye göre sınır hattı, genel olarak Çavuş (Camaşı) Boğazı batısından kuzey batıya doğru Agrafa Dağları tepelerini takip ederek Kardiça'nın 12 km ve Tırhala'nın 20 km uzağından geçiyordu. Şimdiye kadar işgal edilmemiş olan Kalabaka Orduy-ı Hümâyûn'a bırakılıyordu. Sınır geçitleri tarafsız kabul ediliyor, eşkıya takibi sırasında sınırın diğer tarafına geçilmesi kesinlikle yasaklanıyordu. Osmanlı tarafında tarlaları bulunan köylüler kendi arazisine geçerek hasad edebilecekti. Bütün bunların yanında daha önce yapılan mütâreke ahidnameleri de muteber ve meri sayılacaktı.[107]

[103] BOA., *Y.MTV.*, nr. 160/202/1, 5 Haziran 1313/16 Muharrem 1315; Sun, a.g.e., s. 259.

[104] BOA., *Y.MTV.*, nr. 160/202/2, 4 Haziran 1313.

[105] BOA., *Y.MTV.*, nr. 160/202/2, 4 Haziran 1313; BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 950-1-3, 14 Haziran 1313.

[106] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/27/2, 20 Haziran 1313; Sun, *a.g.e.*, s. 259.

[107] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/27/2, 20 Haziran 1313; Sun, *a.g.e.*, s. 259.

Müşîr Ethem Paşa'nın Serasker Rıza Paşa'ya gönderdiği bu mütâreke metinleri, padişah ve Bâb-ı Âlî'ye sunuldu.[108] Tashih-i hudûd konusunda, Büyük Devletler kabinelerinde çalışma yapılmak için Osmanlı sefirlerine gereken bilgiler gönderildi.[109]

Bu arada barışın gecikmesi Osmanlı ve Yunanlı esirlerin sıkıntılar yaşamasına neden oluyordu. Bu sıkıntıların giderilmesi için bazı tedbirler alma yoluna gidildi.

5. Osmanlı Ordusuna ve Yunan Esirlerine Maaş Verilmesi

Müşîr Ethem Paşa, Orduy-ı Hümâyûn'da bulunan ümera, zabitân ve efrâd-ı şâhânenin yaşadığı sıkıntıların hafifletilmesi için birer maaş verilmesinin uygun olacağına dair görüşünü İstanbul'a bildirdi. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî, 821.000 kuruşun gönderilmesine karar verdi. Daha önceki uygulamalarda paranın ulaşması 25 günü bulduğundan gönderme yönteminin değiştirilerek Osmanlı Bankası aracılığıyla gönderilmesi istendi. Böylece askerin zamanında maaş alması mümkün olacaktı. Bu amaçla para önce Osmanlı Bankası Selanik Maliye Sandığı'na gönderilecek, oradan da orduya gelecekti. Bu işlemler seri olarak yapılabilmesi için Selanik Defterdarlığı'na ve orduya telgrafla talimat verilecekti.[110]

Barış antlaşmasının yapılamamış olması, Osmanlı Devleti'nin elinde bulanan esirler için de bazı çalışmalar yapmayı gerekli kıldı. 3 Temmuz 1897 (2 Safer 1315/21 Haziran 1313)'de Selimiye Kışlası'nda bulunan Yunan esirlerinin zaruri giderleri ve yemek paraları için Osmanlı askerleri gibi maaş ödenmesi uygun bulundu. Serasker Rıza'nın emriyle bu esirlere verilecek maaşın toplam miktarı 4.697 kuruş olarak irsal kılındı. Ayrıca esirlerin teneffüs etmelerine imkan sağlamak amacıyla dörder beşer kişilik gruplar yapılarak birer zabit refakatinde Üsküdar'da gezdirilmesine karar verildi. Bunun yanında firar etmelerini önleyecek tedbirler alınarak, kesinlikle İstanbul cihetine geçmemeleri kararlaştırıldı.[111]

Müşîr Ethem Paşa, askerlere karşı duyarlı davranarak barış antlaşması öncesindeki sıkıcı günlerini iyi geçirmeleri için maaş talep ettiği gibi, bölgedeki halkı ve misyon temsilcilerini de memnun etti. 5 Temmuz 1897 (5 Safer 1315/23 Haziran 1313)'de İngiltere Sefareti Maslahatgüzarı'nın Ethem Paşa

[108] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/27/1, 22 Haziran 1313/4 Safer 1315.

[109] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/58, 23 Haziran 1313/5 Safer 1315.

[110] BOA., *Y.MTV.*, nr. 161/16, 11 Haziran 1313/22 Muharrem 1315,.

[111] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/14/1; 21 Haziran 1313/2 Safer 1315.

ve askerlerini tebrik ve takrir etmesi bu bağlamdaki çalışmalarının tezahürlerindendir. Bu takrirde Osmanlılar'ın Teselya'yı ellerinde tuttukları süre içinde *Teselya İane Cemiyeti* ve yöneticileri hakkında gösterdikleri iyi muamele takdir edilmekte, Müşîr Ethem Paşa, Erkân-ı Harbiye Heyeti, Fırka Kumandanları ve sair subaylara teşekkür edilmektedir. İlgili kişilerin iyi davranışları bölgedeki görevliler tarafından İngiltere Hariciye Nezâreti'ne bildirilmiş, oradan da İngiltere Sefareti'ne konunun ilgililere tebliğ edilmesi istenmişti.[112]

Bu arada, 6 Temmuz 1897 (24 Haziran 1313/6 Safer 1315)'de Müşîr Ethem Paşa'nın Yunan Ordusu Başkomutanı Konstantin ile yapacağı görüşme nedeniyle yazı hizmetinde bulunmak üzere Hariciye Kalemi Hulefasından Sadettin Bey'in atanması sadrazam tarafından uygun bulunarak 150 lira maaş belirlenmişti.[113] Ancak padişah bu görevin Mîrlivâ Seyfullah Paşa tarafından zaten yapıldığını söyleyerek tayinden sarf-ı nazar edilmesi gerektiğini istedi.[114]

Barış görüşmelerinin devam ettiği bu süreçte yapılan işlerden birisi de savaşta başarısı görülenlerin ödüllendirilmesi oldu. Bu bağlamda, Gazi Ethem Paşa da "*Gazilik*" ünvanı ile ödüllendirildi.

6. Ethem Paşa'ya "Gazi"lik Unvanının Verilmesi

II. Abdülhâmid, Osmanlı-Yunan Savaşı'nı kazanan Gazi Ethem Paşa'ya gösterdiği kahramanlık, sadakat ve cesaretten dolayı *Gazi* ünvanı verdi.[115]

Bu unvan, "*Osmanlılarca en büyük alâmeti zafer ve medâr-ı temâyüz olan*" bir kılınç hediye etmek suretiyle yerine getirilmiştir. Kılıçların üzerinde, "*hatt-ı zerin ile hakk edilen*" yani altınla yazılan metin fetih suresinden bir ibare ile başlayarak şöyle devam ediyordu:

> "Bismillahirrahmanirrahim İnnâ fetehnâ leke fethân mübinâ bi'inayetullah-i teâla, Yunanistan ile edilen muhârebe-i gâlibânede ibrâz eylediği meâsir-i sadâkat ve şecâatine nişâne-i takdir ve bi'l-intikal evlâd ve ahfâdına yâdigâr-ı mefharet olmak üzere Osmanlılarca en büyük alâmet-i zafer ve medâr-ı temâyüz olan işbu seyf muhârebatta daha bir çok gâlebiyet-i celîleye vâsita-i muvaffakiyât olmak duasıyla taraf-ı eşref-i padişâhânemden Gazi Paşa'ya ihsan buyurulmuştur."

[112] BOA., *Y.A.HUS*, nr. 387/32/1-2, 5 Temmuz 1897.

[113] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 87/60/1, 24 Haziran 1313/6 Safer 1315; *Y.A.RES.*, 87/60/2.

[114] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 960, 11 Safer 1315/29 Haziran 1313.

[115] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/208, 14 Temmuz 1897.

Bu kılınçlar 6 Ağustos 1897'de Golos'tan Dömeke'ye hareket eden Ferîk Vehbi Paşa tarafından tarafından getirilmiştir.[116] Teselya cephesinde Müşîr Ethem Paşa'dan başka Orduy-ı Hümâyûn Erkân-ı Harbiye Reisi Ömer Rüştü Paşa, fırka kumandanları Ferîk Neşet Paşa, Hayri Paşa, Hamdi Paşa, Hakkı Paşa, Memduh Paşa, Hüsnü Paşa, fırka kumandanlığı vekaletinde bulunan Mîrlivâ Haydar Paşa, Topçu Komutanı Mîrlivâ Rıza Paşa ve Süvâri Komutanı Mîrlivâ Süleyman Paşa'ya da ihsan edildi. Epir cephesinden ise, Kolordu Komutanı Ahmet Hıfzı Paşa, Fırka Komutanı Osman Paşa ve İbrahim Paşa'ya verildi.[117]

Ethem Paşa'ya Gazilik ünvanı verildikten sonra, kendisinin bu unvanla yeterince zikredilmemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ından sonra, gazi olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Gazi Osman Paşa'nın tersine, Ethem Paşa çoğunlukla bu unvan ile beraber anılan bir komutan olmadı. Bunun nedenini Ethem Paşa'nın II. Abdülhamid'in 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın şerefini kimseyle paylaşır görünmemek istememesiyle ilgili olabilir. Hatta savaşın şerefinin kime ati olduğuna dair tartışmalar daha savaş devam ederken çıkmış, Ethem Paşa bu konudaki görüşünü muzafferiyetin şerefinin padişahla beraber kendisine ait olduğunu ifade etmişti.[118] Ayrıca savaşta hizmeti geçenlere verilmek üzere 190 bin adet isim açık olarak "*berat-ı ali*"nin tab'ına karar verildi.[119] Bu arada ülkenin büyük camilerinde zafer için şükretmek amacıyla dualar ediliyordu.[120]

21 Temmuz 1897 (9 Temmuz 1313)'de sefirler tarafından hazırlanan esas üzerine "*mukaddemat-ı sulhiye*"nin imzalanması hakkında irâdenin çıktığı haberleri yayılıyordu. Bu haberler üzerine yakında bir barış yapılacağına dair ümitler beslenmeye başlanmıştı.[121] Bu arada Osmanlı Ordusu da sefer halinde bulunmanın verdiği sıkıntıları yaşıyordu. Barışın bir an evvel yapılması beklenir hale gelmişti.

[116] BOA., *Y.PRK.PT.*, nr. 15/59, 6 Ağustos 1897

[117] BOA., *Y.MTV.*, nr. 162/218, 13 Temmuz 1897; Malumat gazetesi, 30 Temmuz 1313; Mahir Mehdi, *a.ge.*, s. 149; Vecihi, *a.ge.*, s. 285.

[118] BOA., *Y.EE.*, nr. 78/33, 19 Nisan 1313; Bu konuda dikkat çeken bir nokta da Gazi Ahmet Muhtar Paşa "Gazilik" ünvanını özel mühründe kullanırken (Bkz.: *Y.PRK.KOM.*, 3/14, 13 Ramazan 1298) Gazi Ethem Paşa mührünü "Ethem bin Ferhad" şeklinde kullanmıştır. (Bkz.: *Y.PRK.KOM.*, nr. 11/16, 17 Ramazan 1320).

[119] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 971, 26 Safer 1315/14 Temmuz 1313.

[120] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 972, 15 Temmuz 1313/27 Safer 1315.

[121] BOA., *Y.MTV.*, nr. 163/83, 21 Temmuz 1897.

7. Osmanlı Ordusu'nun Sınırdaki Sıkıntıları

Barış görüşmelerinin bir an evvel sonuçlanmaması, Osmanlı Ordusu'nun Teselya'da ekonomik ve tabiat şartlarından kaynaklanan sıkıntılar yaşamasına neden olmuştu.

Bu sıkıntılardan birisi da iklim şartlarıydı. 5 Temmuz 1897 (23 Haziran 1313) akşamı güney doğu cihetinden iki buçuk saat kadar dolu ile karışık yağmur yağması, Piyâde taburlarının zarar görmesine neden olmuştu. Şiddetli yağmurun meydana getirdiği tahribatta can kaybı olmamakla beraber bir miktar eşya ve hayvan telef olmuştu.[122]

İkinci önemli sıkıntı Osmanlı Ordusu'na gereken ödeneğin bir türlü gönderilmemesidir. Osmanlı-Yunan Savaşı'nda, sadece Maliye Hazinesi'nden yapılan harcama 4 milyon lirayı geçmişti. Bu paranın hazinede bir karşılığı olmadığı için mesarif-i adiye için ayrılmış paralar harcanarak bu devlet işleri zamana yayılmıştı.

Bunun yanında, her hafta askerin zaruri ihtiyaçları için 43 bin lira gerekiyordu. Seraskerlik bu konuyu, Meclis-i Hass-ı Vükelâ tarafından bir çare bulunması için Bâb-ı Âlî'ye sundu. Orduların şimdilik aylık masrafı 225 bin lira kadar olduğunu, bu masraf nakliye ile beraber 300 bin lirayı geçtiğini, bu paranın olmaması halinde nakliyenin yapılmasının mümkün olmadığını belirtiyordu.

Mali dengeler için savaş öncesinde alınan tedbirler, savaş dolayısıyla uygulanamadı. Bunun sonucu olarak da bu sene bazı sıkıntılar yaşanmaya başladı. 18.5 milyon liraya varan devlet gelirleri, Düyûn-ı Umûmîye'ye mahsus gelirler ile merkeze bırakılan gelirler çıkarıldıktan ve Ermeni olayları dolayısıyla uğradıkları hasarlardan dolayı iki sene alınmamasına karar verilen askerlik bedeli, Zirai Temettü Vergisi, Yemiş-i Fazıla geliri gibi şeyler çıkarıldıktan sonra, vilayetlere harcanacak gelir 859 bin küsür lira idi. Vilayetlerin harcamalarında şimdiden, 2. milyon 200 küsür lira açık görülmektedir. Merkezin haftalık ve maaşlarının ödenmesinden dolayı vilayetlere akçe kalmadığı da tebeyyün etmiş durumdadır. Bundan dolayı, maaşların ödenebilmesi için sene sonuna kadar 2.5 milyonun tedarik edilmesi gerekmektedir. Bu ihtiyaçların giderilebilmesi için, Osmanlı Bankası ile yapılacak anlaşmalar ve Ziraat Bankası'ndan

[122] BOA., Y.*MTV*., nr. 162/49, 25 Haziran 1313.

Fevkalâde Masraflar için alınacak 300 bin lira alınarak ordunun ihtiyaçlarına harcanmasına çalışılacaktır. Maliye Bakanı tezkirenin sonunda paraların temininde çıkabilecek problemlere de dikkat çekerek padişahın bilgisine sundu.[123]

Gazi Ethem Paşa da 2 Ağustos 1897 (21 Temmuz 1313)'de gönderdiği telgrafında; ordunun ekonomik olarak ciddi sıkıntılar yaşadığını, Orduy-ı Hümâyûn'un gerektiği kadar para alamaması erzak alımında sıkıntı ortaya çıkaracağını, hatta Selanik'te bu işle meşgul olan insanlar kaçdığını, bu işlerle uğraşan sadece bir kişi kaldığını, daha önce ödenmesi kararlaştırılan 20 bin liranın şimdiye kadar iki defa da 7 bin 500 lirası verildiğini, kalan kısmın defaatle istendiği halde gönderilmediğini, Teselya'nın büyük bir kısmı boş topraklardan oluştuğundan varolan hububat, yulaf daha yeşil iken hayvanlara yedirildiğinden şimdi kullanılacak pek az bir hububatın kaldığını, günlük yiyecek temin etme yoluna gidilmeye çalışıldığını, bu sıkıntılar giderilinceye kadar Selanik Vilayeti ile Üçüncü Orduya emir verilmesi gerektiğini belirtiyordu.[124]

Bu arada, barışın her an imzalanabileceğine dair haberler çıkıyordu. 21 Temmuz 1897 (9 Temmuz 1313)'de çıkan haberlere göre, sefirlerin üzerinde anlaştığı esaslar üzerine, Mukaddemât-ı Sulhiye'nin Osmanlı Devleti temsilcileri tarafından imza olunması için 20 Temmuz 1897'de irâde çıktığı ifade ediliyordu. Bu habere göre, 22 Temmuz 1897'de Tophane'de antlaşmanın imzalanabileceğinin ihtimal dahilinde olduğu belirtiliyordu.[125] Ancak, bu tür söylentiler belirsizlikten usanan insanlara moral vermenin ötesinde bir anlam taşımıyordu.

Hariciye Nâzırı, Osmanlı Ordusu'nun çektiği sıkıntıları biran evvel atlatabilmek için barışın biran evvel yapılmasının yollarını arıyordu. Bu amaçla 24 Temmuz 1897'de Büyük Devletler'in sefirlerini ziyaret ederek, anlaşma için kabineler arasında müzakerelere başlanmasını sağladı. Bu arada, Osmanlı Bankası Yunan istikrazı meselesiyle ilgileniyordu.[126] Avrupa basınında ise, Osmanlı padişahının Avusturya imparatoruyla yaptığı yazışma büyük yankı uyandırmıştı. İmparator, yapılacak barışın Osmanlı Devleti'nin yararına olacağını belirtiyordu.[127]

[123] BOA., *Y.MTV.*, nr. 163/6, 19 Safer 1315/9 Temmuz 1313.

[124] BOA., *Y.MTV.*, 164/88/2, 21 Temmuz 1313; Y.MTV., 164/88/1.

[125] BOA., *Y.MTV.*, nr. 163/83, 21 Temmuz 1897.

[126] BOA., *Y.MTV.*, nr. 165/224, 25 Temmuz 1897.

[127] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 375/13-1,2,3, 19 Temmuz 1312/2 Rebiülevvel 1315.

Barışın yaklaşması üzerine Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatının nereye gideceğide yavaş yavaş belirlenmeye başladı. Umum Askeri Tekaüd Sandığı, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatının 200 bin lirasının padişah tarafından kendileri için uygun görülmesinden dolayı bir teşekkür mazbatası düzenlemişti.[128]

Bu sırada Yunan sınırında Gazi Ethem Paşa barış antlaşması için çalışmalarına devam ederken, Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa da İstanbul Tophane Kasrı'nda barış görüşmeleri için yabancı devletler sefirleri ile istişare halinde bulunuyordu.

D) Barış Antlaşması İçin Gazi Ethem Paşa'nın Yunan Sınırındaki Çalışmaları

1. Ön Barış Şartları

3 Haziran 1897'de başlayan barış görüşmeleri, Ön Barış Şartları'nın belli olduğu 18 Eylül 1897 (20 Rebiülahir 1315) Cumartesi gününe kadar haftada iki celse akdedilmek suretiyle 3 ay 16 gün devam etti. Ön Barış Şartları, Tevfik Paşa ve diğer sefirler tarafından 17 Eylül 1897'de geçici olarak; 18 Eylül 1897'de de kesin olarak imzalandı.[129] Meclis-i Vükelâ, Mukaddemat-ı Sulhiye'nin imzalanmasından dolayı padişahı tebrik eden bir mazbata hazırladı. Bu mazbata da padişaha kazandığı zaferden dolayı teşekkür ve takdirler sunuluyordu.[130]

Önbarış Antlaşması Layihası'nın esasları şu maddelerden oluşuyordu:

1. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki sınırın düçar olacağı tadilata göre, Teselya kıtası Yunanistan'a iade edilmekle beraber, sınır Osmanlı Devleti lehine tashih edilecektir.
2. Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon Osmanlı lirası savaş tazminatı ödeyecektir.
3. Yunanistan, Osmanlı tebeasının maruz kalmış olduğu şahsî zararlar için, ayrıca 100 bin Osmanlı lirası daha tediye edecektir.

[128] BOA., *Y.MTV.*, nr. 164/163/1-2, 8 Rebiülevvel 1315/27 Temmuz 1313.

[129] BOA., *Y.MTV.*, nr. 167/44, 17 Eylül 1897; Y.A.RES., nr. 88/92, 6 Eylül 1313/20 Rebiülahir 1315; *Y.PRK.BŞK.*, nr. 54/23, 24 Rebiülahir 1315.

[130] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 88/97, 21 Rebiülahir 1315/7 Eylül 1313.

4. Sınır boyunda şekâvetin meydana gelmesi önlenecektir.

5. Yunanistan'a verilmiş olan kapitülasyon hükümleri sınırlanacaktır.[131]

Bu anlaşma ile savaş haline son verilmiş; 19 Eylül 1897 (22 Rebiülahir 1315/7 Eylül 1313)'de harbin sona erdiği Alasonya Ordu Komutanı Gazi Ethem Paşa'ya bildirilmiştir.[132] Önbarış tasarısı, verilen 8 günlük süre içinde 21 Eylül 1897'de padişah tarafından onaylandı.[133] Bunu müteakiben de Büyük Devletler bu tasarının hükümlerini ve şartlarını Yunan Hükümeti'ne bildirecek ve gereginin yapılmasını kesin olarak isteyeceklerdi. Karar gereğince, Rusya'nın Atina sefiri tasarıyı Yunan Hükümeti'ne tebliğ etti.[134]

"*Mukaddemât-ı Sulhiye Layihası*"nın kabul edilmesinden sonra, Layiha'nın 4. maddesinde ifade edilen "*iade edilen arazide mütemekkin ahalinin serbest-i muhacereti*" gereğince evlerini terketmiş olan halk dönmeye başladılar. Dönmek isteyenlerden asker olanların dönüşünün kabul edilmemesi, İngiliz Konsolosluğu nezdinde şikayetlere neden olduğundan 31 Ekim 1897'de konu Meclis-i Vükelâ'da tartışıldı. Gazi Ethem Paşa, bu konuyla ilgili yöneltilen bir soruya ziraatle meşgul olup savaş sırasında firar edenlerin geri dönüşlerine bir engel çıkarılmadığını belirtirek askerlerin bu kapsamda değerlendirilemeyeceğini ifade etti.[135]

2. Kesin Barış Antlaşmasının İmzalanması ve Gazi Ethem Paşa'nın Selâmlık Resmî'ne Davet Edilmesi

Ön Barış Tasarısı Yunan Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra, barış antlaşmasını hazırlamak ve imzalamak üzere delege olarak Mösyö Nikola Mavrokordato ve Mösyö Denis, M. İstafanos'u İstanbul'a gönderdiler. Bu arada çıkan bir irâde ile gelen bu kişilerin güvenliğini sağlamak için tedbir alınıyor; bu kişileri getiren Yunan ticaret gemisine Osmanlı sularında engel çıkarılmaması emrediliyordu.[136] Osmanlı Devleti'nin delegeleri Tevfik Paşa ve

[131] Osman Nuri, *a.ge.*, s. 939; Danişmend, *İzahlı...*, C.IV, s. 341.

[132] Sun, *a.g.e.*, s. 261.

[133] BOA., *Y.MTV.*, nr. 167/184, 21 Eylül 1897.

[134] Sun, *a.ge.*, s. 262.

[135] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 1010/1-2, 5 Cemaziyelahir 1315/20 Teşrinievvel 1313.

[136] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 992, 2 Teşrinievvel 1313/17 Cemaziyelevvel 1315.

Hukuk Müşaviri Hakkı Bey'den oluşuyordu. Ancak daha sonra Hakkı Bey'in yerine Sayıştay Başkanı Hasan Fehmi Paşa atandı.[137] Bu heyete Tahrirât-ı Hariciye Katibi Nuri Bey'in de katılması da uygun görüldü.[138] Delegelere yetkili olduklarını göstermesi açısından padişah adına bir ruhsatname verildi.[139]

21 Ekim 1897 (25 Cemaziyelevvel 1315/9 Ekim 1313)'de başlayan ikili görüşmeler 4 Aralık 1897'de tamamlandı.[140] 6-7 ay bir antlaşma yapılması için çalışan sefirler anlaşmanın 4 Aralık'da imzalanmasıyla rahat bir nefes aldılar.[141] Kesin Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, padişah tebrik edilmeye başlandı.[142]

İşte İstanbul'a gelen Yunan murahhaslarıyla akdedilen 16 maddelik Kesin Barış Antlaşması Mukaddemât-ı Sulhiyenin teyidinden ibaret kalmıştır.[143] Bu kesin barış antlaşmasına göre:

1. Osmanlı Ordusu'nun zabtetmiş olduğu Teselya kıtası Yunanistan'a verilmekle beraber, hudûd Osmanlı Devleti lehine tashih edilecektir.
2. Yunanistan Osmanlı Devleti'ne 4 milyon Osmanlı altını tazminat verecektir.
3. Türk tebeasının uğramış olduğu şahsi zararlara karşı da Yunanistan ayrıca yüz bin Osmanlı altını te'diye edecektir.
4. Hudûd boyunda şekavet menedilecektir.
5. Yunanistan'ın istifade etmekte olduğu kapitülasyon ahkâmı tahdit olunacaktır.

Uzun süre devam eden görüşmelerden sonra bu maddeler kesinleşmişti; ancak antlaşma maddeleri Osmanlılar için gerçek bir sevinç yaşatmadı. Gazi Ethem Paşa, Atina'ya yöneldiği askeri harekâtta başarılı olmuş; Osmanlı askeri Termopil Geçitleri'ne yaklaşınca savaş durdurulmuştu. Askerin kılıçlarıyla ka-

[137] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 995, 4 Teşrinievvel 1313/19 Cemaziyelevvel 1315.

[138] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 994, 4 Teşrinievvel 1313/19 Cemaziyelevvel 1315.

[139] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 997, 5 Teşrinievvel 1313/20 Cemaziyelevvel 1315.

[140] Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 373.

[141] *Osmanlı*, Sayı: 2, 15 Kanunuevvel 1897/22 Recep 1315, s. 1.

[142] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 135/29, 28 Recep 1315.

[143] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 341.

zanılan Teselya bu antlaşma ile Yunanistan'a bırakılmış, Girit, kapitülasyonlar ve savaş tazminatı gibi konularda da istenilen netice kazanılamamıştı. Osmanlı askeri zaferlerini Yunanistan'a karşı kazanmakla beraber, Barış Antlaşması'nı Büyük Devletler ile yapmak zorunda kalmıştı.[144]

Hatta, Batılı devletlerin zoruyla Girit'e muhtariyet verilmesi Girit'in elden çıkma sürecini hızlandırmıştı.[145] Girit'teki kargaşalarla başlayan Osmanlı-Yunan Savaşı'nın kazanılmasına rağmen Girit'te Osmanlılar lehine bir durum ortaya çıkmadı. Antlaşmada Girit ile ilgili bir hüküm olmadığı halde, 18 Aralık 1897'de Girit'in özerkliği ilan edildi.[146] Savaştan sonra 22 Aralık 1898'de Yunan Veliahtı George, Fevkalâde Komiser olarak Girit'e atandı. Bu târihten itibaren Girit, Osmanlı Devleti için kaybedilmiş gibi oldu.[147]

Barış Antlaşması'ndan sonra, terk edilen topraklardaki Müslümanlar, bütün varlarını yoklarını yerlerinde bırakarak, canlarına kurtarmak için Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar. Yunanistan, cephede kazanamadığı başarıyı diplomasi yoluyla elde etmesine rağmen, yenilginin etkisini bir türlü üzerinden atamadı.[148] Osmanlı Devleti ise, masada kaybetmesine rağmen, gittikçe azalan itibarını yükseltti. Osmanlı Ordusu'nun Alman uzmanları tarafından yetiştirilmiş olması, bu ülkenin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini daha da artırdı.[149] Barış Antlaşması'nda böyle bir sonucun ortaya çıkması Gazi Ethem Paşa'nın da üzülmesine neden oldur. Eyüp Sabri Paşa'nın "*Netice böyle olacaktı da neden harbettik ve zafer kazandık?*" şeklindeki sorusu üzerine Gazi Ethem Paşa şu cevabı verdi:

[144] Osman Nuri, *a.g.e.*, s. 942.

Osmanlı, Sayı: 2, 15 Kanunuevvel 1897/22 Recep 1315, s. 2; Reşat Ekrem, *Osmanlı Muâhedeleri ve Kapitülasyonlar*, (1300-1920), Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934; A. H.Ongunsu, "Abdülhamit II", *İA*, C.I, İstanbul, 1975, s. 78.

[146] Sertoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Kazandığı...", s. 40.

Girit bundan sonra aşama aşama Osmanlı Devleti'inden uzaklaşacaktır. 28 Nisan 1908'de Girit Milli Meclisi, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhâk edilmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlık kazanması üzerine, Girit'in Yunanistan Krallığı'na katılmasını resmen ilan etti. Büyük Devletler'in araya girmesiyle yavaşlatılan süreç, Balkan Savaşları'yla tamamlandı. Londra (30 Mayıs) ve Bükreş (10 Ağustos) 1913 Antlaşmaları ile Girit Osmanlı Devleti'nin elinden tamamen çıktı. (Bkz.: *A.e.*, s. 803. Ayrıca, Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası için, (Bkz.: Ali Arslan, Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası ile Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919), *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul, 1998, s. 23-29.

[148] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C: II, İstanbul, E Yayınları, 1983, s. 258.

[149] Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 374.

"Doğrudur... Çünkü aslında maddi manevi bizim olan Teselya'yı kurtarmışken yine Yunan'a iade ettik.. Harp tazminatı almamız hakkımız olan miktarın onda birini dahi vermediler. Hudut tashihi dediler, önce sınırımız içinde olan Narda'yı da elimizden aldılar. Yerinden yurdundan olmuş on binlerce Türk ailesinin malına el koydular ve biliyorsunuz devlet olarak söz verdikleri halde kanlı ve zalim çete baskınlarına son vermediler. Bu neticeler önünde zafer kazanmışız, mağlup olmuşuz değişen ne oldu?"[150]

Bütün bunların yanında kazanılan zafer Osmanlı Devleti'nin itibarını yeniden yükselttiği gibi, Ordu Komutanı olan Ethem Paşa'nın saygınlığını da artırdı. Kesin Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Gazi Ethem Paşa Selâmlık Resmi Âlisine davet edildi. Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunmasında gösterdiği kahramanlıktan dolayı, Selâmlık Resmî Âlisine davet edildiği gibi, Gazi Ethem Paşa da 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda gösterdiği başarılardan dolayı, Selâmlık Resmi Alisine davet edilmişti. Padişahın her Cuma gerçekleştirdiği resmi törene Gazi Ethem Paşa'nın da katılmaya başlaması, Gazi Ethem Paşa'nın kahramanlığının sembolik anlamlar taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu olayın haberini veren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Osmanlı* gazetesi, Abdülhâmid'in bu kararıyla 3 beklentisinin bulunduğunu belirtiyordu. Bunlardan birisi, Ethem Paşa'nın kazandığı şöhret ve iktidarını saray aleyhine kullanmamasını temin etmek; ikincisi, toplanan yabancılara büyük cengaver ve komutanlarının nasıl itaat ettiğini göstermek; üçüncüsü ise, sevdiğiniz cengaveri karşımda boyun eğdirmekle sizin kalbinize bir hançer daha saplıyorum anlamlarını vermekti.[151]

Gazi Ethem Paşa zikredilen takdir ve ödülleri almakla beraber, Yunan sınırındaki görevleri henüz bitmemişti. Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da, bölgedeki askerin planlanması ve sevkiyatını yine Gazi Ethem Paşa olacaktır.

3. Teselya'nın Boşaltılması ve Gazi Ethem Paşa

Kesin Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Alasonya Ordusu ve Yanya Kolordusu kışı bulundukları yerde geçirdiler. Bu süre içinde asker-

[150] Eyüp Sabri Bey, "Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları", *Tercüman*, 17 Eylül 1984.

[151] *Osmanlı*, Sayı: 2, 15 Aralık 1897/22 Recep 1315, s. 3.

ler, pek çok şeye ihtiyaç duydular. Gazi Ethem Paşa, askerlerin ihtiyacı olan malzemeleri sık sık isteyerek gidermeye çalıştı. 2 Mart 1898'de de Teselya'da bulunan Orduy-ı Humâyûn hastanelerine dağıtılmak üzere elbise, hasta abası ve çeşitli hasta ihtiyaçları talep etti.[152]

1898'de baharın gelmesiyle beraber, Teselya'nın boşaltılmasına başlandı. Öncelikle iki tugayından birisi, Teselya'da diğeri ise, Yanya'da olan İkinci Ordu Nizâmiye Tümeni'nin nakline başlandı. 8 Mayıs 1898'de, Teselya'daki tugayın Golos'tan deniz yolu ile Selanik'e ve oradan da demiryolu ile; Yanya'daki tugayın ise, Manastır'dan demiryolu ile Edirne'ye gönderilmeleri için emir verildi.[153]

Teselya'nın boşaltılması için bir de komisyon oluşturuldu. Bu komisyona Türk Ordusu'ndan kurmay Yarbay Mahmut ile Binbaşı Mehmet Ali, Yunan tarafından ise General Konsolos Fontana ile Narda Mutasarrıfı Provilleço gönderildi. Büyük Devletler'in delegeleri de 14 Mayıs 1898'de Golos'a gelmiş bulunuyorlardı.[154] Bu komisyonda yapılan müzakereler neticesinde Osmanlı Hükümeti adına Gazi Ethem Paşa ile Yunan murahhasları arasında, Teselya muhacirlerinin mallarını geri almalarının hangi şartlar dahilinde gerçekleşeceğine dair beş maddelik bir protokol imzalandı. Bu protokola göre:

1. Kumandanlıkla Yunan memurları arasında muhaberenin sağlanması.
2. Önce gelecek olan nüfusun Teselya'da emlak ve arazi sahiplerinden ve alakalı kimselerden olması.
3. Daha evvelce bir suç doloyısıyla mahkum ve mahpus olup da savaş sırasında firar etmiş bulunması.
4. Savaş sırasında Osmanlı askerlerine karşı bir hareket meydana getirip de firar etmiş kimselerden olmadıklarının tespit edilmesi.
5. Ehli nâmûs bir kimse olup da avdet etmek isteyenlerin de silahsız olarak kabul edilmeleri bunlar haricinde ve serseri denilen sınıftan

[152] BOA., *YMTV*, nr. 173/132, 9 Şevval 1315, 18 Şubat 1313.

[153] Sun, *a.g.e.*, s. 263.

[154] BOA, *NGG, Harbiye Gelen*, nr. 220/6/28-409/274, 2 Mayıs 1314/24 Zilhicce 1315; Sun, a.g.e., s. 263.

gelebelecek kimselerin Osmanlı Ordusu'nun avdet vaktinden evvel asayişi muhâfaza etmek maksadıyla kabul edilmemeleri.[155]

Boşaltma maksadıyla Teselya 4 bölgeye bölündü. Birinci bölge 18 Mayıs, ikinci bölge 22 Mayıs, üçüncü bölge 29 Mayıs ve dördüncü bölge 6 Haziran 1898'de boşaltıldı. Yeni sınır belirtilinceye kadar Teselya'dan sınıra parelel 4 km'lik bir arazinin Türk Ordusu elinde kalması tahliye protokolü icabındandı.[156] 7 Haziran 1898'de Teselya'nın boşaltılma işlemi tamamlandı.[157]

Osmanlı Ordusu, savaş sırasında elde ettiği yerleri sırasıyla veriyordu. Ethem Paşa'dan alınan bir telgrafa göre 31 Mayıs 1898 (21 Mayıs 1314)'de, Bülbülce tepesi civarı tahliyesi vukuatsız teslimatı yapılmıştı.[158] 4 Haziran 1898 (25 Mayıs 1314/16 Muharrem 1316)'de Golos boşaltıldı.[159] Ethem Paşa'nın elinde bulunan Yunanlı mahpuslar da Yunan memurlarına teslim edildi.[160] Bu arada Ethem Paşa'nın bildirdiğine göre, muhtelif çaplarda 34.318 mermi, 95 adet muhtelif toplara mahsus arabalar, 96 adet nakliye arabası, 3169 kara tüfeği, 12.334 sandık kara fişengi ve bir hayli çeşitli levazım malzemeleri savaş sırasında ganimet olarak elde edilmişti. Ethem Paşa bu ganimetlerin listesini yaparak İstanbul'a gönderdi.[161]

Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'ı tekrar boşaltmak zorunda kalması, Girit Müslümanlar'ı'nın da hayal kırıklığına uğramasına neden oldu. Giritli Müslüman halk seslerini duyuramadan sıkıntılarla hayatlarını devam ettirmek zorunda kaldılar.[162]

[155] BOA., *Y.A.RES.*, nr. 88/117; Hülagu, *Osmanlı Yunan Savaşı*, s. 135.

[156] BOA, *NGG, Harbiye Gelen*, nr. 220/628-412/383; Sun, *a.ge.*, s. 263.

[157] BOA., *Y.MTV.*, nr. 178/24, 7 Hazian 1898.

[158] BOA., *Y.MTV.*, nr. 177/189, 11 Muharrem 1316/20 Mayıs 1314.

[159] BOA., *Y.MTV.*, nr. 177/260, 25 Mayıs 1314/16 Muharrem 1316.

[160] BOA., *Y.MTV.*, nr. 177/245, 5 Haziran 1898.

[161] BOA., *İrade Yunanistan*, nr. 919-1-2, 10 Mayıs 1313.

[162] Girit Müslümanları hakkında çok fazla eser olmamakla beraber, II. Meşrutiyet yıllarında bir heyet tarafından hazırlanan *Girit Mazisi, Hali, İstikbali* adlı eser kısa olmakla beraber bu konudaki en derli toplu çalışmadır. (Bkz.: Johann Strauss, "Unutulmuş Bir Cemeat: Girit Müslümanlarının Abdülhamit Devri'ndeki, İkinci Meşrutiyet Devri'ndeki ve İlhâktan Sonraki Faaliyetleri, *XI. Türk Tarih Kongresinden ayrıbasım*, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 2105-2106).

4. Gazi Ethem Paşa'nın Yunan Sınırından Ayrılması ve Murassa' İftihar Nişânı Verilmesi

Teselya'nın boşaltılmasından sonra, sınırı korumak için bazı düzenlemeler yapıldı. Buna göre, sınırda Hudûd Kumandanlığı teşkil edilerek, kaleler, istihkamlar ve depolar yapıldı.

Bu amaçla, Askeri Meclis toplanarak yapılacaklar hakkında 10 maddelik bir mazbata hazırladı. Bu mazbatada bölgede oluşturulacak askeri birliğin dağılımından faaliyetlerine kadar bütün önlemler belirleniyordu. 4 Nisan 1898 (23 Mart 1314) târihli bu mazbataya göre; teşkil olunan Hudûd-ı Yunaniye Kumandanlığı'nın asıl vazifesi sınırda huzuru bozan her türlü kargaşayı gidererek asayiş ve sükûnu sağlamaktı. Böylece, Yunan sınırı ve sınır civarında bulunan Osmanlı vatandaşları eşkıya tecâvüzünden korunacaktı. Alınan kararlara göre, bu birlik Altıncı Nizâmiye Fırkası'ndan oluşturulac, iki livâdan oluşacak olan birliğin merkezi Nasliç olacak, Birinci Livâ komutanı Yanya'da, İkinci Livâ kumandanı isc Alosanya'da bulunacaktı.[163] Birinci Livâ, Yunan sınırının Meçve'den Preveze Körfezi'ne kadar olan kısmından; İkinci Livâ ise, Akdeniz'den Meçve'ye kadar olan kısmından sorumlu olacaktı.[164]

Padişah, Askeri Meclis'in bu hazırlığını olumlu bularak onayladı. Bu orduya komutan olarak da Rus ve Yunan savaşlarında iktidar vc tecrübesi ortaya çıkmış olan Neşet Paşa'nın atanmasına karar verildi. Ayrıca mezkur fırkanın merkezi yapılan Nasliç'de hastahane yoksa bir de hastahane yapılması kararlaştırıldı.[165]

Hudûd-ı Yunaniye Komandanlığı teşkil olunup Neşet Paşa'nın da ordunun başına getirilmesi üzerine, Ethem Paşa'nın bölgedeki vazifesi sona erdi. Bunun üzerine Ethem Paşa, Neşet Paşa dışındaki fırka kumandanları ile 7 Haziran 1898'de bölgeyi terk etti.[166]

[163] Askeri Meclis mazbatasının altında şu imzalar bulunur: Abdullah, Sadeddin, Şakir, Ethem, Rauf, Zeki, Rıza. (Bkz.: BOA., *Y.MTV.*, nr. 175/185/5-1-2, 23 Mart 1314).

[164] BOA., *Y.MTV.*, nr. 175/185/4-1-4, 2 Mayıs 1314/22 Zilhicce 1315.

[165] BOA., *Y.MTV.*, nr. 175/185/1-3, 2 Mayıs 1314/22 Zilhicce 1315.

[166] BOA., *Y.MTV.*, nr. 178/1, 17 Muharrem 1316/26 Mayıs 1314; nr. 175/185/4-1-4, 2 Mayıs 1314/22 Zilhicce 1315.

Ethem Paşa, 14 Şubat 1897'de Alasonya Ordusu Komutanlığı'na atandığı târihten 7 Haziran 1898'de bölgeyi terkedinceye kadar yaklaşık 15-16 ay bölgede kalmış oldı. Ethem Paşa Yunan sınırından İstanbul'a dönmesinden sonra, 10 Haziran 1898'de Teselya Ordu Komutanlığı'nda gösterdiği hizmet ve sadakatine karşılık olarak ehliyet ve liyakatine binaen "Murassa' İftihar Nişânı" ile ödüllendirildi.[167]

Ayrıca, II. Abdülhâmid, Ethem Paşa ile birlikte görev yapan diğer komutanlara Hazine-i Celîle'den bir mükafat verilmesi konusunun incelenmesi için Meclis-i Vükelâ'ya bildirdi.[168] Bu arada İngiltere Hükümeti Ethem Paşa ve diğer firka komutanlarına Teselya İane Cemiyeti'ne karşı gösterdikleri iyi muameleden dolayı teşekkür etti. Bu konudaki belge, İngiliz Sefareti aracılığıyla gönderildi.[169] Gazi Ethem Paşa, İstanbul'a döndükten sonra padişahın kendisine verdiği diğer görevleri yerine getirmek için çalıştı.

E) Gazi Ethem Paşa'nın Yunan Sınırından Ayrılmasından Sonraki Çalışmaları

1. Gazi Ethem Paşa'nın Arnavutluk Hakkındaki Layihası

Gazi Ethem Paşa, 7 Haziran 1898'de Yunan sınırındaki görevi sona ermesinden sonra, padişahın kendisine tevdi ettiği işleri yapmaya başladı. Bu sırada, II. Abdülhâmid kendisinden uzun süre görev yaptığı Arnavutluk hakkında 12 Temmuz 1898'de bir rapor hazırlamasını istedi. Gazi Ethem Paşa, 13 Temmuz 1898 (23 Safer 1316/1 Temmuz 1314)'de hazırladığı bu raporunda Arnavutluk hakkında şu tespitlerde bulundu:

Ethem Paşa en çok ıslaha muhtaç kişilerin Arnavutluk'un kuzeybatısında yaşadıklarını belirtir. Burası Kosova ve Manastır vilayetlerinin kuzey kısımlarını oluşturan bölgelerdir. Kosova'da ıslaha muhtaç olan yerler, Prizren, Lom, İpek, Yakova ve Ragova, Gusine ve Plava'dır. Manastır'da ise, Debre-i Bala, Debre-i Zir ve Mat'a doğru uzanan dağ silsilelerini kapsayan Arnavutlar'dan oluşmaktadır.

Bunlardan başka İşkodra civarında da karışıklıklar çıkmaktadır.

[167] BOA., *İrade-i Taltifat*, nr. 94, 21 Muharrem 1316, 30 Mayıs 1314.

[168] BOA., *İrade Hususi*, nr. 108, 22 Muharrem 1316/31 Mayıs 1314; nr. 109, 2 Haziran 1314.

[169] BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 387/32/3, 11 Temmuz 1314/4 Rebiülevvel 1316.

Arnavutlar, genellikle dağlık bölgelerde yaşayan cesur ve iri vücutlu insanlar olmaları, vergiden, nüfus sayımından, askerlikten kaçmaları ve zaman zaman meydana getirdikleri olaylardan dolayı ıslaha muhtaç bir topluluktur. En önemli zaaflarından birisi de kan davalarıdır. Bir kişinin yaptığı bir cinayet üzerine öteki kabile tümüyle ayaklanarak tepki gösterirler. Bu durumda asayişin bozulmasına neden olur. Kendi aralarında soğukluk genellikle eksik olmazdı. Bu durumu nüfus ve servet sahiplerinin halk üzerinde baskı kurma çabalarıyla da açıklamak mümkündür.

Prizren Arnavutları'nın, eğitimden gerektiği gibi yararlanamamaları, cahil mutaassıp ve şekavete meyletmelerini kolaylaştırmıştır. Kosova halkı reislerinin emirlerini dinleyecek bir yapıdadır. Bundan dolayı reislerin İstanbul'a davet edilmesi bu açıdan yararlı olmakla beraber; yanlış anlamalara neden olma ihtimalinden dolayı bu konuda da dikkatli olunmalıdır. Kosova Arnavutları'nın silahlandırılması, meselesine gelince, bu durum askerlik bakımından iyi gibi görünüyor ise de bir intizamsızlıkta silahların içeriye dönmesi sözkonusu olduğundan, silahlandırma olayının mahzurları vardır.

Bölgede karışıklıkları önlemek için en uygun yöntem, bir heyetle bölgedeki isyancıları nasihatla yola getirmeye çalışmaktır. Ekserisi ulemadan oluşacak olan bu heyette, mülkiye ve askeriyeden birer kişi ve diğer ihtisas alanlarından seçilecek insanlar olmalıdır.

Bu heyet, şekâvetin insanlık ve İslamiyet ile hiç bağdaşmadığını anlatacak; nüfus sayımı, askerlik ve kan davalarının sona ermesi gibi konulardaki tereddütlerin giderilmesini için nasihat edecek; mahkemelerdeki adil yargılamalara dikkat çekilecektir. Ayrıca bu heyet mahalli idareleri de inceleyecek, yetersiz görülen kişilerin yerlerine başkalarını tayin edecek ve gerekli ikazlarda bulunacaktır.

Karışıklıkların giderilmesinde nasihatlardan etkilenmeyenler üzerine askerle gidilecek ve barış sağlanacaktır. Ancak, askeri tedbirler ile ıslahat yapma konusunun zamanının gelip-gelmediği meselesi tartışılabilir. Bu bakımdan bu konuda askeri tedbirler ile insanları yola getirme zamanının henüz gelmediği vurgulanır. Ethem Paşa, askeri tedbirlerle ıslahat yapılmasına dair bir padişah irâdesi çıkarsa bu konuyla ilgili görüşlerini ayrıca bildireceğini belirtir.

Bu teşkili anlatılan heyetten bir şube de Debre'de oluşturulmalıdır. Bunun yanında bir de askeri birlik oluşturulması icap eder. Debre şekavetin yaygın

olduğu bir yer olduğundan, mümkün olan ıslahat hemen yerine getirildikten sonra, güzellikle mümkün olmayan ıslahatlar askeri birliklerin yardımıyla gerçekleştirilmelidir.

Arnavutlar silahlarına çok değer veren insanlardır. Askeri hareket ile silahlarını toplama zamanı henüz gelmemiştir. Onlara silahlarının iki katı akçe verilse yine de silahlarını vermezler. Bundan dolayı onların ellerindeki silahların etkisiz hale gelmesi barışın yaygınlaşması anlamını taşır. Barış yaygınlaştıkça onların elindeki silahlar da işe yaramaz aletler şekline dönüşürler.

Ethem Paşa bölgedeki karışıklıkları önlemek için, ulaşımın kolaylaştırılması, yolların yapılması, yolların önemli noktalarına karakollar inşa edilerek bunlar arasında seyyar müfrezeler görevlendirilmesi ve böylece asayişin sağlanması gerektiğini belirtir.

Eğitimin de yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Mevcut mektepler ıslah edilmeli, hariçten muktedir öğretmenler tayin edilmelidir. Ayrıca, Arnavutlar zeki ve tez intikal eden insanlar olduğundan, bölgenin cehaletten kurtarılması için bölge çocuklarının İstanbul'a getirilerek değişik okullarda eğitilmesi gerekir. Çünkü, Arnavutluk'ta doğmuş olan çocuklar, dışarıya çıkmamış olduklarından babalarını ve diğer akrabalarını taklit ederek bir çok şeyi öğrenirler. Eşkiyalık da taklit yoluyla silsile halinde devam etmektedir. Bu kötü alışkanlıkların giderilmesi için İstanbul'da okutularak eğitilmesi onlar için cazip hale getirilmeli, güzel elbiseler giydirilip, ileride büyük rütbeler kazanacağı söylenerek yaptığı iş sevdirilmelidir.[170] *(EK-10)*

2. Askeri Teftîş Komisyonu İkinci Reisi Olması ve Mısır ile Bingazi Arasındaki Sınır Meselesi

Bilindiği gibi, 30 Ağustos 1880 (24 Haziran 1297)'de savaşlar başta olmak üzere, askerliğe taalluk eden önemli meseleler hakkında padişahı bilgilendirmek amacıyla kurulmuş olan Askeri Teftîş Komisyonu, doğrudan doğruya padişaha bağlı olarak çalışarak çeşitli konulardaki görüşlerini bir mazbata suretinde padişaha sunuyordu.[171]

Gazi Ethem Paşa, Osmanlı-Yunan Savaşı'nın sona erip askerin dönmesinden sonra, ahlak, ciddiyet ve askeri bilgilerinden dolayı 11 Aralık 1898 (26

[170] Burada özet olarak verdiğimiz layiha geniş ve kapsamlı bir layiha olup fazla bilgi bilgi için (Bkz.: BOA., *Y.EE.*,7/122, 23 Safer 1316/1 Temmuz 1314).

[171] Uçarol, *Muhtar Paşa*, s. 140; Uzer, *a.ge.*, s. 21.

Receb 1316/28 Teşrinisani 1314)'de Teftîş-i Askeri Komisyon-ı Âlisi Reis-i Sanisi görevine atandı.[172] *(EK-11)*

Gazi Ethem Paşa, bu görevde iken çeşitli konular hakkında yeni düzenlemeler yapılmasına dair teklifler sundu. Ethem Paşa'nın Askeri Teftiş Komisyonu İkinci Başkanı sıfatıyla ilgilendiği konulardan birisi de, Bingazi halkı tarafından istenilen 7 Hamidiye Alayı teşkili meselesiydi. Konu 8 Kasım 1901 (26 Receb 1319)'de Komisyon'da görüşülerek, bir mazbata hazırlandı. Bu mazbatada isteklerin uygun olduğu sonucuna ulaşılarak, nasıl gerçekleştirilebileceğine dair görüşler ileri sürüldü.[173]

Bu arada çıkan başka bir konu da, Kuzey Afrika'da Akdeniz sahilinde bulunan Matru Limanı'nın Mısır'a mı yoksa Bingazi Sancağı'na mı ait olduğu meselesidir. Bu konu İngilizler'in Matru Limanı'nın Mısır'a ait olduğunu varsayarak oradan yararlanmak istemeleri üzerine çıkmıştır. Bilindiği gibi bu tarihlerde Mısır İngiltere'nin denetimi altında bulunduğundan, İngilizler Mısır'a ait yerlerden istedikleri gibi yararlanabiliyorlardı. İngilizler'in Matru Limanı'nı da Mısır'a ait sayarak buradan da yararlanmak istemeleri üzerine Bingazi Mutasarrıfı Mısır ile Bingazi arasındaki sınırı gösteren bir harita istedi.[174] *(EK-13)*

Saray'a gelen bu istek üzerine, Başkatip konuyu Askerî Teftîş Komisyonu'na intikal ettirdi. Müşîr Ethem Paşa, konu hakkında yapılan araştırmadan sonra, 8 Şubat 1902 tarihli tezkiresinde; Bingazi Sanacağı'nı çevresinden ayıran sınırın Anadolu ve Rumeli'deki vilayetler arasındaki sınırlar gibi net olmadığını, bundan dolayı haritalarda bu sınırların gösterilmediğini, tabi olarak karşılığı (a'vâz-ı tabiye) bulunmayan sınırların incelenmesinin mümkün olmadığını, Mısır ve Bingazi'nin de istenilen şekilde haritasının bulunmadığından yabancı haritalara müracaatla elde bulunan 1890'da basılmış bir haritaya göre Matru Limanı'nın Bingazi tarafında bulunduğunu, bu haritada Mısır Eyâlet-i Şâhâneleriyle Bingazi arasını gösteren kısmın kesin olarak belirlenerek işaret edildiğini belirtti.[175] *(EK-14)*

[172] BOA., *İrade-i Askeriye*, nr. 15, 26 Receb 1316/28 Teşrinisani 1314; "Merhum Ethem Paşa'nın Tercüme-i Hali", *İkdâm*, 10 Zilhicce 1327/10 Kanunuevvel 1325.

[173] BOA., *Y.PRK.ASK.*, nr. 176/95, 26 Receb 1319.

[174] BOA., *Y.EE.*, nr. 119/3-1, 2 Zilkade 1319.

[175] BOA., *Y.EE.*, nr. 119/3-2,3, 26 Kanunusani 1317.

3. Aile Fertlerine "Nişân" Verilmesi ve Ev Tahsis Edilmesi

Ethem Paşa bu görevde iken aile fertlerinin çeşitli nişânlarla ödüllendirildiği dikkat çekmektedir. Önce, hanımına Birinci Dereceden kızına ise İkinci Dereceden Şefkat Nişânı[176] daha sonra kızına da Birinci Dereceden Şefkat Nişânı ihsan buyuruldu.[177] Gazi Ethem Paşa'nın kendisi de başarılı çalışmalarından dolayı Murassa' Mecidî Nişân-ı Zişânı ile ödüllendirildi.[178] *(EK-12)*

Gazi Ethem Paşa kişisel işleri dolayısıyla da padişah iradesinin çıktığı görüldü. 5 Kasım 1899'da Şişli civarında Osmanlı Bankası'na ait bir ev 4 bin lira karşılığında Teftîş-i Askeri Komisyon-ı Âlisi İkinci Başkanı Ethem Paşa'nın uhdesine geçirildi. Evin bedeli olan 4 bin liranın Maliye Hazinesi ile Osmanlı Bankası tarafından karşılanması uygun görüldü.[179] 21 Eylül 1903 târihli başka bir irâde de, Gazi Ethem Paşa'nın maaşının vadedildiği gibi ödenmesi (menzuren tesviyesi) uygun görüldü.[180] Bilahare Gazi Ethem Paşa'nın maaşının Rüsûmet Emeneti'ince ödenmesi emredildi.[181]

Bu arada Ethem ve Ömer Rüştü Paşalar için tahsis edilen sabah ve akşam "*bir tabla taam ile sekiz adet vasat francala*" 24 Ekim 1903'de sürekli hale getirildi.[182] Sürekli hale getirilen yemek listesi; sabah ve akşam bir tabla olmak şartıyla Çorba, Et, Tavuk, Sebze, Yumurta, Börek, Tatlı, Pilav, mahallebi, soğukluk, balık ve francaladan oluşuyordu.[183]

Gazi Ethem Paşa'ya Osmanlı Bankası'na ait bir evin verilmesinden sonra, kirası devlet tarafından ödenen bir ev daha tahsis edildiği görülmektedir. 29 Ekim 1903'de Padişahın isteği doğrultusunda Nişântaşı'ndaki Mehmet Paşa Konağı Gazi Ethem Paşa'nın ikametine ayrıldı. Burası için ödenen aylık 2 bin kuruş kira bedeli ile konağın varislerinin kalması için tutulan evin kira bedeli

[176] BOA., *İrade-i Taltifat*, nr. 56, 17 Zilhicce 1316/16 Nisan 1315.

[177] BOA., *İrade-i Taltifat*, nr. 23, Cemaziyelahir 1320/13 Eylül 1318.

[178] BOA., *İrade-i Taltifat*, nr. 100, 25 Rebiülevvel 1317/21 Temmuz 1315.

[179] BOA., *İrade Hususi*, nr. 4, 1 Receb 1317/24 Teşrinievvel 1315.

[180] BOA., *İrade Hususi*, nr. 143, 29 Cemaziyelahir 1321/8 Eylül 1319.

[181] BOA., *İrade Hususi*, nr 43, 14 Şevval 1325/5 Teşrinisani 1323.

[182] BOA., *Y.MTV.*, nr. 252/212-2, 2 Şaban 1321/11 Teşrinievvel 1319.

[183] BOA., *Y.MTV.*, nr. 252/212-1.

olan 600 kuruş Hazine tarafından ödeniyordu. Gazi Ethem Paşa, Mart ayı başında başka bir eve taşınınca, konağı tahliye ettikleri hakkında bilgi verdi; ancak, konağın varisleri hala konakta oturulduğunu zannederek kira talep ettiler. Bu durum üzerine, konak sahiplerine iade edilerek icar bedeli olan 2 bin kuruşun ödenmesinden vazgeçildi.[184]

4. Asker Toplanması Meselesi ve İtfaiyede Yaptığı Düzenlemeler

Gazi Ethem Paşa, Askeri Teftîş Komisyonu'nun ikinci başkanı iken çözmeye çalıştığı konulardan birisi de yeni eğitim dönemi için asker toplama meselesidir. 15 Ekim 1904'de Dördüncü Eğitim Devresi için 16 yeni redif taburunun toplanması sözkonusu oldu.[185] Bu karar üzerine Üçüncü Ordu Müşîriyeti telgraf göndererek, kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle yapılan eğitimlerden verim alınamayacağını, bundan dolayı asker toplamaktan vazgeçilmesini önerdi. Bu teklif üzerine Gazi Ethem Paşa, konu hakkında birliklerden bilgi istedi. Ethem Paşa'nın bu talebi üzerine Dokuzuncu Fırka Komutanlığı, o havalide silah altına alınacak tabur kalmadığı gibi uzak bölgelerden de askerin silah altına alınıp sevkedilmesi halinde bundan da istifade edilmesinin mümkün olmayacağını bildirdi.

Beşinci Fırkay-ı Humâyûn Komutanlığı'ndan gelen yazıya göre ise, Nizâmiye taburları mevcudunun tamamlanması ve olması gerektiği sayıya getirilmesi halinde redif taburlarının toplanmasına ihtiyaç kalmayacağı belirtildi. Bunların yanında, mevsim şartlarından dolayı uzaktan toplanacak redif taburlarından istifade etmek mümkün değildi. Çünkü, eğitim dönemi zaten kısa olduğundan askerin toplanması ve hazırlanması uzun zaman alacağından eğitime vakit kalmayacaktır. Mezkur eğitim dönemi için belirli mevkileri askersiz bırakmamak için, isim ve numaraları elden sevk edilen iki taburdan ikişer bölüğün toplanması yeterli olacağı beyan edilerek Gazi Ethem Paşa'ya bildirildi. Bu bilgiler ışığında yeni dönemde asker toplanmasına gerek olmadığı anlaşıldı.[186]

Gazi Ethem Paşa, Askeri Teftîş Komisyonu'nda iken ilgilendiği konulardan birisi de İtfaiye'nin düzenlenmesi meselesi oldu. 15 Nisan 1906'da İtfaiyenin eksikliklerinin giderilmesi için bir rapor hazırlandı. Levazımât-ı Askeriye

[184] BOA., *Y.MTV.*, nr. 252/261, 8 Şaban 1321/16 Teşrinievvel 1319.

[185] BOA., *Y.MTV.*, nr. 266/51-1, 6 Şaban 1322/2 Teşrinievvel 1320.

[186] BOA., *Y.MTV.*, nr. 266/51-1, 6 Şaban 1322/2 Teşrinievvel 1320.

Deposu Talimatnâmesi'nin 4. ve 5. maddelerine göre, İkinci Fırka-ı Humâyûn İtfaiye Alayı'nda bir çavuş bir onbaşı ve sekiz neferlik bir takım oluşturuldu. Her takım depo ve karakol görevi yanında itfaiye görevi de yapmaktaydı. Bu vazifelerini görebilmeleri için gerekli olan tulumba, kova, kanca gibi araçların tam olarak bulunması gerekmekteydi. Müşîr Ethem Paşa, yaptığı incelemeler neticesinde, İtfaiye Alayı'nın görevini yerine getirebilmesi gereken malzemelerin yeterince bulunmadığını tespit etti. Bu konuda bir rapor hazırlayarak Serasker Rıza Paşa'ya verdi. Rıza Paşa da eksikliklerin giderilerek İtfaiye Alayı'nın iyi çalışması için gerekli çalışmaları başlattı.[187]

5. Bağdat'ta İran Tehlikesine Karşı Gazi Ethem Paşa'nın Önerdiği Teklifler

Gazi Ethem Paşa, Askeri Teftiş Komisyanu'nda çalışırken yaptığı işlerden birisi de Bağdat'ta çıkan karışıklıklar üzerine bir mazbata hazırlamasıdır. 1907'de Bağdat'ta İran propagandası ile çeşitli karışıklıklar yaşanmıştı. Bölgedeki Osmanlı idarecilerinin yetersiz kalması üzerine, Bağdat'ın meseleleri hakkında Pertev Paşa'dan alınan bilgiler üzerine 14 Eylül 1907'de Müşîr Ethem, Ömer Rüştü ve Şakir Paşalar bir mazbata hazırladılar.

Bu mazbatada; İranlılar'ın Bağdat'ta bir hadise çıkarma ihtimallerine karşı nasıl tedbir alınması gerektiği, bölgede çıkan olayları yabancı güçlerin destekleyecekleri, İran tarafından söz konusu olacak bir tehlike anında, gerekenlerin yapılabilmesi için Altıncı Ordu'nun eksikliklerinin giderilerek, ordunun her türlü hazırlıklarının tamamlanması gerektiği belirtilir.

Ayrıca, mazbatada; Irak'da bulunan Osmanlı Ordusu'nun subaylarının birkaç tanesi hariç işe yaramayacak insanlardan oluştuğu, silahlar ise ihtiyaca cevap verecek nitelikte olmadığı, bundan dolayı ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiği, bu ihtiyaçları sıkıntı çekmeden Bağdat'a ulaştırabilmek için yeni açılan Halep yolunun kullanılmasının uygun olacağı, bu yoldan Bağdat'a 8-10 günde sevkiyatın mümkün olacağı, ayrıca Irak'ta bir de Şia meselesinin bulunduğu, İran'dan gelebilecek bu yollu propagandalara karşı gerekli tedbirlerin alınması gerektiği, Irak sınırının özel durumundan dolayı Altıncı Ordu'da müstakim ümeraya ihtiyaç olduğu, bu ordunun güçlendirilmesi için lüzumu kadar asker gönderildiği gibi orada bulunan ümeranın işe yaramayan-

[187] BOA., *Y.MTV.*, nr. 285/135-1, 21 Safer 1324/2 Nisan 1322.

larının tekaüd edilerek yerlerine daha uygun olanlarının atanmaları gerektiği, Altıncı Ordu'da hala işe yaramaz ve ahlaksız subayların bulunduğu, bunlar nereye gitseler işe yaramayacaklarından bulundukları yerde kalmaları sağlanarak bilahare emekli olmalarının yerinde olacağı, yerlerine daha ehliyetli komutanların tayin olunmaları gerektiği, Altıncı Ordu'da bulunan ve yerli olmayan ümera ve zabitanın uzun süre Irak'ta kalmalarını sağlamak için, tedricen Dördüncü, Beşinci ve diğer ordulardaki ümera ve zabitan ile değiştirilmeleri gerektiği, ahlaksızlıkları icabı Altıncı Ordu'ya gelmiş olanlar değiştirilenler arasına alınmayarak, diğer ahlaksızlar gibi ordu komutanlarıyla yapılacak haberleşmeden sonra tekaüd edilmelerinin sağlanmaları, askerlikte muvazzaflık hizmeti 3 sene olduğundan bu süre dolunca askerler yenilendiğinden, Altıncı Ordu dairesinde genellikle askeri bulunan Basra bölgesinin nüfus tahrirleri iyi yapılmadığından askerin yenilenme zamanında asker bulmakta sıkıntı çekildiği, bu problemden dolayı hizmet müddeti geçen askerlerin firar etme yoluna gittiği, ayrıca kura efradı da zamanında askere gelmeyerek bakaya durumuna düştüğü, bu durum Altıncı Ordu'nun günden güne zayıflamasına neden olduğu, bu problemin önünün alınabilmesi için Bağdat, Musul ve Basra'da yeni nüfus yazımları yapılması ve efradın bakaya kalmadan askere celbi sağlanması gerektiği, askerlerin ağnam ve sair vergileri toplamada istihdam edilmelerinin disiplinlerini bozduğu gibi, efradın layıkıyla iaşelerine de engel olduğu, askerin düzen ve disiplinin korunabilmesi için talim ve terbiyelerine devam edilerek vergi gibi işlerin jandarma tarafından görülmesinin gerektiği, jandarmaların kendilerine emanet edilen görevleri yerine getirebilmeleri için mevcutlarının artırılması, Ordunun topçu gücünün güçlendirilmesi, Dördüncü Ordu'dan iki cebel bataryasının Altınca Ordu'ya gönderilmesi, onların yerine Dördüncü Ordu'ya Dersaâdet'ten iki batarya top verilmesi, ayrıca Dersaâdet'ten top takviyesi yapılması, gönderileceklerin Dersaâdet'ten Beyrut'a oradan da şimendiferle Halep'e, oradan da Bağdat'a gönderilmeleri, havan toplarına da ihtiyaç olduğu, Tophane-i Amire'de havanlar olmakla beraber cephanesi olmadığı için kullanılamadığı, bu cephanelerin fabrikalarda imali mümkün ise de bu zaman alacağından satın alınması gerektiği, bundan dolayı uygun bir fiyatla biran evvel havan için gerekli cephanenin temin edilmesinin uygun olacağı, 16 Mayıs 1323 târihli padişah irâdesiyle alınmasına karar verilen 280 kıta makinalı tüfeğinin bütün parçalarının alınmasından sonra, ihtiyaç kadarının Irak sınırında kullanılmak üzere Altıncı Ordu'ya gönderilmesi, Altıncı Ordu'nun intizamının sağlanabilmesi için, yaşadığı yerler, elbiseleri, techizat gibi konulara önem verilerek mükemmel bir düzeye getirilmesi, redif kıt'aları arasındaki eksikliklerin giderilmesi, istihkam, köprücü ve nakliye taburlarının

eksikliklerinin tamamlanması, Altıncı Ordu'da süvâri alaylarında 2.437 binek, topçu alaylarıyla nakliye taburlarında 639 binek ve 1.087 koşum hayvanının eksik olduğu, gerçi Irak sınırında kurulacak haralarda bu miktarda hayvan yetiştirmenin mümkün olduğu, ancak acele olduğundan şimdilik 1.500 binek ve 600 koşum hayvanının uygun fiyatla satın alınması gerektiği, Irak sınırında Şia meselesi genel durumu olumsuz etkilemesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konu olduğu, Şia dalâlatinden kurtulmak için padişahın tensibi ile Meşihat'ın ciddi ve esaslı bir tedbir hazırlık yapması gerektiği, Altıncı Ordu'nun uzak bir noktada olmasından dolayı gereken silahların ulaştırılmasında zaman kaybetmeden çalışılmasının oldukça önemli olduğu, Altıncı Ordu'nun Redif ve Nizâmiye kıtalarının 35.200 adet mavzer tüfeğine ihtiyacı olduğu, bunlardan 16.000 adedi geçenlerde 12.000 sandık cephanesiyle Dördüncü Ordu'dan gönderildiği, kalan 19.200 adet mavzer tüfeğinin Dersaâdet'ten alınması gerektiği, buna mukabil Altıncı Ordu'da bulunan eski top ve tüfeklerin görevli heyet tarafından Tophane'ye gönderilmelerinin uygun olacağı, Dördüncü Ordu için hazırlanan cetvelde ihtiyaç olan 92.800 tüfekten 78.300 adetinin mevcut olduğu geri kalan 14.500 adet tüfeğin temin edilmesi gerektiği, herhangi bir saldırıya karşı tedbirli olmak için yedekte bulunan 150.189 adet mavzer tüfeğin korunması gerektiği, 1.500 adet büyük çaplı mavzer tüfeğinin Dördüncü Ordu'ya itina ile gönderilmesi, bu işlemler yapılırken herhangi bir zayiata meydan verilmemesi, Altıncı Ordu için talep edilenler Bağdat'a ulaşmadan İran tarafından bir olay çıkarılırsa, Dördüncü Ordu'dan geçenlerde Altıncı Ordu'ya gönderilmiş olan 16.000 adet büyük çaplı mavzer tüfeği ve 12.000 sandık cephane Altıncı Ordu'nun Nizâmiye kuvvetlerine yeterli olduğu, bunun yanında Dördüncü Ordu'nun sekiz taburu büyük çaplı mavzer tüfekleriyle techizatlandırıldığı, gerekirse müdahale edileceği teklif ediliyordu.

Bu maddelerin hayata geçirilebilmesi için Teftîş-i Askeri Komisyonu Âlisi üyeleri, 12 Eylül 1907 (4 Şaban 1325/30 Ağustos 1323) târihli mazbatalarında özellikle silahların temini hususunda Tophane-i Amire Müşîrliği'ne emir verilerek gerekli malzemenin alınması yoluna gidilmesini istediler. Padişahın Tophane-i Amire Müşîri'ne emir vermesi gerektiğini belirttiler. Padişah iki gün sonra 14 Eylül 1907 (6 Şaban 1325/1 Eylül 1323)'de isteklerin yerine getirilmesi için Tophâne-i Amire Müşîri'ne gereken emirleri verdi.[188]

[188] Bu konuda ayrıntılı bilgi için (Bkz.: BOA., *Y.MTV.*, nr. 302/15, 7 Şaban 1325/2 Eylül 1323).

Gazi Ethem Paşa, ülkenin değişik bölgelerindeki sorunlara dair görüşlerini padişaha bildirdiği bir dönemde Meşrutiyet ilan edildi. Gazi Ethem Paşa bu dönemde de yaptığı önemli askeri ve mülki vazifeler ile devlete hizmet etme çabasını sürdürdü.

6. İkinci Meşrutiyet'in İlânı ve Gazi Ethem Paşa'nın Meclis-i Mehâmm-ı Harbiye'nin Üyesi Olması

Bilindiği gibi, Osmanlılar'da Meşrutiyet talepleri Yeni Osmanlılar'dan bu yana dile getiriliyordu.[189] Bu istekler, 1876'da I. Meşritiyet'in ilan edilmesine neden olmuş; ancak, çok geçmeden Sultan Abdülhâmid tarafından meclis kapatılmıştı. Sultan Abdülhâmid Dönemi'nde faaliyetlerini yurtdışından yürüten Meşrutiyet yanlıları, 1906 yılından itibaren II. Abdülhâmid yönetimine karşı, ekonomik ve siyasal amaçlı kitle hareketlerine ağırlık vermişler ve Abdülhâmid'e karşı muhalefetlerini daha açık bir şekilde yapmaya başlamışlardı.[190] 1907 II. Jöntürk Kongresi'inde, İttihatçılar'ın Paris ve Selanik kanadının birleşerek ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmasının tek nedeninin Kanûn-ı Esâsî'nin uygulanması olduğu kararının alınması ve 9 Haziran 1908'de İngiltere Kralı ile Rus Çarı'nın Reval'de buluşarak Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunu görüşmeleri Meşrutiyet'in ilanını çabuklaştıran son olaylar oldu.[191]

Meşrutiyet'in ilanına dair ilk hareketler, Rumeli Genel Müfettişliği'ne bağlı Selanik, Kosova ve Manastır'da yani Üçüncü Ordu bölgesinde görüldü.[192] Kolağası Niyazı Bey, Resne'de arkadaşlarıyla yaptığı bir toplantıdan sonra Meşrutiyet'in ilanı için çeşitli girişimlerde bulunmaya karar verdi. Bu karar çerçevesinde 3 Temmuz 1908 (20 Haziran 1324)'de dağa çıktı. Niyazi Bey, Mabeyn Başkitabetine, Müfettiş-i Umûmîliğe ve Manastır Valiliği'ne de birer beyanname göndererek gelişmeler hakkında bilgi verdi.[193] II. Abdülhâmid, dağa

Ali İhsan Gencer, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabûlü Meselesi", *Armağan Kanun-ı Esasî'nin 100. Yılı*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:423, 1978, s. 183.

[190] Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", *Belleten*, C: XXIII, Sayı:90, Ankara, 1959, s. 269; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 26-27.

[191] Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 26-27.

[192] Abdurrahman Şeref, *Târih Konuşmaları*, İstanbul, Kavram, 1978, s. 206.

[193] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Hareketlerimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 1945, s. 426.

çıkanları cezalandırmak amacıyla önce Şemsi Paşa'yı Manastır'a göndermişse de, 7 Temmuz 1908 (24 Haziran 1324)'de Manastır'da postahaneden çıkarken öldürülmesi üzerine, yerine Teftîş-i Askeri Komisyonu azasından Müşîr Osman Paşa'yı gönderdi. Ancak Osman Paşa da bölgede bir varlık gösterememiş; Eyüp Sabri ve Niyazi Beyler tarafından 9 Temmuz'da Manastır'dan alınarak Resne'ye götürülmüştü.[194]

Bu gelişmeler üzerine, Milli Ohri Alayı 10 Temmuz'da asker, sivil, ulema, papaz, İslâm, Hıristiyan bütün halkın desteğiyle 21 Pare top ile Meşrutiyet'i ilan etti.[195] Bu sırada bölgedeki yerel yöneticilerin Padişah II. Abdülhâmid'e isyan hareketinin önlenmesinin mümkün olmadığını ifade eden yazılar göndermeleri üzerine Padişah'ın 23 Temmuz 1908 (11 Temmuz 1324)'de Meşrutiyet'i kabul etmek zorunda kaldı.[196] Kabul edilen Kanûn-ı Esâsî gereği Meclis-i Meb'ûsan toplantıya davet edildi.[197]

II. Abdülhâmid, Meşrutiyet'in ilanından önce çıkan karışıklıkların sorumluluğunu Sadrazam Ferid Paşa'ya verdiğinden yerine Sait Paşa'yı getirmişti. Kendi taraftarı olarak gördüğü Said Paşa ile yaşanılan sıkıntıların atlatılabileceğini düşünüyordu. Ancak, Said Paşa da Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nın padişah tarafından seçilmesi gerektiği konusunda ısrarlı olduğundan 5 Ağustos 1908'de istifa etmek zorunda kaldı.[198]

Said Paşa'nın yerine 6 Ağustos 1908'de işbaşına gelen Kamil Paşa, devletin geleceği açısından bazı önemli projeler başlattı. Bunlardan birisi de asker ve memur tensikatı idi. Nitekim, 13 Eylül 1908'de ülkenin savunması ve ordularda yapılacak tensikat ve ıslahat işlerinin gerçekleştirilmesi ve önemli askeri kararların alınması amacıyla Meclis-i Mehamm-ı Harbiye kuruldu. Gazi Ethem Paşa da bu komisyonun üyeliğine tayin edildi. Komisyon'un diğer üyeleri Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Tophane Nâzırı Birinci Ferîk Rıza Paşa, Hassa

[194] Uzunçarşılı, "1908...", s. 110-117; Müfid Şemsi, *a.ge.*, s. 148; Gerard Lowther: *Türkiye 1908*, Çev. Halil Ersin Avcı, Çanakkale, 18 Mart Üniversitesi Ofset Tesisleri, 2002, s. 46; Cemil Topuzlu, *İstibdat- Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Haz. Cemalettin Topuzlu, İstanbul, Nobel Matbaacılık, 2003, s. 88.

Neyyir-i Hakikat, Sayı:10, 25 Cemaziyelalhir 1326/11 Temmuz 1324, s. 3; Uzunçarşılı, "1908...", s. 104.

[196] Kuran, *İnkılap Hareketleri...*, s. 427; Lowther, a.g.e., s. 48.

[197] *Neyyir-i Hakikat*, nr. 10, 25 Cemaziyelalhir 1326/11 Temmuz 1324, s. 3.

[198] Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 45-46.

Ordusu Komutanı Birinci Ferîk Mahmut Muhtar Paşa ve Erkân-ı Harbiye Reisi Ferîk İzzet Paşa idi. Harbiye Nâzırı'nın başkanlık ettiği Komisyon aynı gün toplanarak işe başladı.[199]

7. Gazi Ethem Paşa'nın A'yân Meclisi Üyeliğine Seçilmesi

Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, seçimler yapılmış ve sonuçları 1908 Aralık başlarında belli olmuştu. Meb'ûsan Meclisi'nin toplanması yaklaşınca, 16 Aralık 1908'de II. Abdülhâmid tarafından 39 kişiden oluşan A'yân Meclisi üyelerinin de adları açıklandı. Üç eski üyenin de katılımıyla A'yân Meclisi toplam 42 kişiden oluşuyordu. Açıklanan üyeler arasında Gazi Ethem Paşa da vardı.[200]

Bundan bir gün sonra, Meclis-i Umûmî'nin resmi açılışı yapıldı. Meclis-i A'yân üyeleri saat beşte resmi elbisclerini giyerek Meclis'e geldiler. Bilahare, meb'ûsan gelmeye başladı. Padişah da 7.15'de Yıldız Sarayı'ndan çıkarak Meclis'e gelerek açış konuşmasını yaptı.[201]

Ethem Paşa, vefatına kadar yaklaşık bir yıl A'yân Meclisi azalığını sürdürdü. Ancak, bu sırada hasta olmasından dolayı toplantılara yeterince katılamadı. 31 Mart Olayı'ndan sonra da ileride görüleceği gibi izin alarak Mısır'a gitti.[202]

Ethem Paşa, A'yân Meclisi üyesi iken İstanbul'da çeşitli karışıklıklar çıkmış, ve bunun neticesinde 31 Mart Olayı meydana gelmişti. Bu olay üzerine Ethem Paşa Harbiye Nâzırlığı'na getirildi. Şimdi Ethem Paşa'nın 31 Mart Olayı sırasındaki çalışmalarını ve Harbiye Nâzırı oluşunu inceleyeceğiz.

[199] Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, Ankara, TTK Basımevi, 1960, s. 169; Uçarol, Muhtar Paşa, s. 268; Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İstanbul, İletişim, 2001, s. 210.

[200] A'yân seçilenlerin ilk dördü şu isimlerden oluşuyordu. Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Müşir Ethem Paşa ve Müşimr Ömer Rüştü Paşa'dır. (Bkz.: *Takvim-i Vakayi*, Sayı:66, 22 Zilkade 1326/3 Kanunuevvel 1324/16 Aralık 1908); Gazi Ethem Paşa'nın 1876'dan bu yana â'yan olduğunu içeren çalışmalar olmuştur. (Bkz.: Kansu, *a.ge.*, s. 448) Burada kaynağını verdiğimiz gibi Ethem Paşa ilk defa II. Meşrutiyet'ten sonra Âyan Meclisi üyesi olmuştur. Bu yanlışlığa düşen eserlerde Gazi Ethem Paşa ile ilk A'yân Meclisi üyelerinden Müşir Mahmut Ethem Paşa'nın karıştırıldığı anlaşılmaktadır. (Bkz.: Gövsa, *a.ge.*, s. 439)

[201] *Takvim-i Vakayi*, Sayı: 68, 24 Zilkade 1326/5 Kanunuevvel 1324.

[202] BOA., *NGG.*, Defter:521/11/4, nr. 276051/8, 10 Kanunuevvel 1325/10 Zilhicce 1327; *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*, 1. Devre, 19. İn'ikad, 1. Celse, 17 Kanunuevvel 1325.

V. BÖLÜM

GAZİ ETHEM PAŞA'NIN, 31 MART OLAYLARI SIRASINDAKİ ÇALIŞMALARI, HARBİYE NÂZIRI OLUŞU, ADANA OLAYLARI'NDAKİ FAALİYETLERİ, HASTALIĞI, ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

A) Gazi Ethem Paşa'nın 31 Mart Olayı Sırasındaki Çalışmaları ve Harbiye Nâzırı Oluşu

1. İsyan Başlaması ve Gelişmesi Sırasında Gazi Gazi Ethem Paşa'nın Faaliyetleri

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Meclis-i A'yân üyesi olan Gazi Ethem Paşa, rahatsızlığı nedeniyle bazı günler Meclis çalışmalarına katılamıyordu.[1] Bu sırada Meşrutiyet'in ilanı halk arasında farklı şekillerde yorumlanarak, tepkiler önceki iktidarın suçlanmasında yoğunlaşıyordu.[2] İstanbul işsiz serseri takımının istilasına uğramıştı; ayrıca, Meşrutiyet'e ilgi duyan entellektüeller de gelmişti.[3] Meşrutiyet Dönemi'nde gündeme gelen medrese talebelerinin askere alınması meselesi, bu kesim için rahatsızlık nedeni olmuştu.[4]

Bu dönemin önemli bir özelliği de, ülkede birden fazla siyasi partinin ilk defa birbiriyle mücadele etmeye başlamasıdır. Bu sırada partiler henüz kurumsallaşamadığından muhalefet ölçüleri ülkeye zarar verecek boyutlara gelebiliyordu. Meşrutiyet yıllarındaki Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nın atama-

[1] Gazi Ethem Paşa, Meclis-i A'yân üyesi oluşundan ölümüne kadar geçen oturumlarda söz alarak hiç konuşmamıştır. Meclis-i A'yân Zabıtları'nda kaydına rastlanmamıştır. (Bkz.: *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*).

[2] Cemal Paşa, *Hatıralar* (İttihâdTerakki ve Birinci Dünya Harbi), Haz. Behçet Cemal, İstanbul, Selek Matbaası, 1959, s. 58; Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 17.

[3] Abdurrahman Şeref, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları*, Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, Ankara, TTK. Basımevi, 1996, s. 17.

[4] İsmail Hami Danişmend, *Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususî Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası*, İstanbul, İstanbul Kitabevi, s. 26.

sının padişaha bırakılması meselesi de gerginliklerin nedenlerinden birisiydi. Bu konuda çıkan tartışmalardan dolayı, 6 Ağustos 1908'de Said Paşa kabinesi istifa etmiş, yerine Kamil Paşa kabinesi kurulmuştu.[5] Bundan sonra da Kamil Paşa, İttihâd ve Terakki Cemiyeti yanlılarının muhalefetiyle karşılanmış; taraflar birbirine güvenemez hale gelmişlerdi.[6] Bu sırada Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'nın Kamil Paşa'dan Avcı Taburları'nın Yanya'ya gönderilmesine dair aldığı emri yerine getirmeyerek istifa etmesi gerginliğin daha da artmasına neden olmuştu.[7] Bu ortamda yapılan Kasım seçimlerinde İttihâd ve Terakki'ye karşı Ahrar'ı destekleyen Kamil Paşa'nın, hiç milletvekili çıkaramaması üzerine yerine 14 Şubat 1909'da İttihâd ve Terakki'nin desteğini alan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi kurulmuştu.[8] Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi de direnenlere karşı gözdağı vermeye kalkınca gerginlik daha da artmıştı.[9]

Gerginliğin artmasında gazetelerin de rolü olmuştu. Meşrutiyet öncesinde 3 gazete çıkarken, Meşrutiyet'ten sonra 30'a yakın gazete çıkmaya başlamış, ve bu gazetelerde memurlar hakkında ağır ve kışkırtıcı yazılar kaleme alınıyordu.[10] Bu gazeteler içerisinde özellikle *Volkan* ve *Mizân* gazeteleri etkili çok etkiliydi.[11] Bu gelişmelere *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı da eklenince, gerginlik iyice artmıştı.[12] Halk, olaydan hükümeti sorumlu tutarak, katillerin kasıtlı olarak yakalanmadığını düşünmüştü.[13]

[5] Ercüment Kuran, "Said Paşa", *İA*, C: X, İstanbul, 1980, s. 85.

[6] Hilmi Kamil Bayur, *Sadrazam Kamil Paşa*, Ankara, Sanat Basımevi, 1954, s. 292; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal, 1995, s. 56.

[7] Hilmi Kamil Bayur, *a.ge.*, s. 293-294; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 72.

[8] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 18; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 63.

[9] İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C: III, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s. 1400; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Târihimiz ve 'Jön Türkler'* İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 276; Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Târihimiz ve İttihâdve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948, s. 252-253; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 72-74.

[10] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 67.

[11] *Volkan*, Sayı: 102, 12 Nisan 1909/30 Mart 1325; Mizâncı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat*, Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, Nehir, 1997, s. 88; Danişmend, *31 Mart*, s. 27; Meşrutiyet basınının karışıklıkları için (Bkz.: Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim, 1993, s. 172).

[12] *İkdâm*, Sayı: 5340, 8 Nisan 1909; Sayı:5341, 9 Nisan 1909; *Serbesti*, 26 Mart 1325; *Serbesti*, 10 Nisan 1909/28 Mart 1325; Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 16; Ali Cevat, a.g.e., s. 46.

[13] Kuran, *İnkılâp Hareketleri..*, s. 461; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 70.

Meşrutiyet'in ilanından sonra cepheleşmeye neden olan önemli bir konu da alaylı-mektepli kavgasıdır. Meşrutiyet döneminde askerlikte diploma aranmaya başlanarak alaylı askerlerin yavaş yavaş kadro haricine çıkarılması,[14] Birinci Ordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın 1.400 alaylı subayın kadro dışına alındığını açıklaması[15], âlaylı askerlere göre daha genç ve bilgili oldukları halde, savaş tecrübeleri az olan mektepli subayların II. Meşrutiyet Dönemi'nde hızla terfi etmeye başlamaları[16], ve mektepli askerlerin alaylı askerlere hakaret etmeleri, alaylı askerlerle mektepli askerler arasında gerginliğin iyice artmasına neden olmuştu.[17] Meşrutiyet'i korumak için Selanik'ten getirilen Avcı Taburları, bu gelişmelerin kendilerini rahatsız edeceğini düşünerek tedirgin olmaya başlamışlardı.[18]

Bütün bu olup bitenleri gözleyen Gazi Ethem Paşa, 31 Mart'ın yaklaştığı günlerde Genel Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'yı davet ederek bu konular üzerine bir müzakerede bulundu. Gazi Ethem Paşa, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı olan *Volkan* gazetesinin yazarı Derviş Vahdeti'nin kışkırtıcı yazılar yazdığını hatırlatarak, bu tür yazıların orduyu baştan çıkararak çeşitli olumsuzluklara neden olabileceğine dikkat çekiyordu. İkaz üzerine Ahmet İzzet Paşa, hemen teşebbüse geçerek Harbiye Nâzırı Rıza Paşa ile Meb'ûsan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'i görerek, Meclis'ten yetki alarak bu felaketli gidişin önüne geçilmesi gerektiğini söylemişti.[19] Ancak, Gazi Ethem Paşa'nın tavsiyeleri yerine getirilmeden İstanbul'da isyan başlamıştı.

[14] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul, Nehir, 1990, s. 40.

[15] Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, İmge, 1994, s. 50.

[16] F. Von Goltz: *Osmanlılar Muhârebelerini Nasıl Kaybettiler*, İstanbul, Sancakciyan Matbaası, 1331, s. 117; Danişmend, *31 Mart*, s. 25; William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil, 1994, s. 43.

[17] *İkdâm*, Sayı: 5342, 10 Nisan 1909; Ali Cevat, *a.ge.*, s. 52; *Volkan*, Sayı: 106, 16 Nisan 1909/3 Nisan 1325, *Volkan* gazetesinin bütün nüshaları Ertuğrul Düzdağ tarafından 1992 yılında İz Yayıncılık tarafından latin harfleriyle baskısı gerçekleştirilmiştir.

[18] Bayur, Hikmet: "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler", *Belleten*, C: XXIII, Sayı:90, Ankara, 1959, s. 275.

[19] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, C.I., İstanbul, Nehir, 1992, s. 62-63; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, Baha Matbaası, 1965, s. 203; Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 84.

a) İsyanın Başlaması ve Yeni Harbiye Nâzırı İstenmesi

İttihâd ve Terakki Cemiyeti ile muhalefet arasındaki yukarıda belirtilen gerginlik yaşanırken *Volkan* gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası dinin elden gittiği ülkenin şeriattan ayrıldığı konusunda propoganda yapıyorlardı. Bu sıralarda İttihâd ve Terakki Cemiyeti yeni rejimi korumak ve başkentin güvenliğini sağlamak üzere, kendisinin en güçlü olduğu Makedonya'dan İstanbul'a Avcı Taburları getirmişti.

İşte, İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin aleyhinde muhalefetin dini de alet ederek açtığı kampanyayla siyasi hayatın iyice gerginleştiği sırada 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) Salı günü Cemiyetin getirdikleri birliklerden Dördüncü Avcı Taburu askerlerinin subaylarını da hapsederek ayaklanmasıyla 31 Mart Olayı patlak verdi.[20]

Subaysız ve silahsız askerler, *Şeriat isteriz* diye bağırarak ateş ederek, Meb'ûsan Meclisi ile Ayasofya arasında toplanmaya başladılar. Ulema, bahriye askeri ve halktan gelenlerle kalabalık gittikçe arttı.[21] İsyanın öncülüğünü Arnavut Hamdi Çavuş, bölük emini Mehmet ve kamacı ustası Arif ismindeki üç asker yapıyordu.[22]

İsyancılar şeriatın tam olarak uygulanmasını, hükümetin istifa etmesini, Meclis'ten bazı meb'ûsların uzaklaştırılmasını, alaylı subayların yeniden yerlerine atanmalarını istiyorlardı. Bu arada mektepli subaylardan öldürülenler olmuş, ayrıca mektepliler baskı altında tutuluyordu.[23] *Tanîn*, *Şurây-ı Ümmet* gibi gazetelerin idarehaneleri tahrip edilmişti. Gelişigüzel kullanılan silahlar da kazalara neden oluyordu. İsyan sırasında Meclis'e gelen Adliye Nâzırı Nazım Paşa, yanlışlıkla Ahmed Rıza Bey zannedilerek kalbinden vurularak öldürülmüş; Lazkiye Meb'ûsu Emir Şefik Arslan da yine bir yanlışlık eseri vurulmuştu.[24]

Hükümet üyeleri olayı duyar duymaz Bâb-ı Âlî'de toplanmışlar ve istifa etmekten başka çarelerinin kalmadığını görerek tek tek istifalarını vermişler-

[20] Uçarol, *Siyasi Târih*, s. 416; Hüseyin Cahit hatıralarında 31 Mart Olayı'nın ilk günü, kendisine isyan başladığını endişe ile söyleyen arkadaşına, "İsyanın ne önemi var, Avcı Taburları olduktan sonra..." dediğini belirtir. Bunun üzerine arkadaşı, "Asıl bela Avcı Taburları..." diyerek olayın niteliğini açıklar. (Bkz.: Hüseyin Cahit, *a.ge.*, s. 73).

[21] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 20.

[22] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 372.

[23] Uçorol, *Siyasi Târih*, s. 417; Bayar, *a.g.e.*, s. 144.

[24] *Serbesti*, 14 Nisan 1909; Ali Cevat, *a.g.e.*, s. 59; Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 372.

di.[25] Bu sırada, asi askerlerin hedefinde olan Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, hükümetten asi askere taarruz edebilmek için izin istiyordu. Ancak hükümetten bu konuda izin çıkmamıştı. Aksine, asilere takviye kıtaları gelmesine meydan vermemek için köprü başına batarya şeklinde yerleştirilmiş olan iki mitralyözü bile kaldırıldı. Sabahtan beri Harbiye Nezâreti'ne askerin ve isyancıların yaptığı saldırılarda dörder santimetre kalınlığındaki demirler sökülmüştü. Mahmut Muhtar Paşa da öğleden sonra istifa etti.[26]

Bu arada, padişah askeri teskin amacıyla Başkatip Ali Cevat'la bir tezkire gönderdi. Şeyhülislam bu tezkireyi mühürledikten sonra Ali Cevat Bey'den askere karşı okumasını istedi. Ali Cevat yüksek sesle arada açıklamalar yaparak elindeki metni okudu.[27] Asiler "*Ali Rıza Paşa'yı istemeyiz, başka Harbiye Nâzırı isteriz.*" diye sesleniyorlardı. Ali Cevat da yeni Harbiye Hazırı atanacağını söyleyerek, ortalığı yatıştırmaya çalışıyordu.[28] Asiler, Kamil Paşa'yı sadrazam, eski Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı veya Ethem Paşa'yı da Harbiye Nâzırı olarak görmek istediklerini ve Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı da istemediklerini belirtiyorlardı.[29]

Bu dönemde Harbiye Nâzırı'nın kim olacağı konusu oldukça önemliydi. II. Meşrutiyet yıllarının en önemli kabine üyesinin Harbiye Hazırı olduğu dikkate alınırsa, isyan şartlarında bu makamın ne kadar önemli bir makam olduğu daha iyi anlaşılabilir.[30] Ali Cevat ve Şeyhülislam bu tepkiyle karşılaştıktan sonra Harbiye Nâzırı konusunun önemli olduğunu anlayarak saraydan kimin Harbiye Nâzırı olacağı konusunu öğrenmeye çalıştılar. Israrlar üzerine saraydan telgraf geldi. Padişah, Harbiye Nâzırlığı'na Gazi Ethem Paşa'yı atadığını

[25] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; *Takvim-i Vekayi*, Sayı: 181, 23 Rebiülevvel 1327/1 Nisan 1325; Ali Cevat, a.g.e., s. 48.

[26] Danişmend, *31 Mart*, s. 253.

[27] Padişah bu tezkirede, hükümetin istifasının kabul edildiğini, yerine yeni hükümetin kurulacağını, asi askerlerin yaptıkları işlerden dolayı cezalandırılmayacağı, affedildikleri, şeriatın ahkam-ı celilesine bundan sonra da dikkat edileceği, askerin kışlalarına halkın da işine gücüne bakması gerektiği gibi konulara değiniyordu. (Bkz.: Ali Cevat, *a.ge.*, s. 49).

[28] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 50.

[29] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; Yunus Nadi, *İhtilal ve İnkılab-ı Osmani*, Dersaadet, Matbaa-i Cihan, 1325, s. 44.

[30] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Târihi*, C: III., İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s. 264.

söylüyordu.[31] Bu haber üzerine, Şeyhülislam ve Başyâver Ali Cevat, Meb'ûsan Dairesi'nin binek taşına indiler.[32] Askere "*Selâm dur*" borusu çaldırdıktan sonra Ali Cevat şöyle hiap etti:

> "Asker evlatlarım, beni dinleyiniz, Padişahımız'dan şimdi bir telgraf geldi. Yeni bir Harbiye Nâzırı tayin edildiği bildiriliyor. Bu zâtın kim olduğunu sorarsanız; dağlarda kırlarda gezmiş, karda toprakta yatmış, ömrünün çok vaktini harb ü darb meydanlarında geçirmiş, Yunan Muhârebesi'nde gaziler helvası yemiş, Müşîr Gazi Ethem Paşa'dır."[33]

Bu haber üzerine asi asker dakikalarca alkışladı; alkışlar bittikten sonra Ali Cevat konuşmaya şöyle devam etti:

> "Evlatlarım, omuzlarınızda tüfek belinizde cephane olduğu halde yirmi saatten beri ayaktasınız, yoruldunuz. Allah'a hamd olsun, dinimize şeriatimize kimse dokunamadı ve dokunamaz. Osmanlı askerinin, Türk askerinin en büyük fazileti Allah'ın halifenin emrine itaatidir. Padişahımız sizin bilmeyerek işlediğiniz hatalarınızı afvetti. Artık kemali sükunet ve intizam ile kışlalarınıza avdet ve emr-i padişahiye ve zabitanınıza itaat ve riayet edin. Haydin evlatlarım, siz kışlalarınıza, biz de Saray-ı Humâyûn'a avdet eyleyelim."

Bu sözler de askerin hoşuna gitti. Ali Cevat binek taşından indikten sonra, asker elleri üzerinde havaya kaldırarak sevinçlerini belli etti.[34]

II. Abdülhâmid'in Ethem Paşa'yı Harbiye Nâzırı olarak atayacağını duyurması, düşünülmeden alınmış bir karar değildi. Birçok açıdan Gazi Ethem Paşa bu göreve en uygun isimdi. İsyan eden askerlerin dillerine doladıkları en önemli konular, subayların dindar olmaması ve kendilerine ikinci sınıf insan olarak bakılmasıdır. İşte Gazi Ethem Paşa da bu konularda tutarlı bir kişiliği olan, dindar, namaz kılan bir insandır; yaratılış itibariyle kibir göstermez, büyüklük taslamazdı. Bunların yanında tecrübeli olması, askerlikle ilgili gelişmelerden haberdar olması, kışla hayatının ve askerin temâyüllerini bilmesi, onların dillerinden anlaması, çevresine karşı her zaman baba gibi şefkat göstermesi, vazifesini oldukça başarılı bir şekilde yerine getirmesi, dostlarını incitmemesi bu görev için söylenebilecek hep olumlu özelliklerdi. Bütün bu kişisel özel-

[31] Hüseyin Cahit, *a.g.e.*, s. 96; Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, TTK Basımevi, 1984, s. 26.

[32] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327.

[33] Ali Cevat, *a.g.e.*, s. 54.

[34] *A.e.*, s. 54; Uzer, *a.g.e.*, s. 253.

liklerinin yanında Gazi Ethem Paşa'nın Alasonya Ordusu Kumandanlığı'yla Yunan Muhârebesi'ndeki muzafferiyeti şerefli namını bütün askere tanıtmış idi. İşte bütün bunlardan dolayı, şeriat isteyen ve genç subayların talim ve zabtı hususlarında gösterdikleri şiddetten şikayet eden askere Gazi Ethem Paşa'dan daha münasip bir serasker bulunamazdı.[35] Üstelik Gazi Ethem Paşa hakkında bütün kesimlerin sempatisi olduğu gibi *Volkan* gazetesi de kendisinden hürmetle sözediyordu.[36] Bundan dolayı isyanın kurulacak Tevfik Paşa kabinesi açıklanırken Gazi Ethem Paşa en başa yazılarak duyuruluyordu.[37]

İstanbul'daki olayların Selanik'ten duyulmasından sonra, Üçüncü Ordu Komutanı Birinci Ferîk Mahmut Şevket Paşa başkanlığında bir toplantı yapılmış; İstanbul'da yaşanan olaylar endişe verici bulunarak İstanbul'a derhal bir kuvvet gönderilmesi kararı alınmıştı. Bu kuvvete de Hareket Ordusu denildi.[38] Üçüncü Ordu zaten öteden beri Abdülhâmid'e karşı muhalefet eden bir orduydu. Çünkü Üçüncü Ordu'nun maaşları bazan üç ay kadar tedahülde kalıyor, bazan de subayların terfileri zamanında yapılmıyordu.[39] Bu zeminin üzerine bir de ayaklanmanın başlaması Üçüncü Ordu'nun hemen harekete geçmesine neden olmuştu.

b) Birinci Tevfik Paşa Hükümeti'nde Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırı Olması ve Askeri Teskin Etmeye Çalışması

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, 31 Mart Olayı çıktığı gün saraya gidip istifa ettikten sonra, bir dostunun evine saklanmıştı. İsyanın birinci günü akşamına kadar kabine hakkında çeşitli dedikodular duyuldu. Ancak gece saat

[35] Abdurrahman Şeref, Ethem Paşa'nın vefatı üzerine Sabah gazetesinde "Edhem Paşa Merhumun Son Hizmeti" adında bir makale neşretmiştir. Bu makale, Ethem Paşa'nın yakın mesai arkadaşlarından birisi tarafından yazılmış olması ve Ethem Paşa'nın son zamanlarını anlatması bakımından önemlidir. Zaten Ethem Paşa hakkında yazılmış en kapsamlı yazılardan birisidir. (Bkz.: Sabah, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909) Bu makale ayrı bir broşür halinde de basılmıştır. Bu broşür TTK Kütüphanesi yazmaları arasında bulunmaktadır. TTK yazmaları arasında bulunan bu broşürün gazetedeki metinden tek farkı dipnotlarda açıklanmış olmasından ibarettir. (Bkz.: Abdurrahman Şeref, *Gazi Ethem Paşa*, y.y., t.y.); Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Yılları*, s. 36; Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu Siyaset Çatışması*, İstanbul, İrfan Yayınları, 1993, s. 28.

[36] *Volkan*, Sayı:54, 10 Şubat 1324/2 Safer 1327.

[37] *Takvim-i Vekayi*, Sayı:182, 24 Rebiülevvel 1327/2 Nisan 1325.

[38] *Danişmend*, İzahlı..., C: IV, s. 375.

[39] *Danişmend*, 31 Mart, s. 8.

02.30'da kabine hakkında kesin bilgiler elde edilebilmişti.[40] Hükümeti eski Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa kuruyor; Harbiye Nâzırlığı'na da Müşîr Gazi Ethem Paşa getiriliyordu. İsyanın ikinci günü 14 Nisan 1909 (1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327) tarihinde Tevfik Paşa hükümetinin kurulmasına dair fermân yazıldı.[41] Hükümet adına Tevfik Paşa yayınladığı bildiride, "*Şeriat-ı Garray-ı Ahmediye ahkâmına ve Kanûn-ı Esâsî*"ye uyacağını bildiriyordu.[42] Padişah, Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını kendisinin ataması gerektiğini söylemesine rağmen Tevfik Paşa, bu şartla sadareti kabul edemeyeceğini söyleyerek daha önce de hep tartışılmış bir konunun yeniden canlanmasına izin vermemişti.[43] Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırı olduğu bu kabine, isyan günleri iktidarda kalacak ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'da hakimiyet kurmasından sonra, daha güvenoyu alamadan yönetimi bırakacaktır.[44]

Kabinede Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırı olarak yer alması askeri oldukça memnun etmişti. Yeni Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa, 13-14 Nisan 1909 (1 Nisan 1325)'de gece üç civarında İsmail Kemal ve Rifat Bey'le Ayasofya Meydanı'na gelmiş, askerlerin arasına girerek isteklerinin askerlerin kışlalarına dönmesi olduğunu anlatmıştı. Gazi Ethem Paşa'nın askerler arasında görünmesi hep birden ayaklarına atılıp, "*baba*" diye bağrışmalara ve kendisine mutlak bir itaat vadetmelerine kafi gelmişti.[45] Askerler o galeyanın içerisinde, sevdikleri ve güvendikleri bir komutanı karşılarında bulunca, havaya ateş ederek Ethem Paşa lehine tezahüratta bulundular. Ethem Paşa ateş etmelerinden rahatsız olarak mani olamadığı bu olay karşısında askere karşı yaptığı konuşmada, boşu boşuna atılan bu fişeklerin parasını sizin ve milletin cebinden çıktığını bunları muhârebe günlerinde kullanılmasının daha iyi olacağı yolunda

[40] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; *Serbesti*, Sayı:149, 2 Nisan 1325.

[41] BOA., *DUİT.*, 4/4-1,2, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; İnal, *a.ge.*, C.III., s. 1708.

[42] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; Ali Cevat, *a.ge.*, s. 57.

[43] Danişmend, *31 Mart*, s. 34.

[44] Kabinenin Gazi Ethem Paşa dışındaki üyeleri Meşihat Ziyaeddin Efendi, Dahiliye Adil Bey (vekaleten), Rauf Paşa (asaleten 16 Nisan), Hariciye Rifat Paşa, Bahriye Emin Paşa (vekaleten, 20 Nisan'da asaleten diğer bir Emin Paşa), Adliye Hasan Fehmi Paşa (21 Nisan'da istifa), Raif Paşa (16 Nisan), Ticaret ve Nafia Gabriyel Norodonkyan Efendi, Maliye Nuri Bey, Maarif Abdurrahman Şeref Bey, Orman ve Maadin ve Ziraat Mavro Kordato Efendi, Evkaf Halil Hammade Paşa idi. (Bkz.: *İkdâm*, Sayı:5346, 2 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; Ali Cevat, *a.ge.*, s. 191.

[45] Yunus Nadi, *a.ge.*, s. 48; Danişmend, *31 Mart*, s. 37. Gazi Ethem Paşa'nın padişah tarafafindan Harbiye Nazırı yapılmasını Kanun-ı Esasi aleyhine bir girişim olarak da değerlendirenler de olmuştur. (Bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 1983, s. 188-199.

nasihatta bulundu. Bu sözler üzerine askerler, kışlalarına dönmeye başladılar.[46]

Hiç şüphesiz, Gazi Ethem Paşa'nın gayretleri askerleri teskin etmişti; ancak, bu sükunet kalıcı görünmüyordu. Gazi Ethem Paşa, askerler arasında dolaşarak onlara nasihat ettikten sonra, Sadrazam'a bir telgraf göndererek askerlere nasihat ettiğini ve yeni mahalline hareket ettiğini bildiriyordu.[47] Bütün bunlar yaşanırken, Paşa'nın göğsündeki rahatsızlık da iyice nüksetmiş, o gün sabaha kadar uyuyamıştı.[48] Göğsündeki rahatsızlık, kısa sürede yorulmasına ve zayıf düşmesine neden oluyordu. Hatta bir kere araba ile gezerken, baygınlık geçirmişti. Günden güne kendine güveni azalıyordu. Ancak, üslendiği vazife de hareket ve çalışma gerektiriyordu.[49] Bu arada gazetelerde ortalığın sakinleştiğine dair yazılar çıkmaya başlamıştı. *İkdâm* gazetesi askerlerin yavaş yavaş çekilmelerini isyanın sona ereceği ümidi olarak değerlendirerek "*kalplere azim bir sükunet*" gelmeye başladığından söz ediyordu.[50]

c) Derviş Vahdeti'nin İsyanı Körükleyen Yazısı Üzerine Gazi Ethem Paşa'nın Çalışmaları

14 Nisan 1909 (1 Nisan 1325) sabahı çıkan gazetelerde isyancı asker hakkında olumlu yazılar içeren yazılar vardı. Gazi Ethem Paşa bu zor şartlarda askeri teskin etmeye çalışırken *Volkan* gazetesinde Derviş Vahdeti, bütün kesimlerin dikkatini çeken bir yazı yayınladı. Bu yazıda Vahdeti, Padişah Abdülhâmid'in isterse Meşrutiyet'i ilga edebileceğini yazıyordu. O günkü Volkan'ın ortalığı iyice karıştıran Derviş Vahdeti'ye ait makalenin bazı satırları şunlardı:

[46] *İkdâm*, Sayı: 5346, 2 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; Cemal Kutay, "Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları" başlıklı yazısında Ethem Paşa ile ilgili şu anekdotu nakleder: Yeni Harbiye Nazırı Ayasofya Meydanı'na gelmiş ve asilere kumanda eden kimseleri aramıştı. Harbiye Nazırı Gazi Ethem Paşa'nın etrafını çeviren asiler kendisinin Meclis binasına girmesine engel olarak Kamacı Ustası Nuri ile Hamdi Çavuş'a haber vermişlerdi. Ethem Paşa; "Kumandanınız nerede? sualine "Karakolda" cevabını alınca, oraya doğru yürümüş, içeri girip de karşısında Hamdi Çavuş'u görünce aynı suali ona sormuş, karşıdakinden; "Kumandan benim" cevabını alınca hiçbirşey söylememiş kendi tabiriyle adeta dili tutulurcasına atına binmiş ve Memduh Paşa ile birlikte Sadaret Alayı'nın tertip edildiği Bâb-ı Âlî'ye gitmişti. (Bkz.: Tercüman, 18 Ocak 1983).

[47] *İkdâm*, Sayı: 5345, 1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327; *Volkan*, Sayı:105, 2 Nisan 1325/24 Rebiülevvel 1327.

[48] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

[49] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909; *Abdurrahman Şeref*, II. Meşrutiyet Yılları, s. 36.

[50] *İkdâm*, Sayı: 5346, 2 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327.

"...Bugün meşrutiyetimizi ref' etmek, Meclis-i Meb'ûsan-ı Osmaniyi kapatmak yed-i kudret-i şâhânenizdedir. Zât-ı Hazreti hilafetpenâhileri 'hürriyet verilmez alınır' diyenlere karşı: 'İşte almakta vermekte kudret-i Şâhânem dahilinde olduğunu görünüz!' diyerek nam-ı şehinşahilerini Murassa' kalemlerle, altın varaklar üzerine kayd olunmasına, inayet buyurunuz!..." [51]

Bu makale bütün kesimlerin Derviş Vahdeti'nin aleyhine geçmesine neden oldu. Otuz yıl kapalı kalmış Meclis-i Meb'ûsan'ı padişahın isterse yeniden kapatabileceğini yazması, ortalığın daha da karışmasına zemin hazırlamıştı. İstanbul'u dikkatle izleyen Rumeli'de Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezâreti'ne bir telgraf çekerek İstanbul'da kıtal olduğuna dair Selanik'te şayialar dolaştığını yazıyordu. Bu yüzden ahali ve ordunun olağanüstü bir heyecan içinde bulunduğunu ve İstanbul'a gitmek üzere hazırlıkların başladığını bildiriyordu. Bu telgrafa Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa o gün cevap vererek, Üçüncü Ordu'dan gönderilen İkinci ve Dördüncü Avcı Taburları'nın önayak olmasıyla başlayan karışıklığın kabine değişikliği ile sükunet bulduğunu, Adliye Nâzırı ve Lazkiye Meb'ûsu'nun "*hatâen*" ölümünden başka bir olay olmadığını ve Kanûn-ı Esâsî'nin emniyette olduğunu bildiriyor, bu bakımdan başka siyasi sakıncalara meydan vermemek üzere İstanbul üzerine yürümekten mutlaka kaçınılmasını tavsiye ediyordu. Öte yandan, Selanik 11 Temmuz alanında 31 Mart Olayı aleyhinde 20-30 bin kişinin katıldığı büyük bir miting yapılmıştı. Yapılan konuşmalarda İstanbul'a hareket edilmesi isteniyordu.[52]

d) Alaylı Askerlerin Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'dan İstekleri

15 Nisan 1909 (2 Nisan 1325) günü, Alaylı askerler isteklerini gerçekleştirebilmek için Meclis'e bir dilekçe göndermişlerdi. Bu dilekçe de imza yerinde her ordudan kaç kişinin desteklediğine dair bilgiler vardı. Dilekçenin altında Birinci Ordu'dan 2000, İkinci Ordu'dan 300, Üçüncü Ordu'dan 300, Dördüncü Ordu'dan 1300, Beşinci Ordu'dan 173, Altıncı Ordu'dan 802, Yedinci Ordu'dan 101 kişinin bu isteklere imza attığı belirtiliyordu.

"*Milletimizin adil vekillerinden bir istirhamda bulanacağız*" cümlesi ile başlayan bu dilekçede; Meşrutiyet'in ilanından bu yana alaylı subaylar hakkında layık

[51] *Volkan*, Sayı: 104, 14 Nisan 1909/1 Nisan 1325.

[52] Akşin, *a.ge.*, s. 74-75.

olmadıkları düşüncelerin ileri sürüldüğü, yani mektepli ve alaylı subaylar arasına eskiden ekilen tohumlar şimdilerde yeşermeye başladığı, halbuki alaylıların da bu vatanın sadık hizmetkarları oldukları, mektepliler, her ne hikmete mebni ise alaylıları küçük gördükleri, bu durumun asker nâzırların gizli emellerine dayandığı, taburlarda düzenlenen kadrolara göre alaylıların yüzde 85'i kadro haricinde kaldığı, kadro dahilinde kalanların da birer birer kadro haricine çıkarıldığı, şimdi de mazeretlerin önünü kapatmak için imtihan çıkarıldığını, imtihanda liyakat kesb edememiş diyerek bütün alaylıların kadro haricine çıkarılacağı açıklanıyordu.

Ayrıca dilekçenin devamında; alaylı subaylardan emekliliği gelmiş olanların, hakkaniyet ölçülerine uyularak emekli edilmesi gerektiği, bunlara verilecek emekli maaşının 500'den daha az olmaması gerektiği, emekliliği hak etmeyenlerin ise, -mademki lüzumsuz olarak görülüyorlar- her birine 500'den 50.200'e kadar ikramiye verilmesi ve bir daha askere alınmamasının uygun olduğu, bu isteklerin Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa tarafından "*yalandır*" denilerek reddedilmesi halinde, istekler gerçekleşmesi için Meclis'ten teminat istenmesi, Harbiye Nazırı Gazi Ethem Paşa tarafından ordularda, İstanbul'da bulunan bütün askeri komisyonlarda ve Meclis-i Askeri'de ikinci mülâzımdan feriğe kadar, alaylı subaylardan aza bulundurulması ve alaylı-mektepli ayırımı olmadığı, hepsinin vatan evladı olduğu konusunda resmi bir tebliğle ilan edilmesi, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Ordu'lara tayin olunacak subayların hepsinin alaylı olması uygulamasından vazgeçilerek diğer ordulara yapılan tayinler gibi, 8 mektepliye mukabil 2 alaylı düşecek şekilde tayinler yapılması gibi isteklerinin yerine getirilmesi isteniyordu.

> Dilekçe şu tehdit içeren cümleyle bitiyordu: "Ve bâlâdaki ma'rûzât-ı muhikâmızın kabulünü istirhâm eyleriz kabul buyurulmadığı takdirde ordularda büyük fenâlıklar çıkacağını ve Selâmet-i vatan namına ihbar eyler ve cevabını bekleriz."

Bu dilekçenin okunmasından sonra konuşan Kosova Meb'ûsu Sait Efendi, konuyla ilgili daha önce yaşadıklarını ifade ederek, bütün subaylar adına daha önce iki dilekçe aldığını, bunlardan birisini Meclis-i Meb'ûsan'a değerini ise eski Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'ya verdiğini Rıza Paşa ise durumu asla esası olmayan bir dilekçe şeklinde değerlendirdiğini belirtti. Söz alanlardan Sait Efendi, bir gün evvel Gazi Ethem Paşa'yı tebriğe gittiği zaman alaylı-mektepli ayırımı yapılmayacağını duyduğunu söyledi.[53]

[53] *İkdâm*, Sayı: 5349, 3 Nisan 1325; Bayar, *a.ge.*, s. 152.

Daha sonra söz alan Karesi Meb'ûsu Vasfi Efendi, Orduy-ı Hümâyûn'un ekseriyetinin alaylı subaylardan oluştuğunu söyleyerek, mektepli subaylar sadece 8 bin kadar olduğunu, ayrıca, alaylıların genel olarak ahlaken fevkalâde olduklarını, alaylı Subaylar'ın bilgisinin olmadığı iddia olunursa bunun suçunun hükümete ait olduğunu, çünkü 4-5 sene çavuşlukta kalmış askere ulûm ve fünûn öğretilmemişse bunun suçlusunun öğretmeyen hükümet olduğunu, bundan dolayı alaylı subayların bilgi eksiklikleri vardır diye suçlamanın doğru olmadığını, bununla beraber mektepli subay ile alaylı subayı yanyana koyacak olursak ikisinin de iktidarının bir derecede olduğunu, yani birini diğerinden farklı tutmağa elimizde bir kanun olmadığını, istibdat devrinde subayların talim ve terbiyesi için çalışılmadığını, alaylı subaylar içinde de münferiden çalışmayanlar varsa, onlar hakkında bir hüküm verilebileceğini, ordunun büyük bir kısmını teşkil eden 15-20 senelik tecrübeye sahip olan alaylı subayların istihdam edilmemesinin doğru olmadığını, bu subayların eksikliklerini gidermelerine imkan tanınması halinde bir iki sene içinde yüksek makamlara gelebileceklerini söyledi. Vasfi Bey konuşmasının sonunda bu istidanın Harbiye Nezâreti'ne gönderilerek bütün subayların taltif edilmesini teklif etti. Önerdiği bu teklif ekseriyetçe kabul edilerek uygulanmasına karar verildi.[54]

e) Hareket Ordusu'nun Kurulması ve Gazi Ethem Paşa'nın Alt Düzey Askerlerle Görüşerek İsyanı Önlemeye Çalışması

15 Nisan'da meydana gelen Ali Kabuli Bey Olayı ortamın daha da gerginleşmesine neden oldu.[55] Başta Rumeli olmak üzere ülkenin bütün noktalarından İstanbul'a telgraflar geliyordu. Bu telgraflarda Kanûn-ı Esâsî ve Meşrutiyet'in mahvolduğu belirtilerek, hükümete ve padişaha yönelik çeşitli tehditler ileri sürülüyordu.[56] Bu telgrafların büyük çoğunluğunu Tevfik Paşa

[54] *İkdâm*, Sayı: 5349, 3 Nisan 1325.

Asar-ı Tevfik gemisinde Binbaşı Ali Kabulî Bey Salı günü yaptığı bir konuşmada padişahın milleti için var olduğunu, milletin şevket ve gelişmesi için her türlü harekete girişilebileceğinden bahsediyordu. Padişahım çok yaşa duasını yad ederken milletin de ilelebed kemal-i şan ve şerefle yaşaması niyazını unutmamak gerektiğini belirtmişti. Ali Kabuli Bey bu konuşmayı yaptıktan bir gün sonra askerler tarafından Yıldız Sarayı önüne getirilerek II. Abdülhamit'in ısrarla karşı çıkmasına rağmen katledilir. (Bkz.: BOA: İrade Askeri, nr., 15/1,2,3, 20 Rebiülahir 1327/27 Nisan 1325; İkdâm, Sayı:5355, 9 Nisan 1325/1 Rebiülahir 1327/22 Nisan 1909; Ali Cevat, a.g.e., s. 60-61; Kuran, İnkılâp Hareketleri.., s. 463; Akşit, a.g.e., s. 119.

[56] Ali Cevat, a.g.e., s. 62; Danişmend, İzahlı.., C: IV, s. 376.

hükümetini meşru görmeyenler kaleme almıştı.[57] Bunların yanında, az da olsa yeni kurulan hükümeti destekleyen, telgraflar da geliyordu. Bu telgraflarda İttihâd ve Terakki'ye karşı yeni hükümetin desteklendiği belirtiliyordu.[58]

Bu tepkiler, Rumeli'de yavaş yavaş bir harekete dönüşmeye başladı. İstanbul'daki harekete tepki olarak gelişen bu güç, karışık, derme-çatma bir yapıdan oluşuyordu. İçinde Yahudiler, Bulgarlar, Makedonyalılar, Arnavutlar gibi birçok unsurdan insanlar vardı. Hareket Ordusu'nun ilk öncüleri 15 Nisan 1909 (24 Rebiülevvel 1327)'de yola çıktılar; takip eden günlerde de, Selanik, Drama, Serez, Gümülcine, Manastır ve Üsküp'den gelenler katıldılar. Genellikle, balkanlardan gelenler trenle bölgeye ulaşıyordu.[59] Hareket Ordusu'nun başına, ilkönce Selanik Redif Fırkası Kumandanı Ferîk Hüseyin Hüsnü Paşa geçti.[60] Başlangıçta, bu özel orduya operasyon kuvvetleri adı verilmek istenmişti; ancak, ordunun kurmay başkanı olan Mustafa Kemal'in teklifi üzerine Hareket Ordusu denildi. Mustafa Kemal'in, ordunun faaliyetleri hakkında da görüşleri vardı. Ona göre, askeri olduğu kadar siyasi bir nitelik taşıyan bu harekette, ordunun politikaya bulaşmaması gerekiyordu.[61]

Hareket Ordusu'nun arzuladığı sonucu alabilmesi, Edirne'deki İkinci Ordu'nun bu eyleme karşı nasıl tavır takınacağına bağlıydı. İkinci Ordu'nun desteklemediği bir hareketin başarılı olması beklenemezdi. Bu açıdan İttihâd ve Terakki'nin pek etkili olmadığı Edirne'ye Mithat Şükrü gönderilerek tavırları hakkında bilgi edinildi. Bu ordunun da Hareket Ordusu'nu destekleyecek bir güç olduğu anlışılınca, İstanbul'a yürüyüş önünde engel kalmadı.[62]

[57] İkdâm, Sayı:5349, 3 Nisan 1325; Bu telgraflardan bir çoğu İsmail Hami Danişmend'in 31 Mart Vakası adlı eserinde neşredilmiştir. Bu telgrafların genellikle İttihâd ve Terakki Cemiyeti temsilciliklerinden ve çeşitli azınlık komitelerinden geldiği gözlenmektedir. (Bkz.: Danişmend, 31 Mart...).

[58] Danişmend, *31 Mart...*, s. 84-93.

[59] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 375; Ali Cevat, a.g.e., s. 185.

[60] Akşin, *a.g.e.*, s. 96.

[61] Uçarol, Siyasi Târih, s. 417; 14 Nisan sabahı İkinci Redif Tümeni'nin komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, kurmay başkanı olan M. Kemal'e İstanbul'daki gelişmeleri haber verince, M. Kemal, Meşrutiyet'i korumak için Üçüncü Ordu'nun İstanbul'a yürümesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine H. Hüsnü Paşa'nın komutası ve M. Kemal'in kurmay başkanlığı altında Hareket Ordusu oluştu. (Bkz.: Cüneyt Marmara, "31 Mart Vak'ası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 99.

[62] Akşin, *a.g.e.*, s. 96.

Bu sırada, hükümet isyancı askerleri ıslah edebilmenin yollarını arıyordu. 15 Nisan 1909 (2 Nisan 1325) Perşembe günü, Sadrazam Tevfik Paşa, yabancı basın mensuplarına yönelik yaptığı bir basın toplantısında, Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'nın askeri ıslah edeceğini ve ortalığın kısa sürede huzura kavuşacağını anlatıyordu.[63] Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa da bu amacı gerçekleştirebilmek için, bazı taburların çavuş ve onbaşılarını çağırarak öğütler veriyordu. Mektepli subaylar ile alaylı subaylar arasında fark olmadığını, hepsinin vatan selâmeti için çalıştıklarını belirterek, mektepliler hakkında beslenen kötü niyetin doğru olmadığını anlatıyordu. Ayrıca Gazi Ethem Paşa, Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa ile birlikte Taşkışla ve Beyoğlu kışlalarını gezerek, askerliğin faziletinden itaatin öneminden bahsediyorlardı.[64]

Gazi Ethem Paşa isyanı önlemek amacıyla yaptığı bu nasihatlardan sonra, Bâb-ı Âlî'ye geçerek Meclis-i Vükelâ'nın toplantısına katıldı. Gece saat bir buçuğa kadar devam eden bu toplantıda, *Volkan* gazetesi'nin "*usûl-ü meşrutiyetin ilgası*"na dair yayınlarıyla halkı kışkırtmasından dolayı hakkında dava açılmasına karar verildi.[65]

Bu arada, 15 Nisan 1909'da Müşîr Gazi Ethem Paşa Harbiye Nezâreti'nde bazı yeni atamalar gerçekleştirdi.[66] Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, asi askerlerin istekleri doğrultusunda istifa etmek zorunda kalmış; mesajeri vapuruyla İstanbul'dan ayrılmıştı. Bundan dolayı Birinci Ordu Komutanlığına eski Harbiye Nâzırı Birinci Ferîk Nazım Paşa ve aynı ordunun İkinci Fırka Kumandanlığı'na da İkinci Ordu 21. Nizâmiye Fırkası Kumandanı Ferîk Memduh Paşa tayin edildiler.[67] *(EK-16)* Bundan sonra Gazi Ethem Paşa, bu kişilerle İstanbul'daki karışıklıkları gidermeye çalıştı.

f) II. Abdülhâmid'in Gazi Ethem Paşa'dan Sükûnetin Sağlanmasını İstemesi

16 Nisan 1909 (3 Nisan 1325) Cuma günü Padişah Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa ve Birinci Ordu Komutanlığı'na yeni atanan Nazım Paşa'yı sa-

[63] *İkdâm*, Sayı: 5349, 3 Nisan 1325.

[64] *İkdâm*, Sayı: 5349, 3 Nisan 1325.

[65] BOA: *M. V.*, nr. 126/53, 2 Nisan 1325/24 Rebiülevvel 1327.

[66] BOA: *İrade Askeri*, nr. 42/1, 27 Rebiülevvel 1327.

[67] BOA: *İrade Askeri*, nr. 42/2, 27 Rebiülevvel 1327.

raya davet ederek, askerlerin gelişigüzel silah atmalarının önlenmesini istedi. Her iki paşa da bu görüşmeden sonra, kışlaları dolaşarak nasihat etmeye başladılar. Askerlik vazifesinin kutsallığından ve ululemre itaatten bahsederek askeri teskin etmeye çalıştılar. Bu çabalar sırasında Gazi Ethem Paşa, Birinci Ordu Komutanı olarak atanan Nazım Paşa'yı takdim ederek, herkesin kışlalarına çekilerek askerlik hizmetine dönmelerini istedi. Nazım Paşa'da çeşitli konuşmalar yaparak Gazi Ethem Paşa'nın konuşmalarını destekledi.[68]

16 Nisan'da yeni kabineye dahil bütün Nâzırlar Cuma Selâmlığı'ndan önce, padişahın huzurunda Padişah'a ve Kanûn-ı Esâsî ahkamına bağlı kalacaklarına dair and içtiler.[69] Bu sırada Hareket Ordusu'nun iki taburunun Çatalca'ya geldiği haberi herkesin telaşlanmasına neden oldu. Bir berlirsizlik hakimdi.[70] Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa askerlerle grup grup görüşüp teskin etmeye çalışırken, ulemanın bir grubunun onun yanında yer alarak Meşrutiyet'i koruma ve askerin itaati konularında bildiriler yayınlamaları oldukça yararlı olmuştu. Yaşanan olaylar hakkında ulema, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin bildirileri şeklinde yorum getirerek sükuneti sağlamaya çalıştı.[71]

2. Hükümet-Hareket Ordusu İlişkileri ve Gazi Ethem Paşa'nın Tutumu

a) Gazi Ethem Paşa'nın Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Girmemesi İçin Gösterdiği Çabalar

17 Nisan 1909 (4 Nisan 1325) Cumartesi günü Çatalca'ya bir kısım kuvvetleri gelmiş olan Hareket Ordusu'nun, İstanbul basınında etkisi görülmeye başlamıştı. *İkdâm* ve *Mizân* gazeteleri, Rumeli'den gelen askerlerin haklı taraflarını ön plana çıkarırken, *Volkan* gazetesi İttihâd ve Terakki ile uzlaşma yollarını arıyordu. Hatta bir noktada buluşmak için İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti'nde de değişiklikler yapılabilirdi.[72] Bu arada *The Times*, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a giremeyeceğini, çünkü Ethem ve Nazım Paşa'ların ka-

[68] *İkdâm*, Sayı: 5350, 17 Nisan 1909/4 Nisan 1325/27 Rebiülevvel 1327.

[69] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 185.

[70] Akşin, *a.ge.*, s. 112.

[71] *İkdâm*, Sayı: 5350, 17 Nisan 1909/4 Nisan 1325/27 Rebiülevvel 1327; Sayı: 5349,16 Nisan 1909/3 Nisan 1325/25 Rebiülevvel 1327; Sayı: 5355, 22 Nisan 1909/1 Rebiülahir 1327/9 Nisan 1325; Sayı: 5354, 21 Nisan 1909/30 Rebiülevvel 1327/8 Nisan 1325.

[72] *Volkan*, Sayı: 107, 17 Nisan 1909/4 Nisan 1325.

rakterlerinin gereği, ordunun İstanbul yakınlarında yığınak yapmalarına izin vermeyeceklerini belirtiyordu.[73]

Hareket Ordusu'nun Selanik'ten hareket etmiş olduğu haberi üzerine, Padişah durumu Sadrazam Tevfik Paşa, Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa ve Birinci Ordu Komutanı Nazım Paşa'ya sordu. Bunlar da Padişah'a, gelen askerlerin, asi askerlerin tebdili amacıyla geldiklerini söylediler.[74] Daha önceden verilen karar gereğince, bakanlar saat beşte Bâb-ı Âlî'de toplanmışlardı. Saat yediye kadar beklemelerine karşı Sadrazam ve Harbiye Nâzırı padişahın yanından gelmemişlerdi. Bunun üzerine telgraf çekilerek davet edildi. Her ikisi de geldiler. Maarif Nâzırı diğerleri adına böyle kritik bir zamanda, uzun zaman Saray-ı Humâyûn'da kalınmasının doğru olmadığını söyledi. Sadrazam normal zamanlarda söylenmesi mümkün olmayan bu sözler karşısında kızmayarak, Hareket Ordusu'nun yaklaşması üzerine padişahın sorduğu soruları cevapladıklarını söyledi.[75]

Bu arada, Hareket Ordusu, İstanbul'a gelirse kanlı bir çatışmanın yaşanmaması için iki önemli tedbir alındı. Bu tedbirlerden birisi, İstanbul'daki isyancı askerlerin dahil bulunduğu Birinci Ordu'nun ihtiyatlarının terhis edilmesiydi. Böylece 35 bin kişilik kuvvetin 15-20 bin kişilik bölümü azalması düşünülmüştü. Gazi Ethem Paşa'ya göre, bu tedbiri almak için bir engel yoktu. Yapılması gereken ikinci tedbir ise, ilk grubu yarın sabah Çatalca'ya gelmesi beklenen Hareket Ordusu'nun ikna edilmesine çalışılmasıydı. Hareket Ordusu'nu ikna etmeye gidecek kişi konusunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştı. Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa, bütün meb'ûsların imzaları ile eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve eski Harbiye Nâzırı Rıza Paşa'nın nasihatçı olarak gönderilmesini teklif etti. Ancak bu konuda hükümet Tophane-i Amire Nâzırı Hurşit Paşa'nın gitmesinin daha uygun olacağına karar verdi. Heyete Çürüksulu Mahmut Paşa ve Ders Vekili Halis Efendi de katıldı.[76]

Bu arada meb'ûslarda boş durmayarak Çatalca'ya gelmiş olan askerlere nasihat etmek üzere bir heyet gönderdi. Bu heyet Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini önlemeye çalışacaktı. meb'ûslar heyeti Hadımköyü'ne va-

[73] Akşin, *a.g.e.*, s. 122.

[74] Ali Cevat, *a.g.e.*, s. 65.

[75] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 47.

BOA: *M.V.*, nr. 126/55, 4 Nisan 1325/26 Rebiülevvel 1327; Sabah, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

rıp görüşme yaptıktan sonra, Hariciye Nezâreti'ne telgraf çektiler. 17 Nisan 1909 (4 Nisan 1325) târihli telgrafta şöyle diniliyordu:

> "Edirne, Selanik, Manastır menatıkından gelip pişdarını Hadımköyü'nde gördüğümüz kuvve-i askeriye kumandanları ile görüşüldü. Bu kuvvet muntazamdır ve harben İstanbul'a dahil olmak emelinde değillerdir. Ancak tedbiri intizamkari ile İstanbul kıyam-ı askerisi müsebbiplerini taharri ve asayişi temin edeceklerdir."

Hariciye Nâzırı Rifat Paşa, Esat Paşa'ya gönderdiği cevapta aldığı telgraftan memnun olduğunu belirterek, isyanın müsebbiplerinin zabıtaya havalesinin uygun olacağını belirtiyordu.[77]

b) Gazi Ethem Paşa'nın Hareket Ordusu Hakkındaki Görüşleri

Bu arada, İstanbul'da bulunan yabancı temsilcilikler Hareket Ordusu'nun gelişini endişeyle izliyorlardı. Bu endişeleri gidermek için Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, bir telgraf göndererek endişeye mahal olmadığını, her türlü tehlikeden kendilerinin koruyacaklarını bildiriyordu.[78]

Hükümet, Selanik'ten hareket eden ordunun düşüncesini öğrenmek ve hareket nedenini anlamak için Hareket Ordusu nezdine gönderdiği Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet Selanik'ten hareket eden ordunun İstanbul'a gelmesini önlemeye çalışıyordu.[79] Tophane Nâzırı Hurşit Paşa başkanlığındaki heyet, Hadımköy civarında karşılaştığı Hareket Ordusu konusunda Meclis-i Vükelâ'yı şöyle bilgilendiriyordu.

> "...Selanik'ten gelen bir taburdur. İş bu taburları gayet muntazam gördüm. Harp halinde ilerliyor. Gerek zabitânın ve gerek efrâdın ahvâl-i ruhiyeleri emniyet-bahşdır. Bunlardan fiilen vicdanen hüsn-ü hizmet me'muldür. İstanbul'daki asâkir-i bagiyenin te'dibi hükümetçe mütehattim [gerekli] idi fakat nasıl te'dip edecektik. Sair ordulardan birer firka asker istesek derhal duyulur ve maazallah zuhur edecek fenalığın önü alınamazdı. Mademki bu asker kendiliğinden geliyor ve intizamı şâyân-ı emniyettir. Gelsinler, hiçbir fikr-i husumetkârâne beslemediklerini usât-ı asâkirin silahlarını toplayıp itaâtlerini temin edip yalnız hâdise-i menhusenin müsebbiblerini mücazât etmek azminde olduklarını söylüyorlar ve ben de öyle gördüm. Bizim için bunlara hüsn-ü kabul göstermekten

[77] Akşin, *a.ge.*, s. 130-131.

[78] *İkdâm*, Sayı: 5349, 19 Nisan 1909.

[79] BOA: *M.V.*, nr. 126/55, 4 Nisan 1325/26 Rebiülevvel 1327.

> başka çare yoktur. Yalnız çalışacağımız bir mühim nokta var ki o da buradaki askeri kuşkulandırmamak ve gelen asker kardeşleri düşman sıfatıyla gelmediklerini onlara anlatabilmektir. Mezkur taburu geri irca etmek mümkün olmadı. Bilakis Ayestefanos'a doğru takarrub etti..."[80]

18 Nisan 1909 (5 Nisan 1325) târihli târihli Meclis-i Vükelâ kararlarına göre, Hurşit Paşa'nın yakınlarından Ahmet Bey, Hadımköy'den dönüşünden sonra Meclis'de yapılan görüşme hakkında bilgi verdi. Ona göre, Selanik'ten gelen asker asla düşmanlık beslemiyordu. İstanbul'un, Kanûn-ı Esâsî'nin ve Meşrutiyet'in tehlikede olduğunu gördüklerini, İstanbul'da düzeni yeniden sağlamayı amaçladıklarını, İstanbul'daki askere, gelen asker hakkında gereken bilgi verilebilirse barış içinde karşılaşacaklarını şeklinde bilgi verdi. Bu bağlamda, Selanik'ten gelen asker, İstanbul dışında Rami Kışlası yakınlarında tutulmalı ve Hassa Ordusu kumandasına bağlanmalıydı. Gelen birliklerin Hassa Ordusu'na bağlanmasından sonra her türlü ihtiyaç bu birlik tarafından karşılanabilirdi.

Bu yaklaşım, Meclis-i Vükelâ tarafından kabul edildi. Gelişmelerin bu doğrultuda olması için, Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'ya tam yetki verildi.[81] Hurşit Paşa'nın verdiği bu bilgilerin uygun bulunmasından sonra, İstanbul askeri ile Rumeli'den gelen askerin, düşmanca temas ettirilmemesi için bazı tedbirler alındı.[82] Bu tedbirlerden birisi, gelen askerlerin dostça karşılanmasına dairdi. Çünkü hükümet, Hurşid Paşa'nın dönüşünde verdiği bilgilerden sonra, çatışma yolunun doğru olmadığı sorunun dostane yollarla çözülmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştı. Bunu gerçekleştirebilmek için de, iki ordunun dostane bir şekilde buluşturulmaları gerekiyordu. Bunun için, İstanbul'daki askere bu iyi niyetlerin anlatılması gerekiyordu. Bu amaç için, Gazi Ethem Paşa ve gerek Nazım Paşa, askerin evhamını teskin etmek için son derece çalışıyorlardı. Askerin kuşkulanmaması Hareket Ordusu mensuplarıyla bir olay çıkmaması için elden gelen gayreti gösteriyorlardı.[83]

Hükümet, bu çalışmaları yaparken diğer kesimlerde Hareket Ordusu'nun yaklaşmasına karşı kendilerini kurtaracak tedbirler da aramaya başlamıştı. Derviş Vahdeti, yaşanan gelişmelerden sonra, İstanbul'da kalmasının ken-

[80] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 39-41.

[81] BOA: *M.V.*, nr. 126/62/1, 5 Nisan 1325/27 Rebiülevvel 1327.

[82] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 39-41.

[83] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

disi için tehlikeli olduğunu düşünerek, sığınmak için başvurduğu kişilerin de olumlu cevap vermemesi üzerine trenle İstanbul'dan ayrılarak Gebze'ye gitti.[84] Oradan da İzmir'e geçti. Ancak, İzmir'de gittiği arabanın parasını vermek için, para istediği bir kişi tarafından ihbar edilmesi üzerine yakalandı.[85]

c) Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Beyannamesi ve Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'ndan İstifa Etmek İstemesi

19 Nisan 1909 (6 Nisan 1325) Pazartesi günü, Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul ahalisine yönelik dokuz maddelik bir beyanname yayınladı.

Bu beyannamede; milletin Meşrutiyet'e kavuştuğu, bu kansız inkılâpdan zarar görererek tekrar eski günlere dönmek isteyenlerin 31 Mart Olayı'nı çıkardığı, millet Kanûn-ı Esâsî'yi korumak için Hareket Ordusu'nu İstanbul'a davet ettiği, Hareket Ordusu'nun maksadı Kanûn-ı Esâsî'nin üstünde hiçbir kanun hiçbir kuvvet bulunmadığı, Meşrutiyet'ten memnun olmayanlara gerekli dersin verilmesi gerektiği, mazlumların korunarak ortalığı karıştıranların cezalandırılacağı, faziletli ilim adamlarının baştacı olduğu ancak ilim kisvesine bürünerek dini küçük düşüren menfeatperestlerin cezalandırılacağı, meb'ûsların ve Heyet-i Vükelâ'nın Kanûn-ı Esâsî'den kaynaklanan hak ve yetkileri tamamen temin edileceği, vatanın selâmeti ve milletin huzuru için gereken herkesin mal ve hayat güvenliğinin sağlanacağı, süfera ve yabancı misafirlerin huzursuz edilmelerine izin verilmeyeceği, İstanbul'da dökülen kanların sorumluları sadece muharrik ve müşarikleri olduğundan herkesin endişelenmesine gerek olmadığı gibi hususları beyan ediyordu.[86]

Bundan sonra Hüseyin Hüsnü Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti'ne bir telgraf çekerek "*silah arkadaşlarından*" iki şey istiyordu. Birincisi, 31 Mart Olayı öncesinde görevli askerlerin eski görevlerine dönmelerine karşı çıkılmaması ve İstanbul'daki er ve erbaşların Şeyhülislam ve Ders Vekili huzurunda Kur'an üzerine and içerek subaylarına itaat edeceklerini ve bundan sonra siyaset işlerine hiç karışmayacaklarına söz vermeleriydi. İkincisi ise, İstanbul'daki askerler, kendilerini isyana teşvik edenlerin cezalandırılmasına hiç

[84] 31 Mart İfadeleri, *Geçit, Haftalık Aktüalite Dergisi*, Sayı:5, (27 Mayıs 1966), s. 24.

[85] 31 Mart İfadeleri, *Geçit*, Sayı:6, (3 Haziran 1966), s. 23.

[86] Bu telgrafın tam metni için (Bkz.: *Hürriyet*, Sayı:15, 1 Rebiülahir 1327/8 Nisan 1325); *İkdâm*, Sayı: 5354, 21 Nisan 1909; Ali Cevat, *a.g.e.*, s. 137-139.

müdahale etmeyecek hatta Hareket Ordusu askerlerine yan gözle bakmayacak onları özkardeş bilecekti. Kendilerini aldatmış hafiye ve alçakları subaylarına ihbar edeceklerdi. Böyle davranılırsa kendilerine ilişilmeyecekti. Bu isteklerin askerlere onların anlayacakları bir lisanla anlatılması isteniyordu.[87]

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın bu telgrafından sonra, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceği anlaşıldığından İttihâdçı olmayan çevrelerde endişelerin artmasına neden oldu. O gece Sadrazam Tevfik Paşa, Harbiye Nâzırı Ethem Paşa, Nazım Paşa ve Memduh Paşa durumu çaresiz gördüklerinden istifa ettiler; ancak istifaları kabul edilmedi.[88]

d) Hareket Ordusu'nun Ayestefanos'a Gelmesi, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu Komutanı Olması ve Gazi Ethem Paşa'nın İki Ordu Arasındaki Uyuşmazlığı Giderme Çabaları

20 Nisan 1909 (7 Nisan 1325) günü çıkan gazeteler Hareket Ordusu'nun İstanbul'a nasıl gireceğini anlatan makaleler neşrediyorlardı.[89] *Volkan* gazetesinin son sayısı çıkmıştı. Vahdeti zihinleri karıştıran ve hakikat dışı yayın yapmaktan dolayı sorgulanmak üzere Savcılık'a ve Zabtiye Nezâreti'ne davet edilmişti.[90] Bu arada, 20 Nisan 1909'da alınan bir hükümet kararı ile de meb'ûsların mal ve canlarının tehlikede olduğuna dair çıkan şayialara cevap verilerek meb'ûsların güvenliği için her türlü tedbir alındığından bu konuda endişe edilmemesi gerektiği belirtiliyordu.[91] Ancak, Meclis 20 Nisan'da milletvekili çoğunluğu sağlanamadığı için toplanamadı. Meb'ûsların bir kısmı Hareket Ordusu'na yakınlığını belli edebilmek için Ayestefanos'a gitmişti.[92]

Bu ortamda, Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa hükümete bir nevi ültimatom mahiyetinde olan telgraf gönderdi. Bu telgrafta; İkinci ve Üçüncü Ordular tarafından İstanbul'a gönderilen asker sevkiyatının öncelikli

[87] Bu telgrafın tam metni için (Bkz.: *İkdâm*, Sayı: 5354, 21 Nisan 1909); Ali Cevat, a.g.e., s. 139-140.

[88] *İkdâm*, Sayı: 5354, 21 Nisan 1909; Akşin, *a.ge.*, s. 161.

[89] *Serbesti*, 20 Nisan 1909/7 Nisan 1325.

[90] *Volkan*, Sayı: 110, 20 Nisan 1909, 7 Nisan 1325.

[91] BOA: *M.V.*, nr. 126/62/1, 7 Nisan 1325/29 Rebiülevvel 1327.

[92] Akşin, *a.ge.*, s. 175.

amacının Meşrutiyet'i koruyarak asayişi sağlamak olduğunu, fesat ve hainlerin çalışmalarıyla intizamdan çıkan askerin itaatinin sağlanması gerektiğini, hadisenin çıkmasında etkili olanların kanun dairesinde cezalandırılacağını, Meşrutiyet'in bir daha bu hallere düşmemesi için gereken tedbirlerin alınacağını belirtiyordu.[93] Mahmut Şevket Paşa müteakiben gönderdiği diğer telgraflarında da; İstanbul'daki askerin olaya bir şekilde karışmış olmasından dolayı bunların şehir dışına çeşitli görevlere gönderilerek yerine Üçüncü Ordu'dan bir fırka görevlendirilmesi gerektiği, İstanbul'un asayiş ve düzenini korumak vazifesi jandarma ve polise verilerek sıkıyönetim uygulanması gerektiğini, Meclis-i Meb'ûsan'ın Kanûn-ı Esâsî'ye uygun olarak toplanacağını, başkan ve kabine seçileceği, Meclis-i Meb'ûsan'da matbuat, cemiyet, kulüp, miting ve serseri Nizâmnâmeleri hazırlanıncaya kadar idare-i örfiyenin devam etmesi gerektiği, Padişah Meşrutiyet'e bağlılığı baki kaldıkça ordu ve halkın bağlılığı yeminleri gereği olduğundan bu bağlamda yeniden teminat vermeye gerek olmadığı gibi açıklamalarda bulunuyordu. Ayrıca, Mahmud Şevket Paşa bu isteklerinin 24 saat içinde hayata geçirilmemesi halinde doğacak bütün mesuliyetin sebep olanlara ait olacağını belirtiyordu.[94]

Mahmut Şevket Paşa'nın bu isteklerine Hükümet tarafından 21 Nisan'da cevap verildi. Bu cevap metninin hazırlanmasında Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa, Hassa Kumandanı ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi paşaların da desteği oldu. Cevap metni, "Üçüncü Ordu Kumandanlığına" hitabıyla başlıyordu. Bu cevapta; Mahmut Şevket Paşa'nın isteklerinin, hükümetin amaçlarına uygun olduğu, ancak bazı noktalara dair askeri yönden endişelerin doğduğunu, İstanbul'daki askerin henüz tam olarak kontrol altında olınmadığından çatışma ihtimali olabileceğini, böyle bir tehlikenin yaşanmaması için Hassa Ordusu Seyyar Kuvvetleri ile İkinci ve Üçüncü Orduların müfrezelerinin belli yerlerde dostça karşılaşmaları gerektiği, daha sonra da ordunun kalan kısmının şehre girmesinin uygun olacağı belirtiliyordu. Bu amaçla, Hareket Ordusu'ndan gelen fırkanın kumandanı Hüsnü Paşa ile Hassa Kumandanı haberleşerek bir plan yapmaları gerektiği belirtiliyordu.[95]

Bu arada hükümet, "*şer'an ve kanunen*" emredilmiş olan itaatin asker arasında bozulmasından dolayı, ortaya çıkan endişeleri ortadan kaldırmak, böyle

[93] BOA: *M.V.*, nr. 127/4, 7 Nisan 1325.

[94] BOA: *M.V.*, nr. 127/4, 7 Nisan 1325; Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 48.

[95] BOA: *M.V.*, nr. 127/4, 7 Nisan 1325.

düzensiz hareketlerin bir daha yaşanmamasını sağlamak için, İstanbul'da bulunan bütün kara ve deniz askerlerine yemin ettirmeye karar verdi.[96] Şeyhülislam, Fetva Emini ve Ders Vekili 22 Nisan'dan itibaren Harbiye Nezâreti'nden başlayarak askerlere yemin ettireceklerdi. Yeminde şu metin okunacaktı:

> "...Ululemr efendimize ve zâbitlerimize itaatten ayrılmayacağımıza ve kimsenin malına ve canına tecâvüz etmeyeceğimize ve siyasî işlere karışmayacağımıza ve bilcümle asker arkadaşlarımızla kardaş gibi muameleden ayrılmayacağımıza..."[97]

Mahmut Şevket Paşa hükümetle bu görüşmeleri yaptıktan sonra, 21 Nisan 1909 (8 Nisan 1325) Çarşamba günü Hareket Ordusu'nun başına geçmek üzere Selanik'ten yola çıktı.[98] Yolda iken Serez'den Bâb-ı Âlî'ye bir telgraf çekerek ihtiyat askerlerinin ve 321 ve 322'li askerlerin bir iki gün içinde terhis edilerek vapurla sevk edilmelerini istedi. Bu iş yapılır yapılmaz Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceğini belirtiliyordu. Böylece herhangi bir çatışmaya mahal verilmeden Hareket Ordusu İstanbul'a girmesi sağlanacaktı.[99]

Bu arada, bazı gazetelerde Hareket Ordusu'nun rahatlıkla İstanbul'a girebilmesi için, İstanbul'daki askerin karşı çıkmaması gerektiğini yazıyordu.[100] Bu şartlar içinde hükümet ne yapacağını şaşırmış bir durumdaydı. Gazetelerde hükümetin durumu hakkında değerlendirmeler çıkıyordu. *Serbesti* gazetesi, Hükümet üyelerinin isyancı askerlerle birlikte gösterilmesinin yanlış olduğunu, Gazi Ethem Paşa'ya hain, Nazım Paşa'ya müstebit demenin mümkün olmadığını, ayrıca Hüseyin Hilmi Paşa'nın bazı bakanlarının bu hükümette de yer almasının bu tezi doğrular mahiyette olduğunu yazıyordu.[101]

21 Nisan 1909 (8 Nisan 1325)'de hükümet Hareket Ordusu'nun talebi üzerine acil ihtiyaçları için özel olarak artı bir paranın verilmesine karar verildi. Bu durum karşısında Edirne Ziraat Bankası'nda bulunan 4 bin liranın

[96] BOA: *M.V.*, nr. 127/3, 7 Nisan 1325.

[97] BOA: *M.V.*, nr. 127/3, 7 Nisan 1325; *İkdâm*, Sayı: 5355, 22 Nisan 1909/1 Rebiülahir 1327/9 Nisan 1325.

[98] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 187.

[99] BOA: *M.V.*, nr. 127/7, 9 Nisan 1325/2 Rebiülahir 1327.

[100] *Hürriyet*, Sayı: 15, 1 Rebiülahir 1327/8 Nisan 1325.

[101] *Serbesti*, Sayı: 156, 9 Nisan 1325.

"*cihet-i askeriyeye*" makbuz mukabilinde verilmesi, Ticaret ve Nafia Nezâreti'ne tebliğ edildi ve Maliye Nezâreti de bu hususta bilgilendirildi.[102] Hükümetin 21 Nisan târihli başka bir kararı da halkı heyecana sevkeden *Hilal* gazetesinin toplatılarak sahibinin yargılanması için Adliye Nezâreti'ne emir verilmesiydi.[103] Gazetelerde konu edilen başka bir hususda Donanma'nın durumu idi ki, 21 Nisan'da Tersane-i Amire Kumandanlığı'nın yaptığı açıklama ile Donanma'nın ordu ile beraber olduğu anlaşılmıştı.[104] Gazeteler ise hükümetin uyguladığı tedbirlerin etkisi ve gelişen olayların sevkiyle iki ordunun çatışmayacağına dair neşriyat yapmaya başlamışlardı. *İkdâm* gazetesi Osmanlı askeri arasında ihtilaf olmadığını yazıyordu.[105]

Bu arada Mahmut Şevket Paşa, 22 Haziran 1909'da Hareket Ordusu karargahına gelerek donanma ve kıtaların komutasını üzerine almıştı.[106] Hükümet ise, Mahmut Şevket Paşa'nın Serez'den gönderdiği 21 Nisan 1909 (8 Nisan 1325) târihli yukarıda bahsettiğimiz telgrafını cevaplayarak Harbiye Nâzırı Ethem Paşa, Hassa Kumandanı, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisinin de mutalaaları alındıktan sonra Meclis-i Vükelâ kararı alındı.

Bu karara göre; İstanbul'da bulanan ihtiyat askerlerinin terhis ve sevklerine bugünden itibaren başlanması, 321 ve 322 seneleri efradının silahları alınarak terhis edilip vapurlara bindirilmesinin bir iki gün içinde gerçekleştirilmesi, ihtiyat askerlerinin sevkinden sonra bu askerlerle ilgilenilmesi, İstanbul'da bulunan askerin şehir dışına çıkarılmasından sonra İkinci ve Üçüncü Ordular'ın İstanbul'a girmelerine dair teklif uygulanabilir nitelikte olmadığı, ülkede huzur ve asayişin korunması, sefaretlerin ve binlerce yabancının güvenliğinin korunabilmesi için iki tarafın uzlaşma içinde olması, bundan dolayı, her iki tarafında üzerinde anlaştıkları düzen ve tedbir kolaylıkla uygulanabilmesi için dün karar verilen Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa ile Mahmut Şevket Paşa'nın tayin olunacak belli bir yerde buluşarak alınacak tedbirlerin müzakere edilmesi, aksi takdirde büyük mahzurların çıkabileceği, bu görüşmelerin sorumluluğunu üstlenmekten Heyet-i Vükelâ'nın çekinmediği, bütün bu söy-

[102] BOA: *M.V.*, nr. 127/1, 8 Nisan 1325/1 Rebiülahir 1327.

[103] BOA: *M.V.*, nr. 127/2, 8 Nisan 1325/1 Rebiülahir 1327.

[104] *İkdâm*, Sayı: 5355, 22 Nisan 1909/1 Rebiülahir 1327/9 Nisan 1325.

[105] *İkdâm*, Sayı: 5355, 22 Nisan 1909/1 Rebiülahir 1327/9 Nisan 1325.

[106] Ali Cevat, *a.g.e.*, s. 187.

lenilenlerden sonra konunun aciliyetinden dolayı cevabın şiddetle beklendiği belirtiliyordu.[107]

Hükümet bu teklifleri yaptıktan sonra, 22 Nisan 1909'da iki ordu arasında bir çatışma çıkmaması için hazırlıklara başladı. Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa, Hassa Ordusu Kumandanı Birinci Ferîk Nazım Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Ferîk İzzet Paşa ve Birinci ve İkinci Fırka Komutanları bir proğram yaparak iki ordunun mensuplarının aralarındaki uyuşmazlığın giderilmesi için çalıştılar.[108] Hükümetin yapmaya çalıştığı bir iş de daha önce Meclis-i Vükelâ kararında gördüğümüz gibi İstanbul askerine yemin ettirme işiydi. Şeyhülislam, Fetva Emini ve Ders Vekili, sabah saat 05.30'dan itibaren Harbiye Nezâreti Merkez Komutanlığı'na giderek burada yemin ettirme işlemine başlamışlardı. Yeminden sonra Fetva Emini tarafından nasihat ve dua edilmişti. Bilahare nişâncı taburlarına da yemin ettirilmiş kalan birliklere bir gün sonra yemin ettirilmesine karar verilmişti.[109]

e) Genel Milli Meclis'in Ayastefanos'ta Toplanması ve Gazi Ethem Paşa'nın İki Ordunun Çatışmaması için Yaptığı Çalışmalar

Hareket Ordusu Ayestefanos'a gelince, buraya gelen a'yân ve meb'ûsan 22 Nisan 1909 (9 Nisan 1325)'da Ayestefanos'da *Meclis-i Umûmî-i Milli* adı verilen bir Genel Meclis'i oluşturdular. O sırada A'yân Reisi olan eski Sadrazam Said Paşa da bu Meclis'e başkanlık etti. Genel Milli Meclis'in gizli bir toplantı yaparak Hareket Ordusu lehine bir beyanname neşretmesi hükümetin yalnız kalmasına neden oldu.[110] Aslında bu toplantıda alınan kararlardan birisi de II. Abdülhâmid'in tahttan indirilmesi meselesi idi. Ancak, henüz ordu İstanbul'a girmemiş ve gelecekte ne olacağı tam olarak belli olmadığından bu konudaki kararlar gizli tutulmuştu. Hatta bu kadarla da iktifa edilmiyerek gizli celsenin akdedildiği gün A'yân Reisi Said, Reis-i Sanisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Meclis-i Meb'ûsan Birinci Vekili Talat imzalarıyla Sadaret makamına çekilen telgrafta padişaha teminat verildiği gibi, ertesi gün Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket imzasıyla gene Sadrazam'a çekilen telgrafta da tahttan indi-

[107] BOA: *M.V.*, nr. 127/7, 9 Nisan 1325/2 Rebiülahir 1327.

[108] *İkdâm*, Sayı: 5355, 9 Nisan 1325/1 Rebiülahir 1327.

[109] *İkdâm*, Sayı: 5356, 2 Rebiülahir 1327/10 Nisan 1325/23 Nisan 1909.

[110] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 42; İkdâm gazetesinde bu toplantının 10 Nisan 1325 târihinde yapıldığı yazmaktadır. (Bkz.: *İkdâm*, No: 5357, 3 Rebiülahir 1327/11 Nisan 1325/23 Nisan 1909).

rilmesine ait dedikodular tekzip edildi. Halbuki o sırada padişahın hal' kararı alınmış, hatta bir fetva müsveddesi bile hazırlanmıştı.[111]

Genel Milli Meclis'in toplanmasından bir gün sonra, 23 Nisan 1909 (10 Nisan 1325/2 Rebiülevvel 1327) Cuma günü isyancı askerleri destekleyen gazeteler bile Hareket Ordusu'ndan yana yayın yapmaya başlamışlardı.[112]

Herşeyin tersine döndüğü böyle bir dönemde, Cuma Selâmlığı'nda hazır bulunmaları gereken ümera ve subaylardan ancak beş on kişinin bulunması padişahın dikkatini çekmiş, bu durumun nedenini Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'ya sormuştu. Gazi Ethem Paşa bu soruya "*Askerin Ahvâl-i hazırasına nazaran bu halin tabi olduğu*" şeklinde cevap vermişti.[113] Cuma Selâmlığı devam ederken Hareket Ordusu, Davud Paşa kışlasını işgal etmiş, Cuma Selâmlığı'ndan dönen askerlerin kışlayı yeniden almak istemeleri ilk çatışmaların çıkmasına neden olmuştu.[114] Bu olayın akşama doğru diğer askerler tarafından haber alınması üzerine askerler Bab-ı Seraskeri kışlasından silahlı olarak Davut Paşa'ya doğru koşmaya başlamışlar, olay bir yâver tarafından Gazi Ethem Paşa'ya haber verilmişti.[115] Gazi Ethem Paşa, son derece telaşla haberi Sadrazam Tevfik Paşa'ya ulaştırması üzerine, Heyet-i Vükelâ, Gazi Ethem Paşa'dan giderek askeri geri çevirmesini istedi.[116] Bunun üzerine, Gazi Ethem Paşa, "*Çocuklar halim kalmadı. Bakiye-i ömrümü şu beş on günlük gaile bitirdi*" diyerek ayağa kalktı, arabasına binerek o hasta haliyle askerlerin çatışmasını önlemeye gitti.[117]

[111] Danişmend, *İzahlı...*, C: IV, s. 375.

[112] *Serbesti* gazetesi, Hareket Ordusu'na şöyle hitap ediyordu: "Ey pençe-i tiz istibdattan halas eden ordu. Ey İstanbul'u daire-i mader-i muhasara edip hürriyetperverarı memnun ve müstebitleri dilhun eden gazanferler, artık hışm-ı intizar-ı millet size teveccüh etmiş şu bahid ikbali mübeşşir toplarınızın sadalarını işitmek istiyoruz." *İkdâm* gazetesi ise, "Sükunet, daima sükunet" başlığı taşıyan başyazısında, "Ayestefanos sırtlarında vatanı istibdattan kurtarmak için geceli gündüzlü tertibat ittihazıyla meşgul olan ordu artık kemal-i mehabetle İstanbul üzerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu ordu târihi insaniyette pek büyük bir nam bırakacak, Osmanlı Ordusu'nun haysiyet şan ve şerefini târihinin en mühim sahifelerine nakş edeceklerdir" deniliyordu. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: İkdâm, Sayı:5356, 2 Rebiülahir 1327/10 Nisan 1325/23 Nisan 1909; *Serbesti*, 10 Nisan 1325/23 Nisan 1909).

[113] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 68.

[114] *İkdâm*, Sayı: 5358, 5 Rebiülahir 1327/13 Nisan 1325/26 Nisan 1909.

[115] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

[116] Danişmend, *31 Mart*, s. 119.

[117] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

Bu arada, Mahmut Şevket Paşa 23 Nisan 1909 (10 Nisan 1325) târihli bir bildiri yayınlayarak, hareketin mantığını anlatıyordu. Mahmut Şevket Paşa bu bildiride; İstanbul'daki karışıklıklar dolayısıyla seyyar kuvvetler sevk edildiğini, kendisinin bu kuvvetlere komuta ettiğini, İstanbul askerinden pişman olanların affedileceğini, direnenlerin ise cezalandırılacağı, padişahın tahttan indirileceğine dair söylentilerin doğru olmadığını belirterek sadaretten bu isteklerini sefaretlere ve padişaha bildirmesini istedi.[118]

Bu sırada, Sadrazam Tevfik Paşa, Harbiye Nâzırı Ethem Paşa ve İkinci Fırka Kumandanı Ferîk Memduh Paşalar mabeyne gelerek, Kağıthane ve Maslak taraflarında görünmüş olan Hareket Ordusu'na karşı tedbir almaya çalışıyorlardı. Gazi Ethem Paşa, bu tedbirleri bir an evvel alabilmek için Ayestefanos'taki Hassa Komutanı Nazım Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Ancak Nazım Paşa gelmediği gibi başka herhangi bir sonuca da ulaşamadı. Gazeteler o sırada Nazım Paşa'nın Davutpaşa kışlasında olayın sükunetle atlatılması için, Hareket Ordusu komutanlarıyla müzakere ettiğini yazıyordu.[119]

Hareket Ordusu'nun öncülerinin yaklaşması üzerine, Saray çevresinde bulunan 4 bin civarında İkinci Fırka askerinin endişelenmesine ve cephane talep etmelerine neden oldu. Bunun üzerine bu askerlere kesinlikle cephane verilmemesi kararlaştırıldı. Gece Sadrazam Tevfik Paşa, Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa ve Ali Cevat Bey'in birarada bulunduğu bir sırada son derece telaş ve heyecanla odaya giren bir asker, "*Askeri vuracaklar, bizim ne günahımız vardır? Cephane isteriz. Karı gibi ölmek istemeyiz. Onlar asker ise biz de askeriz*" diyerek bağırıyorlardı. "*Gelen askere siz kurşun atmazsanız, onlarda size atmazlar. Onlar sizin için barışmak için gelmişlerdir. Padişahımızın emri böyledir*" gibi sözlerle nasihat edilmekte olduğu sırada bir asker daha gelerek "*Bizi öldürmeye geliyorlar. Bunlardan hala merhamet mi bekliyorsunuz. Bunlar bizi tavuk gibi boğduracaklar. Onlar vermezler ise biz kendimiz alırız*" dediler ve hepsi birden odadan çıkıp gittiler. Biraz sonra, bu askerlerin cephaneliği kırarak cephaneleri taburlara tevzi etmekte oldukları duyuldu. Bu durumun ortaya çıkarabileceği dehşet orada bulunanları endişelenmesine neden oldu.[120] Ali Cevat Bey'in durumu padişaha arz etmesi üzerine Padişah, Daire-i Humâyûn'un binek taşına çıkarak, "*Asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmaya başlasınlar*" dedi. O

[118] *İkdâm*, Sayı: 5357, 3 Rebiülahir 1327/11 Nisan 1325/23 Nisan 1909.

[119] *İkdâm*, Sayı: 5357, 3 Rebiülahir 1327/11 Nisan 1325/23 Nisan 1909; Ali Cevat, *a.ge.*, s. 71.

[120] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 71.

gece sabaha kadar askerin silah kullanmaması için her türlü çaba sarfedildi.[121] Yaşananları *İkdâm* gazetesi "*Müsademe mi, musafaha mı?*" şeklinde özetliyordu.[122]

f) Hareket Ordusu'nun İstanbul'da Hakimiyet Kurması ve Gazi Ethem Paşa'nın Faaliyetleri

24 Nisan 1909 (11 Nisan 1325/3 Rebiülahir 1327) Cumartesi sabahı, Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'na karşı topları yerleştirmişti. İkinci Fırka askerleri de pusulara hendeklere yatarak Hareket Ordusu'na karşı konum almışlardı.[123] Hareket Ordusu'nun şehir dışında kalan kısmı da erkenden İstanbul'a gelmişti.[124] Sadrazam Tevfik Paşa ve Harbiye Nâzırı Ethem Paşa durumun oldukça nazik bir konuma geldiğini biliyor ve askerin bir çatışmaya girmemesi için çabalıyorlardı. Bu arada Padişah da çıkabilecek bir çatışmayı önlemek için İkinci Fırka askerlerine, "*İlk önce beni vursunlar sonra diğer asker kardeşlerine kurşun atsınlar*" şeklinde irâde gönderiyordu. Bu arada Hareket Ordusu'nun Yıldız'ı kuşatan askerleri komuta eden Mîrlivâ Şevket Turgut Paşa ile yapılan görüşmeler de devam ettirilerek bir çatışmaya mahal verilmemeye çalışılıyordu. Padişah, Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'nın bu çalışmalarından sonra İkinci Fırka askerleri gruplar halinde Ihlamur Köşkü'ndüki merkeze giderek teslim olmaya başladılar. Bu faaliyet akşama kadar devam etti.[125] Hükümet direnmekten vazgeçmeyen askeri etkisiz hale getirebilmek için tüfekleriyle memleketlerine dönme izni verdi. Bunlar sandallar ile Anadolu yakasına kaçınca, Yıldız da Hareket Ordusu'nun denetimine girdi.[126]

Bu arada şehri tamamen ele geçiren Hareket Ordusu Harbiye Nezâreti'ni de işgal etmişti. Böylece Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa fiilen makamını kaybetmiş oluyordu. Bundan sonra görev yerine gitmiş olsada fazla etkili ola-

[121] Gazetelerde iki ordu arasındaki ilişkilerin nasıl olacağına dair yorumlar yapılıyordu. Bu konuda İkdâm gazetesi, "Müsademe mi, musafaha mı?" diyer sorarak yaşanılan ortamın kararsızlığına dikkat çekiyordu. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: *İkdâm*, Sayı:5357, 3 Rebiülahir 1327/11 Nisan 1325/23 Nisan 1909); Ali Cevat, *a.ge.*, s. 71.

[122] *İkdâm*, Sayı: 5357, 3 Rebiülahir 1327/11 Nisan 1325/23 Nisan 1909.

[123] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 72.

[124] *İkdâm*, Sayı: 5358, 5 Rebiülahir 1327/13 Nisan 1325/26 Nisan 1909.

[125] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 72; Akşin, a.g.e., s. 204; II. Abdülhamid hatıralarında Hareket Ordusu'nun yolda durdurularak mukabele edilmesini, başta Nazım Paşa olmak üzere devlet ileri gelenlerinin teklif ettiğini ancak kendisinin bu görüşe katılmadığını belirtir. (Bkz.: Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Haz. İsmet Bozdağ, İstanbul, Pınar, 1995, s. 110).

[126] Danişmend, *31 Mart*, s. 105; Akşin, *a.ge.* s. 205.

mayacaktır.[127] Bu gelişmelerin yaşandığı İstanbul'un güvenliğini Rumeli'den gelen jandarma birlikleri sağlamaya başlamışlardı.[128]

Sadrazam ve Harbiye Nâzırı 24 Nisan Cumartesi akşamını Saray'da geçirmişlerdi. 25 Nisan 1909 (12 Nisan 1325/4 Rebiülevvel 1327) Pazar günü sabahı çevrede İkinci Fırka'dan asker kalmadığını görerek padişahtan izin alarak makamlarına gittiler.[129] 25 Nisan Pazar günü gazeteler önceki gün çıkan çatışmalardan dolayı çıkmamıştı. Bu arada Dersaâdet Umum İnzibat Dairesi bir bildiri yayınlayarak herkesin sakin olması gerektiğini, karakollara yerleştirilen Haraket Ordusu mensublarına itaat edilmesini, görevliler dışında halkın silah taşımamasını ve halkın dükkanlarını açarak normal faaliyetlerini sürdürmesini istiyordu.[130] Mahmut Şevket Paşa'nın yayınladığı bir bildiride de Hareket Ordusu ile İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bağlantılı gösterilmesinin doğru olmadığı belirtiliyordu.[131] Paşa'nın başka bir bildirisinde de Meşrutiyet'i korumak için İkinci ve Üçüncü Orduların İstanbul'a yürümek zorunda kaldığı, kendisinin Çarşamba günü Selanik'ten gelerek emir komutayı Ayestefanos'da devraldığını, 25 Nisan 1909 (12 Nisan 1325) günü dört koldan İstanbul'a girdiklerini, sadece Üsküdar'da hakimiyet kurulmadığını, orayı da ele geçireceklerini ve İstanbul, İzmit ve Çatalca'da sıkıyönetim ilan edileceğini belirtiyordu.[132]

Hareket Ordusu'nun İstanbul'da hakimiyet kurmasından sonra, devletin yürütme yetkisi fiilen Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya geçmişti. Heyet-i Vükelâ'nın herhangibir yetkisi kalmamıştı. Tabi olarak Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'nın da bir fonksiyonu kalmamıştı. Bu arada Mahmut Şevket Paşa'nın aldığı kararların hukuken geçerli olabilmesi için Hükümet mecburen onaylıyordu. Bu sırada sıkıyönetim ilanı, Hurşit Paşa'nın Divan-ı Harbi Örfi reisi yapılması, bu bağlamda alınan kararlardan biriydi.[133] Hükümet, aldığı başka bir kararda da Hareket Ordusu'nun İstanbul'da asa-

[127] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

[128] Akşin, *a.ge.*, s. 187.

[129] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 72.

[130] *İkdâm*, Sayı: 5358, 5 Rebiülahir 1327/13 Nisan 1325/26 Nisan 1909.

[131] *İkdâm*, Sayı:5358, 5 Rebiülahir 1327/13 Nisan 1325/26 Nisan 1909; Ali Cevat, *a.ge.*, s. 144.

[132] Bu bildirilerin tam metni için (Bkz.: *İkdâm*, Sayı:5358, 5 Rebiülahir 1327/13 Nisan 1325/26 Nisan 1909).

[133] BOA: *M.V.*, nr. 127/10/1, 12 Nisan 1325/5 Rebiülahir 1327.

yişi sağladığını belirtiyordu. Ayrıca Meclis de 61. Oturumu'nu yaparak, Hareket Ordusu'nun İstanbul'da asayişi sağladığı kararını alıyordu.[134] 25 Nisan 1909'da başlayan sıkıyönetim Mahmut Şevket Paşa'nın isteği üzerine 1 Mart 1327 târihine kadar uzatılmıştı.[135]

İstanbul'da Hareket Ordusu hakimiyetini güçlendirirken, Saray'da sıkıntı yaşanıyordu. Saray çalışanlarından birçoğu gelmemiş ya da karışıklıktan dolayı ulaşamamıştı. Padişah, bu hal içinde Sadrazam Tevfik Paşa ve Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'nın Pazar gecesi de Saray'da kalmalarını istemişti. Hatta 25-27 Nisan 1909 Cumartesi ve Pazar üst üste iki gün Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Ethem Paşa'nın sarayda kalmaları tutuklu olduklarına dair şayia çıkmasına neden olmuştu. Ancak, böylesine bir şayianın doğru olmadığı ve padişahın yalnız kalmamak için Tevfik ve Ethem Paşaların padişahın davetiyle sarayda kaldıkları anlaşılmıştı.[136]

İstanbul'da bu karışıklıklar yaşanırken Anadolu'da Ermeni isyanlarıyla kaynamaya başlamıştı. 31 Mart Olayı'nı fırsat bilen Ermeniler, ülkenin muhtelif yerlerinde isyanlar çıkarmışlardı. Şimdi bu isyanların en önemlisi olan Adana Olayları'nın bastırılmasında Gazi Ethem Paşa'nın çalışmaları hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

B) Gazi Ethem Paşa'nın 1909 Adana Olayları Sırasındaki Çalışmaları

İstanbul'da 31 Mart Olayı'nın yaşanmaya başlaması Bursa, Erzincan, Erzurum ve Adana gibi yurdun muhtelif yerlerinde fırsatçıların karışıklıklar çıkarmasına neden olmuştu.[137] Bu olayların en önemlisi Adana olaylarıdır.[138] Gazi Ethem Paşa bu sırada Harbiye Nâzırı olduğundan bu isyanlarla doğrudan ilgilenmek durumunda kalmıştır.

Bilindiği gibi, Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde istediklerini elde edemediklerinden Adana ve çevresini toplanma bölgesi olarak belirlemişlerdi. Ülkenin her yerinden gelen Ermeniler Adana bölgesine yerleştiklerinden, 1901 (1317) senesinden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen

[134] BOA: *M.V.*, nr. 127/10/1-2, 12 Nisan 1325/5 Rebiülahir 1327.

[135] BOA: *İrade Askeri*, nr. 49, 17 Recep 1327/22 Temmuz 1325.

[136] BOA: *M.V.*, nr. 127/9, 12 Nisan 1325; Ali Cevat, a.g.e., s. 73.

[137] Karal, *Osmanlı Târihi*, C: IX, s. 92-93.

[138] Uras, *a.ge.*, s. 567.

sürede, Adana bölgesinin nüfusu yaklaşık iki kat artmıştı. Adana ve çevresinin, denize yakın olması, geniş ve verimli arazilere sahip olması, Selçuklular zamanında burada Ermeniler'in yaşaması, bölgenin Ermeniler için daha cazip bir hale gelmesini sağlamıştı. Nihai olarak, bu bölgede bir Ermeni devleti kurmayı amaçlıyorlardı. Ermeniler bu amaçla gizli gizli hazırlıklar yapıyor, amaçlarına ulaşabilmek için Avrupa devletlerinin de madahalesini sağlamak için her türlü yola başvuruyorlardı.[139]

Bu amaçlarla Ermeniler, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, oluşan hürriyet ortamını isyan için gereken hazırlıkları yapmaya ayırmışlardı.[140] Ermeniler Meşrutiyet'in ilanından memnun olmayarak gelişmeleri kendi lehlerine çevirmek istiyorlardı.[141] Daha önce yasak olduğundan yurtdışından silah getiremeyen Ermeniler, bu dönemde her türlü silahlara sahip olabiliyorlardı.[142] Adana Olayları'nın çıkmasında, II. Meşrutiyet'in ilanına müteakip üç ay İstanbul'da kalarak Adana'ya geçen ihtilalci Ermeni piskoposu Mouchegh/Muşeg'in önemli katkıları olmuştu. Muşeg, Avrupa'dan getirttiği tüfekler, tabancalar ve bombalarla Ermeni gençlerini silahlı bir ordu haline getirmiş; her açıdan bir çatışmaya hazırlamıştı.[143]

Adana Olayları iki kargaşa döneminden oluşmuştur. Birincisi, 31 Mart Olayı'na müteakip 14 Nisan 1909'da başlayarak 16 Nisan Cuma gününe kadar devam eden dönemdir. Bu dönem karışıklıkları, Tarsus, Erzin, Misis ve Dörtyol'a kadar yayılmıştır. İkinci dönem karışıklıkları ise, 25 Nisan 1909 (4 Rebiülahir 1327) Pazar günü başlayarak uzun süre etkisini sürdürmüştür. İkinci dönem karışıklıkları sadece Adana'da etkili olmuştur.[144]

Gazi Ethem Paşa kısa süren Harbiye Nâzırlığı döneminde patlak veren bu olaylara Adana'ya gitmeden çalışmalar yaparak ve verdiği emirlerle olayların önüne geçmeye çalışmıştır.

[139] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 71.

[140] Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 354.

[141] Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1999, s. 50.

[142] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 71.

[143] Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim, 1994, s. 21-22; *Cemal Paşa, Hatıralar*, s. 353.

[144] *A.e.*, s. 373.

1. Olayların Başlaması ve Gazi Ethem Paşa'nın İkinci Ordu'dan Asker İstemesi

II. Meşrutiyet'in ilanından bu yana Adana'da günden güne artan gerginlik, 31 Mart Olayı ile iyice doruğa çıkmıştı; artık bir çatışma olması için bahane aranır hale gelmişti. Bu dönemdeki bazı adam öldürme olayları da karışıklıkların bahanesi oldu. Adana Olayları'nın ilk kıvılcımı 9 Nisan 1909 Cuma günü, İsfendiyar ve Rahim ismindeki iki Müslüman gencin Ohannes adındaki bir Ermeni tarafından vurulmasıyla başladı. Müslümanlar hükümetten katilin Ermeniler'den alınmasını isterken, Ermeniler de önceden bir Ermeni'yi öldürmüş olan bir Müslüman'ın kendilerine teslim edilmesini aksi takdirde katili vermeyeceklerini bildiriyorlardı. Bunun üzerine, Valilik katili yakalatmak istediyse de başarılı olamamıştı. Bu hengamede bir hocanın Ermeniler tarafından katledildiği duyulması, [145] ve 13 Nisan akşamı, yine Ermeniler'in birkaç Müslüman'ı öldürdükleri şayiasının çıkması ortalığı yeniden karıştırdı.[146] Vali ve kumandan harekete geçerek, galeyana gelen halkı yatıştırmak için, olayın doğru olmadığını söyleyerek nasihatle halkı teskin etmeyi bir kez daha başardılar.[147]

Ancak, ertesi gün, sabahtan itibaren Ermeniler'in dükkanlarını kapadıkları, bunlara bakarak Müslüman ahalinin de aynı eylemde bulundukları görüldü. 31 Mart Olayı'nın da duyulmuş olmasından dolayı endişeli olan vali ve komutan yine halkı teskin etmek için sokağa çıktılar. Bir süre sonra, bir Ermeni'nin Müslümanlar'ın "*din ve imanına iliştiği*" ve bir Ermeni'nin Çerkez Mehmed adındaki bir kişiyi öldürdüğü duyuldu. Böylece başlayan olaylar ölümler, yangınlarla devam ederek, tamamen kontrolden çıktı. Adana Valisi Cevat Paşa ve Kumandan Ferîk Remzi Paşa, sıkıyönetim ilan etmek istemişlerse de bunda da başarılı olamamışlardı. Çünkü 15 bin yabancıya ve 40-50 bin civarında yerli ahaliye karşı elde 400 mevcutlu bir Nizâmiye taburundan başka kuvvet yoktu.[148] Nihayet yetkililerin bu çaresizlik içinde yardım istemekten başka çareleri kalmamıştı.

Adana Valisi Cevad Paşa, Hükümet'ten yardım istediği zaman, Harbiye Nâzırı olan Gazi Ethem Paşa, İstanbul askerini itaate davet ediyor, asıl vazife-

[5] Mehmed Asaf: *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım*, Ankara TTK Basımevi, 2002, s. 11.

[146] Recep Karacakaya, "Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Târihi Enstitüsü, (1999), s. 60.

[147] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 82.

[148] *A.e.*, s. 83.

lerinin vatanı savnumak olduğunu kışla kışla dolaşarak anlatmaya çalışıyordu. Böyle bir ortamda Gazi Ethem Paşa'dan yardım istenilmesi, kendisini oldukça yoracak bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu.

Gazi Ethem Paşa, isyancı askerlerle, asker isteyen Vali arasında ne yapacağını bilemiyordu. Bu karışıklık ortamında Birinci Ordu'dan asker göndermek pek mümkün görünmüyordu; çünkü itaatten çıkmışlardı. Komutanlarını dinlemeyen askerlerin Adana'da ne işe yarayacağı da şüpheliydi. Bundan dolayı, Beşinci Ordu'ya her ne vasıta ile olursa olsun, Adana'ya acele olarak, Piyâde ve süvâri göndermesi emredildi.[149] Ayrıca, İkinci Ordu'dan da üç tabur asker istendi. Gazi Ethem Paşa, bu nazik dönemde emirlerinin yanlış anlaşılabileceğinden de çekiniyordu. Özellikle İkinci Ordu Komutanı Salih Paşa'dan asker göndermesini emrederken bu endişeleri taşımıştı. Bu konuda aynı kabinede Maarif Nâzırı olan Abdurrahman Şeref'e dert yanarak endişelerini dile getirmişti. Çünkü o sırada İkinci Ordu İstanbul'a doğru yürümeye hazırlanıyordu. Gazi Ethem Paşa bu nazik ortamda herhangi bir yanlış anlaşılmaya neden olmamak için, İkinci Ordu Komutanı Salih Paşa'ya çektiği telgrafta, özel bir dil kullanarak insanlık ve vatanperverlik damarlarına hitap ediyordu. Salih Paşa bu telgrafı aldıktan sonra, herhangi bir şüpheye düşmeden, kendisine emredilenleri yerine getirerek Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'yı rahatlatmıştı.[150]

2. Gazi Ethem Paşa'nın Yardım Kuvvetlerini Bölgeye Göndermek İçin Yaşadığı Zorluklar

İkinci Ordu'dan istenilen askerler Tekfurdağı, Gelibolu ve Dedeağaç iskelelerine indirilmiş orada bekliyorlardı. Gazi Ethem Paşa, Askerler için ya kendi vatanını ve hanesini korur ya da isyana karışır diyordu. İşte, İkinci Ordu'dan ayrılan bu üç tabur vatanını korumak için hazırlanmıştı. Ancak bunların güneye ulaşabilmesi için bir gemi gerekiyordu. O karışık ortamda askerleri göndermek için gemi bulmak da kolay olmadı. O zaman Tersane'nin hiç nakliye vapuru yoktu. Özel İdare'nin işe yarar vapurları da seferde idi. Bunun üzerine İstedikleri kadar navl verilmek üzere, yabancı şirketlerin tamamına başvurularak vapur aranmış; fakat bulunamamıştı.[151]

[149] *İkdâm*, 5 Nisan 1325; *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

[150] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909; Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Yılları*, s. 36.

[151] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909; Yunus Nadi, *a.ge.*, s. 91.

Hükümet, İstanbul'da vapur ararken, Adana'da kıtal günden güne daha kanlı hale geliyordu. Vilayetten gelen acılı haberler, yüreklerde kan akıtıyordu. Bu hengamede Gazi Ethem Paşa, durumun vehametini aynı kabinede Maarif Nâzırı olan Abdurrahman Şeref'e anlatarak dert yandı. Bu yakınma üzerine Abdurrahman Şeref, Gazi Ethem Paşa'ya moral vererek işlerin yoluna girmesi için yazışmalarına yardım etti.

Bu sıkıntılar içinde gemi aranırken, o akşam Özel İdarenin bir büyük vapurunun İstanbul limanına ulaştığı haberi geldi.[152] Bu gemi vereceği hizmet karşılığı olarak beş yüz lira navl istedi. Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa, istekleri kabul ederek ertesi gün sabah parayı Harbiye Nezâreti veznesinden ödeteceğini söyledi; fakat bu isteği kabul edilmedi. Çünkü peşin verilmeyince tüccarlar Özel İdare'ye ait hiçbir gemiye kömür vermezlerdi. Bu hal üzerine çaresizlik içinde saat bire kadar beklendi. Saat biri geçmeye başladığı sıralarda, bir kömür tüccarının Sadrazam'la konuşmak için Bâb-ı Âlî'ye geldiği duyuldu. Hemen müracaat edilmesi üzerine, Gazi Ethem Paşa'nın kefaletiyle o gece vapura kömür verilmesine tüccar razı edildi.[153] Nihayet, bütün bu çabalardan sonra, yardım taburları Adana'ya gitmek üzere, Mersin'e doğru yola çıktı.[154]

Gazi Ethem Paşa, yardım birliklerini yola çıkardıktan sonra rahat bir nefes aldı. Hükümetin isyan bölgesindeki olaylarla ilgili önemli bir tasarrufu da Vali Cevat Paşa'nın görevden alınması oldu.[155] Burdur Mutasarrıfı Mustafa Zihni Paşa yeni vali olarak Adana'ya atandı.[156] Bu arada, Adana karışıklıklarından dolayı açıkta kalanlara, patrikhane yardım topluyordu. İsyan İskenderun'da da etkili olmaya başlamıştı.[157]

3. Gazi Ethem Paşa'nın Gönderdiği Askerlerin Adana'ya Ulaşması ve Bölgede Yeniden Hakimiyetin Sağlanması

Harbiye Nâzırı Gazi Ethem Paşa'nın gönderdiği askerler, 24 Nisan'da Adana'ya ulaşmışlar ve ertesi gün 25 Nisan 1909 (12 Nisan 1325)'de Adana'nın kuzeyindeki Kumluk mevkiinde konaklamışlardı. Bu sırada, şehrin muhtelif

[152] *İkdâm*, Sayı: 5351, 5 Nisan 1325.

[153] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

[154] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 38.

[155] *İkdâm*, Sayı: 5352, 6 Nisan 1325.

[156] Mehmed Asaf: *a.ge.*, s. 16; Karacakaya, *a.g.t.*, s. 61.

[157] *İkdâm*, Sayı: 5355, 22 Nisan 1909/1 Rebiülahir 1327/9 Nisan 1325.

yerlerinde Ermeniler silah atarak huzursuzluk çıkarıyorlardı. Tepedağ mevkiindeki Ermeni evlerinden, yeni gelmiş yorgun askerlere ateş açılması, askerin karşılık vermesine, bu çatışmalar sonucunda da 15 askerin şehid olması çatışmaların yeniden başlamasına neden oldu.[158]

Bu olaylar üzerine hükümet, hiçbir ayırım yapmadan halkın elindeki silahları toplamaya başlamış, önemli noktalara karakollar kurmuştu, bağ ve bahçeler arasında devriyeler gezdirilerek yeniden bir adam öldürme olayı yaşanmaması için özen gösterilmişti.[159] Olaydan sonra, Hükümet Adana'ya bir teftîş heyeti gönderdi. Bu heyet incelemeleri sonunda Ermeniler'i suçlu bularak, olayın Ermeniler tarafından Kilikya'da bir devlet kurmak amacıyla çıkarıldığını rapor etti. Bu arada başka bir rapor hazırlayan Muşeg ve Çalyan Karabet'e göre ise, Müslümanlar suçlu bulunarak, Adana Olayları İstanbul'daki 31 Mart Olayları'nın bir devamı gibi sunuluyordu.[160]

Adana Olayları, bu şekilde geliştiği sırada İstanbul'da Hareket Ordusu yönetimi ele geçirmiş; padişahın ve hükümetin değişmesi tartışılır hale gelmişti. Bu gelişmelerden dolayı, Gazi Ethem Paşa etkisiz bir hale gelmişti. Bundan sonraki gelişmeler yeni kurulan hükümet tarafından yerine getirilecekti.[161]

4. Birinci Tevfik Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Yeni Kurulan İkinci Tevfik Paşa Hükümeti'nde Gazi Ethem Paşa'ya Görev Verilmemesi

Tevfik Paşa, 31 Mart ve Adana Olayları ile uğraştıktan sonra, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi üzerine 26 Nisan 1909 (13 Nisan 1325) Pazartesi günü, istifa tezkiresini Padişah'a arz etti. İstifa gerekçesi olarak da, bazı vilayetlerdeki memurların kendi hükümetinin bakanlıklarını meşru kabul et-

[158] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 84,126; Cemal Paşa da hatıralarında ikinci karışıklıkların çıkmasını "Gece yarısı Ermeni gençler tarafından ordugaha ateş açılması"na bağlar. (Bkz.: Cemal Paşa, *Hatıralar*, s. 353).

[159] Karacakaya, *a.g.t.*, s. 61.

[160] Çalyan Karabet'in makalesi için (Bkz.: Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 116-128; Çalyan Karabet, *Adana Vakası ve Mesulleri*, Dersaâdet, Artin Asadoryan Matbaası, 1325).

[161] BOA: İrade Askeri, nr. 11/1-2, 12 Rebiülahir 1327/19 Nisan 1325; BOA: *İrade Askeri*, nr. 45, 29 Rebiülahir 1327/6 Mayıs 1325; Adana Olayları'na hükümetin bakışı ve Divan-ı Harbi Örfi'nin değerlendirmesi için, (Bkz.: *MV.*, 129/78-2, 5 Temmuz 1325); Adana Birinci Divan-ı Harb-i Örfi'nin mazbatası için (Bkz.: Abdurrahman Şeref, II. Meşrutiyet Olayları, s. 104-116); Karacakaya, *a.g.t.*, s. 76.

memeleri üzerine devlet işlerini aksatması ve geçen Cumartesi günü Meclis-i Meb'ûsan'ın hükümet hakkında güven oylaması yapması gerektiği halde yapmamasını gösterdi.[162] Ancak Talat Bey'le Mustafa Asım Efendi gelerek bir süre daha görevde kalmalarını istemeleri üzerine, Tevfik Paşa padişahla görüştükten sonra bir süre daha görevde kalmaya karar verdi.[163]

27 Nisan 1909 (14 Nisan 1325/6 Rebiülahir 1327) Salı günü gazeteler, II. Abdülhâmid aleyhine yazılar yazmaya başlamışlardı. İsyan sırasında İstanbul'dan kaçan İttihatçılar muazzam karşılama törenleriyle tekrar İstanbul'a dönüyorlar, halk arasında padişahın tahttan indirileceğine dair şayialar dolaşıyordu.[164] Bu ortamda, Meclis-i Meb'ûsan 27 Nisan 1909'da gizli bir oturum yaparak, padişahın tahttan indirilmesine karar verildi.[165] Bilahare, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'den de fetva alınarak tahttan indirme kararı padişaha arz edildi.[166] II. Abdülhâmid, tahttan indirildikten sonra, Çırağan Sarayı'nda kalmak istedi; ancak, bu isteği kabul edilmeyerek Selanik'de Alatini Köşkü'nde kalması uygun görüldü. Yerine Beşinci Mehmet (Reşat) padişah oldu.[167]

Yeni padişah Sadrazam Tevfik Paşa'ya, "*Benim kimsem yok; bihakkın nâmûslu bir zat olarak yalnız sizi biliyorum. Ve herhalde beni bırakmayacağınızı ümid ediyorum*" diyerek hükümetin görevine devam etmesini istedi.[168] Cülüs-ü Humâyûn'un ertesi günü 28 Nisan 1909 (15 Nisan 1325)'da Heyet-i Vükelâ, Sultan Reşat tarafından Dolmabahçe sarayında huzura kabul edildi.[169] Padişah, Harbiye Nâzırı

[162] BOA: *M.V.*, nr. 127/9, 12 Nisan 1325.

[163] İnal, *a.ge.*, C.III., s. 1711; Danişmend, *31 Mart*, s. 155-156; Akşin, *a.ge.*, s. 221.

[164] *İkdâm*, Sayı: 5359, 27 Nisan 1909/15 Nisan 1325/8 Rebiülahir 1327.

[165] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 146-147.

[166] *İkdâm*, Sayı: 5359, 27 Nisan 1909/15 Nisan 1325/8 Rebiülahir 1327; Abdurrahman Şeref, *Sultan Abdülhamit-i Saniye Dair*, İstanbul, Hilal Matbaası, 1318; Midhat Sertoğlu, "II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilişinin Gizli Kalmış Yanları", *Türk Dünyası Târih Dergisi*, Yıl: I, Sayı: 2, İstanbul, 1987, s. 19; Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamit'in Hal'i..., s. 707.

[167] II. Abdülhamit 1911'de Balkan Savaşları sırasında Selanik'ten İstanbul'a getirilerek Beylerbeyi Sarayı'nda yaşaması istendi. Burada 23 Şubat 1918'de ölünceye kadar yaşadı. (Bkz.: *İkdâm*, Sayı: 5360, 29 Nisan 1909/16 Nisan 1325/9 Rebiülahir 1327; Sayı: 5361, 30 Nisan 1909/17 Nisan 1325/10 Rebiülahir 1327; Ali Cevat, *a.ge.*, s. 85-87; Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamit'in Hal'ü..., s. 727; Türkmen, *a.ge.*, s. 129)

[168] Danişmend, *31 Mart*, s. 200.

[169] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 42.

Müşîr Gazi Ethem Paşa'dan Cuma Selâmlığı'na kadar bir askeri üniforma hazırlatmasını istedi.[170] Bu arada, Heyet-i Vükelâ'nın görevine devam etmesi için irâde çıktı.[171] Tevfik Paşa, padişahın isteği üzerine kabineyi yeniden hazırlamak üzere çalışmalara başladı.[172] Tevfik Paşa hazırladığı bu İkinci hükümetinde Gazi Ethem Paşaya görev vermedi. Böylece Gazi Gazi Ethem Paşa, Harbiye Nâzırı olduğu 14 Nisan 1909'dan birinci Tevfik Paşa hükümetinin yıkıldığı 30 Nisan 1909 (17 Nisan 1325)'a kadar 17 gün Harbiye Nâzırılığı yapmış oldu.[173] Yeni kabine, 1 Mayıs 1909 (16 Nisan 1325)'de görevine başladı.[174]

Bundan sonra İstanbul'daki yeni yönetim isyana karışanları yargılamaya, suçluları cezalandırmaya başladı.[175] Ethem Paşa da görevden alınmakla beraber herhangibir olumsuz yaklaşıma maruz kalmadı. Zaten hasta olduğundan görevden alınması rahatlamasına sebep oldu.

Gazi Ethem Paşa'nın 31 Mart ve Adana Olayları'yla aynı anda ilgilenmek zorunda kalması, çok sıkıntılı günler geçirmesine neden olmuştu. Bu sıkıntıların etkisiyle hastalığı daha da artarak, rahatsız etmeye başladı. Bundan sonra Gazi Ethem Paşa, kendi hastalığını tedavi etmek uğraştı.

C) Gazi Ethem Paşa'nın Hastalığı, Vefatı ve Kişiliği

1. Hastalığı ve Vefatı

a) Gazi Ethem Paşa'nın Hastalığı ve Mısır'a Gitmesi

Gazi Ethem Paşa, 31 Mart Olayı sırasında Harbiye Nâzırı yapıldığı zaman hastaydı. Kendini çok iyi hissetmediği halde bakanlığı kabul etmek zorunda kalmıştı. Hatta isyan sırasındaki çalışmalarında hastalığı nedeniyle çok sıkıntılar çekmişti.[176] Abdurrahman Şeref, Ethem Paşa'nın o zamanki durumunu şöyle anlatıyordu:

[170] *Sabah* gazetesi, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

[171] *İkdâm*, Sayı:5359, 27 Nisan 1909/15 Nisan 1325/8 Rebiülahir 1327.

[172] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 50.

[173] Ali Cevat, *a.ge.*, s. 191; Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Olayları*, s. 44.

[174] BOA., *DUİT*, nr. 4/5-1, 15 Nisan 1325/8 Rebiülahir 1327; Danişmend, *31 Mart*, s. 203.

[175] BOA: *İrade Askeri*, nr. 54/1-2, 19 Nisan 1325/12 Rebiülahir 1327.

[176] *Sabah*, 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909.

"Edhem Paşa pek musinn değilse de göğsünden rahatsız olduğundan koşup gezemez ve yorgunluğa gayr-i mütehammil iken o eyyam-ı fetrette bir dakika bile rahat ve huzur görmemiş ve devlet ve vatanını sever bir hamiyetli asker olduğunu tamamıyla ispat etmiştir."[177]

Gazi Ethem Paşa, Harbiye Nezâreti'nden ayrıldıktan sonra, rahatsızlığı arttığından hava değişikliği için Mısır'a gitmek için izin istedi. Gazi Ethem Paşa'nın izin talebi Meclis-i A'yân'ın 30 Kasım 1909 (17 Teşrinisani 1325) târihli 11. Oturumu'nda uzun süren usûl tartışmalarına neden oldu. Bazı a'yânlar, Gazi Ethem Paşa'nın hastalığının ötedenberi herkes tarafından bilindiğinden hemen izin verilmesi gerektiğini söylerken, bazıları da asker olması münasebetiyle mensup olduğu başkumandanlıktan da izin alması gerektiğini iddia etmişlerdi. Bunu söylerken de, "*Ethem Paşa'nın şahsına bir şey dediğimiz yok, esasta bir ihtilaf etmiyoruz, sadece tüzük açısından konuyu araştırıyoruz*" dediler. Yapılan tartışmalardan sonra, Meclis-i A'yân oybirliği ile Ethem Paşa'ya izin vedi. Padişaha, başkumandan sıfatıyla bilgi verilip verilmemesi konusu oylanarak, çoğunluğun isteğiyle başkomutana bilgi verilmesine gerek olmadığına karar verildi.[178]

Ethem Paşa, izin aldıktan sonra Mısır'a gitti.[179] Mısır'da iyi olmayı beklerken daha da kötüleşti. Bir ay bile kalmadan 17 Aralık 1909 (4 Zilhicce 1327/4 Kanunuevvel 1325) sabahı vefat etti.[180] Gazi Ethem Paşa'nın ölüm haberi ertesi gün Osmanlı gazetelerinde yer aldı.[181]

b) Mısır'da Vefatı ve Cenaze Merasimi

Gazi Ethem Paşa'nın Mısır'da vefat etmesi üzerine, hemen İstanbul'a gönderilmeyerek bir cenaze merasimi yapıldı. *Sabah* gazetesinin Mısır'da yayınlanan *Piramid* gazetesine dayanarak verdiği habere göre, Kahire'de Ethem Paşa'nın şanına yakışır bir cenaze merasimi yapıldı.[182]

Merhumun naaşı, Cuma günü Kasrulayn Hastahanesi'ne getirilerek İstanbul'a gönderilmek için gereken tahnid ameliyatı yapıldı. Naaş, Cumar-

[177] Abdurrahman Şeref, *II. Meşrutiyet Yılları*, s. 36.

[178] *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*, 1. Devre, 11. İn'ikad, 1. Celse, 17 Teşrinisani 1325.

[179] BOA., *NGG.*, Defter:521/11/4, nr. 275789/5, 5 Kanunuevvel 1325/5 Zilhicce 1327.

[180] BOA., *NGG.*, Defter:521/11/4, nr. 275789/5, 5 Kanunuevvel 1325/5 Zilhicce 1327; Sabah, 5 Kanunuevvel 1325/18 Kanunuevvel 1909 s. 2; İkdâm, 13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909.

[181] *İkdâm*, 18 Kanunuevvel 1909/5 Zilhicce 1327/5 Kanunuevvel 1325.

[182] *İkdâm*, 8 Zilhicce 1327/8 Kanunuevvel 1325, s. 4.

tesi günü ve gecesi hastahanede kaldı. Pazar sabahı, Mısır Osmanlı Komiser-i Âliliği Katibi Hasan Fehmi Bey, Mısır Ordusu birliklerinden bir askeri müfreze ile hastahaneye gelerek naaşı tabut ve sandukaya koydurup bilahare cenazeyi bir topun kundağı üzerine yerleştirdi. Askeri Selâmlama yapıldıktan sonra cenaze Komiserliğe götürüldü. Burada, Mısır Hükümeti'nin bütün büyük devlet adamları ve yabancı temsilcilikler, Mısır Yüksek Komiseri Rauf Paşa'ya[183] taziyetlerini sundular.[184]

Mısır Osmanlı Komiserliği'nin önünde Saat dokuzda cenaze namazı eda edildikten sonra, son derece gösterişli bir tören tertibi ile ağır ağır yürünmeye başlandı. En başta giden Mısır Süvâri Musikası üzüntülü müzikler çalıyor, Musikay-ı Süvâri Bölüğü onları takip ediyordu. Ardından da sırayla; batarya cebel topları, Mekteb-i Harbiye Musıkası, Mekteb-i Harbiye öğrencileri, Mısır Birinci Piyâde Taburu -üçüncü bir askeri- Musikası ve Borazan Bölüğü, Altıncı Piyâde Taburu ve musikisi, en nihayet Mısır Hidivi'nin özel musikası bulunuyordu. Bundan sonra Erkân-ı Harbiye Zabitanı ve Harbiye Nezâreti'nin Mısırlı ve İngiliz ricali zabitanı takip ediyordu.

Bu tören düzeninin ardından sayılamayak kadar memurlar, halk kitlesi ve yabancılar yürüyordu. O gün çıkan gazetelerin verdiği haberlere göre, Cenaze Alayı 30 bin kişiyi bulan muhteşem bir kalabalıktan oluşuyordu. Bunların 500'den fazlası, ülkenin ileri gelenlerinden oluşuyordu. Ayrıca, yüksek okul öğrencilerinin hemen hemen tamamı katılmıştı.[185]

Mısır hükümeti ve halkının Ethem Paşa'nın cenazesine gösterdikleri ilgi ve kadirşinaslığın İstanbul'da duyulması, büyük bir memnuniyet uyandırmıştı. Osmanlı halkı ve askerlerinin duygu ve düşünceleri o günkü gazetelere şöyle yansıdı:

[183] Rauf Paşa, Aydın Valisi ve eski Dahiliye Nâzırı olan Rauf Paşa'dır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır Fevkalade Komiserliğinden ayrılmasından sonra, 14 Mayıs 1909/24 Rebiülahir 1327/1 Mayıs 1325 târihinde bu göreve atanmıştır. Rauf Paşa, Mısır'daki bu görevini 1913 târihine kadar sürdürmüş, bu târihte İstanbul'a giderek geri dönmemesi üzerine yerine, vekaleten bu görevi yürütmek üzere Şükrü (Baban) Bey vazifelendirilmiştir. Şükrü Bey'in buradaki vazifesi de, İngilizler tarafından zorla Mısır'dan çıkarılmasına kadar sürmüştür. (Bkz.: Rifat Uçaral, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 258).

[184] *Sabah*, 13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909, s. 2.

[185] *Sabah*, 13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909, s. 2.

"Asâkir-i Mısıriyye Osmanlı Ordusu'nun bir kısmı demek olduğundan, oraca ifa edilen ihtiramat, mahfel-i askeriyemizde Fevkalâde memnuniyetle telakki edilmiş ve Mısır'da bilcümle mehafilde Osmanlılık hakkında ne derecelerde hissiyat-ı samimiyetkarane perverde edildiğine bir delil-i cedid addedilmiştir."[186]

Meclis-i A'yân'ın 28 Aralık 1909 (15 Kanunuevvel 1325) târihli oturumunda; Reşit Akif Paşa, Ethem Paşa'nın vefatı münasebetiyle Mısır'da yapılan merasim vesilesiyle, Komiserlik vasıtasıyla Mısır Kabinesi'ne beyan-ı memnuniyet izhar edilmesine dair şifahi bir teklif sundu. Bu teklif üzerine yapılan müzakerelerde; Heyet-i A'yân'dan bir kısmı teşekkür edilmesini uygun bulurken, diğer kısmı böyle bir hareketin doğru olmayacağını, Mısır'daki yetkililerin bu ihtiramı içlerinden gelerek, kendilerini Osmanlı hissederek yaptıklarını belirtti. Bunun üzerine yapılan oylamada teşekküre gerek olmadığına karar verildi.[187]

Bu arada, Meclis-i A'yân'ın 18 Aralık 1909 (5 Kanunuevvel 1325) tarihli oturumunda, Gazi Ethem Paşa hakkında bir görüşme yapıldı. Başkan Vekili Ahmet Muhtar Paşa ve bazı üyeler Ethem Paşa hakkında konuşma yaptılar. Bilahare, Meclis-i A'yân'dan Ali Rıza Paşa başkanlığında bir heyet oluşturularak, bu heyetin Ethem Paşa ailesine giderek taziyetlerini sunması kararlaştırıldı. Bu karardan sonra, Reis Vekili Ahmet Muhtar Paşa, "*Böyle bir mesele üzerine başka bir iş müzakere edilmesini münasip görmüyorum. Meclis'in kapatılmasını muvafık buluyorum*" diyerek oturumu kapattı.[188]

Ali Rıza Paşa, Reis'ül-ulema Efendi Hazretleri ve Azaryan Efendi'den oluşan bu heyet, 19 Aralık'ta Ethem Paşa'nın konağına giderek, Meclis-i A'yân adına taziyelerini sundu. O gün evde bu heyeti Ethem Paşa'nın oğlu ve damadı karşılayarak Meclis'e bu ilgisinden dolayı teşekkür ettiler. Ali Rıza Paşa olup bitenleri 20 Aralık 1909'da Meclis-i A'yân üyelerine anlattı. Üyeler de Ethem Paşa'nın ailesine teşekkürlerini ifade ettler.[189]

[186] *Sabah*, 9 Kanunuevvel 1325/22 Kanunuevvel 1909, s. 2.

[187] *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*, 1. Devre, 18. İn'ikad, 1. Celse, 15 Kanunuevvel 1325.

[188] *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*, 1. Devre, 16. İn'ikad, 1. Celse, 5 Kanunuevvel 1325.

[189] *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*, 1. Devre, 17. İn'ikad, 1. Celse, 7 Kanunuevvel 1325; İkdâm, 8 Zilhicce 1327/8 Kanunuevvel 1325, s. 4.

c) Gazi Ethem Paşa'nın Cenazesinin İstanbul'a getirilmesi ve Cenazede Hazır Bulunanlar

Ethem Paşa'nın cenazesi Mısır'da yapılan merasimlerden sonra 24 Aralık 1909 (11 Zilhicce 1327/11 Kanunuevvel 1325) gecesi bir Rus Kumpanyası vapuruyla İstanbul'a getirildi. İstanbul'a getirilen cenaze II. Selim'in Ayasofya camiindeki türbesine geçici olarak bırakıldı. Cenazenin sandukası merhumun vasiyeti gereğince[190] 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Yenişehir'i fethettiği zaman ilk defa açılan bayrağa sarılmıştı. Cenaze 25 Aralık 1909 (12 Zilhicce 1327)'de türbeden alınarak, Ayasofya Câmisi avlusunda cenaze namazı kılındı.[191]

Cenazede padişah adına Başyâver Hurşit Paşa ve İkinci Mabeynci Tevfik Bey katılmışlardı. Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ve Şehzade Selahaddin Efendi'nin oğlu Osman Fuad Efendi de cenazede hazır bulunmuşlardı. Ayrıca, Meslis-i A'yân Reisi Said Paşa, A'yân İkinci Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, a'yândan Müşîr Fuad Paşa, Müşîr Abdullah Paşa, Ömer Rüşdü Paşa, Ferid Paşa, Reşid Akif Paşa, Sami Paşa, Zihni Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nâzırı Salih Paşa, Topçu Kumandanı Rıza Paşa ve Ali Rıza Paşalar ile A'yândan Ekrem Bey, Musa Kazım Efendi, Vakanüvis Abdurrahman Bey, Azaryan, Kapril Noradveniyan, Bihur Efendiler, Birinci Ordu Komutanı Yâver Erkân-ı Harp Reisi İzzet Paşa, Şehremini Halil Bey, Erkan-ı Harp İkinci Başkanı Mahmud, Erkan-ı Harbiye-i Umûmîye Merkez Şubesi Müdürü Muzaffer, Dördüncü Ordu eski Müşîri Zeki Paşa, Taşlıca eski kumandanı Süleyman Paşa, Müşîr Fon der Golts Paşa, Muallim İmhoff Paşa, Bağdat Valisi Nazım Paşa, Teşrifat-ı Umûmîye Nâzırı Galib, Derviş Paşazade Ahmet Paşa, meb'ûsandan bir çok zevat ve merhumun birâderi doktor Mîralay Ahmet Ferhad, merhumun kayınbirâderi Süreyya Paşazade Abid Beyler ile yine yakınlarından Berlin eski Sefiri Tevfik Paşa ve daha birçok akraba pekçok zabitan katıldılar. Almanya, İngiltere, Rusya, İtalya, Avusturya, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ temsilcileri de cenazede hazır bulunmuşlardı.[192]

Cenazede askeri merasim uygulamak suretiyle, askerler merhuma karşı son vazifelerini hakkıyla yapmaya çalıştılar. Cenazenin önünde iki bölük süvâri mızraklı Alayı vardı. Ardında bir topçu bataryası, onun ardında Mevle-

[190] *Sabah*, 26 Kanunuevvel 1909/13 Kanunuevvel 1325.

[191] *İkdâm*, 13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909.

[192] *İkdâm*, 13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909; Sabah, 14 Kanunuevvel 1325.

vi tarikatına mensup dedeler, sağ ve sol taraflarda Mekteb-i Harbiye-i Piyâde talebesi ve Piyâde 84. Alayın 1., 2., 3.ve 4. Nişâncı Taburları silahları başaşağı olduğu halde saat sekiz sıralarında Ayasofya camiinden hareket etmişlerdi. Cenaze alayının bu şekilde tertibatı hazırlandıktan sonra, Mevlevi dedelerinin tehlil ve tekbir sesleri arasında cenaze musalladan alınarak Divanyolu, Sultan Mahmut Türbesi, Bâb-ı Âlî caddesinden devam edilerek Sirkeci iskelesine ulaşıldı. Tabut askerler tarafından son derece hürmetle eller üstünde taşındı.[193]

Sirkeci'de önceden Bahriye Nezâreti tarafından hazırlanmış olan istimbotlara[194] binilerek Eyüp Sultan'daki Bostan iskelesine doğru harekete geçildi. Cenazeyi teşkil eden istimbotlar ile cenazeyi taşıyan Nahid istimbotu Haliç'ten geçerken, Osmanlı gemilerindeki askerler Bahriye kupeştelere dizilerek merasim tazimi ifa eylemekte idiler. İstimbotlar bayraklarını matemin gereği olarak yarıya indirmişlerdi.[195]

Cenaze Eyüp'teki Bostan İskelesi'ne gelince Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nâzırı Salih Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa, Galip Paşa gibi zatlar iskelede karşıladılar. Buradan yine tören düzeniyle Eyüp Cami önüne (Hacet kapısı) kadar geldiler. Caminin ikinci imamı Hafız İzzet Efendi Gazi Ethem Paşa için dua ederek iyi dileklerini ifade etti.[196] Ve merhum vasiyeti gereği sarılı olduğu sancakla beraber defnedildi.[197]

Merhum Ethem Paşa cenazesinin defninin ertesi günü, Hürriyet-i Ebediye tepesinde bütün gazilerle beraber anıldı. Meşrutiyet yanlısı genç subayların burada Ethem Paşa'yı da bir hürriyet şehidi olarak gördükleri anlaşılıyordu.[198] Daha sonra Ethem Paşa'nın ailesi, cenazeye gösterilen ilgiden dolayı ilgili kurumlara teşekkürlerini ifade etmek için ziyaretlerde bulundular. Bu bağlamda Meclis-i A'yân Reisi Said Paşa'yı da ziyaret ettiler. Said Paşa da Meclis-i A'yân üyelerine bu ziyareti anlatarak konu hakkında bilgi verdi.[199]

[193] *Sabah*, 26 Kanunuevvel 1909/13 Kanunuevvel 1325; İkdâm, 13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909.

[194] Filika büyüklüğünde, islimle (buharla) işleyen deniz teknesi, çatana.

[195] *İkdâm*, 13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909.

[196] *İkdâm*, 13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909.

[197] *Sabah*, 26 Kanunuevvel 1909/13 Kanunuevvel 1325.

[198] *Sabah*, 14 Kanunuevvel 1325.

[199] *Meclis-i A'yân Zabıt Ceridelerî*, 1. Devre, 18. İn'ikad, 1. Celse, 15 Kanunuevvel 1325.

2. Gazi Ethem Paşa'nın Kişiliği, Çocukları ve Hakkında Yazılan Şiirler

a) Kişiliği

Ethem Paşa, padişah II. Abdülhâmid'in güvenini kazanmış, genç yaşta önemli vazifelere gelerek padişahın yakınında yer almış bir askerdi. Bu yakınlığın pekişmesinde Mabeynci Osman Bey'in kızıyla evlenmiş olmasının da etkisi olmuştu.[200] Ethem Paşa'nın Padişah II. Abdülhâmid'e yakınlığı her zaman konuşulmuş, atamalarında sözkonusu edilmişti. Alasonya Ordusu Komutanı yapıldığı zaman, aynı konu gündeme getirilerek, atanma nedeni olarak padişaha yakınlığının etkili olduğu söylenmişti. Osmanlı-Yunan Savaşı'ndaki geçici yenilgiler döneminde, Gazi Osman Paşa'nın Alasonya'ya gönderilmesinden vazgeçilmesi üzerine Osman Paşa, aynı şeyleri söyleyerek Ethem Paşa'nın saraydaki bazı yakınlarının olduğundan sözetmişti.[201]

Ethem Paşa'nın sürekli padişahın isteklerini dikkate alan onun emirlerinden çıkmayan bir kişi olduğunu iddia edenler de olmuştur. Goltz Paşa, onun sürekli akıbetini düşünen, ılımlı bir kişi olduğunu bu özelliklerinden dolayı Saray-ı Humâyûn'da itibar gördüğünü anlatır.[202] Hatta Goltz Paşa daha da ileri giderek Ethem Paşa'nın savaşta amacının kişisel muzafferiyetler kazanmak ünlenmek gibi durumlar olmadığını sadece padişahın gözüne girmek olduğunu söyler. Bu konuda Ethem Paşa'nın Gazi Osman Paşa, Ahmet Muhtar Paşa ve Deli Fuat Paşa'dan ayrıldığını ifade eder.[203]

Padişah, Ethem Paşa'dan son zamanlarda bir danışman gibi yararlanmıştır. Çeşitli konular hakkında görüşünü öğrenmek istediği gibi, yeni görevlere atanacak memurlar hakkında da bilgi almıştır.[204]

Ethem Paşa padişaha yakınlığı yanında özel yetenekleri de olan bir kişi idi. Yunan Savaşı'nda kendisiyle beraber cepheleri dolaşan İngiliz gazeteci Bartlet, Ethem Paşa'nın fiziki yapısı hakkında, parlak ve etkileyici gözlere ve

[200] İnal, *a.ge.*, C: II, s. 856; Mehmed Salahi, *a.ge.*, s. 41.

[201] BOA: *YEE*, nr. 114/6, 23 Nisan 1313.

[202] Goltz, *Osmanlı-Yunan Seferi*, s. 69.

[203] *A.e.*, s. 122.

[204] BOA., *Y.PRK.KOM.*, nr. 11/58, 28 Cemaziyelevvel 1321.

cazip bir çehreye sahip olduğundan sözeder.[205] Ethem Paşa ile Kosova Valiliği sırasında görüşen Goltz Paşa ise, Ethem Paşa'nın güçlü bir vücuda sahip olup uzun süren Arnavutluk olaylarına mukavemet edebildiğinden bahseder.[206]

Gazi Ethem Paşa, ahlakî olarak da yüksek niteliklere sahip bir insandı. Bartlet'in ifade ettiğine göre, insanlara iyilik yapmaktan hoşlanan, iyiniyet sahibi centilmen bir kişidir. Sert ve ciddi olduğu zamanlar hariç yüzü daima tebessüm halinde bulunurdu.[207] Yunan Savaşı'nda muhabir olarak bulunan Bigham, Ethem Paşa'nın kendisine karşı lütufkar davranışlarda bulunduğunu söyleyerek, Ethem Paşa'nın metanet sahibi, şefkatli, koruyucu, yumuşak başlı bir insan olduğunu anlatır.[208] Ahmet İzzet Paşa da Ethem Paşa'yı "*iyi niyet ve şefkati söz götürmez bir kişi*" olarak anlatır. Goltz Paşa ise Ethem Paşa hakkında, "*Dinç, şen, mükerrem, mültefit bir şahıs olup yerli ve ecnebi herkesin rağbet ve itimadını kazanmış ve ekser hemşehrileri gibi Avrupa familyalarıyla münasebet ve mülakatta bulunmaktan çekinmez idi*" demektedir.[209] *(EK-17)*

Ethem Paşa, herkes tarafından sevilen bir kişidir. Ahmet Muhtar Paşa bu konuda, "*Hiç kimseye rast gelmedim ki, bu zat hakkında bir su-i kelimat kullansın*" demektedir.[210] Çalışkan, sözüne itimat edilir, çok konuşmaktan çok iş yapan, bir kişiydi. İngiliz gazeteci Bartlet'in ifadesiyle o "*söz adamı değil iş adamı*"ydı. Sabahları en geç saat 5'de kalkardı. Savaş zamanlarında kendisini uyur vaziyette görmek mümkün değildi.[211] Goltz Paşa'ya göre yabancı bir lisan bilmezdi.[212]

Ethem Paşa, Mekteb-i Harbiye mezunu eğitimli subaylardandır. Askerlik mesleğinde kendini yetiştirmiş, genç yaştan itibaren önemli görevler yerine getirmiştir. O askeri bilgisi yanında, diğer askerlerle kurduğu iyi münasebetlerde de takdire şayandır. Kendi emrinde bulunan askerlerle oldukça iyi geçinir, hal

[205] Bartlet, *a.ge.*, s. 30.

[206] Goltz, *Osmanlı-Yunan Seferi*, s. 69.

[207] Bartlet, *a.ge.*, s. 30.

[208] Bigham, *a.ge.*, s. 56.

[209] Goltz, *Osmanlı-Yunan...*, s. 69.

[210] *Meclis-i A'yân Zabıt Cerideleri*, 1. Devre, 16. İn'ikad, 1. Celse, 5 Kanunuevvel 1325.

[211] Bartlet, *a.ge.*, s. 58.

[212] Goltz, *Osmanlı-Yunan Seferi*, s. 69.

ve hatırlarını sorarak gönüllerini alırdı.[213] O askerlik görevini yerine getirirken, diplomatik açıdan da başarılı bir kişi olduğunu göstermiştir. (*EK-15*) Sınırlarda yaşanan sorunlar ve Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasındaki görüşmeciliği bunu göstermiştir.[214]

Onun askeri başarılarının en önemlisi hiç kuşkusuz, Osmanlı-Yunan Savaşı'da kazanılan zaferdir; ancak başarıları bu savaşla sınırlı değildir. Zeytun olaylarında katilleri durdurmak için yaptığı çalışmalar dikkate değerdir. Ermeniler'in Zeytun'da 500 kişiyi öldürmeleri üzerine gösterdiği hoşgörü takdire şayandır.[215] Arnavutluk olaylarındaki uzlaşmacı ve anlayışlı tavırları bölgede asayişin sağlamasında etkili olmuştur. Manastır Valiliği'nin hakkında yazdığı değerlendirmede iktidar sahibi, istikametli tavırlarından dolayı memuriyeti buyunca iyi bir idareci olduğu ifade edilmiştir.[216]

Gazi Ethem Paşa'nın herkesle iyi geçinen mizacının 31 Mart Olayı sırasında büyük askeri hizmetlere vesile olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Meclis-i Vükelâ'da Ethem Paşa ile birlikte bulunan Gabriel Noradonkiyan Efendi şu tespitlerde bulunuyordu:

> "Hareket Ordusu'nun geldiği o nazik zamandaki hidemat-ı Fevkalâdesini memleket unutmamalıdır. İki asker arasında kan dökülmemesine ve işin hüsn-ü suretle neticelenmesine bütün kalbiyle çalışmıştı. Bu cihetle hüsn-ü niyet ve kudret-i askeriyesine şahidim."[217]

Ethem Paşa'nın askerlik mesleği ve memuriyeti açısından eleştirildiği dönemler de olmuştur. Gerek Girit Komutanı iken, gerekse Ordu Komutanı iken kendisini beğenmeyen bazı kişilerin onu eleştirdikleri görülmüştür.[218] Ancak yapılan eleştirileri dinlemek yerine iş yapmak suretinde eleştirilerin çoğunu boşa çıkarmıştır.

Gazi Ethem Paşa, askerlik ve memuriyet hizmetlerindeki başarılarından dolayı, birçok nişân almıştır. Dâr-ı Şûrâ Yâverliği'nde iken Beşinci, ve

[213] Süleyman Tevfik, *Teselya'da...*, s. 106.

[214] Goltz, *Osmanlı-Yunan Seferi*, s. 70.

[215] Bartlet, *a.ge.*, s. 30.

[216] BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[217] *Meclis-i A'yân Zabıt Ceridesi*, 1. Devre, 16. İn'ikad, 1. Celse, 5 Kanunuevvel 1325.

[218] Mehmed Salahi, *a.ge.*, s. 41.

Sırp Muhârebesi'nde Dördüncü Mecidî ve Plevne Muhârebesi'nde Üçüncü Osmanî ve Beşiktaş Ciheti Kumandanlığı'nda İkinci Mecidî ve Girit Kumandanlığı'nda İkinci Osmanî ve daha sonra Birinci Osmanî ve Mecidî Nişân-ı Zişânları ve Altın ve Gümüş İmtiyâz Madalyaları ile Girit, Plevne, Sırp madalyaları[219] ve İftihar Murassa' Nişânı ihsan buyurulmuştur.[220]

2. Ailesi ve Çocukları

Gazi Ethem Paşa, padişaha yakınlığı ile bilinen *Serkurenay-ı Hazret-i Şehriyari* Mabeynci Osman Bey'in[221] kızı Mevlevi Sabiha Hanım ile evlenmişti. Abdüllafi, Fatma Nimet, Bedriye (Milona) ve Tevfik adında dört çocuğu vardı.

Çocuklarından Abdüllafi askerlik mesleğine girerek subay oldu. Tevfik Bey ise, II. Abdülhâmid'in yâveriydi. Fatma Nimet, Ethem Paşa'nın ölümünden sonra sıkıntıya düşerek yetim maaşı alarak hayatını idame ettirdi.[222] Kızlarından Fatma Nimet'in Ethem Necip Dömeke ve Güneş adında iki oğlu; Bedriye Milona'nın ise, Ferhat ve Meliha adında bir kız bir erkek çocuğu oldu. Bu çocuklardan Ferhat'ın Mahmut Ethem Dömeke adında bir oğlu; Meliha'nın ise Can ve Refika adında iki çocuğu oldu.[223] *(EK-18)*

3. Hakkında Yazılan Şiirler

Târihte önemli olaylar ve kahramanlar hakkında birçok edebi eser meydana getirilmiştir. Osmanlı döneminde, bu çerçevede değerlendirilebilecek pek çok olaydan birisi de, 1897 Osmanlı Yunan Savaşı'dır. Bu savaş, II.

[219] BOA., *S. A.*, nr. 26/97, 9 Şaban 1306/28 Mart 1305.

[220] *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (H.1326), Matbaa-i Ahmet İhsan, 1323.

[221] Mabeynci Osman Bey, Altın ve Gümüş madalya, Murassa' Osmani ve Mecidi Nişânları ile ödüllendirilmiş padişahın yakınlarındandır. (Bkz.: *Salname-i Askeriye* (1307), İstanbul, Matbaa-i Ceride-i Askeriye).

[222] Milli Savunma Bakanlığı Arşivinde Gazi Ethem Paşa'ya ait dosyada, kızı Fatma Nimet'in maaş durumları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Burada Fatma Nimet'in 1683 numaralı tekaüt kanununun 54. maddesi mucibince, maaş almak için yapılmış muameleleri içermektedir. (Bkz.: M.S. B. Arşivi, nr. 1325/233); Ethem Paşa'nın Abdüllafi için Askeri Teftiş Komisyonu azalığı talebi için, (Bkz.: *Y.PRK.KOM.*, nr. 8/39, 1310).

[223] Ethem Paşa'nın soyunun bugünkü hali hakkındaki bilgileri torunu Ethem Necip Dömeke'den almış bulunmaktayız. Burada yazdığımız ailesinden torununun kızı olan Refika Hanım hayattadırlar. Bu mülakatımızdan bir süre sonra bizim bu bilgileri aldığımız Ethem Paşa'nın hayattaki tek torunu Ethem Necip Dömeke'nin de vefat haberini öğrendik. Burada kendisini rahmetle anıyoruz.

Abdülhâmid Devri'nde halkı mutlu eden, yıllarca özlemini çektikleri zafere ulaştıran bir olay Ethem Paşa'da bu olayın kahramanı olarak algılanmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra, ümitsizliğe düşen halk Yunan Savaşı'nda yeniden moral bularak güç kazanmıştır. Bu halet-i ruhiye ile Padişah II. Abdülhâmid, savaşın komutanı Ethem Paşa ve diğer komutanlar hakkında birçok edebî eser meydana getirilmiştir. Hatta, o zamana kadar yapılan savaşlarımızın hiçbiri hakkında bu kadar bol ve mükemmel yazı yazılmamıştır.[224] Bu yazıların birçoğu doğrudan veya dolaylı olarak Gazi Ethem Paşa ile ilgili olduğundan bu eserlerden sözetmek yerinde olacaktır.

1897 Osmanlı Yunan Savaşı'ndan etkilenerek eser veren en önemli yazarlar; İsmail Safa, Tevfik Fikret, Abdülhak Hamid, Recaizade Mahmud Ekrem, Ali Ekrem, Hüseyin Siret, Mehmed Celâl, Muallim Feyzi, Nigâr Binti Osman, Mehmed Emin gibi şairler ile Ahmet Midhat, Abdullah Zühdü, Ahmet Rasim, Nuri Şeydâ, Hüseyin Daniş, Ahmet Hikmet ve Halid Ziya gibi romancı ve hikayecilerimizdir.

Bu savaşı şiirleriyle ifade eden en önemli şair Tevfik Fikret olmuştur. Fikret'in *Hasan'ın Gazası*, *Asker Geçerken*, *Kenan*, *Kılıç* şiirleri ve İsmail Safa ile yazdığı *Teşyiden Avdette* gibi şiirleri önemlidir. Bu şiirlerin yanında Mehmed Emin'in *Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken*, *Tırhala Kalesine Bayrak Dikerken*, *Yunan Sınırını Geçerken*, *Şehid Yahud Osman'ın Yüreği*, *Yetim Çocuk Yahut Ahmet'in Kaygusu*, Recaizâde M. Ekrem'in *Asker-i Osmaniyân*, *Şehid Ezel*, *Kırmızı Merkublar*, Abdülhak Hamid'in *Orduy-ı Humâyûnda Bir Şair* Mehmet Celal'in *Çatalca ve Golos Muzafferiyeti*, *Yenişehir Fethi*, *Evsaf-ı Celil-i Padişahî*, Müstecâbizade İsmet'in *Teselya Sahrasında*, Muallim Feyzi'nin *Bir Şehidi Ziyaret*, *Harb Şarkısı*, Nigar b. Osman'ın *Mecruh Gazileri İstikbal*, Menemenlizâde Mehmed Tahir'in *Kahramâne Bir Hayal*, Halil Edib'in *Yaralı Bir Asker*, Hüseyin Daniş'in *Niday-ı Zafer* adındaki şiirleri de önemlidir.

Bu şairlerimizden bazıları çalışmalarını kitap haline getirmişlerdir. Bunlar arasında Mehmed Emin'in *Türkçe Şiirler*, Selanikli Tevfik'in *Bir Şehidin Vasiyeti*, Mustafa Reşid'in *Muzafferiyet İçinde Mürüvvet*, *Milona Marşı*, Mustafa Rauf'un *Muhtıra-i Zafer –den Feth-i Yenişehir ve Muvaffakiyat-ı Hazret-i Padişahî*, Posta

[224] Erol Ülgen, "1897 Türk Yunan Savaşı'nın Türk Şiirindeki Akisleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul, 1993, s. 20; Arşiv vesikaları arasında zaferi anlatan şiirlere rastlanabilmektedir. (Bkz.: BOA., *Y.A.HUS.*, nr. 374/47, 1 Eylül 1313/21 Safer 1315).

Nezâreti Muhasebe Ketebesinden Niyazi'nin *Gülbang-ı Zafer*, Müstecabizâde İsmet'in, *Muvaffakıyat-ı Osmaniyye*, *Guzât u Şühedâ-Yahud-Gâzi ve Şehidler*, Hacı Osman'ın *Neşâid-i Zafer* ve Mehmed Tahir'in *Terâne-i Zafer* sayılabilir.[225] 1897 Türk-Yunan Savaşı için destan yazan halk şairleri de olmuştur. Bunların içerisinde Aşık Mehmet, Aşık Saffet, Aşık Kayserili Hasanbaba önemli eserler vermişlerdir.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı neticesinde kazanılan zafer sadece ülke içinde değil, bütün İslâm aleminde de büyük sevinç meydana getirmiştir. Bunun neticesi olarak da Türkçe'den başka Arapça ve Farsça yazılan şiirler de olmuştur. [226]

Bu şiirlerden doğrudan Gazi Ethem Paşa ile ilgili olanlarından burada örnekler vermek istiyoruz:

-I-

Ethem Paşa

Orduda bir kevkeb-i dürrî-i satvet müncelî
Nazrasında Lem'a-i hûn-ı hamiyet müncelî
Çeşm-i a'dâya vücûdu kal'a-i âhen gelir
Cebhesinde pertev-i şân ü şecâat müncelî
Nazrası izhâr eder kalbdeki ulviyyeti
Her renkde hun-ı seyyâl-i şehâdet müncelî
"Kahraman-ı bî-muhâbâ" vasf-ı nâm-ı diğer
Haydar-âsâ çehresinde nûr-ı kudret müncelî
Heybet-i şîrânesi a'dâyı lerzân eyliyor
Seyredin destinde bir berk-i celâdet müncelî
Hatve-endâz-ı besâlet oldu hak-i düşmana
Kuvve-i azminde envâr-ı metânet müncelî
Mevki'-i pür-hâşda eyler mi hiç Yunan sebât
Toplarından şu'le-i nirân-ı dehşet müncelî

[225] *A.e.* s. 21.

[226] *A.e.*, s. 23.

Asker-i Yunan değil âlem bile lerzân olur
Seyf ile oldukça şîrân-ı aşiret müncelî
Pertev-i envâr şimşiriyle âfâk-ı ateşîn
Oldu yer yer ateş pür-haş ü şiddet müncelî
İnhizâm-ı ceyşi adâ birbirin ta'kib eder
Ordusundan muttasıl âsâr-ı savlet müncelî
Fırka-i şirân ile feth etdiği yerlerde hep
Pertev-i satvet, hilâl-i galibiyet münceli
Su-be-su tenvir eder âfâk-ı envâr-ı zafer
Orduda oldukça ol mihr-i hamâset müncelî
Şân-ı âlü'l-âl Osmaniyi î'lâ eyledi
Seyredin her kal'ada ra'yât-ı satvet müncelî
Hüsn-i tedbiriyle harbiyyûnu hayran eyliyor
Re'y-i fikrinde serâser nûr-ı hikmet müncelî
Sayesinde mülteciler mazhar-ı emn ü refâh
Fıtratında cevher-i adl ü sadakât müncelî
Ehl-i şirretten vikaye eyliyor her beldeyi
Kevkeb-i fikrinde envâr-ı adâlet müncelî
Kilk-i zerrinle yazılsa nâmı târihe sezâ
Görmedim "Edhem" gibi bir nûr-ı gayret müncelî
Sâye-i feyz-i "Hamid'i" de ulüvv-i şöhreti
Nâmını ifâ eder, eyler hakikat müncelî
Ber-karâr olsun cihânda sâye-i "Abdülhâmid"
Sâyesînde kevkeb-i ikbâl-i millet müncelî
Fart-ı himmetle kuvâ-yı harbi müzdâd eyledi
Müncelîdir feyz-i istikbâl-i devlet müncelî
Kuvvet-i satvet ile a'dâyı münkad eyliyor
Devr-i adl ü şevketinde şân ü kudret müncelî
Müjde-i feth ü zaferle rûz ü şeb olmaktadır
Çehre-i millet de envâr-ı meserret müncelî

Nâmını millet değil âlem bile takdis eder
Sâye-i adlinde envâr-ı saâdet müncelî
Âlemi gördüm menâkıb-hânı ben "Muhsin" gibi
Dâima pîşinde olsun şem'-i nusret müncelî
Şevket ü satvet ile olsun safâ-yı bâl ile
Taht-ı Osmanîde ol mihr-i hilâfet müncelî

Muhsin[227]

-II-

Târîh-i Feth-i Yûnân be-himmet-i Şâh Abdülhâmid Hân

(Eser-i hâme-i: Hayret)

Ey bâd-ı müşkîn-i sabâ!
Sâz anberîn ahrâm-râ;
Tâ'if şev an beytî ki hest-
Mesken-i şeh-i İslâm-râ

Ey nefha-i rabb-i azîz,
Ey bâd anber rîz! Hîz
Bâ acz u âdâb u temîz
Her subh-râ her şâm-râ

Ez cânib-i İslâmiyân
Şev ey sabâ anber-feşân
Mî-rev sûy-ı ân "âstân"
Mi-büs ân akdâm-râ

Bâ sad şagaf lebbeyk gû,
Biguzer be-sû-yı zıll-ı û,
Şâhî ki ferzendî çu û,
Ni mâder-i eyyâm-râ.

[227] *Asır*, Sayı:181, 24 Mayıs 1313/5 Muharrem 1315, s. 4'den naklen Ülgen, *a.g.t.*, s. 153-154.

Zıll-ı hudâ-yı lem yezel,
Kez satveteş lerzân düvel,
Mesûd bahteş ez-ezel
Âgâz-râ encâm-râ

Sultân-ı dîn Şâh-ı sa'îd,
"Sânî" lakap Abdülhâmid,
Kez ü be-Yûnân resîd
Vez Mustafâ asnâm-râ

Ber-perçemeş âşık "zafer"
Ez lütf-ı Hak tâceş be-ser,
Hâsıl şeved feth ez-eser-
Hâsıyet, în samsâm-râ

Yûnân be-hod mağrûr şod,
"Zulmet" be-cenk "nûr" şod,
Hasm-ı Süleymân-mûr-şod
Rübe adüvv-i zargâm-râ

Bud sulhcû çün şâhrâd,
Ender tam' Yûnân fütâd;
Şeh nîz emr-i cenk dâd-
Şîrân-ı hûn-âşâm-râ

Fermân-ı Sultân çun kazâ
Cârî şod ez-behr-i gazâ
Efvâc mânâ- ejdihâ-
Cûyâ zi-gayret nâm-râ

Ta'yin şod ez-behr-i rezm,
Leşker keşî bâ akl u hazm,
Rüstem dil u İskender azm,
Hoşbaht hoş fercâm-râ

Devletme'âb Edhem Pâşâ,
Serdâr, bâ-ılm u vefâ,
Dârâ-yı dâniş, pür zekâ,
Zibende her en'âm-râ,

Ez harbet-i dîn perverân,
Yûnân şod ez hâb-ı girân,
Efkâr-ı hâm-ı serverî
Ez-ser fütâd ân hâm-râ,

Zed kahr-ı Sultân cûş eğer,
Lûtfeş şod ez-pey cilveger
Mandî zî-Yûnân kes eser?
Dâdî çu hukm-i i'dâm-râ.

Târîh-i in feth-i mübin,
Bi-nuvişt "Hayret" in çünîn:
Abdülhamîd Hân-ı duvvum
Efzûd Câh-ı İslâm-râ[228]

-III-

Mükemmmel Dâsitan-ı Zafer

Cami'de okunur Kur'an-ı Kerim
Deyüp Bismillahirrahmanirrahim
İşin asân eder Vallahülazim
Her kim evvel ana ism-i Hüdayı

Şevket-me'ab Sultan Abdülhâmid Han
Enva'i sürûr bihaddi ihsan
Bahş eyledi bize ol gazi Sultan
Müşerref eyledi bütün dünyayı

[228] *Ma'lumât*, VI, Sayı:141, 24 Safer 1316/2 Temmuz 1314, s. 419-420'den naklen Ülgen, *a.g.t.*, s. 329-331.

Edhem Paşa geldi meydan-ı harbe
Askere buyurdu korkmayın asla
İstirahat edin var asker burda
Teneffüs ediniz biraz havayı

Asker dedi Paşam rica ederiz
Biz ceng-ü cidalde rahat ederiz
Ölür isek de helal ederiz
Bizler almalıyız iş bu tabyayı

Gazi Osman Paşa hem Edhem Paşa
Nüfusları geçer dağlara taşa
Korkmaz bu aslanlar salar ataşa
Memnun eylediler bugün dünyayı

Hakk ömürler versin Hünkarımıza
Ol velinimet hakanımıza
Gazi Abdülhâmid Han Sultanımıza
Nusret ver şad eyle daim İlahi

Selanikli Felek Mehmet[229]

-IV-

Hani sen harb diyordun bu firarın ne demek
Hani evvelki çalımlar hani kesmek biçmek

İşte laşey dediğin satvet-i Osmaniye
İktihamıyla seni zir-ü zeber kılsa gerek

[229] Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 54-62.

Daha dün aldın a Yunan bu kraliyeti sen
Arslana karşı durur mu acaba yavru köpek

Sayemizde büyüdün kafir-i nimet çıktın
Bu cezadır sana İsa tarafından bi-şekk

İki maksad gözetir harbden erbab-ı vukuf
Gayre gayret sana bir ders kifayet bu kötek

Edhemin (Edheme) kabil mi dayansın düşman
Onların haddini bildirir ezerek çiğneyerek

Ey kumandan-ı mehabet fikeni kalb-u adu
Etti intac-ı emel sarf edilen bunca emek

Atına bin de hücum et seni bekler Atina
Seni takdir ediyor (Şah-ı cihan) ins-ü melek

O şeh-i ehl-i magazi o (Hamid-eş-şiyemin)
Hükmüne ram ola hep ehl-i zemin ehl-i felek

Erkân-ı Harp Kologası Vahyi Bey[230]

-V-

Yürüdü saf saf olup cünd-i vega
Tırnova'dan ovadan atlı yaya

Yenişehir'e doludizgin girdi
Edhem-eşheb Edhem Paşa[231]

İhsan Bey

[230] Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 91-92.

[231] Kasım b. Ahmet, *a.g.e.*, s. 114.

-VI-

Hamiyet-i Osmaniye Edhem Paşa Hazretleri Lisanından

Bu bir meydan-ı nikbettir fakat bir levhi ibrettir
Zebûn-ı pâmâl eden zâlimlere encâm-ı cür'ettir

Nedâmet çekme ey düşmen ki kasdın su'i-niyettir
Garibin âhı kalmaz yerde kanûn-u adâlettir

Garib imhâsına aklınca bir fırsat kazandındı
Yetim efganını âvâze-i mutrib mi sandındı

Girid'i yaktınız ma'mure-i mülkü harab oldu
Akan hûn-u âb-ı meserret yerlere mânendi âb oldu

Ciğerler yaktınız aks-i felekte sûz tâb oldu
Cezîre hâsılı deryâda kandan habâb oldu

Hazer tehzîze gitme dâmen âfâkını ey bâd
Hurûşân olmasun tufân-ı dem aks etmesün feryad

O mâsumun ki uğrardı vücudu tığ-ı nâgâha
Olurdu âh-ı meyûsânesi peyveste Allah'a

Semâlar ma'kes oldu tâ seher feryâd-ı vây vâha
Kalır mı nâ-müessir âh-ı mazlumane bed –hâha

Söner mi rüzgârın mevce-i bâd-ı bahârından
O âteş kim çıkar mazlûm bir bîkes mezârından

Hayâl-i hâm ile kasd-ı yetimân ettiniz yer yer
Akan hûn-ı yetimi misl-i tûfân ettiniz yer yer

Semây-ı hûn ile alûde-dâmân ettiniz yer yer
Ocaklar yıktınız evler perişan ettiniz yer yer

Hazer lâzım iken mazlûmun âh-ı intikâmından
Sizi nâ-leşker ikâz etmedi gaflet-i menâmından

Ne âh ü nâleden te'essür hâsıl ne nasîhatten
Mü'essir olmadı bir çâre-i istimdâd ü re'fetten

Geçüp maktûlünüz mecrûhunuz şemşir-i satvetten
Yaman ahvâliniz şimdi misâl oldu kıyâmetten

Fakat lütf-ı mürüvvettir yine tedmîrin encâmı
Muvakkirdir muallâdır bugün Osmanlılık nâmı

Esire hastaya cevreylemek Yunan-ı adettir
Esiri hastayı tatyîb ise hükm-i mürüvvettir

Bu mecrûhlar ki Yunan'da nigûn-sârı nedâmettir
Karîn-i lütûftur âsûde-i zıll-i himâyettir

Bizi kasd etti bizden şerm-sâr olsun
Bizim merhemle dağ-ı ızdırabı iltiyâm bulsun

Li-emrin iktizâ eylerse etmek düşmeni tedmir
Sevâikden alır renk tehâcüm eylemez taksîr

Zâife zıll-ı şefkattir adûya âteşîn şemşîr
Bu beyt eyler ulüvv-i câhını Osmaniyânın tefsîr

Peyâm-ı rîz-i eceldir sillesi meydân-ı heycâda
Devâsâz-ı adûdur sâyesi vakt-i temennâda[232]

[232] Mahir Mehdi, *a.ge.*, s. 153-155.

SONUÇ

Buraya kadar Gazi Ethem Paşa'nın askeri ve siyasi hayatını, kişiliğini bütünüyle ve kaynakların izin verdiği derinlikte incelemeye çalıştık. Gazi Ethem Paşa, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında önemli askeri ve mülki hizmetleri yerine getirmiş, mühim şahsiyetlerden birisidir. Onun hayatıyla ilgili yaptığımız çalışmalar, bizim aşağıdaki sonuçlara ulaşmamıza imkan sağlamıştır.

Gazi Ethem Paşa, döneminin sıkıntılarını yaşadığı gibi, çağın gelişmelerinden de yararlanmıştır. Yararlandığı imkanların başında hiç kuşkusuz eğitimi gelir. O sıbyan mektebiyle başladığı tahsil hayatını modern eğitim kurumları olan Dar'ül Maarif ve Mekteb-i Harbiye'de tamamlamıştır. Almış olduğu bu eğitim yakınlarının kendisine sağladığı imkanlarla da birleşince devlet kademelerinde hızla ilerlemesine yardımcı olmuştur.

Gazi Ethem Paşa, II. Abdülhâmid ile -bazı istisnalar hariç- sürekli iyi ilişkiler kurmuştur. Onun hayatının bu özelliği mizacı, mensubu bulunduğu ailesi ve yaptığı evlilikle de ilişkilidir. Yaşadığı dönemin özellikleri dikkate alınırsa II. Abdülhâmid'e yakın ya da uzak olmanın insan hayatının belirlenmesinde ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir. Ethem Paşa, meslek hayatında başarılı bir insandır. Onun başarısında sadakati ve iyi eğitiminin etkisi olduğu gibi, disiplinli çalışması, duygularından çok aklıyla hareket etmesi ve vatanperverliğinin de etkisi vardır.

Gazi Ethem Paşa'nın hayatında genç bir binbaşı iken Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme olayına katılmasının önemli bir yeri vardır. Bu olayda Dolmabahçe Sarayı'nı koruyan muhafızlardan olması, yapılan planın başarıyla sonuçlanmasında etkili olmuştur. Ethem Paşa'nın bu olayda beraber hareket ettiği subaylarla ilişkisi hayatı boyunca kendisini hissettirmiştir. Özellikle Süleyman Paşa ile yakınlığı terfilerinde bile rol oynamıştır.

Askerlik kariyerinde ilk önemli görevi, hiç kuşkusuz Girit Komutanlığı'dır. Ethem Paşa'nın Girit'e Halepa Sözleşmesi'nden sonraki Hıristiyan Valiler döneminde komutan olması sorumluluklarının bir kat daha artmasına neden

olmuştur. Çünkü, bu dönemde Girit'i Yunanistan'a ilhak etme çabaları hızlanmış, adada karışıklıklar artmıştı. Girit'teki Hıristiyan valilerin bir kısmının Osmanlı Devleti'nin menfaatinden çok başka misyonların peşinde koşmaları, Ethem Paşa'nın vazifesini daha da önemli kılmıştır. Ethem Paşa, 9 yıl süren Girit Komutanlığı döneminde karışıklıkları önleyerek Girit'in Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasında önemli vazifeler ifa etmiştir.

Ethem Paşa'nın hayatında önemli yer işgal eden memuriyetlerinden birisi de Arnavutlar'ın yaşadığı yerlerdeki görevleridir. Ethem Paşa'nın bu bölgeye atanması, Berlin Antlaşması şartlarına göre, Balkanlar'daki dengelerin Arnavutlar'ın aleyhine dönmeye başladığı zamana rastlamıştır. Bu sırada Karadağ'ın Berlin Antlaşması'ndan kaynaklanan hukukî durumdan dolayı toprak istemesi, sınırda sürekli devam eden çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak bir de Arnavutluk'taki kan davaları düşünülürse, Ethem Paşa'nın meşgul olduğu karışıklıkların boyutları anlaşılabilir. İşte Ethem Paşa Kosova ve çevresinde bütün bu sorunların çözülmesi için çaba sarfetmiş ve büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Gazi Ethem Paşa'nın hayatının önemli bir kısımını geçirdiği isyan bastırma olaylarında kendisinin uzlaşmacı ve şiddetten yana olmayan kişiliğini ortaya çıkarmıştır. Onun bu özelliği uğraştığı eşkiyaların kısa sürede itaat etmesine yardımcı olmuştur. Kosova'dan sonra gittiği Halep'de de aynı özelliğinden dolayı Dürziler'i kısa sürede itaat ettirerek bölgedeki karışıklıkları önlemiştir. Maraş bölgesinde çıkan Zeytun Ermeni ayaklanmasında da uzlaşmacı yanı ağır basarak isyanı uzlaşma yoluyla sonuçlandırmıştır. Bu sırada Batılı devletlerin Ermeniler'i korumak için, yapılan katliamları görmeyen anlayışlarını sürekli Bâb-ı Âlî'ye bildirerek olayın iç yüzünün İstanbul tarafından daha iyi görülmesine yardımcı olmuştur. Halep bölgesinde yaptığı bu çalışmalardan sonra müşîr olan Gazi Ethem Paşa, olayların siyasi derinliklerini de sezerek bölgede Ermeniler'in karışıklık çıkarma çabalarına engel olmaya çalışmıştır.

Hiç kuşkusuz Gazi Ethem Paşa'nın hayatının en önemli olayı Osmanlı-Yunan Savaşı'ında kazandığı başarısıdır. Yaklaşık bir ay içerisinde Alasonya'dan Termopil geçidine kadar olan bölgeleri alarak, bütün askerlik uzmanlarının takdirini kazanmıştır. Bu savaş sonrasında uzun süren mütâreke döneminde, İstanbul'a yazdığı telgraflarla barış için acele edilmesi gerektiği konusunda ısrarlarıyla kazanımların kaybedilmemesini sağlamaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan sonra, kendisine Gazilik ünvanı

verilerek son dönem Osmanlı târihinin üç gazisinden birisi olma şerefini kazanmıştır. Gazi Osman Paşa ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan sonra, üçüncü gazi olarak *Teselya Kahramanı* sanıyla anılmaya başlamıştır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Ethem Paşa'nın Gazilik ünvanını almasının fazla ön plana çıkarılamadığı dikkat çekmektedir. Özellikle yaşadığı dönemin yazışmalarında Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Gazilik ünvanlarıyla adeta özdeşleşmiş oldukları halde, Gazi Ethem Paşa, bu özelliğiyle önplana çıkmamaktadır. Bu durumu II. Abdülhâmid'in 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın şerefini kimseyle paylaşmak istememesiyle ilgili açıklamak mümkündür.

Gazi Ethem Paşa, hayatının son aylarında yine bir isyan olayını bastırmak vazifesiyle karşılaşır. 31 Mart Olayı'nda asi askerlerin itiraz edemeyeceği bir isim olan Gazi Ethem Paşa Harbiye Nâzırı yapılmıştır. Ethem Paşa 17 gün süren bu görevinde uzlaşmacı kişiliğini yine ön plana çıkararak ortalığı yatıştırmaya çalışmıştır. Ethem Paşa hem asi askerlerin yatıştırarak çatışma eğilimlerini yok etmiş, hem de Hareket Ordusu ile diyalog kurarak İstanbul'a fazla can kaybı olmadan girmelerine imkan hazırlamıştır.

Gazi Ethem Paşa söz değil iş adamı olması, vatanseverliği, mesleki başarısı ve insanlara karşı iyi davranması ile büyük bir asker ve devlet adamı olarak târihimizdeki yerini almıştır. O yaptığı hizmetlerle her zaman saygıyla anılmaya değer bir şahsiyettir.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşiv Malzemeleri

A) ATASE Arşivi

Osmanlı-Rus Savaşı Fonu (ORH.)

105/92-1; 105/92-2; 13/125-1; 13/125-2; 103/174-1; 34/38-1; 114/15-2; 103/66-1; 103/69/1; 106/175-1; 2-10/832; 114/14-2; 107/84-1; 107/84-4;100/42-1-2; 111/129.

Osmanlı-Yunan Savaşı Fonu (OYH.)

62/31; 1/1-1; 1/2-2; 1/2-3; ½-29-2; ½, 32; 9/4; 9/5; 9/7; 9/8; 9/12; 111/6; ½-44; 15/30-2; 15/30-4-12; 15/30-4-14; 15/30-4-10; 40/145-12-119; 40/145-9-5; 40/145-9-4; 40/145-9-7; 40/145-9-8; 40/145-9-12; 40/145-20; 40/145-22-6; 40/145-22-8.

B) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

B.E.O. Sadaret Evrakı (A.MKT.MHM.)

606/12-1; 606/12-2; 606/12-3; 606/12-4; 606/12-5; 606/12-6; 606/12-7; 606/12-8; 606/12-9; 606/12-10; 606/12-11; 606/12-12; 606/12-13; 606/12-14; 616/47-1; 616/47-2; 497/3-1-3.

B.E.O. Vilayetlerden Gelen-Giden (NGG.)

Halep-Gelen

290/26; 290/137; 290/146; 290/4; 290/37; 290/41; 290/45; 290/42; 290/35; 290/32; 290/34; 290/31; 290/29; 290/21; 290/26; 290/24; 290/17; 290/18; 290/22.

Harbiye-Gelen

216/6/24-613/518; 216/6/24-656/552; 216/6/24-673/567; 216/6/24 -572/527; 221/6/29-234/247; 220/6/28-59/2146; 220/6/28-409/274; 220/6/28-412/383.

Meclis-i A'yân Giden

521/11/4-276051/8; 521/11/4-275789/5.

Girit'in Fihrist Defteri

986/62/1-6819

İradeler (İ.)

İrâde Askeri

15; 15/3; 15/2; 42/1; 42/2; 49; 54/1; 54/2; 11/1; 11/2; 45.

Dosya Usulü İrâdeler (DUİT.)

24/53-1-13; 4/5-1; 4/4-1; 4/4-2.

Girit

1187-1,2,5; 1094-1-19; 1222-1-13.

İrâde Yunanistan

822; 823; 829; 843; 847; 850; 851; 857; 867; 879/17; 867; 908; 951; 920/1; 920/2; 920/3; 925/1; 925/2; 925/3; 925/4; 938/1; 938/2; 960; 971; 972; 1010/1; 1010/2; 917-1-4; 950-1-3; 904; 905; 928; 997; 995; 992; 994; 919-1-2.

İrâde Dahiliye

65; 14-1-4; 46-1-3; 56-1-2; 52-1-2; 62444; 62648; 62709.

İrade Hususi

143; 43; 52; 32; 373-7; 4; 143; 30; 108; 109.

Mabeyn İrâdeler (MB.İ.)

58/57.

Taltifat İrâdeleri

66-1; 66-2; 66-3; 168; 37; 94; 56; 23; 100.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.)

126/53; 126/55; 126/62-1; 127/4; 127/3; 127/7; 127/1; 127/2; 127/10-1; 127/10-2; 127/9; 88/12; 129/78.

Hariciye Siyasi (HR.SYS.)

2810/2-54,73,85,141,149,343,177,321,322.

Ali Fuat Türkgeldi'nin Mirasçılarından Satın Alınan Evrak Kataloğu (HSD.AFT.)

10/44.

Sicil-i Ahvâl Defterleri (S.A.)

26/97.

Yıldız Evrakı (Y.)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

114/34; 6/13; 6/35; 114/1; 114/5; 114/8; 114/9; 114/6; 114/7; 114/10; 7/122; 114/6; 56/9; 78/33; 119/3-1-3; 119/3-1-3.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

128/52; 23/14-1; 23/14-2; 22/19-2; 9/52-1; 9/52-2; 9/52-3; 26/76; 26/54-1; 26/54-2; 29/44; 31/78-2; 47/87-4; 47/87-1; 47/87-2; 47/87-6; 47/87-3; 47/87-4; 47/87-5; 48/3; 49/66; 61/132; 61/124-1; 61/124-2; 9/54-1; 62/5-2; 62/5-3; 62/23; 62/91-1; 62/91-2; 66/3; 60/5; 81/51; 95/31-1; 95/19-2; 95/19-3; 108/97; 109/45; 107/63; 10/76-16; 110-20; 110/20-8; 110/20-10; 110/20-5; 110/20-7; 110/20-9; 110/20-1; 110/20-3; 110/20-4; 47/87; 110/172; 111/14; 111/16; 116/67; 118/62-3; 118/62-1; 118/62-2; 123/126; 11/47-1; 11/47-2; 116/42; 124/80; 125/49; 135/29; 128/26/127/25; 127/4; 124/72; 185/96.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y.A.HUS.)

372/69; 374/95; 373/16; 387/32-1-2; 375/13; 373/29; 372/60; 387/32/3; 380/54; 374/47; 375/69; 366/81; 366/77; 353/66.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.RES.)

36/6; 78/74-1; 78/74-2; 86/20-6; 86/20-7; 86/20-12; 86/20-13; 86/32; 86/32-2; 86/32-3; 86/83-7; 86/83-6; 86/83-2; 86/83-3; 86/84-1-6; 86/85-1; 86/85-2; 86/85-3; 86/85-4; 86/90; 86/90-4; 86/98-3; 86/98-2; 86/90-1; 86/90-2; 86/90-3; 86/90-5; 86/90-6; 86/90-11; 86/90-8; 86/90-9; 86/103-1; 86/103-2; 86/103-3; 86/103-4; 86/103-5; 86/103-6; 86/103-7; 86/103-8; 87/60-1; 87/60-2; 88/117; 87/18; 87/13-1-3; 86/102-1-11; 86/99-1-5; 88/97; 88/92-1-2; 88/87-1-7; 87/48-2,3,5,6,8,9; 90/45-2; 86/99-5; 87/14; 87/69-1-26; 86/102-7; 85/73-1-3; 86/8-1-4; 87/55; 86/15-1-9; 86/21-3,4; 86/84-1-5; 87/48-1-7;87/55; 87/58.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye (Y.PRK.HR.)

24/12.

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (Y.MTV.)

159/173; 160/149; 161/36-2; 178/19; 178/20; 178/40; 178/37; 178/48; 161/16; 160/202-1-2; 162/27-1; 162/27-2; 162/14-1; 162/208; 162/218; 163/83; 162/49; 163/6; 164/88-2; 165/224; 164/163-1; 164/163-2; 167/44; 167/184; 173/132; 177/189; 252/212-1-2; 252/261; 266/51-1; 285/135-1; 302/15; 29/62-1; 29/62-2; 34/3; 38/54-1; 38/54-2; 38/54-3; 38/84; 39/53-1; 39/53-2; 38/39; 63/73; 89/93; 147/55-1; 151/192; 154/8-2; 154/131; 151/192; 156/58-2; 156/58-3; 153/63; 156/87; 155/163-2; 155/163-7; 155/186-2; 155/163-1-6; 156/27-1; 156/27-2; 157/112; 155/186-1; 155/186-3; 155/186-4; 155/186-5; 156/40; 156/58-1; 156/58-7; 156/145-1; 156/145-2; 156/85-1; 156/85-2; 156/198; 156/117; 155/226-1; 155/226-2; 15/104; 156/12-1; 156/12-2; 156/12-3; 157/12-1; 157/12-2; 157/104-1; 157/104-2; 157/105; 157/10; 157/43; 157/52; 157/22; 157/45; 157/99; 157/143; 157/144; 157/145; 157/103; 157/98; 157/97; 157/101; 157/60; 157/151; 157/153; 157/105; 157/119; 157/60; 157/148; 151/192; 156/87-8; 155/226-1; 155/226-2; 157/104; 163/180; 166/33; 159/56-2; 157/104-1; 157/104-2; 157/156; 158/115-1; 158/115-2; 158/89; 162/129; 159/56-2; 158/193; 159/168; 159/101; 65/8; 65/36; 43/55-1; 43/55-2; 44/14-1; 44/14-2; 44/36-1; 44/36-2; 44/36-3; 44/36-4; 44/36-5; 49/112; 51/63-1; 51/63-2; 60/44-1-3; 60/46-1; 60/46-2; 63/42; 64/88-1-7; 95/59-1-2; 80/23-1-2; 79/92-1-2; 79/169; 69/51; 64/129-1; 64/129-2; 64/129-3; 157/112; 157/111; 157/82-1-2; 252/261; 166/4; 178/24; 156/133; 155/62;

177/260; 177/245; 178/1; 175/185-1-5; 175/185/4-14; 157/118; 157/103; 157/101; 157/99; 156/154; 157/45; 157/60; 157/97;157/98; 156/90; 157/148; 157/144; 157/143; 157/119.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnallar (Y.PRK.AZJ.)

22/60.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Dahiliye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.DH.)

7/40-1; 7/40-2; 7/40-11; 7/40-12.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.)

11/58; 8/39; 3/14; 11/16.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK.)

53/23; 15/68; 23/25; 45/79-2; 45/79-1; 46/57-1; 46/57-2; 46/57-5; 52/122; 27/9; 50/78; 54/60; 52/57; 31/65; 54/23.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.PT.)

12/134-2; 13/80; 14/58; 13/107; 12/135; 12/172; 15/59; 13/62; 13/36; 12/153; 12/145; 12/143; 12/127; 12/121; 12/97; 12/88; 12/86; 12/61; 12/31; 11/84; 11/24.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A.)

10/76-49; 10/76-13; 10/76-15; 10/76-11; 10/76-12; 10/76-14; 10/76-1; 10/76-2; 10/76-6; 10/76-7; 10/76-8; 10/76-9; 11/49.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.)

39/21; 39/35; 37/2; 39/10.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.)

34/30; 3.

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.)

7/12; 8/81; 9/32-1; 9/32-2; 9/54-1; 9/54-2; 9/54-3; 9/63-1; 9/63-2; 9/63-3; 9/63-4; 23/9; 16/45; 10/14-1; 10/14-2; 10/14-3; 10/14-4; 10/14-5; 10/14-6; 10/14-7; 10/14-8; 10/14-9; 10/14-10; 19/6-1; 19/6-2; ; 19/6-3; 19/6-4; 19/6-5; 19/6-6; 19/6-7; 19/6-8; 19/6-9; 19/6-10; 19/6-11; 19/6-12; 7/12; 14/39.

C) Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Gazi Ethem Paşa dosyası

1325-233

D) Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri

II. Eserler

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Harp Târihi Broşürü, Ankara, 2000.

1897 Türk Yunan Harbi, Haz. Genelkurmay Askeri Târih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi: 25, 1982.

Abdurrahman Şeref, *Gazi Ethem Paşa*, y.y., t.y. (Bu eser TTK yazmaları arasında bulunmaktadır.)

_____, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Târihi*, II. Meşrutiyet Olayları, Haz. Prof. Dr. Bayram Kodaman-Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Ankara, TTK Basımevi, 1996.

_____, *Sultan Abdülhâmid-i Saniye Dair*, (Sultan Abdülhâmid-i Han-ı Sani: Suret-i Hal'i) İstanbul, Hilal Matbaası, 1918.

_____, *Târih Konuşmaları*, İstanbul, Kavram, 1978.

Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara, TTK Basımevi, 2000.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal, 1995.

Ahmed Saib, *Son Osmanlı-Rus Muhârebesi*, Mısır, Hindiyye Matbaası, 1327.

_____, *Târih-i Sultan Murad-ı Hamis*, Mısır, Hindiyye Matbaası, 1326.

_____, *Vaka-i Sultan Abdülaziz*, Mısır, Hindiyye Matbaası, 1326.

Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980.

_____, *Tezakir*, Haz. Cavid Baysun, Ankara, TTK Basımevi, 1991.

Ahmet Midhat, *Plevne Müdafaası*, İstanbul, 1326.

_____, *Yunanistan*, İstanbul, Kitabhane-i Târih, 1298.

Akçora, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.1994.

Akşin, Sina, *31 Mart Olayı*, Ankara, İmge, 1994.

Aktepe, M. Münir, "Kosova", *İA.*, C:VI, İstanbul, 1977, s.869-876.

Ali Fuat, *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus Seferi*, C:I, Dersaâdet, Kitabhane-i İslâm ve Askeri, 1326.

_____, *Osmanlı-Rus Seferi, Şıpka ve Plevne Muharebatı*, C:II, Dersaâdet, Kitabhane-i İslâm ve Askeri, 1325.

_____, *Osmanlı-Rus Seferi, Üçüncü Plevne, Plevne'nin Sükutu*, C:III, Dersaâdet, Kitabhane-i İslâm ve Askeri, 1326.

Ali Haydar Emir, *Girit İhtilali*, Gamsız Hasan Bey Erkadiyi Nasıl Batırdı?, İstanbul, Deniz Matbaası, 1931.

Alpan, Necip P., *Ludhja Shoıptare e Prızrenıt, Prizren Arnavut Birliği, 10 Hazıran 1878*, Ankara, Çağdaş Basımevi, 1978

ATASE, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1983.

Aydın, Mahir, "Doksanüç Harbi", *TDV.İA.*, C:IX, İstanbul, 1994, s.498-499.

Basgün, Necla, *Türk Ermeni İlişkileri, Abdülhâmid'in Cülüsünden Zamanımıza Kadar*, Ankara, San Matbaası, 1970.

Başbakanlık Arşiv Araştırma Kurulu, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, C:34,37, İstanbul, 1992.

Baysun, M. Cavid, "Muhtar Paşa", *İA.*, C:VIII, İstanbul, 1979, s.516-532.

Bayur, Hilmi Kamil, *Sadrazam Kamil Paşa*, -Siyasi Hayatı-, Ankara, Sanat Basımevi, 1954.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Târihi*, C:I, Kısım:2, İstanbul, TTK Basımevi, 1983.

Bilge, Mustafa L., "Arnavutluk", *TDVİA.*, C:III, İstanbul, 1991, s.383-390

Bozbora, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, Arnavutluk Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997.

Bülkat, Esad, *1897 Seferinde Yanya Kolordusu*, ATASE Bşk. Arş., Ankara.

Büyüktuğrul, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Târihi ve Cumhuriyet Donanması*, C:III, İstanbul, 1983.

Çalyan Karabet, *Adana Vakası ve Mesulleri*, Dersaâdet, Artin Asodoryan Matbaası, 1325.

Dağlı, Yücel-Üçer, Cumhure, *Târih Çevirme Klavuzu*, C:V, Ankara, TTK Basımevi, 1997.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Târihi Kronolojisi*, C:IV, İstanbul, 1955.

_____, *Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası*, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1986.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhâmid Dönemi* (1876-1909), Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Devlet-i Âliyye ve Yunan Muhârebesi Hakkında Müdavele-i Efkar, Çev. Abdi Tevfik, Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1315.

Devlet-i Âliyye ve Yunan Muhârebesi, 5 Nisan 1313-20 Haziran 1313 Târihleri Arasındaki Olaylar, y.y., t.y. (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma).

Driault, Edouard, *Şark Meselesi*, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar, Çev. Nafiz, İstanbul, Muhtar Halid Kitabhanesi, 1328.

Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyyesi, Haz. H. Erdoğan Cengiz, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.

F. Von Goltz, *Osmanlılar Muhârebelerini Nasıl Kaybettiler*, İstanbul, Sancakciyan Matbaası, 1331.

_____, *Osmanlı-Yunan Seferi*, Müt: Yakup Şevki, Dersaâdet, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Osmanî Matbaası, 1326. (Bu eser latin harfleriyle de

yayınlanmıştır: F.Von Goltz: Osmanlı-Yunan Seferi, Haz. İbrahim Yılmazçelik, İzmir, Akademi Kitabevi, 2001).

Gencer, Ali İhsan, "Ayastefanos Antlaşması", *TDV.İA.*, C.IV, İstanbul, 1991, s.225

_____, "Ermeni Sorununda Dış Etkenlerin Rolü", *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 24-25 Mayıs 2001, İstanbul, Üniversite Yayın No:4305, 2001, s.67-75.

_____, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Ankara, TTK Basımevi, 2001.

_____, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabûlü Meselesi", *Armağan Kanun-ı Esasî'nin 100. Yılı*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:423, 1978, s.183-189.

_____, "Tanzimat Fermânı (1839)'dan 1876'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târihi*, C:XI, Konya, 1994, s.431-521.

Gencer, Ali İhsan-Özel Sabahattin, *Türk İnkılap Târihi*, İstanbul, 1991.

Girid Resmolu Maunahoyuzade Kasım Bin Ahmed: "Teselya Târihi", *1897 Türk-Yunan Savaşı, Teselya Târihi*, Haz. Bayram Kodaman, Ankara, TTK. Basımevi, 1993, s.1-78.

Girit Hailesi, 1., 2., 3. Cüz, Hanya, Yusuf Kağan Matbaası, 1313.

Girit İhtilali, İstanbul, Mekatib-i İslamiye Matbaası, 1314.

Girit Mazisi Hali İstikbali, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebuzziya, 1328.

Girit Vekayiine Atf-ı Nazar, Girit Muhibbi İnsaniyet Cemiyet-i İslamiyesi Tarafından Lisan-ı Fransevi Üzere Neşr Olunan Risalenin Tercümesi, Çev. M.C., Hanya, Yusuf Kağan Matbaası, 1313.

Girit, İstanbul, Artin Asodoryan Mahdumları Matbaası, 1328.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Dürziler", *İA*, C:III, İstanbul, 1977, s.665-680.

_____, "Midhat Paşa", *İA*, C:VIII, İstanbul, 1970, s.270-282.

_____, "Müşîr", *İA*, C:VIII, İstanbul, 1970, s.843-847.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, (Hayatı ve Eserleri) İstanbul, Sedat Simavi, 1933.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara, TTK Basımevi, 1985.

Hale, William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil, 1994.

Hocaoğlu, Mehmed, *Arşiv Vesikalarıyla Târihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, Ankara, Anda Dağıtım, 1978.

Hülagu, M. Metin, "Gazi Ethem Paşa", *TDVİA.*, C:XIII, İstanbul, 1996, s. 449.

_____, *Gazi Osman Paşa, (1833-1900), Askeri ve Siyasi Hayatı*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993.

_____, *Türk Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı Yunan Savaşı*, No:131, Kayseri, Erjiyes Üniversitesi Yayınları, 2001.

Hüseyin Kami Hanyavî, *Girit Târihi*, Cild-i Evveli, Dersaâdet, Mühendisoğlu Ohannes Matbaası, 1288.

Hüseyin Nesimi-Mehmed Behçet, *Girit Müslümanları'nın Nümune-i Felaketi*, 1312.

_____, *Girit Hailesi*, Dersaâdet, Ahmed Sakı Bey Matbaası, 1324.

İlter, Erdal, *"Ermeni Mes'elesi"nin Perspektifi ve Zeytun İsyanları (1780-1880)*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998.

İnal, Mahmut Kemal İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, C:I-IV, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982.

İ.Halil Paşa, *1876-1878 Osmanlı-Sırp Seferi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1934

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul, İletişim, 2001.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Târihi*, C.VIII, Ankara, TTK. Basımevi, 1963; C.IX, Ankara, 1999.

Kasım b. Ahmet (Girit Resmo'lu Mavnahoyuzade), *Teselya Târihi*-1313, Haz. Bayram Kodaman, Ankara, TTK Basımevi, 1993, s. 1-119.

Koçaş, Sadi, *Târihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul, 1990.

Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Târihimiz ve İttihâd ve Terakki*, İstanbul, Tan Matbaası, 1948.

_____, *İnkılap Târihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956.

Kuran, Ercüment, "Said Paşa", *İA*, C:X, İstanbul, 1980, s.82-86.

Küçük, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı* (1878-1897), İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Külçe, Süleyman, *Osmanlı Târihinde Arnavutluk*, İzmir, Ticaret Basımevi, 1944.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, TTK Basımevi, 1984.

Lowther, Gerard, *Türkiye 1908*, Çev. Halil Ersin Avcı, Çanakkale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Ofset Tesisleri, 2002.

Lûtfi Efendi, *Târih-i Lûtfi*, C: VIII, Dersaâdet, Sabah Matbaası, 1328.

Mahir Mehdi, "Bedreka-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir, (1314)", *1897 Türk-Yunan Savaşı*, Haz. Bayram Kodaman, Ankara, TTK Basımevi, 1993, s. 119-157.

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Haz: İsmet Miroğlu, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983.

Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Haz. Nurcan Fidan, Ankara, ATASE Yayınları, 1999.

Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, Artin Asodoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310.

Mehmed Hulusi, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferi*, İstanbul, Sancakciyan Matbaası, 1326.

Millas, Herkül, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul, İletişim, 1994.

Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Târihçesi*, Ankara Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Ongunsu, A. H., "Abdülhâmid II", *İA*, C. I, İstanbul, 1975, s. 76-80.

Osman Nuri, *Abdülhâmid-i Sani ve Devr-i Saltanatı*, C: III, İstanbul, İbrahim Hilmi Kitabevi, 1327.

Osman Senai, *Osmanlı Yunan Seferi, Dömeke Meydan Muhârebesi*, C: I-III, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1314.

Öz, Mustafa, "Dürzilik", *TDV.İA.*, C: X, İstanbul, 1994, s.39-48.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Târihi*, C: XII, İstanbul, Hayat Yayınları, 1967.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: I-III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Reşat Ekrem, *Osmanlı Muâhedeleri ve Kapitülasyonlar,* (1300-1920), Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

Reşid, *1293 Osmanlı-Rus Sefer-i Ahiri*, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1326.

Salışık, Selahattin, *Târih Boyunca Türk Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya,* İstanbul, 1968.

Sedes, İ, Halil, *Osmanlı Ordusu Savaşları,* 1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi, İstanbul, Askeri Matbaa, 1936.

_____, *1877-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı,* C: I, İstanbul, Askeri Matbaa, 1935; C: III, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937; C: V, İstanbul, Askeri Matbaa, 1938; C: VI, İstanbul, Askeri Matbaa, 1938; C: X, İstanbul, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, 1951.

_____, *Osmanlı Ordusu Seferleri, Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasi Olayları*, Başlangıç 1'nci ve 2'nci Kısım, İstanbul, Çituri Birâderler Basımevi, 1946.

Segnobos, Charles, *Târih-i Siyasi*, Asr-ı Hazırda Avrupa, Çev. Ali Raşid, C:1-III, İstanbul, Kanaat Kitaphanesi, 1324.

Shaw, Stanford J.-Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C:II, İstanbul, E Yayınları, 1983.

Sonyel, Salahi R, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk Ermeni Olayları*, Ankara, 1988.

Sun, Selim, *1897 (1313) Osmanlı-Yunan Harbi,* Ankara, Genel Kurmay Başkanlığı Harb Târihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No: 6, 1965.

Süer, H. Hikmet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1993.

Süleyman Paşa (Rumeli Harp Orduları Umum Kumandanı Merhum), *Hiss-i İnkılâp* (Yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hamis'in Cülüsü), İstanbul, Tanîn Matbaası, 1326.

Süleyman Tevfik, Abdullah Zühtü, *Devlet-i Âliye-i Osmaniye ve Yunan Muhârebesi,* İstanbul, Mihran Matbaası, 1315.

Süsheim, K., "Arnavutluk", *İA*, C:I, İstanbul, 1965, s. 573-592.

Tevfik (Selanikli), *Mir'at-ı Vukuat-ı Harbiye,* İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1313-1315.

Tugay, Asaf, *Abdülhâmid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler,* İstanbul, Okat Yayınevi, t.y.

Tukin, Cemal, "Girit", *İA,* C:IV, İstanbul, 1948, s. 791-804.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Târihi,* C:III, İstanbul, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.

Turan, Şerafeddin, "Plevne", *İA,* C:IX, İstanbul, 1964, s.570-572.

Türk Silahlı Kuvvetleri Târihi, C: I-III, Ankara, ATASE Yayınları, 1996.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye,* C:I-III, Ankara, TTK Basımevi, 1966.

Türkmen, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu Siyaset Çatışması,* İstanbul, İrfan Yayınevi, 1993.

Uçaral, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa,* İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.

_____, *Siyasi Târih,* İstanbul, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985.

Uras, Esat, *Târihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,* Ankara, Yeni Matbaa, 1950.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* Ankara TTK Basımevi, 1967.

Vecihi ve Rüfckası, *Musavver Târih-i Harp,* Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1315.

III. Hatıralar

Abdülhâmid, *Abdülhâmid'in Hatıra Defteri,* Haz. İsmet Bozdağ, İstanbul, 1986.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* C.I., İstanbul, Nehir, 1992.

Ahmet Muhtar Paşa, *Sergüzeş-i Hayatımın Cild-i Evveli,* Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, *Sergüzeşti Hayatımın Cild-i Sanisi,* İstanbul, Târih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlam ve Otuz Bir Mart Hadisesi,* Ankara, TTK. Basımevi, 1960.

Bartlet, Sir Smıth, (İngiltere Avam Kamarası Üyesi), *Teselya Meydan Harbinde* (La Guerre de Thessalie, Çev. Mehmed Ekrem-F. İskender, İstanbul, Libraire Malumat, t.y.

_____, *Teselya Marekesinde,* Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1315.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım,* C: I, İstanbul, Baha Matbaası, 1965.

Bigham, (Clive), *Teselya'da Osmanlı Ordusuyla,* Çev. Cemaleddin, Dersaâdet, İkdâm Matbaası, 1315.

Cemal Paşa, *Hatıralar* (İttihâd Terakki ve Birinci Dünya Harbi), Haz. Behçet Cemal, İstanbul, Selek Yayınları, 1959.

Hasan Rami Paşa, *Hatırat,* C:I, İstanbul, Artin Asodoryan Matbaası, 1324.

Herbert, F.W. Von, *Plevne Müdafaasında Bir İngiliz Zabitinin Hatıraları,* Çev. Nurettin Artam, Ankara, Ulus Basımevi, 1938.

İbrahim Edhem, *Plevne Hatıraları* (Sebat ve Gayet Kıyametten Bir Alamet), Haz. Seyfullah Esin, 1001 Temel Eser, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1979.

Kamil Paşa, *Hatırat-ı Siyasiye,* Cild-i Evveli, Kostantiniyye, 1326.

Kamil Paşa, *Kamil Paşa'nın Anıları,* Haz. Gül Çağalı-Güven, İstanbul, Arba, 1991

Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler,* İstanbul, 1328.

Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,* Ankara TTK Basımevi, 2002.

Mehmed Selahi, *Girit Meselesi,* 1866-1889, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1967.

Mahmut Şevket Paşa, *Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,* Arba, İstanbul, 1988.

Mizâncı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad,* İstanbul, Nehir, 1997.

Müfid Şemsi, Şemsi Paşa, *Arnavutluk ve İttihâd-Terakki,* (El Hakku Ya'lu Velâ Yu'la Aleyh), İstanbul, Nehir, 1995.

Mzali, Muhammed Salah-Pignon, Jean, *Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Hatıraları,* İstanbul, Nehir, 1997.

Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhâmid,* İstanbul, Güven Yayınevi, 1960.

Rıza Paşa, *Hulasa-i Hatırat,* y.y., 1325.

Süleyman Tevfik, *Teselya'da Bir Cevelan ve Dört Aylık Seyehatim,* Dersaâdet, Mahmud Bey Matbaası, 1315.

Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıratım,* İstanbul, Nehir, 1990.

Tahmisci-zade Mehmed Mâcid, *Girit Hatıraları,* Haz. İsmet Miroğlu-İlhan Şahin, İstanbul, 1001 Temel Eser, 1977.

Tahsin Paşa, *Abdülhâmid Yıldız Hatıraları,* İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931.

Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları,* Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim, 1994.

Topuzlu, Cemil, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım,* Haz. Cemalettin Topuzlu, İstanbul, Nobel Matbaacılık, 2003.

Ertürk, Hüsamettin, *2 Devrin Perde Arkası,* Haz. Samih Nafiz Tansu, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1957.

Türkgeldi, Ali Fuad, *Görüp İşittiklerim,* Ankara, TTK Basımevi, 1984.

Albay Talat, *Plevne Savunması,* Haz: Talat Yalazan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1997.

Tokgöz, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım,* Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim, 1993.

Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkiyalık Târihi ve Son Osmanlı Yönetimi,* Ankara, TTK Basımevi, 1999.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar,* Haz. Rauf Mutluay, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976.

Yunus Nadi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî*, Dersaadet, Matbaa-i Cihan, 1325.

IV. Tezler

Karacakaya, Recep, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Târihi Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Bingeli, Refet, *1897 Osmanlı Yunan Muhârebesi*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul, 1944.

Kurçeren, Seher Dilber, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Türk Basınına Yansıması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

Marmara, Cüneyt, *31 Mart Vak'ası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999.

Ölmez, Adem, *Târih Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 1996.

Özbilgen, Abdullah Hüsnü Erol, *Müşîr Süleyman Hüsnü Paşa, (1832-1892), Askeri ve Siyasi Hayatı Kişiliği Eserleri*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Ülgen, Erol, *1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Türk Şiirindeki Akisleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, İstanbul, 1993.

Yayla, Ali, *1312 Yunan Harbi Harekât-ı Askeriyesi ve Muharebatı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990 (Bu tez yukarıda tam künyesi verilen: 1313 Yunan Harbi Harekât-ı Askeriyesi ve Muhaberatı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazma No: 9919'nın transkripsiyonu olmaktadır.)

V. Süreli Yayınlar

A) Dergiler

Akbıyık, Yaşar, "Arşiv Belgeleri Işığında Zeytun Ermeni Meselesinin Halli", *Belleten,* C:LIV, Sayı:209, Nisan 1990, s.436-440.

Arslan, Ali, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası ile Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* Sayı:12, İstanbul, 1998, s.23-36.

Bayur, Hikmet, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", *Belleten,* C: XXIII, Sayı:90, Ankara, 1959, s.267-285.

Büyüktuğrul, Afif, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı İçin Yeni Belge", *Belleten,* C. XXXVI, Sayı:143 (Temmuz 1972), Ankara, TTK Basımevi, 1972, s. 313-331.

Çolaku, Şaban, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde, Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine, *XI. Türk Târih Kongresinden ayrıbasım,* Ankara, TTK Basımevi, 1994.

Gencer, Ali İhsan, "İhtilalci Ermenilerin 'Kaza İhtilal Teşkilatı' Talimatnamesi", *Târih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:XIII, (1983-1987), İstanbul, 1987, s.577-606.

Gencer, Ali İhsan - İpek, Nedim, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877) *Belgeler, Türk Târih Belgeleri Dergisi,* C:XV, Sayı 19'dan Ayrıbasım, Ankara, TTK. Basımevi, 1993.

Kurat, Yuluğ Tekin, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten,* C: XXVI, Sayı:103, Ankara, 1962, s.567-592.

Ortaylı, İlber, "19. Yüzyıl Sonunda Suriye ve Lübnan Üzerinde Bazı Notlar", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı:IV, s.89-113.

"Otuz Bir Mart İfadeleri", *Geçit Haftalık Aktüalite Dergisi*, Sayı: 2-12, 6 Mayıs-15 Temmuz 1966.

Özoran, Beria Remzi, "Teselya Savaşı" *Türk Kültürü*, Sayı: 110, Yıl: 10, Ankara, 1971, s.99-111.

Sertoğlu, Midhat, "Osmanlı Devleti'nin Kazandığı Son Harp Türk Yunan Savaşı 1897, (1313) *Türk Dünyası Târih Dergisi,* Sayı:10, İstanbul, 1987, s.32-40.

Sertoğlu, Midhat, "II. Abdülhâmid'in Tahttan İndirilişinin Gizli Kalmış Yanları", *Türk Dünyası Târih Dergisi,* Yıl: I, Sayı: 2, İstanbul, 1987, s.17-21.

Strauss, Johann, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanları'nın Abdülhâmid Devri'ndeki, İkinci Meşrutiyet Devri'ndeki ve İlhâktan Sonraki Faaliyetleri, *XI. Türk Târih Kongresinden ayrıbasım,* Ankara, TTK Basımevi, 1994.

Şıvgın, Hale, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:147, İstanbul, 2003, s.131-152.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair", *Belleten,* C:XX, Sayı:77, Ankara, 1956, s.103-174.

_____, "II. Sultan Abdülhâmid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten,* C:X, Sayı:40, Ankara, 1946, s.705-748.

B) Salnameler

Salname-i Askeriye (H.1307), İstanbul, Matbaa-i Ceride-i Askeriye.

Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye (1314), Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye.

Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye (H.1326), Matbaa-i Ahmet İhsan, 1323.

Salname-i Vilayet-i Halep (H.1312), Matbaa-i Vilayet.

Salname-i Vilayet-i Halep (H.1313).

Salname-i Vilayet-i Halep (H.1314), Matbaa-i Vilayet.

Salname-i Vilayet-i Halep (H.1315), Matbaa-i Vilayet, 1315.

Suriye Vilayetine Mahsus Salname (H.1313), Vilayet Matbaası.

C) Gazeteler

Hürriyet (İstanbul)

Sayı:15, (1 Rebiülahir 1327/8 Nisan 1325).

İkdâm (İstanbul)

Sayı:945, (8 Mart 1897); Sayı:960, (23 Mart 1897/20 Şevval 1314/11 Mart 1313); Sayı:919, (11 Nisan 1897/9 Zilkade 1314/30 Mart 1313); Sayı:986, (18 Nisan 1897); Sayı:987, (19 Nisan 1897/17 Zilkade 1314/7 Nisan 1313); Sayı:988, (20 Nisan 1897/18 Zilkade 1314/8 Nisan 1313); Sayı:989, (21 Nisan 1897/19 Zilkade 1314/1 Nisan 1313); Sayı: 990, (22 Nisan 1897); Sayı:992, (24 Nisan 1897/22 Zilkade 1314/12 Nisan 1313); Sayı:993, (25 Nisan 1897/13 Nisan 1313/23 Zilkade 1314); Sayı:996, (28 Nisan 1897/26 Zilkade 1314/16 Nisan 1313); Sayı:994, (26 Nisan 1897/24 Zilkade 1314/14 Nisan 1313); Sayı:997, (29 Nisan 1897/27 Zilkade 1314/17 Nisan 1313); Sayı:999, (1 Mayıs 1897/29 Zilkade 1314/19 Nisan 1313); Sayı:998, (30 Nisan 1897/28 Zilkade 1314/18 Nisan 1313); Sayı:1003, (5 Mayıs 1897/3 Zilhicce 1314/23 Nisan 1313); Sayı:1005, (7 Mayıs 1897/5 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313); Sayı:1005, (7 Mayıs 1897/5 Zilhicce 1314/25 Nisan 1313); Sayı:1004, (6 Mayıs 1897/4 Zilhicce 1314/24 Nisan 1313); Sayı:1006, (8 Mayıs 1897/6 Zilhicce 1314/26 Nisan 1313); Sayı:1007, (9 Mayıs 1897/7 Zilhicce 1314/27 Nisan 1313); Sayı:1008, (10 Mayıs 1897/8 Zilhicce 1314/28 Nisan 1313); Sayı:1007, (9 Mayıs 1897/7 Zilhicce 1314/27 Nisan 1313); Sayı:1009, (11 Mayıs 1897/9 Zilhicce 1314/29 Nisan 1313); Sayı:1020, (22

Mayıs 1897/19 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1313); Sayı:1017, (19 Mayıs 1897/16 Zilhicce 1314/7 Mayıs 1313); Sayı:1011, (20 Mayıs 1897/17 Zilhicce 1314/8 Mayıs 1313); Sayı:992, (24 Nisan 1897/22 Zilkade 1314/12 Nisan 1313); Sayı:994, (26 Nisan 1897/24 Zilkade 1314/14 Nisan 1313); Sayı:1000, (2 Mayıs 1897/30 Zilkade 1314/30 Nisan 1313); Sayı:1001, (3 Mayıs 1897/1 Zilhicce 1314/21 Nisan 1313); Sayı:1016, (18 Mayıs 1897); Sayı:1023, (25 Mayıs 1897/22 Zilhicce 1314/13 Mayıs 1313); Sayı:1019, (21 Mayıs 1897/18 Zilhicce 1314/9 Mayıs 1313); Sayı:1027, (29 Mayıs 1897/26 Zilhicce 1314/17 Mayıs 1313); Sayı:5569, (10 Zilhicce 1327/10 Kanunuevvel 1325); Sayı:5340, (8 Nisan 1909); Sayı:5341, (9 Nisan 1909); Sayı:5345, (1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327); Sayı:5342, (10 Nisan 1909); Sayı:5345, (1 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327); Sayı:5346, (2 Nisan 1325/23 Rebiülevvel 1327); Sayı:5349, (3 Nisan 1325); Sayı:5355, (9 Nisan 1325/1 Rebiülahir 1327/22 Nisan 1909); Sayı:5350, (17 Nisan 1909/4 Nisan 1325/27 Rebiülevvel 1327); Sayı:5354, (21 Nisan 1909/30 Rebiülevvel 1327/8 Nisan 1325); Sayı:5356, (2 Rebiülahir 1327/10 Nisan 1325/23 Nisan 1909); Sayı:5357, (3 Rebiülahir 1327/11 Nisan 1325/23 Nisan 1909); Sayı:5358, (5 Rebiülahir 1327/13 Nisan 1325/26 Nisan 1909); Sayı:5351, (5 Nisan 1325); Sayı:5352, (6 Nisan 1325); Sayı:5359, (27 Nisan 1909/15 Nisan 1325/8 Rebiülahir 1327); Sayı:5360, (29 Nisan 1909/16 Nisan 1325/9 Rebiülahir 1327); Sayı:5361, (30 Nisan 1909/17 Nisan 1325/10 Rebiülahir 1327); Sayı:5572, (13 Zilhicce 1327/13 Kanunuevvel 1325); Sayı:5564, (5 Zilhicce 1327/5 Kanunuevvel 1325); Sayı:5567 (8 Zilhicce 1327/8 Kanunuevvel 1325).

Neyyir-i Hakikat (İstanbul)

Sayı: 10, (25 Cemaziyelalhir 1326/11 Temmuz 1324).

Osmanlı (İstanbul)

Sayı: 2, (15 Kanunuevvel 1897/22 Recep 1315).

Sabah (İstanbul)

5 Kanunuevvel 1325/18 Kanunuevvel 1909; 9 Kanunuevvel 1325/22 Kanunuevvel 1909; 10 Kanunuevvel 1325/23 Kanunuevvel 1909; 13 Kanunuevvel 1325/26 Kanunuevvel 1909); 14 Kanunuevvel 1325/27 Kanunuevvel 1909.

Serbesti (İstanbul)

Sayı:142, (26 Mart 1325); Sayı:144, (28 Mart 1325/10 Nisan 1909); Sayı:148, (14 Nisan 1909); Sayı:154, (20 Nisan 1909/7Nisan 1325); Sayı:156, (9 Nisan 1325); Sayı:157, (10 Nisan 1325/23 Nisan 1909); Sayı:149, (2 Nisan 1325);

Takvim-i Vekayi (İstanbul)

Sayı:181, (23 Rebiülevvel 1327/1 Nisan 1325); Sayı:182, (24 Rebiülevvel 1327/2 Nisan 1325).

Tercüman (İstanbul)

18 Ocak 1983; 17 Eylül 1984.

Vakit (İstanbul)

Sayı: 619, (6 Recep 1294/5 Temmuz 1293); Sayı:626 (13 Recep 1294/12 Temmuz 1293); Sayı:660, (18 Şaban 1294/5 Ağustos 1293); Sayı:665, (23 Şaban 12194/20 Ağustos 1293); Sayı:676, (4 Ramazan 1294/31 Ağustos 1293); Sayı:677, (5 Ramazan 1294/1 Eylül 1293); Sayı:684, (12 Ramazan 1294/8 Eylül 1293); Sayı:688, (16 Ramazan 1294/12 Eylül 1293); Sayı:689, (17 Ramazan 1294/13 Eylül 1293); Sayı:700, (28 Ramazan 1294/24 Eylül 1293); Sayı:705, (3 Şevval 1294/29 Eylül 1293); Sayı:706, (4 Şevval 1294/30 Eylül 1293); Sayı:721, (19 Şevval 1294/15 Teşrinievvel 1293); Sayı:725, (23 Şevval 1294/19 Teşrinievvel 1293); Sayı: 728, (5 Zilhicce 1294/1 Kanunuevvel 1293); Sayı:738, (7 Zilkade 1294/1 Teşrinisani 1293); Sayı:784, (23 Zilhicce 1294/17 Kanunuevvel 1293); Sayı:785, (24 Zilhicce 1294/18 Kanunuevvel 1293); Sayı:795, (5 Muharrem 1295/28 Kanunuevvel 1293); Sayı:799, (9 Muharrem 1295/1 Kasım 1294); Sayı:809, (19 Muharrem 1295/11 Kanunusani 1294); Sayı:818, (28 Muharrem 1295/20 Kanunusani 1294); Sayı:850, (29 Safer 1295/21 Şubat 1293); Sayı:871, (21 Rebiülevvel 1295/14 Mart 1294).

Volkan (İstanbul)

Sayı:54, (10 Şubat 1324/2 Safer 1327); Sayı:102, (12 Nisan 1909/30 Mart 1325); Sayı:104, (14 Nisan 1909/1 Nisan 1325); Sayı:105, (2 Nisan 1325/24 Rebiülevvel 1327); Sayı:106, (16 Nisan 1909/3 Nisan 1325); Sayı:107, (17 Nisan 1909/4 Nisan 1325); Sayı:110, (20 Nisan 1909/7 Nisan 1325).

DİZİN

A

Abdullah Paşa, 62, 246
Abdülaziz, 1, 5, 6, 7, 8, 28, 95, 104, 127, 263, 273, 278
Abdülezel Paşa, 114, 115
Abdül Fraşari, 48
Abdülkerim Nadir Paşa, 13, 14
Adana, 1, 2, 41, 71, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 98, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 274, 278, 280
Adana Fevkalâde Komutanlığı, 90, 94, 98
Adana Olayları, 1, 235, 236, 237, 240, 242
Adliye Nezâreti, 38, 51, 229
Ahmet Eyüp Paşa, 10, 35
Ahmet Hıfzı Paşa, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 99, 106, 130, 140, 151, 153, 154, 155, 172, 184
Ahmet İzzet Paşa, 163, 209, 249, 279
Ahmet Muhtar Paşa, XIII, 12, 13, 29, 34, 40, 41, 49, 184, 205, 206, 230, 244, 245, 246, 248, 249, 265, 279
Ahmet Nafiz, 51
Ahmet Ratıp Paşa, 46
Alaeddin Gövsa, 2
Alasonya, 71, 97, 98, 99, 100, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 128, 129, 130, 132, 135, 140, 143, 151, 160, 188, 191, 195, 213, 248, 264
Alasonya Ordusu, 99, 100, 109, 112, 113, 116, 117, 121, 122, 128, 130, 132, 140, 143, 151, 160, 191, 195, 213, 248
Aleksandr Kara Todori Paşa, 41
Ali Cevat, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 218, 219, 221, 222, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 241, 242, 279
Alî Paşa Nizâmnâmesi, 39, 40
Arif Paşa, 7, 8, 9
Arnavut Haklarını Savunma Komitesi, 48
Arnavutlar, 48, 49, 53, 54, 57, 69, 71, 195, 196, 197, 219, 264
Arnavutluk Kültür Derneği, 48
Askeri Meclis, 14, 17, 19, 105, 194
Askerî Şûrâ, 25
Askeri Teftîş Komisyonu, 197, 200
Atıf Paşa, 22, 23, 29, 31
Ayastefanos Antlaşması, 36, 275

B

Bâb-ı Seraskeri, 61
Bahri Paşa, 74
Bahriye Nezâreti, 7, 11, 247, 275
Bayram Çor, 63, 66
Bergama, 6
Berlin Kongresi, 36, 48, 49
Beşer Bey, 50
Beyrut, 2, 41, 72, 93, 202
Bigham, 2, 112, 114, 115, 141, 148, 151, 158, 162, 249, 280
Bosna, 6, 9, 12, 13, 70, 190, 278
Bulgaristan, 12, 13, 95, 101, 112, 190, 246, 278

C

Cebel-i Lübnan, 71
Celaleddin Paşa, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 110, 277
Cevat Paşa, 237, 239
Cezayir-i Bahri Sefid, 76
Çatalca, 13, 34, 35, 116, 118, 119, 121, 123, 128, 130, 131, 132, 133, 134,

138, 139, 141, 143, 144, 147, 148, 154, 157, 159, 221, 222, 234, 252
Çayırköy (Tserkovnia), 16
Çemberlitaş, 5
Çerkez Ferhat Ağa, 5
Çetineli Abdurrahman Ağa, 59
Çit Kasrı, 100, 120

D

Dâr-ı Şûrây-ı Askerî Yâverliği, 6
Debre, 41, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 195, 196
Debre Mutasarrıflığı, 41, 47, 48, 50, 51
Deli Fuat Paşa, 99, 248
Derviş Paşa, 12, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 63, 65, 66, 67, 246
Derviş Vahdeti, 209, 215, 216, 224
Dobruca, 14
Dolmabahçe Sarayı, 7, 8, 9, 263
Dömeke, 33, 107, 132, 133, 134, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 157, 158, 159, 160, 163, 184, 251, 277
Dürzi, 71, 72, 75
Dürziler, 71, 72, 73, 75, 76, 264, 275

E

Edirne Mütârekesi, 35
Erzurum, 12, 13, 77, 81, 91, 235
Etnik-i Eterya, 95, 96, 113, 124, 278

F

Fazıl Ahmet Paşa, 39

G

Gazi Osman Paşa, XIII, 15, 16, 17, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 49, 99, 117, 118, 134, 135, 136, 152, 184, 191, 248, 258, 265, 276
Gedikler Savaşı, 13
Genç Osmanlılar, 6
Girit, 1, 2, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 75, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 103, 104, 108, 111, 113, 168, 190, 193, 250, 251, 263, 268, 272, 273, 275, 276, 279, 280, 281, 283
Girit Fırkay-ı Askeriyesi Komutanlığı, 1, 38
Golos, 121, 124, 127, 129, 134, 137, 138, 139, 142, 168, 175, 178, 179, 184, 192, 193, 252
Goltz Paşa, 2, 97, 100, 122, 133, 147, 248, 249
Grandük Nikola Nikolayeviç, 14, 28
Gusine, 49, 54, 56, 57, 60, 195

H

Hacı Zeko, 61
Hacı Zeynel, 59, 64, 65, 66, 67
Hafız Mehmet Paşa, 71
Hafız Paşa, 10
Hakkı Bey, 21, 29, 140, 153, 189
Halep, 1, 38, 62, 69, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 98, 180, 201, 264, 267, 284
Halepa Sözleşmesi, 40, 41, 42, 263
Halep Komutanlığı, 1, 70
Halil Ağa, 8
Hanya, 38, 39, 42, 43, 44, 96, 101, 103, 275
Hariciye Nâzırı Saffet Paşa, 11, 12, 36
Hariciye Nezâreti, 54, 81, 83, 107, 142, 166, 177, 183, 223
Hasan Rami Paşa, 127, 280
Hassa-i Şâhâne Alayı, 5
Havran, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 89
Hayri Paşa, 47, 124, 125, 129, 145, 184
Herbert, 16, 21, 24, 31, 32, 33, 34, 280
Hersek, 9, 12, 13, 15, 190, 278
Hınçak Komitesi, 77, 78
Hıristiyan, 12, 40, 42, 44, 45, 46, 52, 72, 89, 95, 96, 121, 122, 125, 154, 167, 178, 205, 263
Hudo Paşa, 49
Hurşit Paşa, 222, 223, 224, 234, 246
Hüseyin Avni Paşa, 6, 7, 9

I

İbrahim al-Atraş, 72
İpek, 12, 54, 55, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 195, 283
İsmail Kemal, 214
İttihad-ı Muhammedi Fırkası, 210
İttihâd ve Terakki Cemiyeti, 208, 210, 219, 234
İzmir, 44, 49, 50, 57, 225, 275, 277
İzvor, 10
İzzet Bey, 9, 21, 93, 162, 163, 173
İzzet Efendi, 8, 247

K

Kala-i Sultani, 126
Kamil Paşa, 77, 81, 205, 208, 211, 273, 280
Kanûn-ı Esâsî, 204, 205, 214, 216, 218, 221, 224, 225, 227
Karadağ, 9, 11, 48, 49, 54, 55, 57, 61, 65, 66, 70, 109, 246, 264, 278
Kara Todori, Paşa, 96
Karomikof, 121
Kars, 13
Katolikler, 49
Kayserili Ahmet Paşa, 7, 8
Kazasker Kara Halil Efendi, 7
Kızıltepe, 13
Kolağası Bedri Efendi, 8
Kosova, 1, 2, 41, 48, 50, 53, 54, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 195, 196, 204, 217, 249, 264, 273
Kosova Valiliği, 1, 53, 62, 67, 69, 249
Kostaki Paşa, 41, 46
Kurt İsmail Paşa, 12, 13

L

Lofça, 16, 17, 25
Londra Protokolü, 12

M

Mabeynci Osman Bey, 1, 248, 251
Mahmut Celaleddin Paşa, 18, 19, 46
Manastır, 50, 53, 83, 99, 192, 195, 204, 219, 223, 250
Maraş, 71, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 94, 264
Meclis-i Mahsus, 86, 110, 120, 158, 163
Meclis-i Meb'ûsan, 205, 216, 217, 227, 230, 241
Meclis-i Mehamm-ı Harbiye, 205
Meclis-i Umûmî, 40, 45, 46, 95, 206, 230
Mehmet Alî Paşa, 14, 15, 16, 30, 35, 39
Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne, 5, 8
Memduh Paşa, 73, 74, 129, 133, 145, 184, 215, 220, 226, 232
Merkez Komutanlığı, 34, 36, 37, 230
Meşrutiyet, 7, 11, 193, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 227, 230, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 247, 272, 281, 282, 283
Mısır, 7, 16, 39, 95, 197, 198, 206, 242, 243, 244, 245, 246, 272, 273
Midhat Paşa, 6, 7, 8, 9, 275, 279
Mitrovice, 59
Mösyö Konbon, 93
Mustafa Naili Paşa, 39
Mustafa Paşa, 17, 18
Mustafa Remzi Paşa, 52, 62, 64, 65, 66, 80, 81, 82, 83, 84, 85

N

Naib Efendi, 51
Necid Efendi, 8
Nelidof, 12, 36, 158
Neşet Paşa, 114, 129, 134, 144, 145, 146, 184, 194
Niğbolu, 14, 15

O

Orhaniye, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 34
Osman Ağa, 8, 9
Osmanlı Bankası, 141, 182, 185, 186, 199
Ömer Koska, 64

P

Petesburg, 12, 36, 97
Plevne, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 191, 251, 273, 279, 280, 281
Prezrin, 58
Priştine, 58, 59, 60, 62
Prizren Birliği, 48, 49, 50

R

Radomirçe, 27
Ragova, 55, 56, 57, 61, 70, 195
Romanya, 14, 15, 37
Romanya Sefareti, 37
Ruscuk, 14, 16
Ruslar, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 141
Rusya, 11, 12, 14, 33, 36, 39, 42, 45, 47, 83, 86, 103, 141, 142, 157, 158, 176, 177, 188, 246

S

Sadık Paşa, 31, 36
Safranbolu, 32
Said Paşa, 37, 38, 205, 208, 230, 246, 247, 277
Salib-i Ahmer Cemiyeti, 141
Salih Paşa, 238, 246, 247
Sava Paşa, 43, 44
Selâmi Paşa, 10
Selanik, 29, 38, 41, 50, 54, 60, 67, 68, 73, 98, 101, 108, 118, 126, 130, 134, 135, 168, 182, 186, 192, 204, 209, 213, 216, 219, 222, 223, 224, 228, 234, 241
Selanik Komutanlığı, 38, 41, 51
Selim Çor, 63
Seyfullah Paşa, 121, 149, 183
Sırp Savaşı, 9, 10, 11, 18, 19
Sicil-i Ahvâl Defterleri, XVI, 1, 2, 38, 269
Sis, 90, 91
Sivas Valisi Rifat Paşa, 42
Sofya, 18, 20, 23, 28, 30, 34, 35
Sultan Abdülhâmid, 35, 204, 257, 272, 283
Süleyman Paşa, XIII, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 27, 28, 30, 34, 35, 127, 184, 246, 263, 278
Süveydiye, 72, 78, 92
Şam, 72, 73, 75, 99
Şark Meselesi, 77, 93, 274
Şıpka, XIII, 14, 15, 18, 19, 20, 30, 35, 273
Şıpka Geçidi, 14, 35

T

Tahir, 21, 29, 31, 32, 57, 64, 125, 252, 253
Talat Bey, 241
Tatarköy, 13, 132, 143
Teliş, 22, 23, 25, 27, 28
Tersane Konferansı, 11, 12
Teselya, XIII, 2, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 112, 113, 117, 139, 141, 147, 150, 151, 152, 154, 155, 157, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 169, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 250, 252, 265, 275, 276, 277, 280, 281, 283
Tevfik Paşa, 12, 29, 31, 33, 36, 44, 109, 166, 167, 176, 187, 188, 207, 213, 214, 218, 220, 222, 226, 231, 232, 233, 235, 240, 241, 246, 274

Tuna Nehri, 14
Turhan Paşa, 96

U

Ulahlar, 178, 179
Urfa, 71, 94
Üsküp, 2, 41, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 219
Üsküp Komutanlığı, 2

V

Veli Bey, 21
Vid Nehri, 25, 27, 31, 32

Y

Yahniler Savaşı, 13
Yakova, 54, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 195
Yakovalı Rıza Bey, 56, 59
Yalovik, 10
Yanya, 48, 95, 99, 103, 117, 130, 140, 150, 151, 152, 154, 155, 158, 160, 161, 170, 172, 173, 191, 192, 194, 208, 274
Yenipazar, 14, 61, 64, 65
Yunanistan, 39, 45, 67, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 117, 121, 123, 136, 142, 150, 155, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 193, 264, 268, 273, 282

Z

Zeynel, 50, 64, 65, 66, 67
Zeytun, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 250, 264, 276, 282
Ziştovi, 14

EKLER

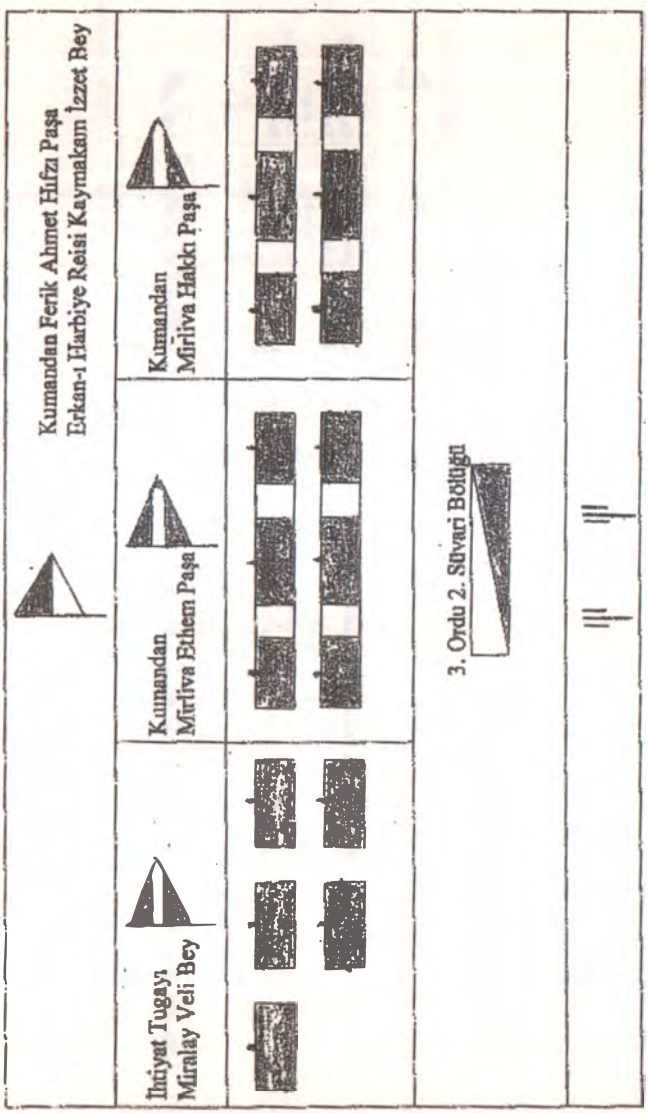

EK-1. Mirliva Ethem Paşa'nın da görev aldığı Orhaniye'den Plevne'ye yönlendirilen takviye kuvvetlerinin 18 Eylül 1877 tarihindeki harp nizamı. (Bkz.: ATASE, ORH., nr.103/69/1; Talat, a.g.e., EK.6)

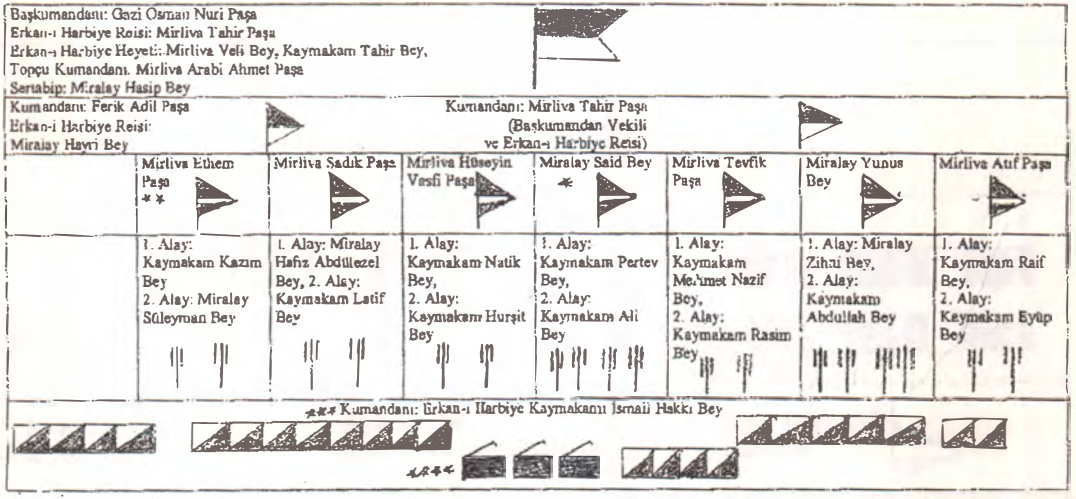

* İşbu liva kafile muhafazasına memur olup kafileler livası namı verilmiştir. ** Bu livaya dümdür livası denilirdi. *** 23 bölük süvarinin mevcudu 1200 neferden ibaret olup, keşf, emniyet, muhabere hizmetleriyle sair emsali hidematta istihdam olunuyordu.

EK-2. 10 Aralık 1877'de Plevne'den çıkmak için hazırlanan savaş düzeninde Mirliva Ethem Paşa'nın Tuğay Komutanı (Dümdar) görevi yaptığını gösteren tablo. (Bu tablonun aslı Arkerî Ceride, Sayı:66'dan nakden ATASE, ORH., nr.103/66/1'de yer almaktadır.

Ayrıca, Talat, a.g.e., Ek. 8'de bazı değişiklikler yapılmış bir kopyası bulunmaktadır.)

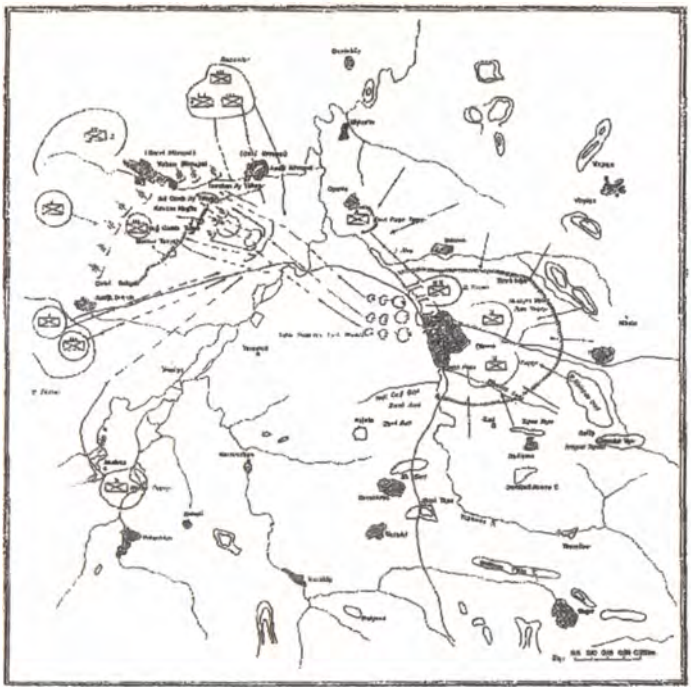

EK-3. Plevne'den çıkış sırasında *Mîrlivâ* Ethem Paşa Tugayı'nın yerini gösteren kroki. (Süer, a.g.e., kroki.33).

EK-4. Ethem Paşa'ya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esaretinden dönüşünde "Üçüncü Rütbeden Bir Kıt'a Osmânî Nişânı" verildiğine dair irade. (BOA., **İrade Dahiliye**, nr.62444, 22 rebiülahir 1295)

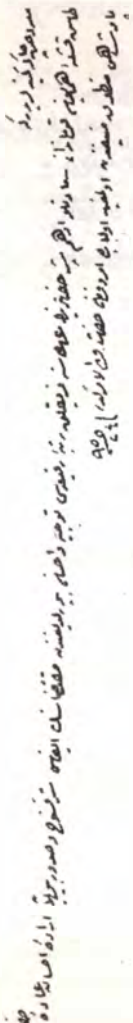

EK-5. Ethem Paşa'ya "Ferik" Rütbesi verildiğine dair irade. (BOA., **İrade Dahiliye**, nr.62648, 24 Cemaziyelahir 1295).

EK-6. Yunan Devleti tarafından Kosova Valisi Ethem Paşa'ya verilen Nişân hakkında Arz Tezkiresi. (BOA., İrâde-i Taltifât, nr.66,19 Cemâziyelevvel 1311).

ج

حلب والیسی فوقه العاده عموم قومانداننلغنه شفره

ج. پاشا حضرلری جناب قومانداننه اقدسی و متبرع مفخمز پادشاهمز افندی حضرتلرینك عمر و اجلال پادشاهانه لرینی مزید ایتسون سلام سلامت انجام پادشاهانه لریله لیاقت و افتخار بنه قازنم اولدیغی حالده محصه الطاف و عنایات مالانهایه حضرت ولی نعمت عظیمه اولدرق عهده بنه قازنم احسان بیوریلان حلب والیسی ولایات پادشاهانه زده بولنان عساکر پادشاهانه نك فوقه العاده عموم قومانداننلغی مقرون جلیلسی بو اولهم قولدرنی غریب لجه فخر و مهم و مشار الیه و بو وسیله ایله ده دائمی درونه باب عبودیت و مصادقت بیانم اولاف و عبرات مفروضه جناب خلافتپناهی تکرار علی التکرار پادشاهانه قلمنی اولغله تشکرات بیغایاتمی حاکیانه زده خاکپای معلای حضرت تاجداریه عرض و تقدیم اختیار ایدرم و عهده چاکرانه قویوب بیوریلان استوار جلیل مهمك دخواه و اهم اکتساه حضرت ظل الهی زاده باهره سنده افنای وجود ایدرجه سنه کیجه لی کوندوز قازنم چالیشه جغمی عرض ایدرم فرمان پاشا حضرتلری

ارهم

EK-7. *Müşîr* Ethem Paşa'nın Halep ve Adana Fevkalâde Umûm Kumandanlığı'na get
rilmesi dolayısıyla gönderdiği teşekkür telgrafı. (BOA., Y.PRK.ASK., nr.47/87, 21 Mart 1312).

الاصوبه اردوی همایونده ارکان حربیه کتیبه‌سی

قومانداناسی	ارکان حربیه رتبه‌سی	
اردو قومانداناسی سپه‌سالار اکرم پاشا حضرتلری	اردو قومانداناسی اتجاه نظاره ایدیلسه	۱
	ارکان حربیه سنه مأمور میرالای میفاسه بك	الاصوبه‌ده ۱
" "	ثابت بك "	۱
" "	فخری انور بك	سلانیکده ۱
" "	سلانیکه مأمور اولوب یوم ورودنده بورنده فاتحم حمدی بك	۱
" "	فاتحم حسن حلمی بك	الاصوبه‌ده ۱
" "	قولا قاضی مستوفی افندی	۱
		۷

بابه قولاسی

قومانداناسی اسم و فرقه‌سی	ارکان حربیه رتبه‌سی	اولوب بولندیغی فرقه
بابه قولا اردو قومانداناسی فریق اولمه حقلو مصطفی پاشا حضرتلری	فاتحم حسیب بك	شاشر ریف فرقه‌سنده ۱
برنجی فرقه " "	قولا قاضی بهاء افندی	حدود بولنان عموم فرقه‌لرده ۱
اکنجی فرقه قومانداناسی مصطفی پاشا حضرتلری	" رشید افندی	اسکوپه ریف فرقه‌سنده ۱
		۴

الاصوبه اردوی همایونده فرقه‌لر

برنجی فرقه قومانداناسی فریق حسین حلمی پاشا حضرتلری	یکباشی مستوفی بك	قزانلق ریف فرقه‌سنده ۱
اکنجی " " محمود پاشا "	" بسیم بك	سلانیکده ۱
اوچنجی " " حقی پاشا "	" شاکر بك	دردم دیغه فرقه‌سنده ۱
دردنجی " " عزیز علی پاشا "	یوزباشی مصطفی افندی	سلانیکده ۱
بشنجی " " نشأت پاشا "	فاتحم علی فوزی بك	انقره ریف فرقه‌سنده ۱
التنجی " " حسین پاشا "	" سامی بك	طرابزون ریف فرقه‌سنده ۱
یدنجی " " میرلوا سلیمان پاشا "	فاتحم کاظم بك	سلانیکده ۱
		۷

سواری فرقه‌سی قومانداناسی

میرلوا سلیمان پاشا — فاتحم مستوکف بك — انقره‌ده

۷	الاصوبه اردوی همایونده ارکان حربیه‌سی
۲	بابه قولا اردوسی ارکان حربیه‌سی
۸	الاصوبه اردوسنه بابه اردوسی و سواری فرقه‌سی ارکان حربیه‌سی
۱۸	

EK-8. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Ethem Paşa'nın ve Kurmay Heyeti'nin görevleri, (BOA., Y.MTV., nr.151/192-2)

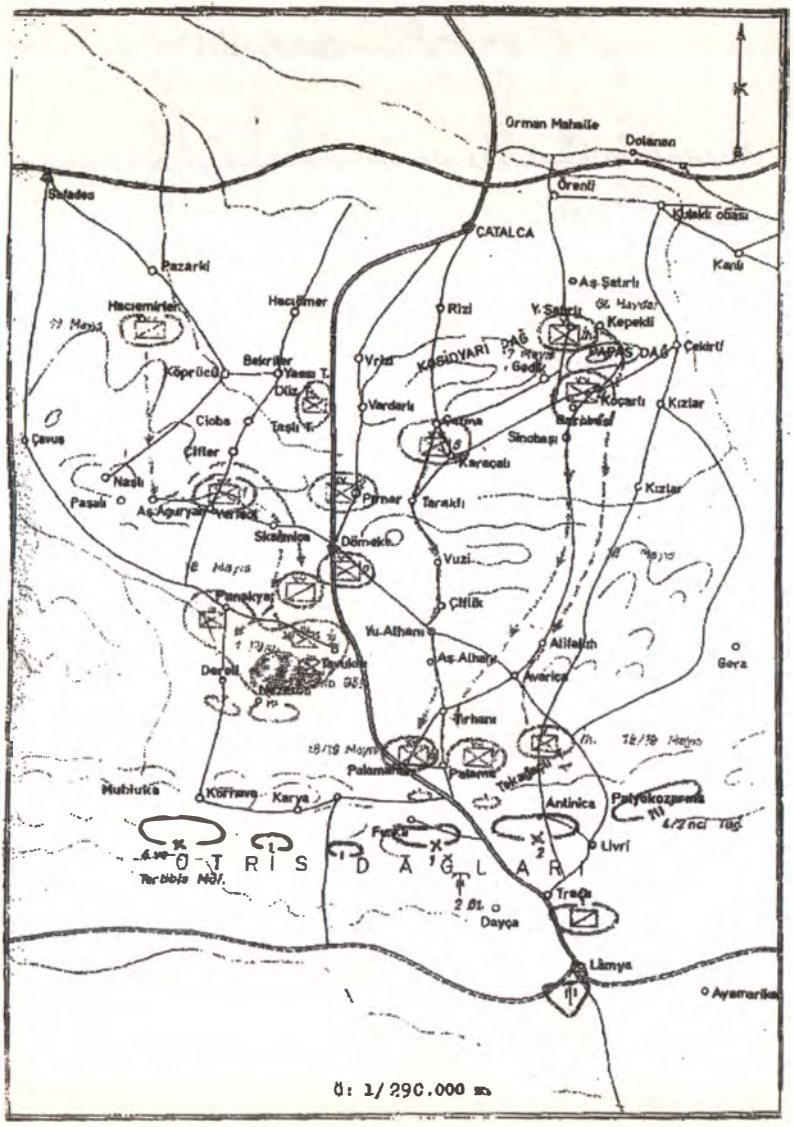

EK-9. 1897'de Dömeke Savaşı'nı gösteren kroki. (18 Mayıs 1897). (Sun. *a.ge.*, kroki.24).

آرناوود ولوسی حقنده بیراد هم بیرند لایحه

آرناوود لقده آره صره وقوعی اسیلك اولمیان احوال نامرضیه و حرکات باغیانه نك منع ولمی وعدم وقوعی
اسبابك استکمالیله اصلاحات اجراسی حقنده مطالعات احقرانه‌ك عرصه عنه علیای جناب شهریاریه
قلمنه‌دار دونلکلرون باسه کتابت جلیله‌لری واسطه‌سیله اخذ وتلقی شرفنه مظهر اولدیغم امر وفرمان حکمت
بیان حضرت ولی النعمت اعظمیه‌لری احکام جلیله‌سنه توفیقاً بروجه آتی عرصه مطالعاته مبنی عرضه اجتسار
ایلدم . شویله که :

شمالی جنوبی نامنده ایکی قسمه آیرلمسه اولان آرناوود لقك اك زیاده شایان اصلاح اولان قسمی شمال غرب
جهتدر یعنی که لوه قسی اولوب بشقسم دخی باشلیجه قوصوه ولایتنك شمال غربیه مناسر ولایتنك
جهت شمالیسنی محتویدر .

قوصوه ولایتنده اصلاحی لازم ایدن محلل سنجاق مرکزی اولوب ماریچه صویی اوزرنده کائن اولان
یرزیه قصبه‌سی ویونك ملحقاتندن لوما قضاسی ویرشه‌نك جانب غربیسنده کی بیستریچه صویی
اوزرنده سنجاق مرکزیله ایکی قصبه‌سی ویونك الی ساعت جنوب شرقیسنده یاقوه ویه ایکك
الی ساعت شمال غربیسنده ولیم صویی کنارنده وره طاغ حدودینه قریب قسمنی آرناوود وقسمنی بوسنه
الهالیسی مشترک اولان روغووا غوینه ویلایتده جهتلریدر .

EK-10. Ethem Paşa'nın Arnavutluk hakkındaki 23 Safer 1316'daki lâyihasının ilk sayfası. (BOA., Y.EE., 7/122).

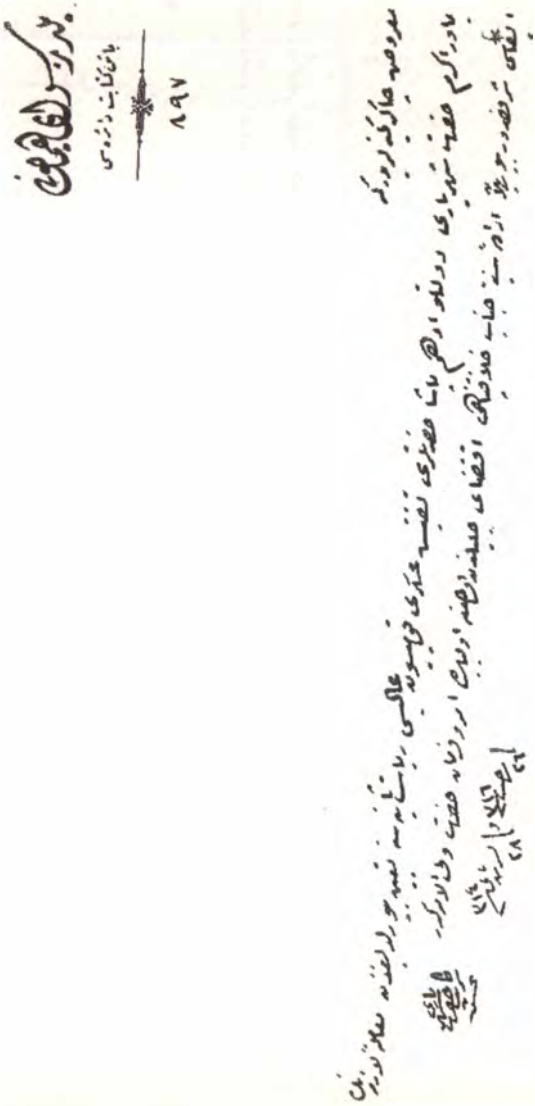

Ek-11. Gazi Ethem Paşa "Teftîş-i Askerî Komisyonu Reis-i Sânîsi"ne atandığını gösteren irade.. (BOA., İrade Askeri, nr.15, 2 Recep 1316)

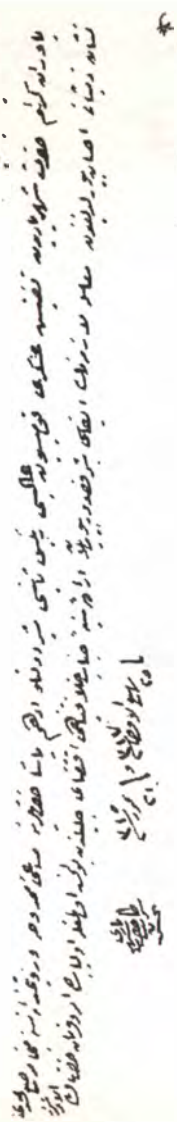

EK-12. Gazi Ethem Paşa Teftîş-i Askerî Komisyonu Reis-i Sânîsi iken "Murassa' Mecidî Nişân-ı Zişânı" verildiğine dair irade. (BOA., İrade-i İltifât, nr.100, 25 Rebiülahir 1317).

EK-13. Gazi Ethem Pa a Teftiş-i Askerî Komisyonu Reis-i Sânîsi iken Mısır ve Bingazi arasındaki sınır ihtilaflarına çözmek getiren yazısı. (BOA., Y.EE., 119/3-2, 26 Kanunusani 1317).

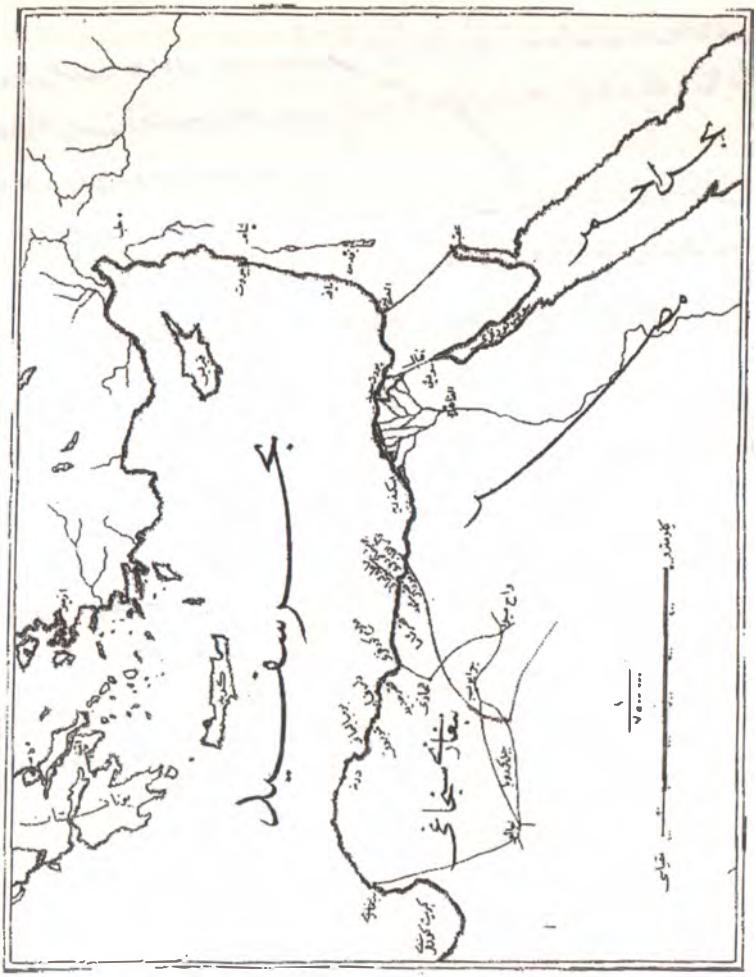

EK-14. Gazi Ethem Paşa Teftîş-i Askerî Komisyonu Reis-i Sânîsi iken Mısır ve Bingazi arasındaki sınır ihtilaflarına çözmek amacıyla hazırlanan harita. (BOA., Y.EE., 119/3-3, 26 Kanunusani 1317).

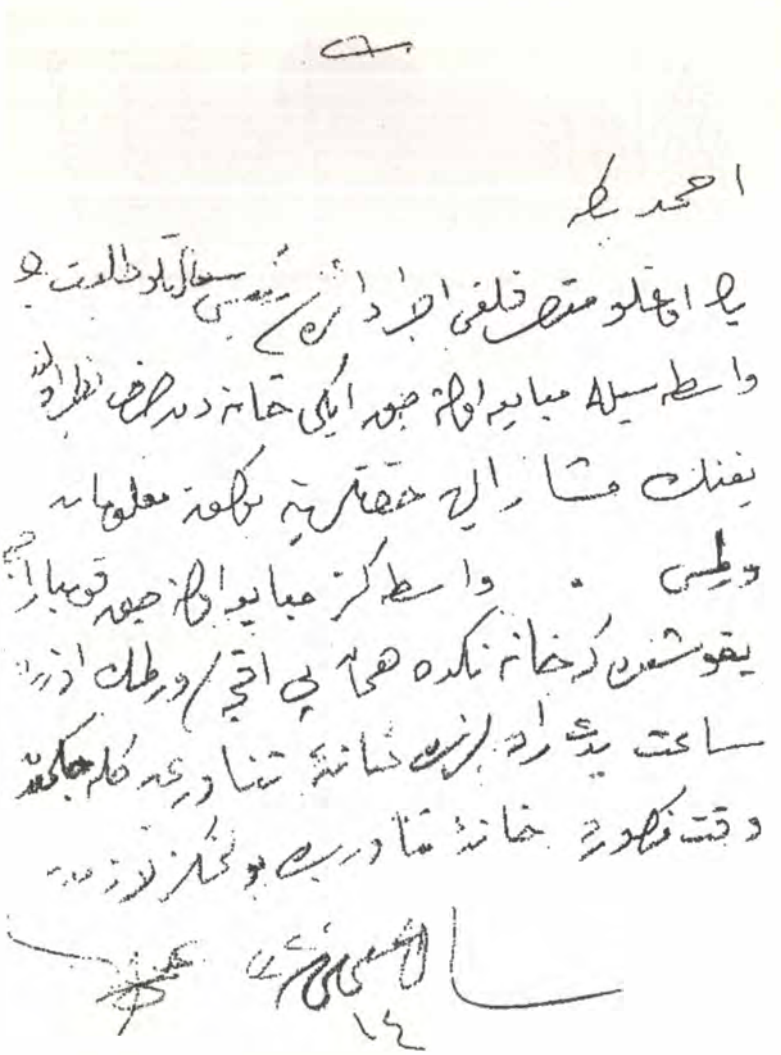

EK-15. Gazi Ethem Paşa'nın el yazısı örneği. (BOA., HSD.AFT., nr.10/44, 7 Receb 1324).

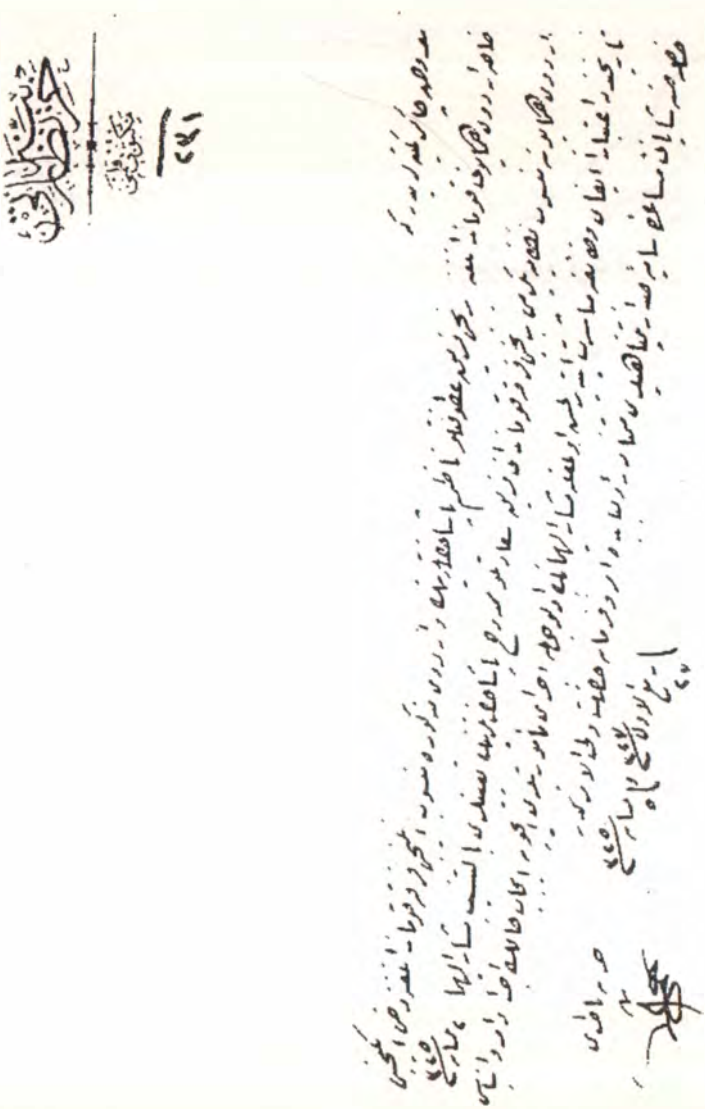

EK-16. Gazi Ethem Paşa, Harbiye Nazırı iken Hassa Orduy-ı Humâyûn Komutanlığı'na Birinci Ferik Nazım Paşa'yı atadığını gösteren tezkire.(BOA., **İrade Askeri**, nr.42,27 Rebiülevvel 1324).

EK-17. Gazi Ethem Paşa. (Vecihi, **a.g.e.**, s. 159).

Gazi Ethem Paşa'nın Aile Şeceresi

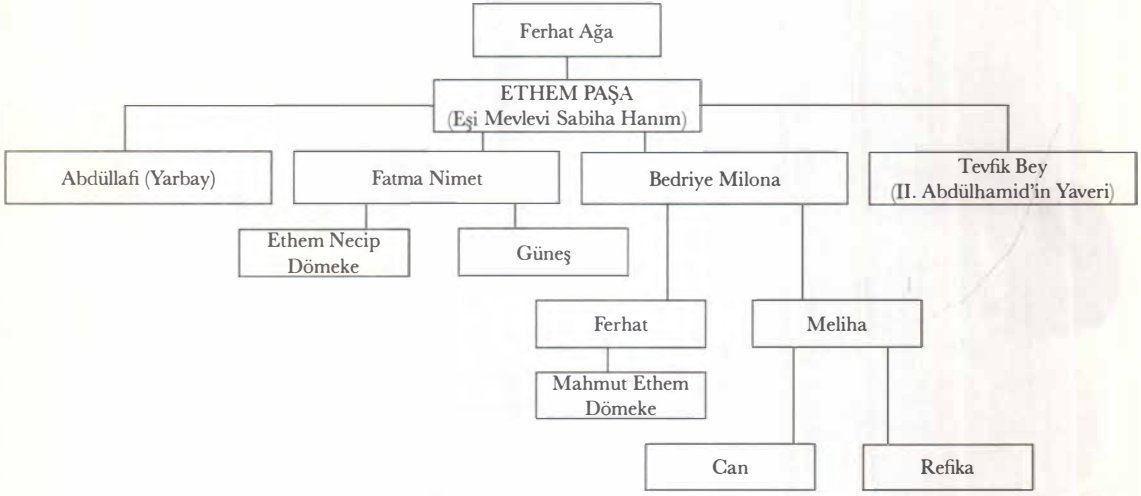

EK-18. Gazi Ethem Paşa'nın aile şeceresi torunu Ethem Necip Dömeke'nin verdiği bilgilerle hazırlanmıştır.

سرسفید
بنغازی سنجاغی
9 789751 625991
790638
AYH